

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίδεώρηση ● Δεκ. 1980 - Ιαν. 1981 ● τεύχος 39 ● 80 δραχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση ●

Δεκ. 1980 - Ιαν. 1981 ● τεύχος 39 ● 80 δρχ.

Κέκροπος 2, 'Αθήνα (Πλάκα) 119, τηλ. 3245332

Περιεχόμενα

Μιχάλη ΠαπαγιαννάκηΠερί προετοιμασίας και αλλαγών
Λεωνίδα ΛουλούδηΜαθήματα δι' «ἀρχαρίους» ἀπὸ Ἀνατολή καὶ Δύση
Γκώργου ΚαρράΕὐτυχῶς ποὺ ὑπάρχουν καὶ παρασυναγωγές
Μαρίας Γεράλη, Τάνιας Μοροπούλου
Ἀριστέϊδη ΜπαλτᾶΓιὰ τὸ Πανεπιστήμιο, γιὰ τὴν ἀριστερά, σήμερα.
Ἀχιλλέα Γκέκα, Τέλη Ζαμπετάκη, Γιάννη Καλογήρου
Λεπτέρη Παπαγιαννάκη, Γιάννη Σαχαρίδη:Ἐρευνα-Τεχνολογία-Ἀνάπτυξη
Μιλαν ΚούντραΠράγα ἓνα ποίημα ποὺ χάνεται

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Γκώργου ΔερτιλήΔυτικά πρότυπα καὶ βαλκανικὲς ἰδιομορφίες
Ἄγγελου ἘλεφάντηΤὸ «Ἑλληνικὸ Κομμουνιστικὸ Κίνημα» τοῦ Α. Μπριλλάκη
Γρηγόρη ΒασιλαματζήἩ κρίση τοῦ βιβλίου καὶ οἱ μεταφράσεις

Εὐρετήριο, ἀλφαθητικὸ καὶ θεματικὸ Τευχῶν 1980 (32-39)

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώ-
πης: ἐξάμηνη 550 δρχ., ἐτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (ἀερ.): ἐξάμηνη 600 δρχ., ἐτήσια 1200 ● Γιά
Ὀργανισμοὺς, Τράπεζες, Ἀνών. Ἐταιρεῖες: ἐξάμηνη 600 δρχ., ἐτήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Ἐκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Ἁγία Παρασκευή, Ἱδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καὶ Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Ἄγγελος
Ἐλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύνταρο ΕΠΕ, Ὑμηττοῦ 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή:
Σταῦρος Κουνδουράκης, Ἐμμ. Μπενάκη 122 καὶ Πετσόθου 12, τηλ. 3622383 ● Ἐκτύπωση: Ἀφοί Χρυσοχοῦ, Στυμφαλίας
8 - Περιστέρη, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Ἐπιμέλεια, Ἀφροδίτη Ἀντωνάκη ● Κυκλοφορεῖ
στὰ περίπτερα καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα ● Κεντρικὴ διάθεση γιὰ Θεσσαλονίκη καὶ Β. Ἑλλάδα: βιβλιοπωλεῖο Κοτζῆ, Τσιμισκή
78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Περί προετοιμασίας καί αλλαγών

Ἄκόμα λίγο ὑπομονή καί, ἴσως μάλιστα τή στιγμή πού θά κυκλοφορήσει αὐτό τό τεῦχος, θά γλιτώσουμε τουλάχιστον ἀπό ἐκεῖνο τό βιολί τοῦ «ἐν ὄψει τῆς ἐντάξεως τῆς χώρας μας στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες». Ἴσως βέβαια ἀντικατασταθεῖ ἀπό μιᾶ ἄλλη μαγική φόρμουλα τοῦ τύπου «γιά τήν καλύτερη ὑλοποίηση (κατά τή συνδικαλιστική ὀρολογία) τῆς ἐντάξεως», ἀλλά πάντως ἡ μοιραία ἡμερομηνία θά ἔχει παρέλθει καί θά εἶναι μιᾶ ἔξοχη εὐκαιρία γιά ἐκείνους πού ἀκόμη διαμορφώνουν τήν «κοινή γνώμη» νά δάλουν τό μετρητή στό μηδέν καί νά ἀρχίσουν κάποια νέα, πλήν κατά πάσα πιθανότητα ελαφρῶς μεταχειρισμένη, ἀναμέτρηση σέ κάποιο ἄλλο, καί ἀσφαλῶς πάλι ἀδιέξοδο, στίβο.

Χωρίς ὕφος (θεωρήσεων), χωρίς νεῦρο (ἀπόψεων), χωρίς πνοή (σχεδίων). Ὅση αἰσιοδοξία καί νά ἔχει κανεῖς δέν μπορεῖ παρά νά ἀναρωτιέται ὡς πότε ἡ κοινωνική καί πολιτική ζωή αὐτοῦ τοῦ τόπου θά εἶναι σάν καουτσουκένιος τοῖχος πού ὅσο καί νά τόν πιέξεις ξανάρχεται αὐθόρμητα στή θέση του.

Δείγματα ἀνάγνωσης

Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα, μετά ἀπό μικρή σπονδή στόν πειρασμό τῆς χαιρεκακίας. Ποιός θυμάται καί ποιός θά ἐπαναφέρει στή μνήμη μας τόν κατακλυσμό τῶν ἀνοησιῶν, τῶν ἀνακριθειῶν, τῶν παλίνδρομων καί βαρύγδουπων, ἀλλά κάθε φορά ἀλάνθαστων, ἀναλύσεων, διαβεβαιώσεων, προφητειῶν, τοποθετήσεων καί φανταστικῶν κινητοποιήσεων σχετικά μέ τήν ἐνταξη στήν ΕΟΚ; Ἀπό ἐκεῖνο τό «τυμπανιαῖο πτόμα» πού ἀνέδιδε τίς τελευταῖες του ἀναθυμιάσεις, μέχρι τίς μελοδραματικές ἀποχωρήσεις ἀπό τή Βουλή, τίς ὄλο καί ἐπικείμενες καθόδους πρὸς τό λαό (γιά τή κινητοποίησή του φυσικά), μέχρι τίς ἐκστρατείες ἐνημέρωσής μας ἀπό κάθε πλευρά (ἀπό τήν κυβερνητική μάλιστα ἐδῶ καί δυό χρόνια ἀπαιτεῖται πανστρατιά, προικισμένη κιόλας μέ δεκάδες ἑκατομμύρια, 60 ἄν θυμάμαι καλά, πού ἀκόμη περιμένουμε, τήν πανστρατιά, ὄχι τά ἑκατομμύρια...), μέχρι τήν ἀτσάλινα ἀποφασιστική «ἄρνηση τετελεσμένων γεγονότων» τῶν ὁποίων ἐπαλειψήθηκε ἡ ἀνατροπή, μέχρι τούς «ὄρους» πού πρυτάνευσαν στίς διαπραγματεύσεις αὐτῶν τῶν τετελεσμένων γεγονότων, καί τούς ὁποίους στή συνέχεια οἱ ἐπίδοξοι ἀνατροπεῖς δέν βρῖσκουν τοῦ γούστου τους (ἀλλά θά πᾶνε νά καταγγείλουν τά μέν καί τούς δέ στό Κοινοβούλιο τῆς ΕΟΚ – «Λουλές καί NATO τό ἴδιο συνδικάτο», ἔβγαλαν ἐπιτέλους τό ἄχτι τους οἱ διαδηλωτές τῆς ἀριστερᾶς στήν τελευταία πορεία – ποιᾶς ἀριστερᾶς, μά τῆς μόνης, μέ ὄλες τίς ἔννοιες...), μέχρι τίς «στροφές» καί τά κλωθογυρίσματα τῆς ἀξιωματικῆς (ὄχι τῆς ἀριστερᾶς, τῆς ἀντιπολίτευσης), μέχρι τή διαδοχή τῆς συμφωνίας «τύπου Γιουγκοσλαβίας» στήν «τύπου Νορβηγίας» τῆς προηγούμενης φάσης (ὅσο λάθος ἦταν ἡ πρώτη ἄλλο τόσο εἶναι καί ἡ δεύτερη ἀνάγνωση – ἄν ἔγινε –, τῶν συμφωνιῶν πού ὑπέγραψε ἡ Κοινότητα), μέχρι τήν ἐθνική καί ἱστορική ἐπανάσταση, τήν πρώτη μετά τό 1821, καί πού θά πραγματοποιοῦνταν ἐνόψει αὐτῆς τῆς ἔρημης τῆς ἐνταξης, τῆς ἐναρμόνισης, τῆς προσαρμογῆς, τῆς προσέγγισης, καί ἑνας Θεός ξέρει τί ἄλλο, πού ἐπιθυμοῦν διακαῶς «γιά τόν τόπο μας» οἱ κυβερνητικοί «ἐκσυγχρονιστές», ὅπως τούς ἀποκαλοῦν, μέ περιφρονητική διάθεση, ἀλλά ἀστοχα καί παράδοξα, κάποιοι σκληροί (καί προφανῶς ἀντικατευχρονιστές) τῆς ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης.

Ἀλλά ὅσες διακρίσεις, κατατάξεις καί διαζευκτικές μεταμορφώσεις κι ἄν ἐπιβάλλει κανεῖς στόν ὄρο, ὁ ἐκσυγχρονισμός, εἴτε αὐτός πού ἐπαγγέλλεται ἡ σημερινή παράταξη τῆς ἐξουσίας, εἴτε αὐτός πού φοβοῦνται κάποιοι ἀντίπαλοί της εἴτε ὁποιοσδήποτε ἄλλος (ἀσαφῶν ὀρίων καί περιεχομένου), εἴτε γενικότερα ὁ ἐπιβαλλόμενος ἀπό τίς ἐπιταγές τῶν καιρῶν, σίγουρα, δέν ξεκίνησε στό διάστημα πού μᾶς πέρασε. Χωρίς νά ἀσχοληθοῦν γιά τήν ὥρα μέ τό ποιό, πῶς καί γιατί φοβοῦνται τόν ὁποιο ἐκσυγχρονισμό (μπᾶς καί «φκιάζει» ὁ καπιταλισμός καί μετά δέν μπορεῖ κανεῖς νά τόν «χαλάσει»; μπᾶς καί ἄν δέν γίνεῖ «ἐκσυγχρονισμός» ἀπό τή Νέα Δημοκρατία θά μᾶς καλέσουνε «ἐμᾶς» – δηλαδή αὐτούς – νά τόν κάνουμε; μπᾶς κι ἄν δέν γίνεῖ θά πᾶνε ὅλα κατά διαβόλου καί τότε θά χτίσουμε – δηλ. θά «χτίσουνε» – πάνω στά ἐρείπια τό σπιτάκι τοῦ σοσιαλισμοῦ, μεταξύ ἄλλων μέ 400.000 σήμερα ἀπεργοῦντες καί αἰῆριο

τοῦ Jan Mtdozeniec

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

«μπροστάριδες» δημοκρατικούς και λαϊκούς μικρομαγαζάτορες;) ή εκδοχή του που φάνηκε να έλκει την από το 1974 κυβερνώσα παράταξη, και που σ' ένα βαθμό οπωσδήποτε ήταν αναγκαίος στις σημερινές συνθήκες της ελληνικής οικονομίας και του διεθνούς της πλαισίου, προσάραξε στα έλη της διεθνούς και εσωτερικής αναποφασιστικότητάς της, στη διαρθρωτική παράλυση των κρατικών της μηχανισμών και των κοινωνικών δυνάμεων που την στηρίζουν και που αυτοί και οι συγγενείς της εξέθρεψαν. Και τό ναυάγιο πάει μακριά, από πολύ σημαντικά θέματα μέχρι μικρά και χαρακτηριστικά: έξ δυνχος τόν λέοντα αλλά και τόν μίζερο και ξεδοντιασμένο κεραιμίδογατο.

Στά «ανάπτυξιακά» βαλτονέρια

Τό φιλόδοξο και άρκούντως συνεκτικό σχέδιο βιομηχανικών επενδύσεων των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης (πετροχημικά, φαρμακευτικές πρώτες ύλες, τηλεπικοινωνιακό υλικό, ειδικοί χάλυδες κ.λπ - 16 ή 17 νέες μεγάλες βιομηχανίες) πρώτο δήμα για τό ρίζωμα μιας κάπως ολοκληρωμένης βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εξεμέτρησε τόν βίον στά χαρτιά, με κάποιες λιμνάζουσες εξαιρέσεις, κάτω από τις συνδυασμένες επιθέσεις της «άεριτζήδικης βιομηχανικής τάξης» που δήτην φοβήθηκε τή «σοσιαλμανία» της κυβέρνησης (λές και ή «συμπαθής» αυτή τάξη δέν είναι γέννημα και θρέμμα της κρατικής παρέμβασης), τήν άδιαφορία και τή μιζέρια της κατά τά άλλα φωνασκούσης μικροαστικής κυρίαρχης σκέψης και τήν απόλυτη εξαθλίωση και εξαχρείωση του κρατικού μηχανισμού.

Τά στοιχειώδη, έστω κι άν εμφανίστηκαν σάν «μεγαλόπνοα», μέτρα και νομοσχέδια που ανακοινώθηκαν τήν ίδια περίοδο (περί σχολαζουσών γαιών, περί ομαδικών καλλιεργειών, περί συνεταιρισμών, περί έργων, περί αναδιαρθρώσεων κ.λπ) άφέθηκαν περίπου στην τύχη τους είτε προωθήθηκαν για ψήφιση είτε όχι, άλλα δέ ούτε καν έφτασαν στο στάδιο της προετοιμασίας (κατοχύρωση της γεωργικής γής, κατοχύρωση του γεωργικού επαγγέλματος, γεωργικά έπιμελητήρια, κτηματολόγιο, γεωργική έρευνα...). Και δέβαια σήμερα ή ελληνική γεωργία με μία γή που φθίνει από άλλες ανταγωνιστικές και κερδοφόρες ή άποστειρωτικές χρήσεις, τίμές γής που φτάνουν στα ύψη, η γηρασμένο πληθυσμό που δέν ξέρει πώς θά μπορέσει να εξασφαλίσει τή διαδοχή στην παραγωγή και πώς θά άποσυρθεί απ' αυτήν με εξασφαλισμένη τή διαβίωσή του, με πληθώρα μηχανών που στοιχίζουν πανάκριβα και ύποαπασχολούνται, με κόστος εργατικών χεριών στις εκμεταλλεύσεις που φτάνει για παράδειγμα στην έλαιοκαλλιέργεια της Κρήτης τό 60% των συνολικών εισπράξεων από τήν παραγωγή!

Ο διοικητικός έξευρωπαϊσμός βλαχοδημαρχικού τύπου

Ο άγώνας για αναδιάρθρωση της διοίκησης και «πάταξη της γραφειοκρατίας» (άλλο θέμα που ξαναεμφανίζεται κάθε τόσο όπως άνθίζουν οι πορτοκαλιές και θάλλουν οι έλαιες) εξακολουθεί να είναι «οικέ». Η πληθώρα των υπαλλήλων εξακολουθεί να συνυπάρχει σε άγαστή (και συνδικαλιστική) σύμπνοια με τήν τραγική έλλειψη τους, ανάλογα με τούς τομείς της κυβερνητικής, άν μπορεί να πει κανείς έτσι, δραστηριότητας: εξακολουθεί να υποθαμνίζεται ό,τι έχει σχέση με τήν κοινωνική ύποδομή, τήν εξυπηρέτηση του πολίτη και τήν κοινωνική παραγωγικότητα (άπό τροχαία μέχρι ταχυδρομεία, τήν προσχολική εκπαίδευση, τήν έρευνα και τή στελέχωση στην παραγωγή) και να δοξάζεται ό,τι σχετίζεται με καρέκλα (στην είσοδο ή στα έγκατα των υπουργείων και των υπηρεσιών), πολυθρόνα ή σκαμνάκι γύρω από τό μεγάλο τραπέζι όπου διακινούνται συμβουλοι, παροχές, «μόνιμες υπερωρίες», έπιδόματα, προσκόμματα, και φακελάκια.

Στό μεταξύ μετά από 5 χρόνια «προετοιμασίας» για τήν ένταξη και 18 μέρες πριν από τήν ολοκλήρωσή της, κρίθηκε «επείγον» να άποφασιστεί ποιος θά εκπροσωπεί τή χώρα στα συμβούλια Υπουργών της ΕΟΚ, ύπουργός παραπονιέται πώς δέν ενημερώθηκε για τά άγροτικά και άφέθηκε να προβάλλει τίς θέσεις του μέ... άρχαία γνωμικά (τρεις χιλιάδες χρόνια Εύρωάλληνες είμαστε, μά τό Δία) ενώ κανείς άκόμη δέν έχει πει στους έλαιοπαραγωγούς από που και πώς θά εισπράτουν τήν κοινοτική έπιδότηση για κάθε κιλό λάδι που θά παράγουν.

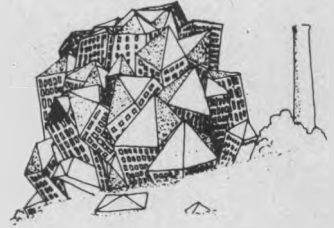

του Jan Miodovnic

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἐποκεντρωμένη σύγχυση

Ἄλλά καί γενικότερα τά περί έναρμόνισης καί ἐκσυγχρονισμοῦ πλησιάζουν τό βαθμό μηδέν τῆς ἀξιοπιστίας καί φερεγγυότητος, καί ὄχι βέβαια χάρις στίς φιλότιμες προσπάθειες (ποιές;) τῶν ἀντικυγχρονιστῶν. Ἡ ἀποκεντρωση μεταφράζεται σέ χορό μεταθέσεων κάποιων ἀνεπαρκῶν ἢ ξεροκέφαλων νομαρχῶν, ἀλλά σέ ἐρώτηση πού ἀφοροῦσε τόν κατάλογο τῶν δραστηριοτήτων, πού ἐπιβάλλεται νά φύγουν ἀπό τό κέντρο πρὸς τήν περιφέρεια, ὁ προηγούμενος πρωθυπουργός ἤδη ἀπαντοῦσε ὅτι τέτοιο κατάλογο «δέν τοῦ δίνουν», καί ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, κανεὶς δέν τόν θέλει (στόν τηλεφωνικό κατάλογο ὑπάρχουν ἀνάμεσα στά ἄλλα γραφικά δώδεκα κέντρα γεωργικῶν ἐρευνῶν μέ ἔδρα τήν Ἀθήνα!). Ἡ αὐτοδιοίκηση ἐρμηνεύεται ὡς ἑκτακτες παροχές τοῦ κράτους πρὸς τοὺς δήμους καί κοινότητες, πού παράλληλα ἀρνούνται νά ἔχουν «ἴδιους πόρους» γιά νά μὴν εἶναι «φορομπήχτες τοῦ λαοῦ»! Οἱ «ἀντίπαλες» πόλεις τῆς Ἀθήνας, ἀσχετα ἀπὸ τῆ συζητήσιμη θεωρητικὴ τῆς σύλληψη, θά περιμένουν ἀκόμη γιά πολύ τό διαιτητὴ πού θά θέσει τοὺς κανόνες τῆς πάλης καί τά «σημεῖα» πού θ' ἀποφασίσουν γιά τῆ «νίκη». Ὁ ὑπουργὸς χωροταξίας ἀσχολεῖται ἐπὶ μῆνες τώρα μέ τό πῶς θ' ἀλλάξει ὅ,τι προώθησε ὁ προκατόχος του πρὸς ὄφελος, δήλωσε, τῶν «λαϊκῶν τάξεων», ἐκείνων π.χ. πού ὅπως ἢ «Ἐνωση Ἰδιοκτητῶν» δηλώνουν πῶς οὔτε «σπιθαμὴ ἀπὸ τῆ γῆ τους δέν δίνουν γιά νά τοὺς τῆ φᾶνε τά μονοπάτια» (δημιουργικὴ ἀφομοίωση τῆς «ἐπαναστατικῆς» ὁρολογίας...), τῆ γῆ δηλαδή πού προορίζεται γιά δρόμους, πλατεῖες, πεζοδρόμια, παιδότοπους κ.λπ, ἐκείνων ἐπίσης πού μόνοι ἢ μετὰ πολλῶν διεκδίκησαν καί πέτυχαν νά ἀποδυναμωθεῖ κάθε ἄλλη διάταξη πού θά ἐκσυγχρόνιζε τῆ στοιχειώδη λειτουργία τῶν πόλεων (ἀπὸ τά γκαράζ, ἀχρείαστα νά εἶναι, ἔστω κι ἂν κάθε πολυκατοικία σημαίνει πενταπλασιασμό τῶν αὐτοκινήτων στὸν ἴδιο χώρο, ὡς τοὺς πεζοδρόμους, ἔστω κι ἂν οἱ παρόχθιοι μαγαζάτορες θησαυρίζουν στῆ συνέχεια...). Θαυμαστὴ σύμπτωση καί πτώση τοῦ ἀντιμπεριαλιστικοῦ καί τοῦ βλαχοδημαρχικοῦ ἀντι-ἐκσυγχρονισμοῦ.

Ἐν ὄψει τῆς ἐντάξεως στὴν ΕΟΚ: «καλὴ χρονιά»

Νά συνεχίσει κανεὶς ἔτσι καί ὡς πού; Ὡς τὴν ἐπαγγελία τῆς ἐπαύριο πού θά τραγουδᾷ, τότε πού θά ξυρίζουμε τζάμπα, θά προσφέρουμε ἕνα πιλάφι σέ κάθε ταξιδιώτη καί μιά στολή σκί σέ κάθε ἐργαζόμενο νά πηγαίνει στὸν Παρνασσό; Τό τελευταῖο εἶναι καινούριο καί δηλώθηκε στῆ Βουλὴ ἀπὸ συμπαθὴ βουλευτὴ καί ἴσως μεθαιριανό ὑπουργό. Τά ἄλλα εἶναι παλιότερα, ἑλληνικά καί διεθνή, καί παροιμιώδη. Μαζί, προδιαγράφουν ἄραγε καί ἀφαιρωτῶν, τῆ μόνη δυνατὴ ἐναλλακτικὴ λύση στὴν παραπάνω, δειγματοληπτικὴ ψηλάφηση τῶν τελευταίων προκοινοτικῶν μας ἡμερῶν; Ἀπὸ χρόνια λέμε ὅτι δέν πρέπει ν' ἀφεθοῦμε στὴν ἰδεολογία τοῦ ἀεριστῆ διότι ἄλλες δυνατότητες ὑπάρχουν καί μποροῦν νά διανοιχτοῦν. Ἄμποτε. Καί καλὴ χρονιά.

17.12.80

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Εὐτυχῶς ὑπάρχουν καί παρασυναγωγές

Εἶναι περιττὸ πιά νά μιλήσει κανεὶς γιά τῆ σημασία πού ἔχει σήμερα ἢ μελέτη τῶν ἀνατολικῶν κοινωνιῶν γιά τό κομμουνιστικὸ κίνημα. Παρ' ὅλα αὐτά ἡ Διεθνὴς Συνάντηση πού ὁργάνωσε τό Ἄντι τά τέλη Νοεμβρίου στὴν Πάντειο μέ θέμα τῆ φύση τῶν «Λαϊκῶν Δημοκρατιῶν» δέν ἦταν ἀπὸ τά γεγονότα πού ἔχουμε συνηθίσει ἐδῶ: οἱ λιγοστὲς παρόμοιες συναντήσεις γίνονται πάντα μακριά, πολύ μακριά μας, καί σχεδόν ἐκ συστήματος τίς πληροφοροῦμαστε ἐλλειπέστατα καί ἀποσπασματικά, ἀνάλογα μέ τίς πολιτικὲς ἐπιλογές τοῦ ὁποιοῦ ἀριστεροῦ ἐντύπου εὐδοκῆσει νά μεταφράσει κάτι.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γιά πρώτη λοιπόν φορά στην Ελλάδα τό ζήτημα τών 'Ανατολικών χωρών έγινε αντικείμενο δημόσιας συζήτησης σέ δημόσιο χώρο, μέ αυτό σάν αποκλειστικό θέμα καί μέ ανθρώπους πού ήρθαν άπ' έξω ειδικά για τό σκοπό αυτό. Καί καλά έκανε. Γιατί άν οι άριστεροί έχουμε αρχίσει πιά νά συμφωνούμε ότι «επιτέλους ξεσπασε ή κρίση τού μαρξισμού», τή συζήτηση για τήν κρίση αυτή πρέπει τώρα νά τήν τραθήξουμε όριστικά από τά πηγαδάκια τής άριστεράς καί τίς πηγάδες τής δεξιάς, νά μήν αφήνουμε πλέον τήν κρίση μας νά μάς τήν αποδίδουν άλλοι αλλά νά τήν διεκδικήσουμε, νά δημοσιοποιήσουμε, νά κοινοποιήσουμε τούς προβληματισμούς καί τίς έγνοιες μας σέ όλο τόν κόσμο. Σέ φίλους καί έχθρους.

Θά 'ταν λοιπόν γκρίνια καί μεψιμοιρία νά έπισημάνει κανείς τίς φωναχτές αδυναμίες τής πρόσφατης συζήτησης. Γιατί ή κατά τό μουγκανητό τού Ριζοσπάστη «χυδαία άντικομμουνιστική παρασυναγωγή» τής Παντείου ήταν μιά άρχή. Καί οι άρχές δικαιούνται νά 'ναι λειψές· στό χέρι μας είναι νά συνεχίσουμε μέ τό έντονότερο τέτοιο άντικομμουνισμό.

Μέ τά παραπάνω ήθελα απλώς νά πω ότι τό σημαντικό τελικά στή συνάντηση αυτή δέν ήταν ούτε τά όσα λέχθηκαν ούτε ή προσωπικότητα τών συνέδρων· ήταν τό ίδιο τό γεγονός. 'Η, ακόμα, ή φυσική παρουσία όλων αυτών τών ανθρώπων εδώ, οι άρχές μιάς επικοινωνίας για τά πράγματα αυτά μέ τήν Εύρώπη όχι απλώς δι' έντύπων αλλά μέ τό πήγαιν' έλα τών ίδιων τών ανθρώπων. Πού ίσως αρχίσει έτσι νά ταρακουνάει τόν, αποκηρυγμένο δεβαίως, έπαρχιωτισμό μας, νά μάς εισάγει δίαια στήν καρδιά τών όσων λέγονται καί γίνονται άλλου. Καί κυρίως νά μάς έπιτρέψει νά δημιουργήσουμε απόψεις πλουσιότερες καί συνθετότερες. Όχι μόνο γιατί ή πολιτική κουλτούρα καί σκέψη είναι εκεί πίο προχωρημένη, αλλά καί γιατί οι άνθρωποι από άλλου θά μπορέσουν νά θέσουν τά πραγματικά τους προβλήματα κι όχι αυτά πού θέτουμε έμεις για λογαριασμό τους.

Τό θεαματικότερο νομίζω παράδειγμα για τά παραπάνω είναι οι αντιδράσεις πού άκολούθησαν τά όσα ίδιαζόντως μαρξιστικά έίπε ό Πολωνός σύνοδρος καί εκπρόσωπος τού ΚΟΡ στή Δύση 'Α. Σμόλαρ. Οι περισσότερες έρωτήσεις τού ζήτησαν ούτε λίγο ούτε πολύ τό λόγο γιατί απέριψε, λέει, τό μαρξισμό. Κι όμως ό άνθρωπος αυτός άνέδειξε τά εξής κεφαλαιώδη: ότι ό μαρξισμός στίς 'Ανατολικές χώρες έχει μετατραπεί στή «γλώσσα τής καταπίεσης» (παράδειγμα τρανό τό ίδιο πολωνικό εργατικό κίνημα πού δέν είναι, όπως έίπε, καθολικό, αλλά άναζητά στή θρησκευτική γλώσσα ένα ιδίωμα νά εκφράσει τά έθνικά καί κοινωνικά του αίτήματα καί όράματα). Καί ταυτόχρονα δρῆκε τήν ευκαιρία νά κάνει όρισμένες ενδιαφέρουσες σκέψεις για τό διαφορετικό ρόλο τού μαρξισμού στή Δύση καί τήν 'Ανατολή, στήν όποία ή επίκλησή του μάλλον διασπᾶ παρά ένώνει. Μά δέν είναι αυτό τό ύπ' αριθμόν ένα πρόβλημα τών ανατολικών μαρξιστών, ή μήπως πάλι δέν είναι συγγενικό μέ τήν υπόθεση τής «δικτατορίας τού προλεταριάτου» στή Δύση; Είναι βέβαιο πιά ότι δέν μπορούμε νά μετράμε τό μαρξισμό τών διαφόρων απόψεων μέ πρό τριακονταετίας κριτήρια.

Παρότι λοιπόν ή απόδοση «μαρξιστικότητας» σέ πολλά από τά όσα λέγονται είναι ζήτημα ιδιαίτερα πολύπλοκο, υπάρχει πάντα καί ή άλλη όψη τών πραγμάτων. Οι άριστεροί καί οι κομμουνιστές όφείλουν νά συζητούν μέ όλες τίς δημοκρατικές φωνές διαμαρτυρίας πού ύψώνονται στίς 'Ανατολικές χώρες. Μέ τόν ίδιο ακριβώς τρόπο πού όφείλουν καί νά είναι, όπως μέ έμφαση τόνιζε πρό τριετίας στόν Πολίτη ό Βόλφ Μπίρμαν, μέ κάθε κίνημα για τήν υπεράσπιση τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στίς χώρες αυτές. Κι αυτό όχι μόνο γιατί έτσι επιβάλλει ή δημοκρατικότητα ή γιατί οι συζητήσεις θά πλατύνουν τήν ενημέρωσή μας· αλλά κυρίως γιατί, άνεξάρτητα από τό μοντέλο πού ό καθένας μας έχει στό κεφάλι του για λογαριασμό τών ανατολικών λαών, οι πραγματικές συμμαχίες πού ψηλαφητά διαμορφώνονται εκεί είναι αυτές πού είναι καί όχι άλλες, περιλαμβάνουν δηλαδή κάθε κοινωνικής καί πολιτικής λογής ανθρώπους καί ομάδες, κι όχι φυσικά μόνο εργάτες ή άριστερους, ούτε τά αίτήματά τους είναι - ρητά τουλάχιστον, αλλά κατά κανόνα καί ουσιαστικά - σοσιαλι-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στικά. Σέ παρόμοιες άρα συναντήσεις θά άκούγονται άναπόφενκτα και άπό άνατολικούς και άπό δυτικούς - όπως εξάλλου και στήν Πάντειο - και άπόψεις άντιλενινιστικές ή άντιμαρξιστικές ή δεξιές ή και άντικομμουνιστικές, ίσως μάλιστα και νά κυριαρχούν. Και εκ τών πραγμάτων θά συμμετέχουν άπό μαρξιστές πού σφύζουν άπό σύνθετους συλλογισμούς μέχρι άγανακτισμένους και κυνηγημένους άνθρώπους πού δέν έχουν τίποτα νά πούν εκτός άπό κάποιες φίλελεύθερες κοινοτυπίες ή και φανατικούς (λόγω άνάνηψης ή εκ γενετής) άντιμαρξιστές. Σχεδόν τά πάντα είναι θεμιτά. Δέν είναι όμως και συνθέσιμα.

*Αν οί άριστεροί οφείλουν όχι μόνο νά αποδέχονται αλλά και νά επιδιώκουν τόν καθόλα άπαραίτητο διάλογο μέ άπόψεις συγγενείς ή ξένες, δέν μπορούν ταυτόχρονα νά άναγνωρίζονται σέ όλες τίς κριτικές κουθέντες, νά ταυτίζονται μαζί τους, νά τίς υιοθετούν, έμμεσα, στό σύνολό τους, επικαλούμενοι τήν άπό όλες (πλήν αυτής) τίς άπόψεις άπαραίτητη «σφαιρικότητα». Ή σχετική λοιπόν συζήτηση, γιά τούς μαρξιστές, έχει τρεις άρκετά μπλεγμένους είναι ή άλήθεια στόχους: νά διαχωρίσουν κατηγορηματικά τή θέση τους άπό τό σοβιετικό και τά θυγατρικά του καθεστώτα αφαιρώντας τήν πρωτοβουλία άπό τούς άστούς επικριτές του, και νά ταχθούν άνεπιφύλακτα άλληλέγγυοι μέ τά κατά χώρες δημοκρατικά (τόσο γενικά, τί νά κάνουμε;) κινήματα. Νά έπεξεργαστούν, δουλεύοντας μέ τόν τρόπο τους και μέ τά μέσα τους τά όσα προκύπτουν άπό τή σχετική κουθέντα, τή δική τους έρμηνεία και κριτική του σταλινισμού εντάσσοντάς την, σάν αναπόσπαστο στοιχείο, στή θεωρία αλλά και τή στρατηγική τους. Και νά άσκούν κριτική, τέλος, στίς άπόψεις πού προέρχονται άπό άλλες ιδεολογίες και θεωρίες, ενώ διαλέγονται συνάμα μαζί τους. Πολλά θά κριθούν, πάρα πολλά, άπό αυτές τίς «έσωτερικές» συγκρούσεις. Γιατί ή ριζική κριτική, ή άριστερή κριτική, στά καθεστώτα αυτά δέν μπορεί παρά νά προέλθει τελικά άπό τό μαρξισμό: ή μέχρι σήμερα άδυναμία του νά τό κάνει δέν είναι παρά μία άκόμα πτυχή τής ανεπανάληπτης κρίσης πού διέρχεται.

Και αυτό τό γνωρίζουν πολλοί. *Αν κάποτε οί άστοί διανοούμενοι και ή δεξιά χρησιμοποιούσαν κυρίως τή σοβιετική πραγματικότητα γιά νά δυσφημίσουν τό κομμουνιστικό κίνημα, σήμερα, πού τά πράγματα αλλάζουν, στρέφονται κυρίως στήν προσπάθεια νά άβαντάρουν, νά πριμοδοτήσουν τήν έγκατάλειψη του μαρξισμού, τήν άπόρριψη του άπό μεριάς μαρξιστών. Νά, γιά παράδειγμα, πού τό άρθρο του Χ. Καρανίκα «Τρίζουν τά τρία στηρίγματα τής παραδοσιακής άριστεράς» στήν *Καθημερινή*, 2.12.80, άφού εξάρει τήν άπό πολλούς καταδίκη του λενινισμού ως ολοκληρωτικής θεωρίας στήν τελευταία συνάντηση, ζητάει περισσότερη κριτική του μαρξισμού, άνατροπή του. Και παραθέτει μάλιστα τή φράση τής Ρωσίδας συνέδρου Τ. Μαμόνοβα ότι «στή Ρωσία τήν έξουσία τήν έχει ένα δεξιό κόμμα». Τή φράση ό άρθρογράφος τήν εξέλαβε ως καταγγελία ή ως έπαινο; Γιατί συμβαίνει και σέ μās εδώ τήν έξουσία νά τήν άσκει ένα δεξιό κόμμα, του όποιου θερμός ύποστηρικτής είναι ή έφημερίδα πού τόν φιλοξενεί. Και αν ή συζήτηση δέν μπορεί νά προχωρήσει παρά εις βάρος και εναντίον του «δεξιού» κόμματος τής Μαμόνοβα, τό ίδιο φυσικά συμβαίνει και μέ τή δεξιά πού παινεύεται γιά τό όνομά της.

Γιώργος Καρράς

Μαθήματα δι' «άρχαιους» άπό 'Ανατολή και Δύση

Πρίν μερικούς μήνες άπ' αυτές τίς σελίδες (*Πολίτης*, τεύχος 33, σ. 11-13) είχαμε σχολιάσει τήν Β' Δημόσια Συζήτηση πού είχε οργανώσει ή Έλληνική Έταιρεία Πυρηνικών Έπιστημών μέ θέμα «Πυρηνικοί Άντιδραστήρες

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ίσχυος». Λέγαμε τότε, ότι δέν συνιστοῦν μιά ἄλλη πολιτική ἐπιλογή οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν ἀντιπολιτευομένων κομμάτων ἀπέναντι στήν κυβερνητική πρόθεση νά ἐγκαταστήσει – τό συντομότερο – πυρηνικούς ἀντιδραστήρες γιά παραγωγή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας. Καί τοῦτο γιατί οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτές σέ τελευταία ἀνάλυση ἀναφέρονται σέ τεχνικά ζητήματα κι ὄχι στήν καρδιά τοῦ προβλήματος: τήν ποιότητα καί ποσότητα τῶν ἀναγκῶν πού πρόκειται νά κάλυψει αὐτή ἡ νέα ἐνεργειακή πηγή, ἀλλά καί τήν κοινωνική ὀργάνωση πού συνεπάγεται ἡ ἐφαρμογή της. Μέ δεδομένες ἐκεῖνες τίς τοποθετήσεις εἶναι μᾶλλον εὐλογία ἢ σιωπή πού κάλυψε καί πάλι τήν ὅλη ὑπόθεση, ἐνῶ ὅπως φαντάζομαι, οἱ τεχνοκράτες τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργείου μελετοῦν μέ τήν ἡσυχία τους τή «φθηνότερη», «ἀσφαλέστερη», «ἀποδοτικότερη» πρόταση γιά τήν ἐγκατάσταση τῆς πρώτης πυρηνικῆς μονάδας στό τόπο μας.

Καί βέβαια κανείς δέν θά ἤθελε νά διαταράξει τή σιωπή αὐτή – ἡ ἄλλες παρόμοιες – σέ ἐποχές μάλιστα πού πρωτεύει ἡ ἐνέργεια καί τά ντεσιμπέλς τῶν προεκλογικῶν ἰαχῶν, ἀλλά δυό πρόσφατες ξένες δημοσιεύσεις νομίζω δέν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος καθῶς ἡ μεθοδολογία ἀλλά καί τά συμπεράσματά τους, περιοριζόμενα στά τεχνικά προβλήματα τῆς πυρηνικῆς ἐνεργείας, ἀπό τή μιά δέν μποροῦν νά κατηγορηθοῦν γιά πολιτικό βερμπάλισμό, ρομαντισμό ἢ ἀνεδαφικότητα, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη προσφέρουν μιά σειρά ἀπό νέα στοιχεῖα στή συζήτηση τοῦ θέματος.

Στό πρῶτο¹, ὁ Dr. Purcell, πού τό 1979 ὑπῆρξε ἀπό τά βασικότερα στελέχη τῆς Ἐπιτροπῆς πού συνέστησε ὁ πρόεδρος Κάρτερ γιά τό ἀτύχημα πού συνέβη στό Three Mile Island στίς 28 Μαρτίου τοῦ ἴδιου χρόνου, ἀποκαλύπτει ὅτι τό ἀτύχημα τοῦ TMI δέν ὀφείλεται ἀποκλειστικά σέ μιά μόνο αἰτία. Ἀντίθετα θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα μιάς ἀποτυχίας, μεγάλης κλίμακας, τοῦ συστήματος. Ἀποδείχθηκε δηλαδή ὅτι ὅλα τά συστήματα τεχνικά, μηχανικά, διεύθυνσης, αὐτοματισμῶν, ἐπικοινωνίας καί ἀσφαλείας περιείχαν κατασκευαστικά λάθη. Λάθη πού ἀπό μιά μικρή βλάβη σέ μιά ἀντλία τῆς Μονάδας II τοῦ TMI παρά λίγο νά ὀδηγήσουν, μέσα ἀπό μιά ἀλυσίδα γεγονότων, ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀνθρώπους στό ἐπίκεντρο μιάς πυρηνικῆς καταστροφῆς. Στή συνέχεια ὁ ἀρθρογράφος ἀποδίδει τήν ἀνεπαρκῆ ἀνάπτυξη ἀποτελεσματικῶν συστημάτων ἀσφαλείας στό γεγονός ὅτι μεγάλα πυρηνικά ἀτύχηματα θεωροῦνταν ἀδύνατα μέχρι τότε. Ἐνῶ καταλήγει, ὅτι παρά τήν ἰδιαίτερα πολύπλοκη τεχνολογία πού διέθεταν οἱ σχεδιαστές τοῦ TMI, τό συνολικό τεχνικό σύστημα ἀπεδείχθηκε κακότεχο. Πέρα, ὅμως, ἀπό τά τεχνικά προβλήματα ἰδιαίτερα σημαντική εἶναι καί ἡ διαπίστωση τῆς γενικῆς σύγχυσης καί τῶν ἀντιφατικῶν ἀνακοινώσεων πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς, πού, ἀπό τίς πρώτες ὥρες τοῦ ἀτυχήματος, ὀδήγησαν σέ πλήρη ἀποδιάρθρωση τοῦ συστήματος μαζικῆς πληροφόρησης. Κλασικό πλέον σύμπτωμα κάθε μεγάλης οἰκολογικῆς κρίσης. Καί βέβαια σημαντικά γιά τόν πληθυσμό τοῦ TMI παραμένουν καί τά μακροπρόθεσμα ἀποτελέσματα τῆς χαμηλῆς δόσεως ἀκτινοβολίας πού ἐκλύθηκε κατά τή διάρκεια τοῦ ἀτυχήματος καί σήμερα, φυσικά, εἶναι ἀγνωστα.

Ὅμως ποιά εἶναι βασικά τά μαθήματα πού ἐξάγονται ἀπό τό TMI; Ἀπό ὅσα ἀναφέρει ὁ Dr. Purcell σχετικά μέ τίς ἀδυναμίες κατασκευῆς, σχεδιασμοῦ καί λειτουργίας, καί πού πάντως κάθε ἄλλο παρά ἀνταποκρίνονται στίς ἐκτιμήσεις τῶν τομεαρχῶν τῆς ΔΕΗ (κατά τή δημόσια ἐκείνη συζήτηση) ὅτι «τό ὅλο συμβάν στό TMI θά μπορούσε νά περιορισθεῖ στά ὄρια ἑνός ἀπλοῦ λειτουργικοῦ περιστατικοῦ», θεωροῦμε πιά ἐνδιαφέροντα ὅσα σημεία ἀφοροῦν τίς χώρες πού πρόκειται «νά ἀναπτύξουν πυρηνικές δυνατότητες».

Τά ὑφιστάμενα συστήματα εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ, διατείνεται τό διακεκριμένο μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Κάρτερ, ὥστε νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς πρότυπα ἐφαρμογῆς γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς πυρηνικῆς τεχνολογίας σέ χώρες πού ἀκόμα δέν τήν διαθέτουν. Γι' αὐτές τίς χώρες ἀκόμα, συστάσεις τοῦ τύπου νά «ἐνισχυθοῦν» τά συστήματα ἀσφαλείας ἢ νά βελτιωθοῦν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο ἔχουν μικρή σημασία. «Γιά παράδειγμα» ἀναφέρει ὁ Dr. Purcell «ἂν μιά χώρα δέν ἔχει δυνατότητες ἐκπαιδεύσεως τεχνικῶν τῶν πυρηνικῶν ἐγκαταστάσεων, δύσκολα θά μπορούσε νά ἐπιτύχει τήν «ἐνίσχυση» αὐτῶν τῶν δυνατοτήτων». Δέν γνωρίζω πόσο οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτές αἰρονται – γιά χώρες μέ περιορισμένες τεχνολογικές δυνατότητες – ἀπό τίς συμβουλές τοῦ ἀρθρογράφου πού συμπυ-

1. «The legacy of Three Mile Island»
by Arthur H. Purcell
περ. Modern Government / National
Development σελ. 77-84.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

κλώνονται στο τρίπτυχο: Προσοχή – Ακρίβεια – Έντιμότητα και Ακεραιότητα. Τό βέβαιο είναι όπως δηλώνεται, ότι μετά τό ΤΜΙ «ή ασφάλεια από τήν εφαρμογή τής πυρηνικής ενέργειας θά πρέπει στό μέλλον νά αντιμετωπίζεται πιό σοβαρά».

2. «Analysis of the 1957-1958 Soviet Nuclear Accident» by John R. Trabala, L. Dean Eyman, Stanley I. Auerbach Pap. Science Vol. 209, N° 4454, 18.7.1980, σελ. 345-353.

Όπως έγινε στή Σοβιετική Ένωση μετά τό πρώτο (;) σοβαρό πυρηνικό ατύχημα ανάμεσα στά 1957-1958 και αποτελεί τό περιεχόμενο του δεύτερου δημοσιεύματος.² Είναι αξιοσημείωτο ότι παρόλο πού πολλοί ειδικοί ανέφεραν ότι είχε υπάρξει κάποιο πυρηνικό ατύχημα, στήν εμπειρία του όποιου αποδίδονταν και τά αύξημένα μέτρα ασφαλείας τής σοβιετικής πυρηνικής τεχνολογίας, μέχρι πρόσφατα δέν υπήρχε υπεύθυνη και τεκμηριωμένη αναφορά σ' αυτό. Μιά έκτεταμένη και περιεκτική έκθεση στοιχείων και εκτιμήσεων εξέδωσε πρόσφατα ό εξόριστος γενετιστής Ζ.Α. Μεντβέντεφ πού ζεί στό Λονδίνο. Τά συμπεράσματά του είναι ότι μία έκτεταμένη ραδιενεργός ζώνη μόλυνσης εμφανίστηκε τό χειμώνα του 1957 πρós τό 1958 στήν Έπαρχία Cheliabinsk τών Ουράλιων. Μέ βάση τίς πληροφορίες πού συνέλεξε από σοβιετικές ραδιοοικολογικές έρευνες πού έγιναν κοντά στό σημείο τής καταστροφής, ό Μεντβέντεφ υπολόγισε τό φορτίο και τήν έκταση τής μόλυνσης (10^5 - 10^6 curies Strontium-90, 1000 km² αντίστοιχα) πού – κατ' αυτόν – προήλθε από μία χημική έκρηξη αποβλήτων ύψηλης ραδιενέργειας πού προέρχονταν από στρατιωτική δάση παραγωγής πλουτωνίου, και προκάλεσε εκατοντάδες θυμάτων. Δυτικοί επιστήμονες πού ανέλυσαν, στό δημοσίευμα πού αναφερόμαστε, τή σοβιετική βιβλιογραφία ραδιοοικολογίας και πυρηνικής τεχνολογίας, επιβεβαιώνουν σέ μεγάλο βαθμό τά συμπεράσματα του Μεντβέντεφ αποδίδοντας τό ατύχημα κυρίως σέ άπαρχαιωμένες τεχνικές άποθήκευσης αποβλήτων. Παράλληλα τονίζουν ότι ή έστία τής μόλυνσης δέν μπορεί μέ βεβαιότητα νά άποδοθει σέ ένα άπλό συμβάν, και ή άκριβής φύση του θά πρέπει νά διευκρινισθεί από τήν ίδια τή Σοβιετική Ένωση, πού μέχρι στιγμής «άγνοεί» τό γεγονός. Έκκενώσεις και εύρύτατες μετακινήσεις πληθυσμών, καθώς και μετατροπές τών υδρολογικών χαρακτηριστικών στό χρόνο και τή περιοχή του άτυχήματος, προφανώς για νά περιορισθούν οι συνέπειες τής μόλυνσης, αποτελούν πρόσθετα στοιχεία στή σύνθεση τών πληροφοριών πού δίνουν κατά άποσπασματικό τρόπο οι σοβιετικές δημοσιευμένες έρευνες. Οι όποιες, άν και ιδιαίτερα φειδωλές σέ στοιχεία για λόγους «ασφαλείας», φαίνεται ότι άξιοποίησαν στό έπακρο τήν εμπειρία τής δικής τους πυρηνικής καταστροφής.

Μπορούμε νά αισθανόμαστε ασφαλέστεροι – όσοι ζήσουμε – τήν έπαύριο ενός άτυχήματος σάν αυτό πού συνέβη στά Ουράλια τό 1957 και είκοσι δύο χρόνια άργότερα στό ΤΜΙ; Τά δύο δημοσιεύματα πού αναφέραμε μ' όλη τήν ειλικρίνεια και τήν καλή τους διάθεση άπαντούν άν και όχι έφησυχαστικά, πάντως καταφατικά σ' αυτό τό έρώτημα. Υπάρχει βέβαια πάντα και τό πρόβλημα όσων δέν επιζήσουν του πυρηνικού άτυχήματος, για νά χαρουν τήν άξιοποίηση τής εμπειρίας του πρós ένα ασφαλέστερο μέλλον. Ίσως σ' αυτούς θάπρεπε νά άπευθυνθούμε πρωτίστως όσοι θεωρούμε ότι ή συζήτηση τής πυρηνικής ενέργειας ξεπερνάει κατά πολύ τά τεχνικά προβλήματα ασφαλούς και άποδοτικής εφαρμογής της. Αυτοί τουλάχιστον όφείλουν νά μάς καταλάβουν!

Λεωνίδας Λουλούδης

Γιά τό Πανεπιστήμιο, γιά τήν άριστερά, σήμερα

γράφουν οι
Μαρία Γέραλη
Τώνια Μοροπούλου
Άριστείδης Μπαλτάς

Α. Εισαγωγή

1. Η κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου συνεχίζεται. Τό φοιτητικό κίνημα, κίνημα σχεδόν πιά μόνον κατ' όνομα, φαίνεται άνίκανο νά προβάλει όποιοσδήποτε άρθρωμένους στόχους και κλυδωνίζεται άνάμεσα στην πολιτική κομματικών σκοπιμοτήτων, πού προωθούν τά όργανά του και τήν όγκούμενη άδιαφορία τής μάζας τών φοιτητών. Η μεγάλη έλπίδα γιά ένα νέο προοδευτικό, αυτόνομο και αξιόμαχο επιστημονικό και διδακτικό φορέα πού γέννησε ή εμφάνιση του ΕΔΠ στό προσκήνιο μέ τή μεγάλη άπεργία του φαίνεται νά διαψεύδεται και τό ίδιο νά περιορίζεται στην καθημερινή πανεπιστημιακή ρουτίνα μέ τίς συνδικαλιστικές και άλλες άψιμαχίες τής. Τό καθηγητικό σώμα, μετά τίς περιπέτειες τής μεταπολίτευσης, ξαναβρίσκει τή συνοχή του και όργανώνεται γιά νά προασπίσει τά συμφέροντά του και νά δείξει ποιός είναι ό πραγματικός άφέντης μέσα στά Πανεπιστήμια, ενώ οι προοδευτικές φωνές πού κάποτε ξεπήδησαν από τό έσωτερικό του γίνονται όλο και πιό σποραδικές. Οι κοινωνικοί και πολιτικοί φορείς πού διακηρύσσουν ότι τό Πανεπιστήμιο άποτελεί ένα έθνικής σημασίας ζήτημα άρκούνταν νά επικαλούνται ή νά έπαναλαμβάνουν τίς θέσεις τής ΕΦΕΕ και νά διατυπώνουν καταγγελίες, διαδικαστικού χαρακτήρα προτάσεις ή έκκλήσεις πρós τήν Κυβέρνηση. Από τήν άλλη μεριά, οι όποιες κυβερνητικές πρωτοβουλίες άποδεικνύονται κοντόθωρες και άναποτελεσματικές ή Κυβέρνηση φαίνεται άμήχανη, ύποχρεωμένη άπλώς νά παρακολουθεί τήν εξέλιξη και νά άναμένει τήν έκβαση του συσχετισμού δυνάμεων μέσα στά Πανεπιστήμια. Τό ελληνικό Πανεπιστήμιο βυθίζεται όλο και βαθύτερα στό τέλμα τής γενικευμένης κρίσης του και καμιά θεώρηση, καμιά στρατηγική, καμιά πολιτική πρόταση ούτε διαφαίνεται ούτε, άκόμη περισσότερο, φαίνεται ικανή νά θέσει σε κίνηση κάποιες ουσιαστικές διαδικασίες πού θ' άντιμετωπίζουν τό πρόβλημα.

Όμως από τήν άλλη μεριά, τό θάθος τής κρίσης είναι τέτοιο ώστε όρισμένες σημερινές αίχμές τής (καταλήψεις Πολυτεχνείου, Σχολές πού κλείνουν κλπ) προσεγγίζουν τά όρια άντοχής του συστήματος «Ελληνικό Πανεπιστήμιο», όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τή μεταπολίτευση, και άναδεικνύουν κάποιες πλευρές του πού έμεναν μέχρι σήμερα ουσιαστικά άθέατες. Γίνεται έτσι σήμερα όχι μόνον άναγκαία αλλά και έφικτή ή προσπάθεια νά άντιμετωπιστεί τό ζήτημα στην όλότητά του. Η προσπάθεια αυτή, χωρίς νά έχει τή ψευδαισθηση ότι είναι δυνατό νά έξαντλήσει τό θέμα, μπορεί ώστε ν' άναδείξει τόν κεντρικό ίστό πού συνέχει τ'ά διάφορα επίμερους ζητήματα και φωτίζει τίς μεταξύ τους σχέσεις. Γι' αυτό τό σκοπό είναι ύποχρεωμένη νά και θά σπληριχτεί, άμεσα ή έμμεσα, θετικά ή άρνητικά, στις αναλύσεις πού έχουν προταθεί, στην πείρα πού έχει συσσωρευτεί και στην κριτική τών πολιτικών πρακτικών πού έχουν δοκιμαστεί και οι όποιες έχουν άποδειχτεί καιροσκοπικές, άστοχες ή άνεπαρκείς μπροστά στην πολυπλοκότητα του προβλήματος, τών κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνιστωσών του. Η τοποθέτηση πού ακολουθεί δέν θά

μπορέσει νά έχει τήν εμβέλεια πού επιδιώκει άν δέν είναι και δέν παραμείνει άνοικτή στην κριτική όλων όσοι ένέχονται στην κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου και επιζητούν ν' άντιμετωπίσουν τό πρόβλημα μέσα από τήν ιδεολογική και πολιτική όπτική τής άριστεράς.

Β. Οι κινήσεις μέσα στό Πανεπιστήμιο και ό στρατηγικός τους στόχος

2. Η κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου έχει καταστεί όρατή πρώτα και κύρια από τήν εξέλιξη και τά άποτελέσματα τών κινήσεων πού άνέλαβαν και διεξήγαγαν ή όπου μπλέχτηκαν οι φορείς τής πανεπιστημιακής ζωής.

Η μεταπολίτευση βρήκε και άνοιξε περισσότερο μία πολιτική κρίση στό ελληνικό Πανεπιστήμιο. Η στάση του καθηγητικού σώματος κατά τή διάρκεια τής δικτατορίας και άπέναντι στο άντιδιδασκτορικό φοιτητικό κίνημα είχε ύποσκάψει βαθιά τό κύρος και τήν αύθεντία του. Η πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση, ακολουθώντας μία σύνθετη πολιτική στρατηγική, αλλά μή μπορώντας νά κάνει και άλλως, άνέχθηκε τήν προσωρινή μεταβίβαση τής έξουσίας μέσα στα Πανεπιστήμια στα χέρια τών φοιτητών, φροντίζοντας ώστε νά παραμείνουν οι διαδικασίες «άποχουνοποίησης» μέσα σε αύστηρά καθορισμένα νομικά πλαίσια. Τό φοιτητικό κίνημα εκείνης τής περιόδου μπλέχτηκε σε μία περίπου άστυνομικής ύφης διαδικασία «άναζήτησης στοιχείων», μπερδεύτηκε πολλές φορές στους αγώνες επικράτησης τής μιάς καθηγητικής ομάδας ενάντια στην άλλη και άσκησε τήν προσωρινή έξουσία του χωρίς νά θίξει τά θεμέλια τής μόνιμης καθηγητικής. Μέ τήν αίγλη πού του προσέδωσε ό αντιδιδασκτορικός του αγώνας και μέ τίς ψευδαισθήσεις πού καλλίργησε ή πολιτική του δύναμη μέσα στα Πανεπιστήμια, τό φοιτητικό κίνημα έχασε σε μεγάλο βαθμό τήν έπαφή του μέ τήν καθαυτό φοιτητική ζωή και τά προβλήματα τής και μετατράπηκε στο προνομιακό πεδίο κομματικού άνταγωνισμού και καταμέτρησης τών δυνάμεων τής αντιπολίτευσης, αφού ήταν ό σχεδόν μοναδικός χώρος όπου ή αντιπολίτευση στο σύνολό τής είχε μία πραγματική πολιτική παρουσία και φωνή. Από κει και πέρα τό φοιτητικό κίνημα κομματικοποιήθηκε άπόλυτα διατηρώντας, ώστε νά, μία γενική πολιτική παρουσία πού έγινε αισθητή κάποιες φορές (π.χ. ενάντια στο Σχέδιο Νόμου γιά τούς φοιτητικούς συλλόγους) αλλά χάνοντας σιγά σιγά τή δύναμή του μέσα στο Πανεπιστήμιο όπου άνασυγκροτήθηκε ή έξουσία του καθηγητικού σώματος. Σε σχέση μέ τά πανεπιστημιακά πράγματα, τό φοιτητικό κίνημα μίλησε μόνο, κι αυτό άόριστα, γιά τήν όργανωτική διευθέτηση τών έσωπανεπιστημιακών σχέσεων μέσα από ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» και πρακτικά διεκδίκησε σχεδόν άποκλειστικά κάποια ζητήματα πού είχαν σχέση μέ τίς εξετάσεις.

Μετά τή μεταπολίτευση, και παράλληλα μέ τό φοιτητικό, γεννήθηκε και άναπτύχθηκε τό κίνημα του Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού. Τό ΕΔΠ, μέ τήν πρώτη εμφάνισή του, έπεξεργάστηκε τίς θέσεις του και πρότεινε ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» μέσα στο όποιο έν-

τάσσονταν οι ειδικότερες διεκδικήσεις του για επαγγελματική κατοχύρωση, για δυνατότητα εξέλιξης, για την αναγνώριση του διδακτικού έργου που άτυπα ασκούν τα μέλη του. Η μεγάλη άπεργία του (Φεβρουάριος-Μάιος 1978) με αίτημα «μονιμότητα μέσα σε ένιαίο φορέα διδασκόντων», παρόλο που κατηγορήθηκε ως συντεχνιακή, έδειξε ότι υπάρχει μία άλλη δύναμη μέσα στο Πανεπιστήμιο που διεκδικεί το δικαίωμά της να μιλήσει για τα πανεπιστημιακά πράγματα. Μετά τη μερική νίκη του αγώνα του και μέσα από μία κατιούσα πορεία που οφείλεται σε πολλούς λόγους, το ΕΔΠ χάθηκε πρακτικά από το προσκήνιο και σε επόμενες στιγμές δξυνοσης της πανεπιστημιακής κρίσης έλαμψε διά της απουσίας του.

Η πολιτική κρίση του Πανεπιστημίου, οι διαφορούμενες διαδικασίες της «άποχυντοποίησης» όπως και οι κινήσεις φοιτητών και ΕΔΠ, στο πλαίσιο της γενικότερης κρίσης του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος, δημιουργήσαν τις προϋποθέσεις για όρισμένες προοδευτικές φωνές και πρωτοβουλίες καθηγητών με πιά σημαντικές τη σύσταση και τις τοποθετήσεις του Πανεπιστημιακού Όμιλου. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις βασικό αίτιομένο υπήρξε πάλι ο «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο». Όμως η άνασσυγκρότηση της εξουσίας της καθηγητικής συγχρησίας και η επανάκτηση από τη μεριά της του πολιτικού έλέγχου των Πανεπιστημίων μείωσε την πυκνότητα και την ένταση αυτών των πρωτοβουλιών, ενώ οι τοποθετήσεις των καθηγητών αυτών στά προβλήματα που καθημερινά άνέκυπταν μέσα στην πανεπιστημιακή ζωή δημιούργησε άμφιβολίες και για την ίδια την ύπόσταση του όρου «προοδευτικός καθηγητής».

3. Συνοψίζοντας τά παραπάνω ως προς τό ζήτημα που μάς ενδιαφέρει εδώ, μπορούμε να πούμε ότι, κατά γενικό κανόνα, οι κινήσεις και οι τοποθετήσεις των φορέων της πανεπιστημιακής ζωής προέβαλλαν ως σχεδόν άποκλειστική διάσταση της κρίσης του ελληνικού Πανεπιστημίου τό πρόβλημα της διάρθρωσης των εκεί έσωτερικών σχέσεων ενώ συγχρόνως ήταν τό εξεταστικό που άναδειχτηκε ως τό κυρίαρχο, πρακτικά, ζήτημα της πανεπιστημιακής ζωής. Οι στόχοι, οι κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο σπουδών, οι άρχές, ή φιλοσοφία και οι μέθοδοι διδασκαλίας όπως και, άκόμη περισσότερο, ή σχέση του Πανεπιστημίου με τό κοινωνικό του περιβάλλον και ό συγκεκριμένο ρόλο που αυτό σήμερα πραγματικά παίζει μέσα στην ελληνική κοινωνία ουσιαστικά δέν θιχτηκαν καθόλου. Μέ άλλα λόγια ό άποκλειστικός στρατηγικός στόχος στόν όποιο συνέκλιναν ΕΦΕΕ, ΕΔΠ και προοδευτικοί καθηγητές, όπως άλλωστε και όλοι οι κοινωνικοί και πολιτικοί φορείς που μίλησαν για τό ζήτημα, έγινε ή οργανωτική διευθέτηση των έσωπανεπιστημιακών σχέσεων και άντιθέσεων, ό «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο».

4. Συγχρόνως όμως, μέσα από τις διαδικασίες που ήδη αναφέραμε, παρουσιάστηκε και εκφράστηκε διαστρεβλωμένα κι αυτή ή ίδια ή πανεπιστημιακή ζωή. Πολύ γρήγορα μετά τη μεταπολίτευση, τό Πανεπιστήμιο έπαψε να λειτουργεί ως ζωντανός κοινωνικός χώρος που εκφράζει αυτόνομα τις δικές του άντιθέσεις και τά δικά του προβλήματα και μετατράπηκε, όπως είπαμε, στό προνομιακό πεδίο άναμέτρησης των κομμάτων της άντιπολίτευσης και καταμέτρησης του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ τους. Ρόλος των «προοδευτικών» συνδικαλιστικών ήγεσιών, με πολύ λίγες εξαιρέσεις, έγινε έτσι, από τη μία μεριά ή ήδιοτελής διοχέτευση των κοινωνικών άντιθέσεων που χειρίζονταν στό συνολικό λόγο του κομματικού τους φορέα και, από την άλλη μεριά, ή προσπάθεια να καθυποταχθούν αυτές οι κοινωνικές άντιθέσεις στό καλούπι των κομματικών επιλογών. Η άναγωγή του κομματικού κριτηρίου σε άποκλειστικό γνώμονα της πολιτικής πρακτικής όπως και ή συγκεκριμένη ποιότητα και τό περιεχόμενο αυτού του κριτηρίου, μέσα από κάθε λογής καιροσκοπικούς χειρισμούς και άνομολόγητες συμμαχίες, όδήγησε στην επανεδραίωση της εξουσίας της καθηγητικής συγχρησίας, στην άπόνεκρωση της πανεπιστημιακής ζωής, στή γραφειοκρατικοποίηση

κάθε συνδικαλιστικής και πολιτικής λειτουργίας φοιτητών και ΕΔΠ και στέρησε, τελικά, άκόμη και αυτό τό αίτημα για «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» από τη σάρκα και τη δυναμική του.

5. Τό γεγονός ότι ή κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου έφανίστηκε μέσα στην ελληνική κοινωνία σχεδόν άποκλειστικά ως πρόβλημα διευθέτησης και οργάνωσης των έσωπανεπιστημιακών σχέσεων δέν πρέπει να έκληφθει ως αυτόνομο· χρειάζεται έρμηνεία. Χρειάζεται άκόμη έρμηνεία τό γεγονός ότι δέν έχει σχεδόν ποτέ θιγει ό πραγματικός κοινωνικός ρόλος του ελληνικού Πανεπιστημίου και δέν έχει άνοίξει σχεδόν ποτέ ουσιαστική συζήτηση για τους στόχους, τις κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο σπουδών ή, έστω, για τις άρχές, τη φιλοσοφία και τις μεθόδους διδασκαλίας. Η άπουσία μιας τέτοιας συζήτησης δέν φαίνεται να είναι άπλή όλιγαυρία. Τό όλο θέμα μοιάζει σά να καλύπτεται από μία συμμαοσία σιωπής, από μία σιωπηρή άποδοχή του σημερινού ρόλου του Πανεπιστημίου και συνάμα μία προσπάθεια άπόκρυψης του ζητήματος, σάν ή ελληνική κοινωνία συνολικά να νιώθει ένοχη και όλοι οι πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς της ν' άποφεύγουν ν' αναφερθούν στό θέμα για να εξορκίσουν τις εύθυνες αυτής της συγχρησίας. Η άπαιτούμενη έρμηνεία οφείλει να εξηγήσει και αυτή τη στάση.

Γ. Άπόπειρα έρμηνείας - ή κοινωνική ρίζα του προβλήματος

6. Τό Πανεπιστήμιο, όπως είναι γνωστό, συνιστά έναν από τους μηχανισμούς που εξασφαλίζουν την άναπαυγή του κοινωνικού σχηματισμού. Και αυτό τό γεγονός μάς υποχρεώνει, άν θέλουμε πραγματικά να εξετάσουμε τόν κοινωνικό ρόλο του σημερινού ελληνικού Πανεπιστημίου και να έρμηνεύσουμε την ένοχη σιωπή που τόν καλύπτει, να άνατρέξουμε σε όρισμένα βασικά χαρακτηριστικά της σημερινής ελληνικής κοινωνίας, να δούμε ποιά είναι ή θέση του Πανεπιστημίου ως προς αυτά και ποιά άπ' αυτά - και πώς - άναπαράγονται μέσα από τη δομή, τη λειτουργία και τις σχέσεις που σήμερα τό συνιστούν. Μόνο έτσι θα μπορούσαμε, όχι μόνο να δούμε τό συγκεκριμένο σημερινό κοινωνικό ρόλο του ελληνικού Πανεπιστημίου και να έρμηνεύσουμε τη στάση ή τις στάσεις άπέναντί του, αλλά και να έντοπίσουμε τόσο τις προϋποθέσεις όσο και τις δυνατότητες άλλαγής αυτού του ρόλου.

7. Η θέση της Ελλάδας στόν παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας, ό χαρακτήρας του κυρίαρχου κεφαλαίου, οι σχέσεις που συναρθρώνουν τόν κοινωνικό σχηματισμό και τό είδος άνάπτυξης που άκολουθήθηκε, διαμόρφωσαν μία κοινωνία που συνέχεται από ένα πλέγμα μεταπρατικών σχέσεων σ' όλα τά επίπεδα. Άβέβαιες διαχωριστικές γραμμές άνάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, άδηλοι πόροι, έμβάσματα, επαγγελματική πολυπραγμασύνη, συγγένειες και κουμπαριές, δημιουργούν μία εικόνα κοινωνικής άσάφειας και σύγχυσης, συνυφαίνουν ένα δίχτυ σχέσεων όπου όλοι ή σχεδόν όλοι διαπλέκονται και άλληλοστηρίζονται οικονομικά, ιδεολογικά, κοινωνικά. Άστοί, άγρότες, εργάτες και μικροαστοί, έμποροι, έπιστήμονες, εργολάβοι και πολιτευτές, δεξιοί, άριστεροί και κεντρώοι, εργοδότες και εργαζόμενοι είναι μεταξύ τους φίλοι, γνωστοί, ξαδέρφη ή κουμπάροι. Όλοι, ή σχεδόν όλοι, κάνουν περισσότερες από μία δουλειές, όλοι ή σχεδόν όλοι ξεοδεύουν περισσότερα άπ' όσο υποτίθεται πώς κερδίζουν. Μέσα από μειοτείες, προίκες, μίζες, κουμπαριές και λαδώματα τό έθνικό εισόδημα άνακατανέμεται και μετά τη δεύτερη ή τρίτη άπογευματινή δουλειά άτονούν ή εξαφανίζονται οι κοινωνικές διαφορές. Ό καθένας είναι ό,τι δηλώνει ή ό,τι τόν δηλώνουν και κανένα δέν συμφέρει ό έλεγχος τέτοιων δηλώσεων. Μέσα στην άχανή αυτή μικροαστική-μεταπρατική χοάνη ή κατοχή κάποιου πανεπιστημιακού διπλώματος άποτελεί στοιχείο κοινωνικής άναγνώρισης και μιας σχετικής οι-

κοινωνικής εξασφάλισης. Όμως συγχρόνως τό είδος, ό τρόπος και τό επίπεδο ανάπτυξης τής ελληνικής κοινωνίας δεν απαιτούν σήμερα, κατά γενικό κανόνα, τις έξειδικευμένες γνώσεις που υποτίθεται πως του αντίστοιχών. Άν αναλύσουμε τις πραγματικές συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος π.χ. του καθηγητή, του μηχανικού ή του ανωτάτης μορφώσεως δημοσίου υπαλλήλου θά διαπιστώσουμε ότι αυτές σχεδόν ποτέ στην πράξη δεν προϋποθέτουν συστηματική πανεπιστημιακή μόρφωση. Τούς είναι συνήθως άρκετό ένα έπιστημονικοφανές πασάλειμμα που αντίστοιχεί, άς πούμε, σε ένα ή δύο χρόνια «σπουδών» και κυρίως τό ιδεολογικό άτού που αντιπροσωπεύει ή κατοχή του πτυχίου. Η ελληνική κοινωνία όχι μόνον δεν έμπεριέχει διαδικασίες έλέγχου και αξιολόγησης, έστω με στοιχειωδώς άντικειμενικά κριτήρια, του έργου που παρέχουν οι κάθε λογής πτυχιούχοι αλλά ούτε αναγνωρίζει ούτε καν άνέχεται τό όποιο έργο ξεπροβάλλει πάνω από τή γενική ίσοπέδωση. Παράλληλα, ή σχετικά μεγάλη δημοκρατικότητα του ελληνικού Πανεπιστημίου (τό ποσοστό παιδιών από εργατικές ή άγροτικές οικογένειες που σπουδάζουν στα ΑΕΙ είναι ένα από τά μεγαλύτερα στον κόσμο) παράγει μαζί και πτυχιούχους, οι όποιοι διαχέονται στην ελληνική κοινωνία διευρύνοντας άριθμητικά και κοινωνικά τά όρια του μικροασπισμού και άναπαράγοντας μέσα από τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες τις μεταπρατικές σχέσεις σ' όλα τά επίπεδα. Έτσι, με δύο λόγια, μπορούμε νά πούμε ότι ό σημερινός κοινωνικός ρόλος του ελληνικού Πανεπιστημίου είναι στην ουσία ή άναπαραγωγή του μεταπρατισμού: ή ελληνική κοινωνία επιτάσσει στό Πανεπιστήμιο νά μήν παράγει επιστήμονες αλλά πτυχιούχους.

8. Τό ελληνικό Πανεπιστήμιο, από τή μεριά του, ανταποκρίνεται πλήρως σ' αυτό τό ρόλο. Όπως μπορούν πολύ εύκολα νά μαρτυρήσουν όσοι άπόφοιτοι ή σημερινοί σπουδαστές έπιστρατεύσουν τήν ειλικρίνειά τους, ή δομή και ή λειτουργία του έξυπηρετούν πραγματικά και άναπαράγουν πιστά τις κοινωνικές άνάγκες που τό διαμόρφωσαν έτσι. Η λειτουργία του ελληνικού Πανεπιστημίου άποσκοπεί και ή δομή των έσωτερικών του σχέσεων εξασφαλίζει τήν ιδεολογική προετοιμασία του μελλοντικού πτυχιούχου για τις σχέσεις ύποταξης και συνδιαλλαγής που θά συναντήσει, ενώ τό επίπεδο και τό περιεχόμενο τής παρεχόμενης γνώσης είναι τέτοια ώστε νά συνιστούν άπλά τό άλλοθι του κυρίαρχου άούτου στόχου. Αύτά που διδάσκονται και ό τρόπος με τόν όποιο διδάσκονται (όταν τά άμφιθέατρα δεν είναι άδεια), τό γεγονός ότι τά προγράμματα σπουδών δεν είναι φτιαγμένα για νά έξυπηρετούν κάποιους εκπαιδευτικούς στόχους αλλά για νά βολέψουν ώρες για τούς καθηγητές, ή έπιμονή με τήν όποια περιφρουρείται και τό κύρος με τό όποιο επενδύεται τό διδακτικό προνόμιο, ή άπουσία όποιασδήποτε συζήτησης και κριτικής για τό περιεχόμενο και τις διαδικασίες τής γνώσης, ή άνυπαρξία όποιασδήποτε έπιστημονικής ζωής και ή άπουσία όποιασδήποτε έπιστημονικής διαμάχης, ή στάση των καθηγητών άπέναντι στους φοιτητές και ή διαδικασία με τήν όποια καταστρέφεται ή διάθεσή τους νά μάθουν και ή άγάπη τους για τή γνώση, τό πανθομολογούμενο γεγονός ότι τό καθηγητικό σώμα άντλει τό κοινωνικό του κύρος και άναπαράγεται μέσα από τούς δεσμούς του με τήν πολιτική έξουσία και όχι από τά κατά γενικό κανόνα έπιεικώς μετριότατα άκαδημαϊκά του επιτεύγματα, όλα, στοιχειοθετούν και τελικά άποδεικνύουν ότι τό ελληνικό Πανεπιστήμιο είναι ένας ιδεολογικός μηχανισμός που παράγει μαζί και πτυχιούχους μεταπράτες. Με άλλα λόγια, τό ελληνικό Πανεπιστήμιο δεν είναι παρά μία θιστεχία παραγωγής πτυχίων, όπου τό αντίτιμο που όφείλουν νά καταβάλουν οι φοιτητές για ν' άποκτήσουν αυτό τό περιπόθητο δελτίο είσοδου στή χορεία των κοινωνικά άναγνωρισμένων είναι νά διέλθουν μέσα από τούς διαδοχικούς κρίκους μιας έφιαλτικής άλυσίδας έξεταστικών δοκιμασιών. Ο βασικός μηχανισμός και τό κύριο μέσο παραγωγής πτυχίων είναι οι έξετάσεις. Μ' αυτή τήν έννοια τό ελληνικό Πανεπιστήμιο είναι πραγματικά

έξεταστικό κέντρο και ή δλη λειτουργία του, όπως και οι έσωτερικές άντιθέσεις που τό καθορίζουν, δομούνται έξ άντικειμένου γύρω από τις διαδικασίες διεξαγωγής τους.

9. Τά παραπάνω, ενώ είναι περίπου κοινός τόπος στις ιδιωτικές συζητήσεις όλων όσοι ενέχονται στην πανεπιστημιακή ζωή, δεν έχουν ουσιαστικά ποτέ όμολογηθεί δημοσία ούτε, βέβαια, πολύ περισσότερο, έχει μπορέσει ποτέ ν' άρθρωθεί ένας πολιτικός λόγος για τά πανεπιστημιακά μας πράγματα, που νά ξεκινάει από τήν άναγνώριση αυτής τής πραγματικότητας. Χαρακτηριστικό του ιδεολογικού λόγου που αντίστοιχεί στις μεταπρατικές σχέσεις είναι ή ένταση άνάμεσα στο αίσθημα εϋτέλειας και ήθικου ξεπεσμού που δημιουργεί ή έμπλοκή των άτόμων στις ύλικές διαδικασίες παραμύθωσης και άναπαραγωγής τους και στην άφόρητη, διότι άναγκαστικά άυτοκριτική, δημόσια άναγνώριση αυτής τής έμπλοκής. Έπειδή οι μεταπρατικές σχέσεις άποτελούν δομικό στοιχείο τής σημερινής ελληνικής κοινωνίας και ή εϋθύνη γι' αυτές δεν μπορεί ν' άποδοθεί πουθενά συγκριμένα, ενώ ταυτόχρονα όλοι και είναι και νιώθουν συνήγοροι για τή διαιώνισή τους, έπειδή οι κοινωνικοί και πολιτικοί φορείς ενέχονται άμεσα στις διαδικασίες άναπαραγωγής τους, έπειδή τελικά και με δύο λόγια ή ιδεολογική συνοχή τής σημερινής ελληνικής κοινωνίας στηρίζεται στην κοινωνική συνενόχη αυτών που άναπαράγουν τις μεταπρατικές σχέσεις, δηλαδή όλων ή περίπου όλων, ό λόγος για τά πανεπιστημιακά πράγματα δεν μπορούσε παρά νά είναι λόγος έξωραϊστικός, λόγος που άποσιωπά τή σημερινή κατάσταση και τις πραγματικές προϋποθέσεις για τήν άλλαγή της, λόγος που άνάγει τήν κάθαρση από τις σημερινές ενόχες στό άπώτερο μέλλον του ίδανικού δημοκρατικού ή/και έκσυγχρονισμένου, πάντως άστικού, Πανεπιστημίου. Μεταπτυχιακές σπουδές, άνάπτυξη τής έρευνας, άνύψωση τής εκπαιδευτικής στάθμης, ό ίδιος ό «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο» όπως, άκόμη περισσότερο, τά συνθήματα του είδους «Πανεπιστήμιο στην ύπηρεσία του λαού και του τόπου», «όχι φραγμούς στην μόρφωσή μας» ή ή άκρας ύποκρισίας άνησυχία για τήν υποβάθμιση του επιπέδου σπουδών δεν άποτελούν στην πραγματικότητα παρά στόχους ή συνθήματα - άλλοθι που συγκαλύπτουν τό πραγματικό σημερινό κοινωνικό ρόλο του ελληνικού Πανεπιστημίου και άποκρύπτουν τις πραγματικές συνθήκες που έχουν αναγάγει τό έξεταστικό σε κεντρικό ζήτημα τής πανεπιστημιακής ζωής. Έτσι, τελικά, ή σιωπή που σκεπάζει τήν ουσία των πανεπιστημιακών πραγμάτων, σιωπή συνώνυμη με τό θορυβώδη κυρίαρχο λόγο για αυτά τά ίδια πράγματα, διατηρεί άκίνητο τόν προβληματισμό για τήν κρίση του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος, άναπαράγει διαρκώς αυτούσιους τούς ιδεολογικούς όρους που τήν συντηρούν στο ίδιο σημείο και άποκλείει τόν έντοπισμό των πραγματικών σημερινών κοινωνικών προϋποθέσεων και δυνατότητων για τήν άλλαγή τόσο του κοινωνικού ρόλου του Πανεπιστημίου όσο και των σχέσεων που συνιστούν τήν πανεπιστημιακή ζωή. Πρακτικά όλοι όσοι μίλησαν για τήν κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου μίλησαν ουσιαστικά μόνο μέσα στα όρια που επέτρεπε ή συγκαλύψη και άρα ή διατήρηση του μεταπρατικού του χαρακτήρα.

10. Η πολιτική κρίση που πέρασε τό ελληνικό Πανεπιστήμιο μετά τή μεταπολίτευση κλόνισε μόνο τούς συγκεκριμένους έσωτερικούς όρους με τούς όποιους αυτό άκούσε τή λειτουργία του και έξεπλήρωσε τούς άκόμη άδιαφιλονίκητους κοινωνικούς στόχους του. Η πολιτική δύναμη των φοιτητών, ή έμφάνιση του συνδικαλιστικά όργανωμένου ΕΔΠ, ή έπιστροφή των διωγμένων από τή δικτατορία καθηγητών και ή εκλογή κάποιων νέων, με πιά σύγχρονες άντιλήψεις, άνέδειξαν ένα σύνολο στο προβλήματα που ή λύση τους δεν μπορούσε νά σπριχτεί στο θεσμικό πλαίσιο που καθόριζε τις έσωπανεπιστημιακές σχέσεις και έθεσαν, από τή μία ή τήν άλλη σκοπιά, τό ζήτημα τής νέας «έκσυγχρονισμένης» ή/και «δημοκρατικότερης» όργάνωσής τους. Συγχρόνως ή

ύπαρξη και ή διαδικασία ανασύνταξης τής παραδοσιακής συντηρητικής καθηγητικής συντεχνίας όδήγησε σε μία σειρά άνοιχτών ή λανθάνουσών συγκρούσεων μέσα στο Πανεπιστήμιο και προσέδωσε στο αίτημα τής νέας όργάνωσης τών εκεί σχέσεων ένα άπτό και συγκεκριμένο ύλικό υπόβαθρο. Έτσι, μέσα στο πλαίσιο πού επέτρεπε ή διατήρηση του κοινωνικού ρόλου του ελληνικού Πανεπιστημίου και ή σιωπηρή άποδοχή αυτού του ρόλου, τό πρόβλημα τής οργανωτικής διευθέτησης τών έσωπανεπιστημιακών σχέσεων, ό «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο», ύπήρξε τό μόνο στρατηγικού χαρακτήρα αίτημα πού και ύλική ύπόσταση διέθετε και έδινε ιδεολογικά τή δυνατότητα νά συμφωνήσουν όλοι οι περί τά πανεπιστημιακά ένεχόμενοι φορείς.

11. Τό γεγονός ότι άποκλειστικός στρατηγικός στόχος όλων τών φορέων τής πανεπιστημιακής ζωής, όπως και πρακτικά όλων τών κοινωνικών και πολιτικών φορέων πού μίλησαν γιά τό ζήτημα, ύπήρξε ή οργανωτική διευθέτηση τών εκεί έσωτερικών σχέσεων μέσα από ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» έπικαθορίστηκε και άπτό έναν πρόσθετο, γενικότερο λόγο. Η συγκυρία πού διαμορφώθηκε άμεσα μετά τή μεταπολίτευση άνέδειξε σε κεντρικό αίτημα σε όλους λίγο πολύ τούς κοινωνικούς χώρους τήν όργάνωση τής εκεί έσωτερικής δημοκρατίας. Η άναγκαστική σιωπή πού είχε επιβάλει ή δικτατορία είχε σπάσει και τό συμπιεσμένο κοινωνικό δυναμικό πρόβαλλε με τή μία ή τήν άλλη μορφή στο προσκήνιο διεκδικώντας τό δικαίωμά του νά μιλήσει, νά έκφραστεί, νά διατυπώσει και νά άγωνιστεί γιά τά αιτήματά του. Συσπειρώσεις, κινήσεις, παρατάξεις, σύλλογοι, έργοστασιακά σωματεία, άντλώντας άμεσα ή έμμεσα τήν έμπνευσή τους άπό τό Πολυτεχνείο, πού είχε δείξει πλατιά ότι ή σχέση με τήν πολιτική δέν είναι άναγκαστικά συνώνυμη με τήν ιδιότητα, και παραδειγματιζόμενοι άπό τούς τρόπους με τούς όποιους τό αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα είχε άντιμετωπίσει τό πρόβλημα τής πολιτικής του λειτουργίας, προσπάθησαν νά θέσουν πρώτα άπ' όλα τό ζήτημα τής όργάνωσης τής δημοκρατίας στο χώρο εϋθύνης τους. Τό ζήτημα αυτό έρχόταν πρώτο όχι μόνο γιατί άποτελούσε τήν προϋπόθεση γιά νά συναντηθούν και νά έκφραστούν οι ιδέες, οι στόχοι και οι άνθρωποι αλλά και γιατί οι παραδοσιακοί φορείς τών ιδεών και τών στόχων - τά άριστερά κόμματα και όργανώσεις - είχαν χάσει πολύ άπό τό κύρος και τήν έπιρροή τους. Μέσα στή γενικότερη άμυχανία πού βρέθηκαν άπό τό γεγονός ότι ή δεξιά είχε άνέπτυχτα ύλοποιήσει πολλούς άπό τούς σημαντικότερους στρατηγικούς τους στόχους, τά άριστερά κόμματα και όργανώσεις τό μόνο πού προσπάθησαν ήταν νά έλέγξουν τούς κοινωνικούς φορείς και τά όργανά τους και νά εντάξουν τά αιτήματα πού άργά και βασανιστικά διαμορφώνονταν στο έτοιμο συνταγολόγιο του παραδοσιακού τους λόγου. Έτσι τό αίτημα γιά τήν όργάνωση τής έσωτερικής δημοκρατίας του κάθε κοινωνικού χώρου συγκρούστηκε με τούς τρόπους και τίς μεθόδους τών κομματικών παρεμβάσεων, δέν κατόρθωσε ν' άποκτήσει πολιτικό στήριγμα και με τήν έπωνυμία «αύτονομία τών κοινωνικών χώρων» έναποτέθηκε στήν παρακαταθήκη τών άγώνων πού δέν ολοκληρώθηκαν. Ο χώρος του Πανεπιστημίου δέν άποτελεί εξαίρεση σε αυτό τό γενικό κλίμα. Έτσι, τό γενικό αίτημα γιά τή δημοκρατική όργάνωση τών εκεί σχέσεων ύπήρξε τό φόντο, τό υπόβαθρο πάνω στο όποίο στηρίχτηκε ή διεκδίκηση του «Δημοκρατικού Νόμου-Πλαίσιο».

Δ. Απόπειρα έρμηνείας - οι πολιτικές διαστάσεις του προβλήματος

12. Η εξέλιξη τών πανεπιστημιακών πραγμάτων δέν μπορεί νά γίνει κατανοητή άν δέν συνδεθεί με τήν πολιτική πορεία του κοινωνικού σχηματισμού άπό τή μεταπολίτευση μέχρι σήμερα και ειδικότερα με τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τή συγκεκριμένη πορεία τής κυβερνητικής πολιτικής.

Η πορεία αυτή καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό άπό τήν εξέλιξη μιάς σύγκρουσης στο πλαίσιο τής δεξιάς συνολικά. Από τή μία μεριά έμφανίστηκε μία έκσυγχρονιστική τάση συνδεδεμένη με τά συμφέροντα πού έξυπηρετεί ή μερική άλλαγή τής θέσης τής Ελλάδας στο πλαίσιο του Ιμπεριαλιστικού συστήματος και του διεθνούς καταμερισμού τής εργασίας (ένταξη στήν ΕΟΚ, μετατροπή τής Ελλάδας σε γέφυρα άνάμεσα σε Εϋρώπη και Μέση Ανατολή κλπ) και πού στοχεύει σε κάποια αυτόχθονη καπιταλιστική άνάπτυξη και σε κάποια καπιταλιστική έκλογίευση τών σχέσεων και τής διαδικασίας άναπαραγωγής του κοινωνικού σχηματισμού. Από τήν άλλη μεριά, συνεχίζει νά ύπάρχει ισχυρή ή συντηρητική τάση πού άποτελεί σήμερα τή φυσική συνέχεια τής παραδοσιακής μετεμφυλιακής πολιτικής φυσιογνωμίας τής δεξιάς, είναι συνδεδεμένη με τά πολυποικίλα οικονομικά και κοινωνικά συμφέροντα πού έχουν πραγματοποιηθεί στο διάστημα μετά τόν πόλεμο και στοχεύει στή διατήρηση όλων τών σχέσεων πού εξασφαλίζουν αυτά τά συμφέροντα.

Όσον άφορά αυτή τή σύγκρουση, ή καθηγητική συντεχνία, μέσα άπό τήν πορεία διαμόρφωσή της μετά τόν εμφύλιο, δέν μπορούσε παρά νά ταχθεί φυσιολογικά, σχεδόν σύσσωμη, με τήν πλευρά τής συντηρητικής τάσης και ν' άποτελέσει ένα άπό τά κύρια κοινωνικά της στηρίγματα. Η έκσυγχρονιστική τάση, άπό τή μεριά της, δέν φαίνεται νά στηρίζεται σθεναρά σε στέρεα διαμορφωμένες έσωτερικές κοινωνικές δυνάμεις. Η πολιτική της έμφανίζεται ως μία πολιτική «άπό τά πάνω» ή όποία μέχρι σήμερα δίνει τήν εικόνα ότι στηρίζεται σχεδόν άποκλειστικά στα γενικότερα στρατηγικά συμφέροντα τής άρχουσας τάξης και όχι σε άμεσα ορατές και άποτελεσματικά δρώσες κοινωνικές δυνάμεις. Έτσι τά έκσυγχρονιστικά μέτρα πού προωθεί ή κυβέρνηση, μέσα και άπό τήν άντιφατικότητα πού τούς προσδίδει ή συνύπαρξη τής συντηρητικής τάσης στα πλαίσιά της, μοιάζει νά συναντούν τήν αντίδραση όχι μόνον τής συντηρητικής τάσης αλλά και του συνόλου σχεδόν τών κοινωνικών στρωμάτων πού άφορούν, είτε αυτά έκφράζονται άπό τή συμπολίτευση είτε άπό τήν αντιπολίτευση. Οι μεταπρατικές σχέσεις άντιστέκονται σθεναρά και ή ελληνική κοινωνία στο σύνολό της μοιάζει νά άρνείται τίς διαδικασίες μετάβασης προς τήν καπιταλιστική της έκλογίευση. Έτσι ή έκσυγχρονιστική και ή συντηρητική τάση περίπου ίσορροπούν και ή ελληνική κοινωνία φαίνεται νά άκινητεί και νά βαλτώνει.

Αυτή ή σημερινή κοινωνική «άδυναμία» τής έκσυγχρονιστικής τάσης, τό γεγονός ότι ή ελληνική κοινωνία δέν άντιστοιχεί άκόμη στις προθέσεις της, τής στερούν τή δυνατότητα νά έχει και νά μπορεί νά επιβάλει τό δικό της πρότυπο γιά τό Πανεπιστήμιο. Η έπαρκεια πού αυτό έδειξε μέχρι σήμερα στήν άναπαραγωγή τών κοινωνικών σχέσεων και ή άντιστοιχία του με τίς πραγματικά ύπάρχουσες κοινωνικές «ανάγκες», τό γεγονός ότι ή παραγωγική διαδικασία δέν έχει άκόμη αναδείξει άνάγκες πού ν' άπαιτούν μία άλλη λειτουργία και ένα άλλο περιεχόμενο Πανεπιστημίου, ό όμφάλιος λώρος πού συνδέει παραδοσιακά τό καθηγητικό σώμα με τή δεξιά, συνολικά, περιορίζουν τήν άντίληψη τής έκσυγχρονιστικής τάσης γιά τά πανεπιστημιακά πράγματα σε κοινότοπα τεχνοκρατικά ιδεολογήματα, πού ούτε άντιστοιχούν στις σημερινές κοινωνικές συνθήκες ύπαρξης του Πανεπιστημίου ούτε, βέβαια, μπορούν νά εφαρμοστούν. Οι μεταπρατικές σχέσεις αφήνουν πολύ λίγο πραγματικό έδαφος στις τεχνοκρατικές άντίληψεις. Έτσι ή δεξιά ενώ «βλέπει» τήν κρίση του Πανεπιστημίου δέν μπορεί ούσιαστικά νά παρέμβει. Περιμένει και παλινωδεί. Περιμένει τήν έκβαση τών συγκρούσεων μέσα στα Πανεπιστήμια και παλινωδεί άνάμεσα στους δεσμούς της με τό καθηγητικό σώμα και τίς έκσυγχρονιστικές της προθέσεις. Η όλη εξέλιξη τών πανεπιστημιακών πραγμάτων άπό τή μεταπολίτευση μέχρι σήμερα πιστοποιεί ότι ή κυβέρνηση άντιμετώπισε και χειρίστηκε με Πανεπιστήμιο μόνο στο επίπεδο τών πολιτικών ή μικροπολιτικών τακτικών της έλιγμών.

13. Όλοι όσοι πρόβαλλαν τό αίτημα γιά «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» ξεκίνησαν διαπιστώνοντας τήν κρίση τού ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος άλλα περιορίσαν τή ματιά τους είδικά στήν κρίση τών πανεπιστημιακών θεσμών. Έτσι οι ιδεολογικοί και πολιτικοί όροι μέ τους όποιους τέθηκε τό ζήτημα ήταν όροι πού δέν μπορούσαν νά σκοπεύουν παρά στήν άποσώθηση τής κρίσης και όχι στήν ανάδειξη τών πραγματικών κοινωνικών καταβολών τής, δηλαδή ήσαν όροι πού μιλούσαν μόνο «θεσμικά», άποκλείοντας άπό τό πεδίο προβληματισμού τήν αναζήτηση τού πραγματικού σημερινού κοινωνικού ρόλου τού Πανεπιστημίου.

Μέσα στά πλαίσια αυτού τού περιορισμένου προβληματισμού, τό «Δημοκρατικό Πανεπιστήμιο» - αίτημα τής άριστεράς δέν μπορούσε παρά νά συγχέεται μέ τό «Σύγχρονο Πανεπιστήμιο» - πρόθεση τής έκσυγχρονιστικής τάσης τής δεξιάς και ή διάκριση ανάμεσά τους νά ισοδυναμεί, στήν καλύτερη περίπτωση, μέ δήλωση πολιτικής ταυτότητας και στή χειρότερη μέ μεσαιωνικής έμπνευσης μικρολογίες. «Δημοκρατικό Πανεπιστήμιο», Σύγχρονο Πανεπιστήμιο» ή «Δημοκρατικό και Σύγχρονο Πανεπιστήμιο» είχαν ως όμολογημένο ή άνομολόγητο πρότυπο τά άστικά Πανεπιστήμια τών ΗΠΑ, τής Άγγλίας - ή τής ΕΣΣΔ - και άποτελούσαν ένα ένα ή όλα μαζί τό υπερβατικό ως προς τίς συγκεκριμένες σημερινές ελληνικές συνθήκες όραμα όλων τών πολιτικών και 'κοινωνικών δυνάμεων πού μίλησαν γιά τό ζήτημα.

Θά περίμενε κανείς ότι αυτή ή ταύτιση στόχων ανάμεσα στήν έκσυγχρονιστική τάση τής δεξιάς και τήν άντιπολίτευση θά δημιουργούσε τίς προϋποθέσεις γιά νά προχωρήσει ή Κυβέρνηση στή νομοθέτηση ενός κάποιου Νόμου-Πλαίσιο κοινής άποδοχής. Όμως, εκτός άπό τό γεγονός ότι ή ελληνική κοινωνία δέν φαίνεται ακόμη ν' άπαιτεί και ό σημαντικός συσχετισμός μέσα στά Πανεπιστήμια δέν φαίνεται ακόμη νά επιτρέπει μιά τέτοια αναμόρφωση τού πανεπιστημιακού θεσμού, ό τρόπος μέ τόν όποιο λειτουργούν οι πολιτικές δυνάμεις συμπολίτευσης και άντιπολίτευσης δέν άφησαν μέχρι σήμερα περιθώρια γιά νά πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο. Η μέν άντιπολίτευση, επειδή δέν συνέδεσε τό αίτημα γιά ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» μέ μιά άνάλυση τού κοινωνικού ρόλου τού Πανεπιστημίου πού θά άποδείκνυε τήν αναγκαιότητά του και θά καθοδηγούσε τίς κοινωνικές δυνάμεις πού άφορούσε σύμφωνα μέ τήν υποτιθέμενη δική της πολιτική προοπτική, άποστέρησε τό αίτημα άπό κάθε κοινωνικό δυναμισμό, τό μετέτρεψε στήν άπλή έπωδó τών σχετικών άγορεύσεων και τοποθετήσεων και τό διεκδίκησε μόνο φραστικά χωρίς καμιά πραγματική δυνατότητα πίεσης ή διαπραγματευτική δύναμη. Η κυβέρνηση άπό τή μεριά τής, δέν είχε τήν πολιτική ευχέρεια νά υιοθετήσει τό αίτημα όσο αυτό προβαλλόταν ως κεντρική διεκδίκηση τής άντιπολίτευσης. Κάτι τέτοιο θά ισοδυναμούσε μέ πολιτική ήττα. Έτσι, παρόλο πού τό αίτημα γιά ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» σήηριζε πολιτικά τήν έκσυγχρονιστική τάση, ή παρουσία τής συντηρητικής τάσης στό πλαίσιο τής κυβέρνησης και οι αναγκαιότητες πού επέβαλαν οι συσχετισμοί ανάμεσά τους, δημιούργησαν μιά διεκυστίνδα εξαγγελιών και άναβολών, μιά συνολική άτολμία και τήν αδυναμία νά αναληφθούν συγκεκριμένες πρωτοβουλίες. Έπειδή τό ζήτημα ήταν έτσι κι άλλίως στήν ήμερήσια διάταξη, ή κάθε τάση και ή κυβέρνηση συνολικά, παρακολουθούσε τήν έκβαση τής έσωπανεπιστημιακής κατάστασης καρδοκώνας τήν ευκαιρία νά παρέμβει μέ τρόπο ώστε νά πληρώσει τό μικρότερο πολιτικό κόστος ή ενδεχόμενα νά κερδίσει και κάποιον πολιτικό όφελος.

I. 'Ο νόμος 815/78

14. Η άπεργία τού ΕΔΠ έδωσε ουσιαστικά τήν πρώτη ευκαιρία νά παρέμβει νομοθετικά ή κυβέρνηση στα πανεπιστημιακά πράγματα. Ό άγώνας αυτός μέ τή διάρκεια και τήν έπιμονή του, πρόβαλε ανάγλυφα τήν κρίση τού ελληνικού Πανεπιστημίου δείχνοντας ότι τό πρόβλημα δέν είναι μόνο πρόβλημα φοιτητών άλλα πρό-

βλημα σχέσεων μέσα στα Πανεπιστήμια και πρόβλημα θεσμών. Τό αίτημα τής άπεργίας τού ΕΔΠ «μονιμότητα μέσα σε ένιαίο φορέα διδασκόντων», άνοιγε πολιτικά τό ζήτημα τών θεσμικών αλλαγών, ενώ ή θέση τού Πανεπιστημίου μέσα στό πολιτικό πλαίσιο και τήν πολιτική συγκυρία επέτρεπε στον άγώνα τού ΕΔΠ νά άσκήσει μιά γενικότερη πολιτική πίεση. Όμως ή άπεργία τού ΕΔΠ άπομονώθηκε κοινωνικά και πολιτικά άπό τους υποτιθέμενους «φυσικούς» τής συμμαχίας. Η μάζα τών φοιτητών άδιαφόρησε, ή ΕΦΦΕ συμπαραστάθηκε συμβατικά έως φραστικά και οι προοδευτικοί καθηγητές είτε σιώπησαν είτε μίλησαν γιά νά κατηγήρουν τό ΕΔΠ γιά συντηρητική παρέκκλιση. Παρόλ'αυτά τό ΚΚΕ πολύ γρήγορα προσπάθησε νά υπονομεύσει μέ κάθε μέσο τόν άγώνα, ενώ τό ΠΑΣΟΚ διαχώρησε τή θέση του κατά τήν τελευταία και κρίσιμότερη φάση του γιατί ή άπεργία, ξεφεύγοντας άπό τόν κομματικό έλεγχο και τών δύο, δέν ήταν δυνατόν νά χρησιμοποιηθεί ως στοιχείο τών κοινοβουλευτικών και γενικότερων πολιτικών τους χειρισμών. Μολοταύτα ή άπεργία κράτησε και ή κυβέρνηση άναγκάστηκε νά δεχτεί όρισμένα μέτρα προς τήν κατεύθυνση τής ίκανοποίησης τού θεσμικού αίτήματος τού ΕΔΠ. Συγχρόνως, διαπιστώνοντας ότι ή άπεργία είναι κοινωνικά και πολιτικά άπομονωμένη και ότι δέ συσπειρώνει τίς δυνάμεις πού γενικά ζητούσαν ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο», έκανε τήν εκτίμηση ότι παρουσιάστηκε ή ευκαιρία νά λυθεί όριστικά και μέ τό μικρότερο πολιτικό κόστος γι' αυτήν τό έκκρεμές ζήτημα τού Νόμου-Πλαίσιο. Έτσι συντάχθηκε και ψηφίστηκε ό ν. 815.

Αυτός ένέτασε τίς υποχρεώσεις άπέναντι στήν άπεργία τού ΕΔΠ σε μιά λογική ρυθμίσεων ή όποία εξέφραζε τή συντηρητική τάση και παγίωσε τήν ύπάρχουσα κατάσταση μέσα στα Πανεπιστήμια προς όφελος τής καθηγητικής συντηρίας ενώ συγχρόνως έκανε και μερικές, βασικά φραστικές, παραχωρήσεις προς τήν έκσυγχρονιστική τάση. Ό όλος νόμος άρθρωνόταν γύρω άπό τό έξεταστικό ζήτημα, τό όποιο αναγορευόταν έτσι και έπίσημα σε λυθία λίθο και μόνο πρόβλημα τού ελληνικού Πανεπιστημίου και θέσπιζε ιδιαίτερα άνελαστικές διαδικασίες έξετάσεων, όχι θέβαια γιά νά περιφραγήσει τό επίπεδο σπουδών όπως διατεινόταν, άλλα γιά νά υποτάξει τους φοιτητές στις πάγιες και «φυσιολογικές» δοκιμασίες πού όφειλαν νά υποστούν άν ήθελαν νά άποκτήσουν τό πτυχίο και νά εισέλθουν στους κοινωνικά αναγνωρισμένους.

Ό αίφνιδιασμός πού συνιστούσε ή προώθηση ενός νόμου πού δέν άφορούσε μόνο τό ΕΔΠ και τά αίτήματά του άλλα όλόκληρο τό Πανεπιστήμιο και ή συγκεκριμένη μεθόδευση πού άκολουθήθηκε γιά τήν ψήφιση του μείωσε τίς αντιδράσεις στό ελάχιστο έπιφοραγίζοντας έτσι τήν έντύπωση ότι ό ν. 815 άποτελούσε τήν τελική και μέ άναστρέψιμη κυβερνητική άπάντηση στό αίτημα γιά ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο». Άλλωστε ήταν εύκολα διαπιστώσιμο ότι αυτός προήλθε ως άποτέλεσμα τού συνολικού συσχετισμού δυνάμεων πού είχε διαμορφωθεί μέσα κι έξω άπ' τά Πανεπιστήμια και ότι άποτύπωσε μέ ακρίβεια αυτόν τόν, τότε, συσχετισμό. Έτσι, παρόλο πού ό ν. 815 συνάντησε τήν καθολική άρνηση, οι πανεπιστημιακές δυνάμεις έπαψαν νά έντάσσουν τά μερικότερα αίτήματά τους στήν προοπτική τού «Δημοκρατικού Νόμου-Πλαίσιο» και ή διεκδίκησή του κατέληξε σε άνώδυνη τελετουργική καταγγελία τής κυβερνητικής πολιτικής και άπλή έπωδó τών άντιστοιχών τοποθετήσεων.

II. Οι καταλήψεις

15. Οι καταλήψεις τό Δεκέμβρη τού 1979, καθώς άποτελούσαν άπό πολλές άπόψεις ένα σημείο καμπής γιά τήν εξέλιξη τών πανεπιστημιακών πραγμάτων, δημιούργησαν τίς προϋποθέσεις γιά μιά δεύτερη κυβερνητική πρωτοβουλία προς τήν κατεύθυνση τής νομικής διευθέτησης τών έσωπανεπιστημιακών σχέσεων.

Αφορμή γιά τίς καταλήψεις ύπήρξε πάλι τό έξεταστικό και ειδικότερα τό γεγονός ότι οι σχετικές διατάξεις

του ν. 815 είχαν τεθεί σε ισχύ με αναμενόμενο αποτέλεσμα την απόρριψη, ακόμη και την ενδεχόμενη διαγραφή, μεγάλου αριθμού φοιτητών. Οι καταλήψεις προκρίθηκαν ως μέσο πάλης για να υπογραμμίσουν με τις μνήμες που ανακαλούσαν από τις καταλήψεις της Νομικής και ίδιως του Πολυτεχνείου κατά τη δικτατορία, τη σοβαρότητα του προβλήματος που αντιμετώπιζε ένας μεγάλος αιθμός φοιτητών και για να διαφοροποιηθούν πολιτικά και να νομιμοποιηθούν ιδεολογικά αυτοί που τις πρότειναν απέναντι στη στάση της ΕΦΕΕ και των Δ.Σ. των φοιτητικών συλλόγων (δηλαδή την πολιτική του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ) ή όποια εν προκειμένω απλώς ξαναπρότεινε τις πάγιες γραφειοκρατικές και αποδεδειγμένα αναποτελεσματικές «φοιτητικές κινητοποιήσεις».

Οι καταλήψεις υπήρξαν όχι μόνο μία μορφή αγώνα των φοιτητών για τα αιτήματά τους αλλά και μία μορφή αντίδρασης στον ασφυκτικό έλεγχο που είχαν επιβάλει οι μεγάλες παρατάξεις και ιδίως του ΚΚΕ σε όλες πρακτικά τις διαστάσεις της φοιτητικής ζωής. Δημιουργήθηκε ένας «αυτόνομος χώρος» όπου εκφράστηκε αυθεντικότερα η φοιτητική κατάσταση και οι πραγματικές συνιστώσες της, όπου τέθηκαν, ζυμώθηκαν, συζητήθηκαν θέματα που έμεναν άθεατα και αδιατύπωτα. Οι φοιτητές αναρωτήθηκαν γιατί σπουδάζουν, ποιός είναι ο ρόλος και το μέλλον τους, ποιά η σχέση τους με την πολιτική και μεταξύ τους, ποιά είναι το νόημα των όσων ζούν και των όσων κάνουν. Αποκάλυψαν με τον τρόπο τους ότι μέσα στο Πανεπιστήμιο, αλλά και μέσα στην κοινωνία, βασιλεύει μία βαθύτατη, διαβρωτική των πάντων, ιδεολογική κρίση, ότι το Πανεπιστήμιο είναι ένα μεγαλόσχημο τίποτα και ο κυρίαρχος δεξιός ή «άριστος» λόγος που το εξωραίζει συνιστά απάτη, ότι ούτε η κοινωνία όπως υπάρχει, ούτε οι φορείς που υπόσχονται και την «αλλαγή» της, είναι σε θέση να προσφέρουν ένα δράμα ή να ανοίξουν μια προοπτική που στοιχειωδώς να πείθει και να κινητοποιεί. Το γενικό αδιέξοδο καταγράφηκε με χιούμορ, ειρωνεία, αυτοσαρκασμό ακόμη και κυνικότητα ή μηδενιστική διάθεση ενώ η πολιτική αντιπαράθεση προς το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ μέσα στα κατειλημμένα άμφιθέατρα περιέκλειε ολόκληρη τη φόρτιση αυτής της συντριπτικής νέας συνειδητοποίησης.

Μέσα στο υπερπολιτικοποιημένο πλαίσιο της πανεπιστημιακής ζωής, το «κίνημα των καταλήψεων» πολύ γρήγορα ξεπέρασε το ξετσαστικό και άπαιτησε την κατάργηση του ν. 815 συνολικά. Η διατύπωση αυτού του σαφούς και εντοπισμένου πολιτικού στόχου, ο οποίος άλλωστε είχε γενικότερα φριμάσει μέσα από την καθολική άρνηση και την αποδεδειγμένη αδυναμία εφαρμογής του νόμου, ή αυθεντικότητα του κινήματος ως μία συνολική διαμαρτυρία απέναντι στη φοιτητική κατάσταση και όσους την εμπόδιζαν με κάθε μέσο να εκφραστεί, όπως και το γεγονός ότι το «κίνημα των καταλήψεων» εκφράστηκε από ομάδες και άτομα με πλούσια πολιτική πείρα γύρω από τα πανεπιστημιακά πράγματα, τα προίκισαν με δυναμισμό και εμπέδεια και με μία φριμτακτική και του προσέδωσαν πανελληνίες διαστάσεις και σημαντική πολιτική απήχηση.

Η κυβέρνηση από τη μεριά της, άφησε για ένα διάστημα τα πράγματα να εξελιχθούν. Εκτιμώντας ότι μία «δυναμική» ενέργεια όχι μόνο θα έδινε νέα ώθηση στο «ανεξέλεγκτο» κίνημα αλλά και θα ανάγκαζε τα κόμματα της αντιπολίτευσης να αντιπαρατεθούν πολιτικά μαζί της και αντιμετωπίζοντας μία λεπτή έσωτερική κατάσταση εν όψει της μεταπήδησης του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας και των διαδικασιών διαδοχής του στην ηγεσία της ΝΔ, άφησε το πεδίο ελεύθερο στις πρωτοβουλίες του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ που θίγονταν εξίσου, αν όχι περισσότερο, από το κίνημα των καταλήψεων.

Και πρώτα το ΚΚΕ δέν άργησε να αντιδράσει σύμφωνα με τη βαθύτερη φύση της πολιτικής του. Ανεβάζοντας το επίπεδο διαπαιδαγώγησης των μελών του κατά ένα ακόμη σκαλοπάτι, όργάνωσε την άποστολή μερικών διμοιριών παραστρατιωτικά εκπαιδευμένων κιντών για να ανακαταλάβουν δυναμικά το Χημείο - πόλο του κινήματος στην Αθήνα. Μετά την κατακραυγή που ξεσήκωσε

αυτή η επιχείρηση, την όποια το ΚΚΕ δέν κατόρθωσε τελικά να έλεγξει, το ΠΑΣΟΚ πήρε τη σκυτάλη και προχώρησε σε μία πολιτική πρωτοβουλία με σημαντική εμπέδεια. Πρότεινε «αγωνιστικά» στην ΕΦΕΕ τη «συνολικοποίηση» των καταλήψεων υπό την αιγίδα της, με το διάφανο στόχο να υπερφαλαγγιστεί το κίνημα και οι μεγάλες κομματικές παρατάξεις να αποκτήσουν ξανά τον έλεγχο του. Ο χειρισμός, τον όποιο το ΚΚΕ αποδέχτηκε, αποδείχτηκε ιδιαίτερα επιτυχής. Η ΕΦΕΕ έκρυψε τα κουρέλια της μέχρι τότε στάσης της και ξαναπρόβαλε ως η ήγέτιδα των φοιτητών. Οι συνλεύσεις άρχισαν να κατατρίβονται σε δευτερεύοντα και ιδιαίτερα φθοροποια ζητήματα γύρω από τον οργανωτικό φορέα των καταλήψεων και το κίνημα συνολικά έδειξε την αδυναμία του να αντιδράσει πολιτικά στο χειρισμό του ΠΑΣΟΚ και της ΕΦΕΕ.

Αυτή τη στιγμή διάλεξε η Κυβέρνηση και ο Κ. Καραμανλής προσωπικά για να παρέμβει. Πρακτικά αποδέχτηκε, χωρίς να το ομολογεί ρητά, την κατάργησή του ν. 815 και υιοθέτησε αϊφνιδιαστικά χωρίς τότε να το ζητά κανείς, το αίτημα για ένα Νόμο-Πλαίσιο που θα εκπονηθεί από τους πανεπιστημιακούς φορείς. Η κυβερνητική αυτή πρωτοβουλία αποτέλεσε μία σύνθετη κίνηση που κάλυπτε ταυτόχρονα πολλούς στόχους. Πρώτα από όλα η πολιτική ήττα που συνιστούσε η, για πρώτη φορά μετά τη μεταπολίτευση, έστω σιωπηρή κατάργηση ενός ψηφισμένου νόμου, ελαχιστοποιήθηκε από το γεγονός ότι ουσιαστικά μόνο το «κίνημα των καταλήψεων», το όποιο έτσι κι αλλιώς δέν είχε παρουσία στο γενικό πολιτικό επίπεδο, διεκδικούσε πραγματικά κάτι τέτοιο. Οι δυνάμεις της αντιπολίτευσης ήταν υποχρεωμένες απλά να επαναλαμβάνουν το αίτημα χωρίς στην ουσία ούτε να το θεωρούν έφικτό ούτε να το διεκδικούν πολιτικά. Ύστερα η υιοθέτηση του παλαιού αιτήματος της αντιπολίτευσης και των πανεπιστημιακών φορέων για το «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» και τις δημοκρατικές διαδικασίες εκπόνησής του, στην ουσία, δέν συνιστούσε ήττα για την κυβέρνηση: καμιά πολιτική δύναμη δέν διεκδικούσε πια Νόμο-Πλαίσιο θεωρώντας ότι ο ν. 815 αποτελούσε την οριστική κυβερνητική απάντηση στο πρόβλημα: οι φοιτητές και το ΕΔΠ ήσαν προσανατολισμένοι σε επιμέρους ζητήματα της πανεπιστημιακής ζωής, το ίδιο το «κίνημα των καταλήψεων» όχι μόνο δέν διεκδικούσε ένα νέο νόμο αλλά και δέν δίσταζε να καταγγείλει όσους εξακολουθούσαν να επικαλούνται συνολικές μομοθητικές ρυθμίσεις. Η κυβερνητική πρωτοβουλία όχι μόνο δέν συνιστούσε ήττα αλλά αντίθετα αποτελούσε έναν επιτυχημένο πολιτικό αϊφνιδιασμό ο οποίος βρήκε την αντιπολίτευση άπροετοίμαστη και άμηχανη και την ανέγκασε να συρθεί μέσα από την ΕΦΕΕ και το Κ.Σ. του ΕΔΠ, στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων χωρίς να έχει καταλάβει πολύ καλά ούτε πώς βρέθηκε εκεί, ούτε τί έχει να πει και τί την συμφέρει να πράξει. Ακόμα, ο κυβερνητικός αυτός ελιγμός μετατοπίζοντας το επίμαχο πολιτικό ζήτημα από τα προβλήματα που είχαν θέσει οι καταλήψεις - και τα όποια καμιά πολιτική δύναμη δέν μπορούσε να αντιμετωπίσει - στο πεδίο των θεσμικών ρυθμίσεων - στο όποιο το «κίνημα των καταλήψεων» αδυνατούσε να παρέμβει - πριμοδοτούσε την επανάκτηση του πολιτικού ελέγχου των πανεπιστημίων από τις παρατάξεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, πράγμα που οι φοιτητικές εκλογές δέν άργησαν να επισφραγίσουν, και πένεχναινε έτσι την διοχέτευση του φοιτητικού κινήματος στα παραδεδεγμένα πλαίσια. Τέλος, με την κατάργηση του ν. 815 και την προσωπική παρέμβαση του τότε πρωθυπουργού, ο συσχετισμός δυνάμεων στο πλαίσιο της κυβέρνησης έγειρε αποφασιστικά προς την πλευρά της εκσυγχρονιστικής τάσης ή όποια έδειξε έτσι καθαρότερα το πολιτικό της πρόσωπο. Οι εξελίξεις στην Ν.Δ. και ή «ήπια πολιτική» Ράλλη δέν θ' άργήσουν να φανερώσουν τη σημασία αυτής της αλλαγής συσχετισμών.

Με την ολοκλήρωση αυτού του ελιγμού και την έναρξη διαπραγματεύσεων για τη σύνταξη του Νόμου-Πλαίσιο, το «κίνημα των καταλήψεων» θά χαθεί από το προσκήνιο και το Πανεπιστήμιο θ' άρχισι να ξαναβρίσκει τούς κανονικούς λειτουργικούς και πολιτικούς του ρυθμούς.

III. Η διαμόρφωση της σημερινής συγκυρίας

16. Η κυβερνητική πρωτοβουλία και οι συζητήσεις στην Ομάδα Εργασίας και την Επιτροπή Πρωτάνευων για το Νόμο-Πλαίσιο συνάντησαν, για μία πρώτη περίοδο, τη γενική αδιαφορία. Αυτή ισοδυναμούσε με την έκτιμηση ότι η Κυβέρνηση προχώρησε απλά σ' ένα τακτικό ελιγμό και ότι τελικά δεν είναι διατεθειμένη ν' αλλάξει πολιτική για το Πανεπιστήμιο. Όμως, αφού ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες διαδοχής στη Ν.Δ. και εκδηλώθηκαν οι βασικές αρχές της πολιτικής Ράλλη, το πρόβλημα του Νόμου-Πλαίσιο τέθηκε στο προσκήνιο και αναδείχτηκε σ' ένα από τα κομβικά σημεία όπου κρίνονταν ή νέα εκσυγχρονιστική πολιτική. Αυτή τη φορά η Κυβέρνηση φαινόταν έτοιμη να προχωρήσει σε ορισμένες σημαντικές θεσμικές αλλαγές, θυσιάζοντας έστω προσωρινά ορισμένα από τα παραδοσιακά της στηρίγματα μέσα στο Πανεπιστήμιο, με τη ρητή προϋπόθεση, όμως, ότι ο Νόμος-Πλαίσιο που θα ψήφιζε θα είχε τη συναίνεση των πανεπιστημιακών φορέων και των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Άλλωστε μόνο έτσι ο Νόμος-Πλαίσιο θα συγκέντρωνε κάποιες προϋποθέσεις για να εφαρμοστεί στην πράξη.

Απέναντι στην κυβερνητική αυτή στάση πρώτοι αντιμετώπισαν οι εκφραστές της καθηγητικής συντεχνίας. Μέσα από τη δημιουργία «Ομάδων Πρωτοβουλίας» και «Συλλόγων Καθηγητών» με την κυκλοφορία επιστολών και υπομνημάτων, με παρεμβάσεις στο Υπουργείο, με δηλώσεις και τοποθετήσεις στα πανεπιστημιακά όργανα, η καθηγητική συντεχνία οργανώθηκε για να περιφρουρήσει τα κερπήματα της προνομία που αισθάνθηκε για πρώτη φορά ότι κινδύνευαν πραγματικά. Με την πολιτική κάλυψη της συντηρητικής τάσης της δεξιάς και την υποστήριξη των αντίστοιχων εφημερίδων ενόρχηστρωσε μία έκστρατεία διαβολής των διαδικασιών που ακολουθούσε και των θέσεων που κατέληγε η Ομάδα Εργασίας για το Νόμο-Πλαίσιο, δηλώνοντας έτσι με έμμεσο αλλά και σαφή τρόπο ότι, όσο η ίδια διατηρεί τον πολιτικό έλεγχο του Πανεπιστημίου, ένας νόμος που δεν θα εξασφαλίζει την άνοχη της δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί. Ο τύπος της αντιπολίτευσης, τα Κ.Σ. της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ στήριξαν για ένα διάστημα την Ομάδα Εργασίας. Όμως στη συνέχεια, με την μετατροπή του γενικού πολιτικού κλίματος σε έντονα προεκλογικό, πρώτα το ΠΑΣΟΚ και ύστερα το ΚΚΕ προκάλεσαν την αναπάντεχη, την τελευταία στιγμή, αποχώρηση της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ από τις συζητήσεις στην ομάδα Εργασίας και την Επιτροπή Πρωτάνευων και, αντιφάσκοντας πλήρως με προηγούμενες θέσεις τους, κατήγγειλαν συλλήβδην όλα τα έπεξεργαζόμενα Σχέδια Νόμου-Πλαίσιο ως γενικώς αντιδραστικά επειδή, λέει, εκπορεύονται από την Κυβέρνηση. Ο χειρισμός είναι διάφανος. Η ψήφιση από τη δεξιά, και μάλιστα σε προεκλογική περίοδο, ενός Νόμου-Πλαίσιο που ουσιαστικά δεν θα διέφερε από αυτούς που είχαν καταθέσει ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ, θα ολοκλήρωνε το θεσμικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προωθούσε η εκσυγχρονιστική τάση ήδη από τη μεταπολίτευση. Θα δημιουργούσε προϋποθέσεις για την ουσιαστική (και όχι μόνο με την ατομική προσχώρηση πολιτευτών) πολιτική διεύρυνσή της προς τον κεντρικό χώρο και αναπόφευκτα, θα την ενίσχυε εκλογικά. Μπροστά σ' αυτό το ενδεχόμενο, ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ φάνηκαν ικανά και έτοιμα να εγκαταλείψουν κάθε πρόσχημα πολιτικής συνέπειας, να θυσιάσουν τις κοινωνικές δυνάμεις που υποτίθεται ότι επιδιώκουν να εκπροσωπούν, να αποσυνδέσουν την πολιτική τους από τους πραγματικούς κοινωνικούς συσχετισμούς και να υποτάξουν τα πάντα στις στενές εκλογικές τους σκοπιμότητες. Αυτή η τακτική επέτρεπε ακόμη στο ΠΑΣΟΚ να διαφυλάξει κάποια στηρίγματα μέσα στην καθηγητική συντεχνία, ή όποια άλλωστε έχει επανειλημμένα αποδείξει την ευλυσία της και την ικανότητά της να προσαρμόζεται στα κελεύσματα της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας, και στο ΚΚΕ να διατηρήσει κάποιες δύσκολα οικοδομημένες και άμοιβαία επωφελείς συμμαχίες με ποικίλους καθηγητικούς κύκλους. Έτσι, μετά την αποχώρηση ΕΦΕΕ και ΕΔΠ από τις συζητήσεις για το Νόμο-Πλαίσιο, η καθηγη-

τική συντεχνία αποσύρεται διακριτικά από το προσκήνιο και οχυρώνεται στο «φυσικό» της χώρο εξουσίας, μέσα στα πανεπιστημιακά όργανα, όπου μπορεί να κωλυσιεργήσει κατά βούληση ή να επενδύσει με το απαιτούμενο «κύρος» τις συντεχνιακές θέσεις της για το Νόμο-Πλαίσιο.

Όμως το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ δεν άρκεστηκαν στην καταγγελία, μέσω της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ, της κυβερνητικής πολιτικής. Πρωτοστατούντος του ΚΚΕ και χοροστατούντος του ΠΑΣΟΚ οργανώθηκε ένας θεαματικός αντιπερισπασμός που έπειδίωκε να μετατοπίσει το πρόβλημα από το ζήτημα του Νόμο-Πλαίσιο στα «άμεσα αίτηματα» των φοιτητών. Οργανώθηκαν έτσι «καταλήψεις» στο Πολυτεχνείο και άλλους πανεπιστημιακούς χώρους και δημιουργήθηκε παντού μία εικόνα έντονης «φοιτητικής αναταραχής» που σκοπό έχει να δείξει, ανεξάρτητα από την όποια εξέλιξη του ζητήματος του Νόμο-Πλαίσιο, ότι η Κυβέρνηση είναι ανίκανη να λύει τα προβλήματα του Πανεπιστημίου. Συγχρόνως έτσι τίθεται άνοιχτά το ζήτημα του πολιτικού ελέγχου του Πανεπιστημίου και δοκιμάζεται ο συσχετισμός δυνάμεων στο εσωτερικό του ενόψει του νέου πολιτικού πλαισίου που, ούτως ή άλλως, θα διαμορφωθεί μετά τις εκλογές. Φοιτητικές παρατάξεις, φοιτητικοί σύλλογοι, Σύγκλητοι και καθηγητές, δοκιμάζουν την άντοχή τους σε μία αντιπαράθεση όπου ο καθένας προσπαθεί να κερδίσει πόντους σ' αυτή την προοπτική.

Ας σημειωθεί ότι οι επίσημες κομματικές δηλώσεις ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ ολόκληρο αυτό το διάστημα δεν συμβαδίζουν πάντα με την πολιτική που ακολουθούσαν οι συνδικαλιστικές τους παρατάξεις. Σε όσα μόνιμα αφορούν το ζήτημα του Νόμο-Πλαίσιο οι κομματικές τοποθετήσεις αφήνουν να εννοηθεί ότι μπροστά στην έθνική κρίσιμότητα του θέματος ενδέχεται να συναινέσουν στη Βουλή ενώ, ως προς τη φοιτητική αναταραχή, δεν διατάζουν να άρθρουν στο ύψος των περιστάσεων και να συμβουλεύουν μετριοπάθεια προς κάθε κατεύθυνση όταν διαπιστώνουν ότι τείνουν να ξεπεραστούν κάποια όρια και να τεθεί υπό δημόσια κρίση η δική τους εύθυνη για τη συνέχιση αυτής της αναταραχής. Είναι προφανές ότι μέσα στη σημερινή, ιδιαίτερα ευαίσθητη, πολιτική σκακιέρα, όπου κάθε κίνηση, όσοδήποτε μικρή, όχι μόνο μετράει αλλά και μπορεί να αποβεί μοιραία για την εκλογική αναμέτρηση, το ΠΑΣΟΚ κυρίως και το ΚΚΕ κατά συνέπεια είναι υποχρεωμένα να διαφυλάξουν στον εαυτό τους άνοιχτη κάποια διέξοδο και τη δυνατότητα ν' αλλάξουν πολιτική την τελευταία στιγμή.

Η πρόσφατη πολιτική του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ απέναντι στο ζήτημα του Νόμο-Πλαίσιο και το Πανεπιστήμιο γενικότερα δεν αποκάλυψε μόνο τον πολιτικό καιροσκοπισμό και την αποκλειστικά εκλογική πολιτική ύστεροβουλία αυτών των κομμάτων. Αποκάλυψε και το βαθύτερο πυρήνα της πολιτικής τους φιλοσοφίας. Γι' αυτά, κοινωνία, κοινωνικές σχέσεις και αντιθέσεις δεν υπάρχουν. Το πολιτικό, με την έννοια της εξουσίας και του ελέγχου, έχει απορροφήσει πλήρως το κοινωνικό. Τα πάντα εκπορεύονται και τα πάντα εξαρτώνται από την Κυβέρνηση και αυτόν που ελέγχει την κρατική μηχανή. Τα πάντα οφείλουν να υποταγούν στις σκοπιμότητες της «αλλαγής» διά των εκλογών σε λίγους μήνες, ή της «πραγματικής αλλαγής» διά του Συμφώνου της Βαρσοβία κάποτε. Έξω επιτρέπεται μόνον η σιωπή και υπάρχει μόνον ο προβοκάτορας λαός.

Και οι μεταπρατικές σχέσεις δεν είναι, βέβαια, άμοιρες εύθυναν γι' αυτή την πολιτική φιλοσοφία και στάση. Όντας από τη φύση τους ανίκανες ν' αναδείξουν και να λειτουργήσουν τις κοινωνικές αντιθέσεις, να δομήσουν συνέπεια και να οικοδομήσουν κοινωνικά δρώσες διαδικασίες που θα την απαιτούν και θα την κρίνουν, γεννούν ασθόρημα μόνο εκείνες τις πολιτικές σχέσεις που υποβοηθούν την αναπαραγωγή τους.

Απέναντι στη σύνθετη αυτή συγκυρία οι άλλες δυνάμεις είτε αποδείχτηκαν άνυπαρκτες είτε φάνηκαν άνεπαρκείς. Οι φορείς του «κινήματος των καταλήψεων» άρνήθηκαν να καταλάβουν το πολιτικό παιχνίδι που

παιζόταν γύρω από τὸ Νόμο-Πλαίσιο καί, μπροστά στὸν κίνδυνο τῆς «ἐνσωμάτωσης», προτίμησαν νὰ διατηρήσουν τὴν «ιδεολογική καθαρότητα» τους καί νὰ καταγγείλουν τὸν «κυβερνητικὸ ἐκσυγχρονισμό» καί τοὺς «ρεφορμιστές», ἐν γένει, ἔστω καί ἂν ἔτσι ἡ καθηγητικὴ συντεχνία ἔβρισκε ἕναν ἀναπάντεχο – ἂν καί δύσκολο χρησιμοποίησιμο, εἶναι ἀλήθεια – σύμμαχο. Οἱ ἴδιοι, ἀκόμη, δὲν κατόρθωσαν ν' ἀντιδράσουν στὴ μετατροπὴ τῶν πανεπιστημιακῶν χώρων σὲ προεκλογικὰ κέντρα τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΠΑΣΟΚ καί παρόλο πὺ προσπάθησαν νὰ στηριχθῶν στὸ γεγονός ὅτι ἡ φοιτητικὴ ἀναταραχὴ κάπου ἀντιστοιχοῦσε σὲ πραγματικὰ φοιτητικὰ προβλήματα, οὐσιαστικὰ ἀπλῶς σύρθηκαν μένοντας κι αὐτοὶ ἐκθετοὶ μπροστὰ στὴ μάζα τῶν φοιτητῶν πὺ παγερά ἀδιαφόρησε. Τὸ «ρεῦμα τῆς ἀμφισβήτησης», ἀρνούμενο τὴν πολιτικὴ καί ἀνάγοντας τὴ συνδικαλιστικὴ του πρακτικὴ σὲ ἰδεολογία, ἀρκέστηκε στὴν ἐπανάληψη τῶν ὅρων τῆς ὑπάρχουσας βαθιᾶς κοινωνικῆς καί ἰδεολογικῆς κρίσης, πὺ τὸ ἴδιο εἶχε πρωτοστατήσει νὰ γίνῃ ὀρατὴ, ὄχι γιὰ νὰ ἀρθρώσει ἕνα λόγο πὺ θὰ προσπαθοῦσε νὰ τὴν ὑπερβεί, ἀλλὰ, αὐτὴ τὴ φορά, γιὰ νὰ βυθιστεῖ αὐτάρεσκα στὸ τέλμα τῆς.

Τὸ ΚΚΕ ἔσωτ. καί ὁ Ρήγας Φεραίος ἀπὸ τὴ μεριά τους, ἐνῶ εἶδαν καθαρά τὸ πολιτικὸ πρόβλημα πὺ ἀρθρώνονταν γύρω ἀπὸ τὸ Νόμο-Πλαίσιο καί προσπάθησαν νὰ οἰκοδομήσουν μιά συνεπὴ πολιτικὴ τακτικὴ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τόσο αὐτοῦ ὅσο, ἄλλωστε, καί τῆς πρόσφατης φοιτητικῆς ἀναταραχῆς, δὲν κατόρθωσαν νὰ εἶναι εὐρύτερα πειστικοί γιὰ δὲν συνέδεσαν τὸ ζήτημα τῶν θεσμικῶν ἀλλαγῶν μὲ τὸν πραγματικὸ κοινωνικὸ ρόλο τοῦ Πανεπιστημίου καί τὴν προοπτικὴ τοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ του καί γιὰ τὴν ἐξῶσαν τὴν ἐντύπωση κατὰ στιγμὴς πὺς ὑποτιμοῦν τὰ ἄμεσα προβλήματα τῶν φοιτητῶν καί τὴ φοιτητικὴ κατάσταση ὅπως καί τὰ ἄμεσα αἰτήματα τοῦ ΕΔΠ. Ἐτοί ἔμειναν ἀνοικτοί στὴν κριτικὴ πὺ διατεινόταν ὅτι τὸ ΚΚΕ ἔσωτ. ἐπιδιώκει τὴς θεσμικῆς ἀλλαγῆς ἐπειδὴ ἀπλῶς ἔτσι ὑπαγορεύει γενικὴ ἡ γραμμὴ τῶν «διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν» ἢ ἐπειδὴ ἔτσι τὸ συμφέρει πολιτικὰ καί προεκλογικὰ. Ἐτοί δὲν κατόρθωσαν νὰ σπειρώσει ὅλες τὴς δυνάμεις πὺ ἐνδεχόμενα θὰ μπορούσαν νὰ νὰ συσπειρωθοῦν.

Τὰ παραπάνω δείχνουν ὅτι στὴν ὅλη κατάσταση ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ὑπάρχει ἕνα κενό, ὅτι ἀπὸ τὴ δομὴ τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ συσχετισμοῦ γύρω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο λείπει μιά συνιστώσα: τὸ κενό εἶναι πολιτικὸ, λείπει μιά ἐπαρκὴς ἀριστερά.

Ε. Ἡ ἀριστερά καί οἱ σημερινοὶ ὄροι ὑπαρξῆς τῆς

17. Κάτω ἀπὸ τὴς γραμμῆς καί ἀνάμεσα στὴς λέξεις τῆς ἀνάλυσης πὺ προηγήθηκε καί σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴς ποικίλες φερώνυμες ἀλλὰ πλαστές, διπρόσωπες ἢ ἀνεπαρκῆς ἀριστερές, προβάλλει ἡ φυσιογνωμία καί ἀναδεικνύονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀριστερᾶς πὺ σήμερα ἀκόμα λείπει: μιά ἀριστερά πὺ θὰ παραδέχεται καί θὰ ὁμολογεῖ, γιὰ τὴν θὰ γνωρίζει γιὰ ν' ἀλλάξει, καί δὲν θὰ «ἀγνοεῖ» γιὰ νὰ συγκαλύψει, τὸν πραγματικὸ σημερινὸ κοινωνικὸ ρόλο τοῦ Πανεπιστημίου καί τὴς δικῆς τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἀναπαραγωγὴ του· πὺ θὰ στηρίζεται καί θὰ ἀναδεικνύει καί δὲ θὰ χειρίζεται ὑστερόβουλα οὔτε θὰ προσπαθεῖ νὰ ὑποτάξει, ἐπειδὴ δὲ θὰ ἔλεγχει, τὴς πραγματικῆς κοινωνικῆς σχέσεις πὺ τὸ καθορίζουν καί τὴς πραγματικῆς κοινωνικῆς ἀντιθέσεις πὺ τὸ κυβερνοῦν. Μιά ἀριστερά, ἀκόμη, πὺ θὰ μπορεῖ νὰ πολιτικοποιεῖ τὸ κοινωνικὸ, ὅπου καί ὅπως αὐτὸ ἐμφανίζεται σὲ ὅλα τὰ ζητήματα πὺ ἀφοροῦν τὸ Πανεπιστήμιο· πὺ θὰ μπορεῖ νὰ ἀδράχνει τὸν κάθε φορά καθοριστικὸ κρίκο τῆς πολιτικῆς συγκυρίας καί νὰ τὸν μετατοπίζει ὄχι πρὸς ὄφελος τῆς, ἀλλὰ πρὸς ὄφελος τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων πὺ συσπειρώνει καί ἐκφράζει, πὺ ἐκφράζει καί συσπειρώνει ἐπειδὴ ζεῖ μέσα τους καί πάλλεται στὸ ρυθμὸ τους. Μιά ἀριστερά, τέλος, πὺ θὰ προβάλλει ὅσο πιὸ ξεκάθαρα καί θὰ οἰκοδομεῖ ὅσο πιὸ συγκεκριμένα

μπορεῖ τὴ στρατηγικὴ γιὰ νὰ προσεγγίσει τὸ δράμα τῆς γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο, στὴ μὴν προοπτικὴ πὺ εἶναι πραγματικὴ δικὴ τῆς, τὴν προοπτικὴ τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης· πὺ δὲ θὰ ὑποτάσσει καί δὲ θὰ συσκοτίζει αὐτὸ τὸ δράμα ὑπακούοντας στὴς ὅποιες σκοπιμότητες ἀλλὰ, ἀντίθετα, θὰ φωτίζει καί θὰ προσανατολίζει μὲ τοὺς ὄρους αὐτοῦ τοῦ δράματος τόσο τὴν καθημερινὴ τῆς πρακτικὴ ὅσο καί τὴν πολιτικὴ τῆς δράση καί τὴν πολιτικὴ τῆς τακτικὴ. Καί αὐτὴ ἡ ἀριστερά πὺ σήμερα λείπει μπορεῖ νὰ μὴ μείνει ἀπλᾶ νεφέλωμα τῆς χαμένης ἀριστερῆς νοσταλγίας μας· μπορεῖ σήμερα νὰ ὑπάρξει: φτάνει νὰ διατυπώσει, ἔστω ἀκόμη ἀχνά, τὸ δράμα τῆς γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο καί νὰ ρίξει τὴς πρώτες, ἔστω ἀκόμη λίγες, πέτρες γιὰ νὰ οἰκοδομήσει τὴ στρατηγικὴ πὺ θὰ τὸ πετύχει· φτάνει νὰ συνδέσει αὐτὸ τὸ δράμα καί αὐτὴ τὴ στρατηγικὴ μὲ τὸν καθοριστικὸ κρίκο τῆς σημερινῆς πολιτικῆς συγκυρίας, τὸ ζήτημα τοῦ Νόμο-Πλαίσιο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐκεῖ παίζεται σήμερα ὁ συσχετισμὸς ὅλων τῶν δυνάμεων πὺ ἐνέχονται στὸ πρόβλημα τοῦ Πανεπιστημίου· φτάνει νὰ συνδέσει αὐτὸ τὸ δράμα, αὐτὴ τὴ στρατηγικὴ καί αὐτὴ τὴν πολιτικὴ παρέμβαση καί τακτικὴ μὲ τὰ ἄμεσα προβλήματα, ὅπως αὐτὰ διατυπώνονται σήμερα, καί νὰ συνδεῖ ὅλες τὴς δυνάμεις πὺ θέλουν, ἀλλὰ δὲν μποροῦν γιὰ τὴν βρισκόντα σὲ σύγχυση, νὰ ἐνταχθοῦν στὴ δικὴ τῆς προοπτικῆς.

Ὅμως τὰ ἐνθουσιώδη καί καλλιπῆ αὐτὰ, ὅσο κι ἂν χρειάζεται νὰ ἐπαναληφθοῦν ἐπειδὴ ξεχάστηκαν, παραμένουν στὴ σφαῖρα τῆς ἀριστερῆς καί ἀόριστης δεοντολογίας. Χρειάζεται ὄχι μόνον νὰ συνδεθοῦν ἀλλὰ καί νὰ ἀναδειχθοῦν μέσα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη σημερινὴ κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου.

Ι. Οἱ δύο δυνατές στρατηγικῆς κατευθύνσεις

18. Ἡ πολιτικὴ πὺ ἀκολούθησε μέχρι σήμερα τὸ πανεπιστημιακὸ κίνημα καί οἱ φορεῖς του δὲν κατόρθωσαν ποτέ νὰ διαρρήξει τὰ ὅρια τῆς κυκλικῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς κρίσης τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημιακοῦ συστήματος καί νὰ χαράξει μιά οὐσιαστικὴ προοπτικὴ. Τὰ ἄμεσα αἰτήματα φοιτητῶν καί ΕΔΠ, οἱ προτάσεις γιὰ ἐπιμέρους θεσμικῆς ἀλλαγῆς καί γιὰ τὸ Νόμο-Πλαίσιο, κάποιες ἀποσπασματικῆς καί μὲ ἔντονη, συνήθως, τεχνοκρατικὴ ἀπόχρωση, σκέψεις γιὰ τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν στόχων καί τοῦ περιεχομένου σπουδῶν ὄχι μόνον δὲ συνδέθηκαν μὲ τὸν πραγματικὸ κοινωνικὸ ρόλο τοῦ Πανεπιστημίου ἀλλὰ καί προβλήθηκαν κατὰ ἐποχῆς μὲ διαφορετικὴ ἱεράρχηση καί ξεκομμένες μεταξὺ τους. Ἐτοί αἰτήματα, προτάσεις καί σκέψεις δὲν μπόρεσαν ποτέ νὰ οἰκοδομήσουν μιά πολιτικὴ γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο πὺ νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ συνέπεια καί συνέχεια. Ἀκόμη, ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ αἰτήματα ὑποτάσσονται ἄμεσα στὴ διαμάχη γιὰ τὸν πολιτικὸ ἔλεγχο τοῦ Πανεπιστημίου καί χρησιμοποιοῦνταν ποικιλότροπα στὸ γενικότερο πολιτικὸ παιχνίδι, ἢ δεξιά, ὡς ἐξουσία, διατηροῦσε τὴν εὐχέρεια νὰ ἀπορροφᾷ τὴς «διαμαρτυρίες» καί νὰ ἔχει τὴν πολιτικὴ πρωτοβουλία τῆς ἐπόμενης κίνησης χωρὶς, ὡστόσο, οὔτε αὐτὴ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιβάλει ἢ κἄν νὰ προβάλλει τὸ δικὸ τῆς πρότυπο γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο, ἀλλὰ καί οὔτε νὰ μπορεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴς διαδικασίες ἀποσύνθεσης τοῦ ὑπάρχοντος.

Σήμερα φαίνεται πὺς ἐξαντλήθηκαν πλέον τὰ ὅρια ἀντοχῆς τοῦ συστήματος «ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο». Τὰ μέτωπα πὺ εἶναι ἀνοικτὰ (καταλήψεις, ἀποχές, Σχολές πὺ κλείνουν κ.λπ.) εἰκονογραφοῦν τὴν ἀδυναμία του νὰ λειτουργήσει ἐνῶ ἡ πολιτικὴ πὺ περιοδικὰ παραχωρεῖ κάποια «λύση» τὴν τελευταία στιγμὴ, φροντίζοντας πάντα νὰ διατηρεῖ τὰ πλαίσια τοῦ status quo, ἀποδεικνύεται ὡς πολιτικὴ δυναμικῆς ἰσορροπίας πὺ ἐξάντλησε τὰ ὅρια τῆς καί καταστρέφεται πλέον ἀναντίστροφα. Εἶναι καταρχὴν ἀπολύτως βέβαιο πὺς ἡ ὀποιοδήποτε περιστασιακὴ λύση τῶν αἰτημάτων πὺ προβάλλουν σήμερα οἱ φοιτητές, μὲ κυρίαρχο καί πάλι τὸ ξεταστικὸ, θὰ ἀναπαράγει τὸν ἐπόμενο χρόνο αὐτοῦσιο τὸ

πρόβλημα και την κρίση με τους ίδιους ακριβώς δρους έφθσον δέ ληφθεί υπόψη ή ανάγκη για την αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος και για την αλλαγή των πανεπιστημιακών θεσμών. Προς αυτή την κατεύθυνση δρ ά εξέλλου σήμερα, δσο δρ ά, και τό ΕΔΠ πού προβάλλει ως κεντρικό αίτημα την ένταξη όλων των μελών του ως μόνιμων δημοσίων λειτουργών στον ένιαίο φορέα του υπό συζήτηση Νόμου-Πλαίσιο. Όμως άκόμη και άν τά αίτήματα των φοιτητών τοποθετηθούν στην εκπαιδευτική τους ρίζα, άκόμη και άν πραγματοποιηθούν οι θεσμικές αλλαγές πού ζητάει τό ΕΔΠ, δηλαδή άκόμα και άν θεσπιστεί ή ιστορικά νέα θέση ίσορροπίας πού φαίνεται σήμερα να προβάλλει μέσα από τό Νόμο-Πλαίσιο, μπορεί ίσως να άποσοβηθεί προσωρινά ή σημερινή λειτουργική κρίση του Πανεπιστημίου, αλλά ή πολυεπίπεδη κρίση της μεταπρατικής κοινωνίας δέ θά άργήσει να κάνει και πάλι άισθητή την παρουσία της στό έσωτερικό του. Δηλαδή άκόμα και έτσι, ή κρίση του έλληνικού πανεπιστημιακού συστήματος είναι άδύνατο να βρει μία μόνιμη ρύθμιση. Καί αυτό, με τά σημερινά δεδομένα, είναι έν πολλοίς ανεξάρτητο από τους συγκεκριμένους δρους με τους όποιους θά επιτευχθεί αυτή ή νέα θέση ίσορροπίας. Είτε ό νέος Νόμος-Πλαίσιο «παραχωρηθεί» από κάποια κυβέρνηση, είτε κατακτηθεί - πράγμα πού σήμερα φαίνεται άρκετά δύσκολο - με την άγωνιστική συγκέντρωση όλων των δυνάμεων στον κόμβο της σημερινής συγκυρίας, τό Πανεπιστήμιο γρήγορα θά προσαρμόσει τους νέους θεσμούς της λειτουργίας του στην άναπαραγωγή του πραγματικού κοινωνικού του ρόλου και, κατά συνέπεια, στην άναπαραγωγή των βαθύτερων κοινωνικών λόγων της κρίσης του. Όσο και άν ή νέα θέση ίσορροπίας πού θά επιτευχθεί θά είναι, κυρίως στή δεύτερη περίπτωση, πίο άσταθής, άφου θά καταστρέφει τό status quo και θά έπισφραγίζει την ήττα των δυνάμεων πού σήμερα ζητούν τή ματαίωση του Νόμου-Πλαίσιο, οι νέοι θεσμοί και ή δημοκρατικότερη λειτουργία πού θά επιτρέπουν δέ θά μπορέσουν ν' άποχτήσουν καμιά ουσιαστική προοπτική ή περιεχόμενο και γρήγορα θά μετεξελιχθούν σε έπίφαση προόδου, άν δέ θιγεί ό κοινωνικός ρόλος του Πανεπιστημίου ως βιοτεχνίας άπονομής πτυχίων και δέν καταστραφεί ό μηχανισμός πού εξασφαλίζει αυτό τό ρόλο καθιστώντας τό έξεταστικό κέντρο. Όμως αυτό ό ρόλος και αυτός ό μηχανισμός δέ μπορούν ν' άντιμετωπιστούν ανεξάρτητα από τή σημερινή βαθιά κοινωνική, πολιτική, ιδεολογική κρίση της έλληνικής μεταπρατικής κοινωνίας. Καί οι κατεύθυνσεις για την άντιμετώπιση αυτής της κρίσης είναι μόνο δύο. Είτε ή κατεύθυνση της καπιταλιστικής εκλογίκευσης των μεταπρατικών σχέσεων, όποτε θά δημιουργηθεί ένα τεχνοκρατικό έκσυγχρονισμένο Πανεπιστήμιο πού θά παράγει τεχνοκράτες έπιστήμονες και όχι πτυχιούχους μεταπράτες, είτε ή κατεύθυνση της ριζικής δημοκρατικής αναδόμησης της έλληνικής κοινωνίας και των δρων άνάπτυξης της όποτε θά υπάρξει ένα Πανεπιστήμιο πού θ' άντιστοιχεί στό άριστερό δραμα.

II. Τό άριστερό δραμα και ό στρατηγικός στόχος της άριστεράς

19. Τό άριστερό αυτό δραμα δέν μπορεί κατά κανένα τρόπο να περισταλεί στους δρους ύπαρξης ενός όσοδύποτε «δημοκρατικού» Πανεπιστημίου. Τό Πανεπιστήμιο, έκτός από πεδίο ταξικής πάλης, είναι κυρίως θεσμός πού διασφαλίζει την άναπαραγωγή του κυρίαρχου καταμερισμού εργασίας και δειωνίζει τους κοινωνικούς δρους άναπαραγωγής των θεμελιωδών διακρίσεων ανάμεσα σε χειρωνακτική και πνευματική εργασία και ανάμεσα στις διαδικασίες διεύθυνσης και τίς διαδικασίες εκτέλεσης. Έτσι ή δημοκρατία στην έσωτερική οργάνωση και λειτουργία του δέν μπορεί ποτέ από μόνη της να ύπερβεί τά όρια πού επιβάλλει ή εκπλήρωση του κοινωνικού του ρόλου. Ποιός μπορεί, λ.χ., να άμφισβητήσει ότι στό πλαίσιο πού καθορίζει συγκεκριμένα αυτός ό ρόλος, τά Πανεπιστήμια του Κάιμπριτζ ή της Μασσαχουσέτης δέν είναι άκρως δημοκρατικά (και ίσως ούτε καν

τόσο τεχνοκρατικά όσο κοινώς νομίζεται); Συγχρόνως, βέβαια, επειδή τό Πανεπιστήμιο είναι και άντικείμενο της ταξικής πάλης και ένας από τους χώρους διεξαγωγής της, τά όρια μέσα στα όποια άσκει τό ρόλο του μπορούν, άνάλογα με τό γενικότερο, «έσωτερικό» και «έξωτερικό» συσχετισμό κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, να μετατοπιστούν προς τή μία ή την άλλη κατεύθυνση και τά τείχη πού τό ξεχωρίζουν ή τό άποκόπτουν από τον ύπόλοιπο κοινωνικό κορμό να ένισχυθούν ή να χαλαρώσουν.

Σ' αυτή τή βάση και στην προοπτική της δλόπλευρης κοινωνικής άπελευθέρωσης, τό μόνο δυνατό δραμα και ό μόνος τελικός στόχος της άριστεράς είναι, όχι τό «δημοκρατικό» αλλά τό *μη Πανεπιστήμιο*. Με άλλα λόγια, σ' αυτή την προοπτική τό Πανεπιστήμιο εξαφανίζεται ως ειδικός θεσμός και οι λειτουργίες του διαχέονται μέσα στην κοινωνία, ή όποια άναλαμβάνει στό σύνολό της τίς διαδικασίες άπόκτησης και μετάδοσης της γνώσης πού σήμερα του άντιστοιχούν. Όσο δέν είναι αυτό τό δραμα πού φωτίζει αυτούς τους στρατηγικούς στόχους, πού προσανατολίζει και άρθρώνει την πολιτική της άριστεράς τόσο αυτή παραμένει άνυπόληπτη γιατί δέ μπορεί να διαφοροποιηθεί πειστικά και να οικοδοήσει μια συνολική προοπτική για την κοινωνία, έναλλακτική αυτής πού προσφέρει ό ποικιλώνυμος και ποικιλόμορφος άστισμός, δυτικός ή ανατολικός.

Καί ό στρατηγικός στόχος της άριστεράς είναι σήμερα όρατός. Όχι, και πάλι, ένα αυθύπαρκτο, έξτω άφώγος έσωτερικά δημοκρατικό, Πανεπιστήμιο, αλλά ένα Πανεπιστήμιο άνοικτό. Άνοικτό στις κοινωνικές δυνάμεις, στους κοινωνικούς φορείς και τά προβλήματά τους. Άνοιχτό στό αίτημα για περισσότερη και ουσιαστικότερη μόρφωση και βαθιά έπιστημονική γνώση. Ό στρατηγικός στόχος της άριστεράς για τό Πανεπιστήμιο σήμερα δέ μπορεί να είναι παρά τό να «χαλαρώσει» αυτό ως θεσμός, να «ύπονομευτούν» τά τείχη πού τό διαχωρίζουν από την κοινωνία, να δημιουργηθούν οι συνθήκες ώστε να γίνει άντικείμενο του προβληματισμού και των διεκδικήσεων των κοινωνικών δυνάμεων, ώστε οι κοινωνικές δυνάμεις να μπορέσουν να «εισβάλλουν» σ' αυτό. Οι διαδικασίες ανάπτυξης, άπόκτησης και μετάδοσης της γνώσης να χάσουν τον άπόκρυφο και μυθοποιητικό χαρακτήρα τους, να κοινωνικοποιηθούν, ν' άνταμώνουν ξανά με τή βαθύτερη πηγή και την ουσιαστικότερη σημασία τους. Τό Πανεπιστήμιο να γίνει έξωστρεφές, δέκτης των μηνυμάτων πού θά στέλνει ή κοινωνία και οι πολυδιάστατες άνάγκες του δημοκρατικού μετασχηματισμού της, κέντρο έπεξεργασίας και πομπός της πλατύτερης δυνατής μετάδοσης της γνώσης.

Σ' αυτή την προοπτική, ή γνώση πού μπορεί να παρέχει και ν' άναπτύσσει τό Πανεπιστήμιο όφείλει ν' άντιμετωπιστεί ως μία θεμελιώδης άπελευθερωτική δύναμη και ή άπόκτησή της ως μία κύρια συνιστώσα του άγώνα για την ολόπλευρη κοινωνική άπελευθέρωση. Η πραγματική έπιστήμη είναι από τή φύση της κριτική, ή νέα γνώση δέν είναι παρά ή πειραρχημένη κριτική της προϋπάρχουσας. Καί αυτό σημαίνει ότι, για την προοπτική της άριστεράς, άνοίγει ένα εύρύτατο και άκόμα σχεδόν παρθένο πεδίο κριτικής στον τρόπο πού είναι σήμερα συγκροτημένη ή γνώση και στον τρόπο πού σήμερα άσκούνται οι έπιστήμες. Άποφεύγοντας τό ψεύτικο δίλημμα «άστική ή προλεταριακή έπιστήμη» όπως και την τεχνοκρατική έκδοχή του - κοινωνικά ούδέτερη έπιστήμη με «προοδευτικές» ή «άντιδραστικές» εφαρμογές - ή άριστερά όφείλει, επί ποινή άκυρώσεως της προοπτικής της, όχι μόνο να κατακτήσει την ύπάρχουσα γνώση αλλά και να άνακαλύψει τους άρμούς πού άρθρώνουν τό κοινωνικό γίγνεσθαι με την έμπνευση και τίς έφαρμογές των έπιστημών, με τους τρόπους και τίς μεθόδους πού δομούνται και άναπτύσσονται τά έπιστημονικά πεδία, άκόμη κι άν τά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν μερικά από αυτά φαίνονται άπόμακρα και άφηρημένα.

Αυτή είναι ή πολιτική βάση άπ' όπου, μετά την δλόπλευρη άνάλυση της σημερινής πραγματικότητας και τή συγκεκριμενοποίηση των δρων της ριζικής δημοκρατι-

κής αναδόμησης της ελληνικής κοινωνίας, μπορούν να προκύψουν οι συγκεκριμένες προτάσεις της άριστεράς για τους στόχους, τις κατευθύνσεις και τα προγράμματα σπουδών ή για τις μεθόδους και τις διαδικασίες μετάδοσης, απόκτησης και ανάπτυξης της γνώσης. Η συζήτηση, που ούτως ή άλλως δεν έχει ακόμη αρχίσει, για το είδος των πτυχίων, τους τομείς έρευνας (και σίγουρα όχι μόνο εφαρμοσμένης όπως σαφώς και άκρως τεχνοκρατικά υπαινίσσεται η φιλολογία ή σχετική με το «Πανεπιστήμιο στην υπηρεσία του λαού και του τόπου»), τους κύκλους μεταπτυχιακών σπουδών, τις μορφές και το περιεχόμενο της συνεργασίας διδασκόντων - διδασκόμενων κ.λπ., ουσιαστικά δε μπορεί να διεξαχθεί από την πλευρά της άριστεράς, αν δεν στηρίζεται ρητά σ' αυτή τη βάση.

Ακόμη, η διεκδίκηση από την άριστερά σήμερα θεσμών όπως ο τομέας, ο ενιαίος φορέας διδασκόντων ή ο ίδιος ο Νόμος-Πλαίσιο, δε θα είχε νόημα αν δε φωτιζόταν απ' αυτή την προοπτική και το στρατηγικό στόχο του άνοιχτου Πανεπιστημίου. Με άλλα λόγια, μόνο αυτός ο προσανατολισμός εξασφαλίζει ότι οι νέοι θεσμοί δε θα βρουν την άριστερά ανέτοιμη και άμηχανη, αλλά αντίθετα θα της επιτρέψουν πραγματικά να συνεχίσει να δίνει τη μάχη της από καλύτερες θέσεις.

Είναι σημαντικό ότι ήδη έχουν διαφανεί κάποιες, στοιχειώδεις ακόμη και άσχημάτιστες, πρωτοβουλίες που κινούνται προς την κατεύθυνση που υποδηλώνει ο στρατηγικός στόχος που περιγράψαμε. Και αυτό είναι ένα πρόσθετο στοιχείο που πολιτικά μάς επιτάσσει ν' αναγνωρίσουμε ότι το άνοιχτο Πανεπιστήμιο είναι ο μόνος στρατηγικός στόχος που μπορεί ν' αντιπαρατεθεί στον, πάλι μόνο, πραγματικό αντίπαλό του, το εκσυγχρονισμένο και όσο εσωτερικά δημοκρατικό, πάντως αστικό και τεχνοκρατικό, Πανεπιστήμιο.

III. Οι δυνατότητες για τη μία ή την άλλη στρατηγική

20. Όσο και αν μοιάζει παράδοξο, η γενικότερη συγκυρία και η φάση που διέρχεται η ελληνική κοινωνία δε φαίνεται να ευνοούν σήμερα τη στρατηγική της τεχνοκρατικής ολοκλήρωσης του Πανεπιστημίου. Δηλαδή αν είναι άδιαμφισβήτητο πώς το βάθος της κρίσης του καθιστά αδύνατη τη «λύση» της μέσω κάποιων περιστάσεων, εξεταστικών ή άλλων, παραχωρήσεων, άλλο τόσο φαίνεται βέβαιο ότι η θεσμική αναμόρφωση που προβάλλει, χωρίς την παρέμβαση της άριστεράς, δε μπορεί να εκφράζει σήμερα στην πράξη τίποτε περισσότερο από μία τεχνοκρατική πρόθεση και δε μπορεί να λειτουργήσει ως τίποτε περισσότερο από μία πολιτική έκτόνωση. Ο δρόμος που οδηγεί στο τεχνοκρατικό και εκσυγχρονισμένο Πανεπιστήμιο φαίνεται σήμερα γενικότερα κλειστός για την ελληνική κοινωνία. Τα άμεσα δεδομένα δηλώνουν ότι ο δρόμος αυτός δε μπορεί να στηριχτεί ακόμη σήμερα σε κοινωνικές δυνάμεις που να δρουν ενεργά με στόχο την καπιταλιστική έκλογικευση αλλά μόνο στίς ανωθεν και ακόμη αναποτελεσματικές πρωτοβουλίες της εκσυγχρονιστικής τάσης της δεξιάς. Με άλλα λόγια, η ελληνική μεταπρατική κοινωνία είναι ακόμη πολύ ανθεκτική και διαθέτει εκείνη τη συνεκτικότητα και εκείνη την ελαστικότητα που της επιτρέπουν ν' αποκρούει αποφασιστικά, αλλά και ν' αποσβένει ήπια, στο δικό της πλέγμα σχέσεων, όλες τις πολιτικά «φωτισμένες» απόπειρες. Είναι δηλαδή ακόμη ικανή να στερεί από την επίδοξη τεχνοκρατία τη σάρκα και τό δυναμισμό της, να ανέχεται μόνο την επίφαση των θεσμών της και να κλείνει με σιγουριά και κατανόηση τό μάτι όταν οι «σύγχρονοι» θεσμοί και οι συνήθως έξ' εσπερίας προερχόμενοι τεχνοκράτες φορείς τους απορροφώνται στους γενναιόδωρους κόλπους της και υποχρεώνονται τελικά ν' αναπαράγουν τόν ακόμη ακατάλυτο μεταπρατισμό της. Η μεταπρατική κοινωνία μας διαθέτει επιπροσθέτως την ειδική αυτοπεποίθηση και αισθάνεται την ασφάλεια ν' ανοίγει τις πόρτες του Πανεπιστημίου της στα παιδιά των εργατών, των αγροτών και των μισθο-

ούτηρητων σε ποσοστά εξωφρενικά για τόν υπόλοιπο καπιταλιστικό κόσμο, χωρίς να φοβάται πώς αυτό θα μετατραπεί σε λαϊκό. Όλα δείχνουν ότι αυτή βαστάει ακόμη γερά.

Εναντία στον τεχνοκρατικό εκσυγχρονισμό του Πανεπιστημίου λειτουργεί ακόμη και ολόκληρο τό πολιτικό πλαίσιο που αντιστοιχεί στις μεταπρατικές σχέσεις. Γιατί είναι βέβαιο πώς η άποδοτική λειτουργία του τεχνοκρατικού Πανεπιστημίου προϋποθέτει πώς ο πολιτικός έλεγχος της κυρίαρχης τάξης άσκειται σ' αυτό μόνον έμμεσα. Μιά τέτοια άποδοτική λειτουργία άπαιτεί να είναι αυτό ιδεολογικά νομιμοποιημένο και κοινωνικά άποδεκτό, να άναπνέει στο δικό του ρυθμό και να άναπαράγει τό ίδιο τή λειτουργία του και τό προσωπικό του μέσα από τήν ίκανοποιητική εκπλήρωση του κοινωνικού του ρόλου. Με άλλα λόγια, σε μία τέτοια προοπτική, ο πανεπιστημιακός θεσμός όφείλει να είναι προφυλαγμένος από τις άμεσες πολιτικές διαμάχες και να μήν άποτελεί ο ίδιος επίμαχο άντικείμενο τής πολιτικής πάλης. Η επιστημονική έλευθερία και η διακίνηση των ιδεών στα πλαίσια του, που είναι επίσης άπαραίτητα για τήν άποδοτική λειτουργία του, δεν πρέπει να βρίσκουν σημεία έπαφής και ουσιαστικούς διαύλους άμοιβαίας τροφοδότησης με όσα γίνονται στο έξωτερικό του. Τό τεχνοκρατικό Πανεπιστήμιο πρέπει να είναι άπομονωμένο από τήν υπόλοιπη κοινωνία, ή όποια θά τό έλέγξει μόνο μέσω τής καταλληλότητας των προϊόντων που παράγει, και να αντιστοιχεί στην κλασική εικόνα του γυάλινου πύργου. Και ο τρόπος που άσκειται ή πολιτική στην Ελλάδα, όπως και ή θέση του Πανεπιστημίου μέσα στο πολιτικό πλαίσιο τής μεταπρατικής κοινωνίας μας δείχνουν πώς αυτό τό Πανεπιστήμιο δεν είναι σήμερα δυνατό να υπάρξει.

Ο τεχνοκρατικός εκσυγχρονισμός του ελληνικού Πανεπιστημίου δεν είναι λοιπόν σήμερα έφικτός. Πού μπορεί να στηριχτεί και πώς μπορεί να υπάρξει ο μόνος άλλος δρόμος, ο δρόμος για τό άνοιχτό Πανεπιστήμιο, ο δρόμος τής άριστεράς;

21. Η ελληνική κοινωνία δεν είναι σήμερα έξαθλιωμένη οικονομικά. Κάθε άλλο μάλιστα. Είναι όμως έξαθλιωμένη γιατί ζει στο ρυθμό τής δεύτερης ή τής τρίτης δουλειάς και γιατί άναγκάζεται να τρέχει άσταμάτητα για να προλάβει, γιατί ρυπαίνεται και γιατί μολύνεται, γιατί άφουκτιά στίς πόλεις της και έξαγοράζεται στίς άκτές της, γιατί έμπαίζει και κυρίως γιατί έμπαίζεται από τούς παράγοντες τής πολιτικής, τής οικονομικής, τής πολιτιστικής, τής διοικητικής, τής θρησκευτικής, της δημοσιογραφικής ή τής ποδοσφαιρικής ζωής, γιατί ή καθημερινή ζωή της παρόλο τό λούστρο τής κατανάλωσης είναι άφήρητη, γιατί κάπου πληρώνει τήν άνευθυνότητα, τήν ευτόλεια, τήν ιδιοτέλεια. Τό πλέγμα των μεταπρατικών σχέσεων, εκτός από μεταπρατικό είναι και πλέγμα σχέσεων, δηλαδή ένα δίκτυο που άνταμώνει τούς ανθρώπους και τούς κάνει να συνδέονται, ν' ανταλλάσουν τούς καημούς τους, να τούς πίνουν και να τούς τραγουδούν, να κρίνουν τούς έαυτούς τους και τήν κοινωνία ολόκληρη. Και γι' αυτό ή μεταπρατική ελληνική κοινωνία έχει δείξει - από τά μέτωπα τής Άλβανίας μέχρι τό Πολυτεχνείο - ότι είναι παράδοξα ικανή, όταν ξεπεραστούν κάποια όρια φιλότιμου και αξιοπρέπειας, να εκτρέφει ή ίδια και ν' αναγνωρίζει τήν άνιδιοτέλεια και να ξεσηκώνεται σύσσωμη, με πάλι δυσδιάκριτες τις ταξικές διαφοροποιήσεις στα πλαίσια της, με πάλι λειτουργούσες τις φιλίες, τις συγγένειες και τις κουμπαριές, τραγουδώντας πάλι και χορεύοντας τούς καημούς της, για ν' άνασάνει σ' έναν καινούριο άγέρα, για να φτιάξει νέες σχέσεις και ν' ακολουθήσει νέα όράματα ζωής.

Με αυτά τά δεδομένα, αν υπάρξει ή άριστερά που θά δώσει τήν έμπνευση και θά καλλιερήσει τις συνέπειες, ή συνεκτικότητα τής μεταπρατικής κοινωνίας μπορεί να προσφέρει τή βάση και ή ελαστικότητα της να εξασφαλίσει τή δυνατότητα ν' άνοιξουν πέρα από κάθε προσδοκία οι πόρτες του Πανεπιστημίου στην κοινωνία και τά πραγματικά της προβλήματα. Η κοινωνία έχει ήδη εισβάλλει με τά παιδιά της σ' αυτό. Και αν ή ιδεολογική

τους στάση τό ζητούσε καί ή λειτουργία του Πανεπιστήμιου τό παρότρυνε, τότε τά παιδιά τών εργατών, τών αγροτών, τών μισθοσυντηρητών όχι μόνο δε θά ώθούσαν νά «ξεχάσουν» τά χωριά καί τίς γειτονίες τους ώς αντικαταβολή γιά νά διέλθουν άτομικά, μέ τό πτυχίο στό χέρι, από τά σκαλοπάτια τής κοινωνικής αναγνώρισης καί τής άμφίβολης πιά σήμερα «καριέρας», άλλ' αντίθετα θά έβλεπαν τίς σπουδές τους καί τή γνώση ώς κύριο όπλο γιά ν' αντιμετώπισουν τά προβλήματα πού αυτοί καί οι οίκογένειές τους εξακολουθούν νά ζούν. Οι σχέσεις πού συνέχουν τήν ελληνική μεταπρατική κοινωνία επιτρέπουν πολύ εύκολότερα άπ' ό,τι άλλου, σχεδόν φυσικά, νά μεταφερθούν τά κοινωνικά προβλήματα μέσα στό Πανεπιστήμιο καί νά γίνουν εκεί άπτά. Φτάνει οι σήμερα υπάρχοντες φοιτητές νά απαιτήσουν νά έρθουν μέσα στό Πανεπιστήμιο καί νά μιλήσουν οι γονείς τους, οι συγγενείς τους, οι φίλοι τους. Γιατί ποιοί άλλοι είναι, σήμερα καί έδώ, οι φορείς τών κοινωνικών προβλημάτων;

Τό άνοιγμα του Πανεπιστήμιου στην κοινωνία καί ό μετασχηματισμός του κοινωνικού του ρόλου δέν είναι τίποτε περισσότερο άπ' αυτό. Καί αν αυτό πραγματοποιηθεί τότε ή ελαστικότητα τής μεταπρατικής κοινωνίας θά έχει έκταθει προς τήν αντίθετη κατεύθυνση καί ή πορεία τής θά έχει αντιστραφεί στή βάση τών ίδιων τών δεικνών τής χαρακτηριστικών.

Όμως αυτή ή συνάντηση του Πανεπιστήμιου μέ τήν κοινωνία δέν έχει όριστεί ακόμη. Παρόλο πού αυτός είναι ό μόνος δρόμος γιά νά έξέλθει όριστικά τό Πανεπιστήμιο από τήν κρίση του - επειδή αυτόν καί όχι τόν αντίθετό του τεχνοκρατικό έννοει σήμερα ή κατάσταση πού βρίσκεται καί ή φάση πού περνά ή ελληνική κοινωνία, παρόλο πού ή σημερινή βαθιά διαθρωτική ιδεολογική κρίση καθιστά σήμερα τή χάραξη αυτού του δρόμου επιτακτικά επίκαιρη - επειδή ιδεολογική κρίση δε σημαίνει τίποτε άλλο από τήν αναζήτηση τών όρων καί τήν ετοιμότητα άποδοχής ενός πειστικού όράματος γιά τό Πανεπιστήμιο καί τήν κοινωνία, όλα φαίνονται ν' άκινητούν καί νά βαλάνουν, όλοι φαίνονται σήμερα νά κρατούν τήν άναπνοή τους περιμένοντας τό Μεσσία πού θ' αναδείξουν οι επικείμενες έκλογές. Η φερώνυμη κυρίαρχη «άριστερά» έπιβουλεύεται τήν έξουσία ή τή νομή τής επιδιώκοντας ν' άπορροφήσει, νά περιθωριοποιήσει, νά πατάξει άνενδοίαστα όσα κρίνει ότι δέν έξυπηρετούν τό στόχο τής ένώ ή άριστερά πού θά γίνει ό μοχλός γιά νά βγει ή κοινωνία από τό τέλμα τής καί θά προετοιμάσει συγκεκριμένα, μέσα κι έξω από τό Πανεπιστήμιο, τους ιδεολογικούς καί πολιτικούς όρους τής συνάντησής του μέ τήν κοινωνία δέν έχει ακόμη ύπάρξει ολοκληρωτικά.

Καί αυτή ή άριστερά, σκόρπια καί άσυντόνιστη, άπογοητευμένη ή έπίμονη, μέ τίς διαφωνίες, τά τραύματα καί τίς έμπειρίες τής καί ύπάρχει σήμερα καί άντιστέκεται. Για νά μπορεί όμως νά συγκεντρωθεί καί νά προβάλει θετικά καί έπιθετικά στό προσκήνιο, γιά νά μπρέσει ν' αναδείξει τή λανθάνουσα δυναμική πού κρύβει στό σπλάχνα τής ή μεταπρατική κοινωνία μας καί νά μεταπρατεί έτσι σέ πραγματική πολιτική δύναμη, όφείλει νά πατήσει γερά τά πόδια τής στην κοινωνία πού τή γέννησε καί διαρκώς τή γεννά, νά συγκεντρώσει, νά άφομοιώσει, νά έπεξεργαστεί ό,τι ύγιέστερο αυτή διαθέτει, νά άρνηθει τή συννεοχή στό μεταπρατισμό τής χωρίς νά περιπέσει στην άχαρη καί τελικά αντιδραστική θέση του άφ' ύψηλου ένγένει τιμητή τής. Η ελληνική άριστερά δε μπορεί νά είναι θλοσυρή καί συνοφρυωμένη, ήθικολογούσα ή σπουδαιοφανής αλλά άνοιχτόκαρδη καί γενναϊόδωρη, διατηρώντας παντού τό γέλιο καί τό κέφι τής. Άνοιχτή στους άνέμους καί τά ρεύματα πού φυσούν γύρω τής αλλά δεμένη άρρηκτα μέ τά χώματα, τίς θάλασσες καί τά χρώματα, μέ ολόκληρη τήν άντιφατική γοητεία του τόπου τής. Η ελληνική άριστερά δε μπορεί νά είναι παρά παντού μαχητική καί συχνά παθιασμένη αλλά ποτέ φανατική, μικρόλογη, στείρα ή έπηρμένη. Έχοντας έπίγνωση τής άμφισημίας τών κοινωνικών καταβολών τής, δέν μπορεί νά παίρνει τόν έαυτό τής πολύ στό σοβαρά ούτε νά ένδύεται τή σοβαροφάνεια γιατί αυτό είναι τό ρούχο πού φορούν όσοι έχουν κάτι

νά κρύψουν. Για νά ύπάρξει ολοκληρωμένα ή ελληνική άριστερά πρέπει σήμερα, πάνω άπ' όλα, νά τολμήσει αυτό πού καμιά ελληνική άριστερά δέν τολμήσε ακόμη: νά πει δημόσια αυτό πού όλοι σκέφτονται ιδιωτικά. Καί νά στηρίξει τόν πολιτικό τής λόγο εκεί πάνω.

Η ελληνική άριστερά όφείλει επιπλέον νά είναι πολιτικά επίκαιρη.

IV. Η πολιτική τής άριστεράς σήμερα

22. Η άριστερά του σήμερα ζει καί κινείται, όπως κινείται, μέσα στό Πανεπιστήμιο ή σέ σχέση μέ τά πανεπιστημιακά ζητήματα είναι άναπόσπαστο τμήμα ή σημαντική συνιστώσα, συμμετοχος καί συναυτουργός τής άριστεράς πού μέλλει ακόμη νά συγκροτηθεί ολοκληρωμένα. Μ' αυτή τήν έννοια, όχι μόνο δέν έχει τίποτε νά περιμένει από κάποιον άλλου, αλλά οι πρωτοβουλίες πού θά αναλάβει καί ή πολιτική πού θά οικοδομήσει θά συμβάλουν ούσιαστικά στην πληρέστερη συγκρότηση τής ελληνικής άριστεράς πού είναι ακόμη έλλιπής ή άπούσα. Καί ό ρόλος του Πανεπιστήμιου μέσα στό πολιτικό πλαίσιο πού διαμορφώθηκε μετά τή μεταπολίτευση ένισχύει περισσότερο τή σημασία αυτής τής άριστεράς.

Όλα όσα προηγήθηκαν προβάλλουν άνάγλυφα τή μόνη πολιτική πού μπορεί νά άκολουθήσει σήμερα ή πανεπιστημιακή άριστερά. Πού συνοπτικά σημαίνει: τή σύνδεση όλων τών μερικών αίτημάτων μέ τή συγκέντρωση όλων τών δυνάμεων στον καθοριστικό κρικό τής σημερινής πολιτικής συγκυρίας - εκεί πού συμβάλλουν, συσχετίζονται καί άποκαλύπτονται όλες οι κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις πού ένέχονται στό πρόβλημα του Πανεπιστήμιου - καί τήν άμεση πολιτική διεκδίκηση ενός Νόμου-Πλαίσιο πού θά επιτρέψει μέ τούς θεσμούς του τήν προσέγγιση του στρατηγικού στόχου του άνοικτού Πανεπιστήμιου μέ καλύτερους όρους. Καί αυτή ή πολιτική δε στηρίζεται σέ καμιά μεταφυσική θεσμολατρία ούτε σέ καμιά άναδιαρθρωτική νέυρωση. Στηρίζεται στό γεγονός ότι τό βασικό πρόβλημα τής πανεπιστημιακής ζωής πού αναδείχτηκε ύλικά ήταν τό πρόβλημα τών εκεί έσωτερικών σχέσεων, στηρίζεται στό γεγονός ότι, είτε τό θέλουμε είτε όχι, τά αίτήματα πού μέχρι σήμερα προέβαλαν οι πανεπιστημιακοί φορείς καί οι πολιτικές καί κοινωνικές δυνάμεις, άντικειμενικά καί ύποκειμενικά, συγκλίνουν στό Νόμο-Πλαίσιο, στηρίζεται, τέλος, στό γεγονός, πού δέν είναι άνεξάρτητο από τά προηγούμενα, ότι ή πολιτική συγκυρία έχει αναδείξει σήμερα τό ζήτημα του Νόμου-Πλαίσιο ως τόν καθοριστικό κρικό τής.

23. Μέσα στην σύγχυση πού δημιουργεί σήμερα, από τή μία μεριά, μία δεξιά πολιτική πολύ πιο σύνθετη από τήν παλιά γνωστή καί χοντροκομμένη καί, από τήν άλλη μεριά, μία «άριστερή» πολιτική πού δέν έχει ακόμα άποκαλύψει πλατιά τίς σκοπιμότητες πού τήν κυβερνούν καί γι' αυτό φαίνεται άντιφατική καί άκατανόητη, καμιά πρόταση δέν έχει άξιοπιστία καί καμιά «κινήτοποίηση» δέν έχει ενεργό μαζική συμμετοχή. Όλοι μοιάζουν νά περιμένουν τήν έκβαση του έκλογικού παιγνιδιού γιά νά σκεφτούν καί νά καταλάβουν. Αυτή είναι ή κύρια αντίσταση πού φιλοδοξεί νά κάμψει σήμερα ή θεώρηση πού προτείνεται. Όχι καταθέτοντας κάποια «άλλη» πρόταση πού θά υιοθετήσουν οι «καλοί» καί θά πολεμήσουν οι «κακοί», αλλά άνοίγοντας έκείνα τά μέτωπα πού θά αναγκάσουν όλους νά πάρουν τή θέση τους καί ν' αναλάβουν τήν ευθύνη τους. Καί γιά τήν άριστερά σήμερα ή ευθύνη αυτή είναι μία καί μόνη: όχι νά προβάλει τή δική τής «πρόταση διέξοδου» γιά νά μπει κι αυτή άσθμαίνοντας καί μέ τούς όρους τών άλλων στό προεκλογικό παιγνίδι, δομώντας έτσι άναγκαστικά τή δική τής ιδιοτέλεια, αλλά νά σταθεί καί νά μιλήσει στό μόνο σημείο πού μπορεί νά τήν αναδείξει ως άριστερά σήμερα καί όπου μπορεί νά τήν αναγνωρίσει ό κόσμος τής καί όλος ό κόσμος: ότι αυτή τουλάχιστον δέν τόν κοροϊδεύει μία ακόμη φορά.

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ – ΑΝΑΠΤΥΞΗ

– Σκέψεις για μία
έλληνική στρατηγική –

των

Αχιλλέα Γκέκα
Τέλη Ζαμπετάκη
Γιάννη Καλογήρου
Λευτέρη Παπαγιαννάκη
Γιάννη Σαχαρίδη

Εισαγωγή

Ποιά έρευνα, γιατί, πού, πώς; Είναι σίγουρο πώς τὰ ερωτήματα δέν είναι καινούρια. Τό ίδιο σίγουρο όμως είναι ότι οι απαντήσεις δέν μπορεί παρά νά είναι καινούριες.

Στήν κρίσιμη, μεταβατική, και γι' αυτό ρευστή, εποχή μας τὰ κράτη, άνιχνεύοντας ή προεξοφλώντας τό μέλλον προετοιμάζουν τίς δικές τους απαντήσεις. Οι διεθνείς οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις δέν θά είναι αύριο οι ίδιες μέ τίς σημερινές ή έστω ή εύθύγραμμη προβολή τους. Καί ή έρευνα-ανάπτυξη δέν είναι ούδέτερη. Νέοι κλάδοι (πληροφορική, πυρηνική ένέργεια, αεροναυπηγική...) κυοφορούνται για νά βελτιώσουν ή αναπαράξουν τήν οικονομική και πολιτική ισχύ των αναπτυσσόμενων χωρών. Νέες χώρες ανταγωνίζονται νά βελτιώσουν τή θέση τους στό διεθνή καταμερισμό εργασίας ενισχύοντας τό παραγωγικό τους δυναμικό σέ κλάδους «παραδοσιακούς» πού μοιάζουν νά «μετασπίζονται» αλλά και νά ανανεώνονται (σιδηρουργία, ναυπηγική, διυλιστήρια, πετροχημεία). Τό ενεργειακό, ή προστασία του ανθρώπινου και φυσικού περιβάλλοντος, δέν επιδέχονται πιά συμβατικές θεωρήσεις χωρίς κίνδυνο νά δημιουργηθούν έκρηκτικά κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα. Νέοι όρίζοντες για τήν έρευνα, νέοι στόχοι για τό θεσμικό πλαίσιο πού έμψυχώνει τό μηχανισμό της, νέες απαιτήσεις από τούς έρευνητές και τό εκπαιδευτικό σύστημα πού τούς παράγει. Καμιά χώρα, ούτε καν οι μεγάλες δυνάμεις, δέν είναι πιά αυτόρκες σέ όλους τούς

τομείς τής έρευνας. Καί θά είναι πολύ λιγότερο στό μέλλον.

Μπροστά στή διαγραφόμενη κατανομή τής παραγωγής τεχνολογίας, έμεις τί κάνουμε; Ποιά ή προβληματική μας, ποιά ή συσσωρευμένη έμπειρία μας, ποιές απαντήσεις προετοιμάζουμε; Ποιά είναι ή μπορεί νά είναι ή στρατηγική μας; Αυτόρκης έλληνική τεχνολογική ανάπτυξη ή προσαρμογή μεταφερόμενης ξένης τεχνολογίας;

Βυθιζόμαστε σέ ψευδοδιλήμματα και κοντόφθαλμα αδιέξοδα, κινδυνεύουμε νά χάσουμε, για μία φορά ακόμα, τό «τρένο» τής ιστορίας, άρνιούμαστε νά κατανοήσουμε τή δύσκολη έλληνική πραγματικότητα. Δύσκολη γιατί ή κρίση τήν βρίσκει μέ συσσωρευμένες τίς παρενέργειες μιας ταχύρρυθμης όσο και άναρχούμενης οικονομικής ανάπτυξης.

Μοιάζει οξύμωρο και όμως, άκριβώς λόγω τής διεθνούς κρίσης, οι βαθμοί έλευθερίας μας είναι αύξημένοι. Ανάμεσα στή δήθεν άδυναμία και τήν υπερφίαλη παντοδυναμία τό πεδίο είναι εύρύ για νά χαραχθεί μία έλληνική στρατηγική έρευνα. Άρκεί νά ενεργοποιήσουμε τήν πολιτική μας βούληση. Καί μέ τήν προϋπόθεση πώς ό όρίζοντας των προβληματισμών μας θά είναι οι επόμενες γενεές και όχι οι επόμενες εκλογές.

Στίς σελίδες πού ακολουθούν θά προσπαθήσουμε νά διαπραγματευτούμε τήν όργάνωση τής έρευνας πού σχετίζεται μέ τή χημική Βιομηχανία, και τή διαμορφούμενη πολιτική έρευνας στήν ΕΟΚ. Έτσι θά μας δοθεί ή δυνατότητα νά διατυπώσουμε όρισμένες σκέψεις για μία έλληνική στρατηγική στήν έρευνα.

Α. ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

α) Οργάνωση τής έρευνας στην Ελλάδα

Χρήσιμη θά ήταν μία σύντομη ανασκόπηση τών προ-σπαθειών πού έγιναν, από τίσ άρχές τής δεκαετίας τού '60 γιά τήν οργάνωση τής έρευνας στην Ελλάδα.

Τό 1964 ιδρύεται τό «Ίδρυμα Βιομηχανικών Έρευνών» (ΙΒΕ) μέ πρωταρχικό στόχο νά συγκεντρωθούν καί νά έξετασθούν τά τεχνολογικά καί τά έπιστημονικά προβλήματα τής βιομηχανίας. Νά βρεθούν οι ανάγκες, νά καθορισθούν οι δυνατότητες, νά διαγραφούν καί ν' αξιολογηθούν έρευνητικοί στόχοι, νά διατυπωθούν συγκεκριμένα προγράμματα πού θά ήταν δυνατό νά υλοποιηθούν σέ συνεργασία μέ τίσ βιομηχανίες. Χωρίς νά παρουσιάσει συγκεκριμένο έργο, όπως επαγγελλόταν μέ τήν Ίδρυσή του, τό ΙΒΕ μετατρέπεται σέ «Κέντρο Βιοτεχνικών Έρευνών» καί άργότερα στόν «Έλληνικό Οργανισμό Μικρομεσαίων Έπιχειρήσεων καί Χειροτεχνίας» (ΕΟΜΜΕΧ).

Παράλληλα σχεδόν ιδρύεται ή «Υπηρεσία Έπιστημονικής Έρεύνης καί Άναπτύξεως» (ΥΕΕΑ). Άποστολή τής ή υπεύθυνη σχεδίαση, ό προγραμματισμός καί ό συντονισμός τών δραστηριοτήτων τών διαφόρων, κρατικών καί μή, έπιστημονικών έρευνητικών φορέων, μέ κύριο στόχο τήν υποστήριξη τού γενικού αναπτυξιακού προγράμματος τής χώρας. Μόλις τό 1977 ή ΥΕΕΑ έκδίδει τό πρώτο τεύχος μιάς «προσεγγιστικής καταγραφής» τής έρευνητικής δραστηριότητας τής χώρας στά χρόνια 1974-1976. Στό ίδιο τεύχος αναγγέλλει καί τήν κατάργησή τής μέ βάση τόν νόμο 706/77 μέ τόν όποίο όρίζεται ή κατάρτιση τού Έθνικού Προγράμματος Έρευνών καί Τεχνολογίας (ΕΠΕΤ) μέ έπιτελικό καί εκτελεστικό φορέα τής έπιστημονικής πολιτικής τήν Υπηρεσία Έπιστημονικής Έρεύνης καί Τεχνολογία (ΥΕΕΤ), ή όποία άνήκει στό Υπουργείο Συντονισμού.

Τό 1979 διατυπώνεται τό Έθνικό Πρόγραμμα Έρευνών καί Τεχνολογίας πού περιλαμβάνει ένένα (9) έρευνητικές περιοχές:

1. Άξιοποίηση έγχωρίων πόρων καί επεξεργασία πρώτων ύλών.
2. Προγραμματισμός τού χώρου καί προστασία τού περιβάλλοντος.
3. Προστασία καί βελτίωση τής Υγείας.
4. Ένέργεια, Παραγωγή καί Έξοικονόμηση.
5. Γεωργική παραγωγή καί άλιεία.
6. Άνάπτυξη Βιομηχανικής Τεχνολογίας, μέ άιχμή τή γεωργική βιομηχανία καί τήν άνάπτυξη νέων προϊόντων από έλληνικές πρώτες ύλες.
7. Κοινωνική καί Πολιτιστική Άνάπτυξη, Έκπαίδευση, Δημόσια Διοίκηση.
8. Τεχνολογίες Άιχμής. Τηλεπικοινωνίες, Έλεκτρονικά.
9. Έθνική Άμυνα καί Έθνικά Δίκαια.

Μιά τέτοια εξέλιξη, όπου αναγνωρίζεται ή άνάγκη γιά συντονισμό τής έρευνας καί περιγράφονται κάποιοι στόχοι, θά μπορούσε νά θεωρηθεί θετική.

Όμως ή άπουσία μιάς συγκεκριμένης στρατηγικής άνάπτυξης τής ελληνικής βιομηχανίας πού θά καθόριζε συγκεκριμένους στόχους άιχμής ιδιαίτερα στό πεδίο τής εφαρμοσμένης έρευνας, ή έλλειψη τού κατάλληλου περιβάλλοντος πού θά προωθεί γενικότερα τήν έρευνα καί, τέλος, τό μόνιμο φαινόμενο τής τεράστιας άπόστασης πού χωρίζει στή χώρα μας τίσ έξαγγελίες από τήν υλοποίησή τους, μάς κάνουν ιδιαίτερα επιφυλακτικούς.

Είναι άλλωστε ενδεικτικό, πώς από τό 1,5 δισ. δρχ. πού είχε στή διάθεσή τής ή ΥΕΕΤ γιά τό διάστημα Ιούνιος 1979 μέχρι τό τέλος τού 1980 έχουν σήμερα διατεθεί γύρω στά 84 εκ. δρχ. (ποσοστό 6%).

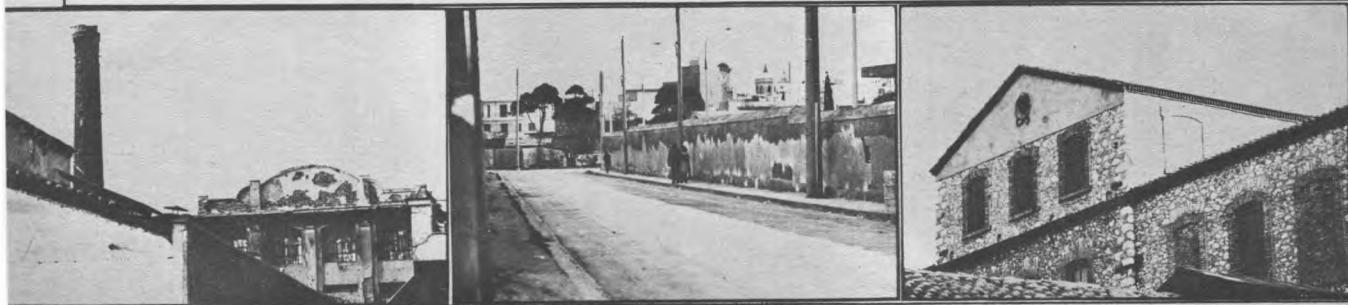
Στίς άρχές τού 1980 μέ τό Προεδρικό Διάταγμα 39/80 ιδρύεται τό «Έλληνικό Κέντρο Τεχνολογίας» πού έπιπτεύεται επίσης από τό ύπουργείο Συντονισμού. Σκοπός τού Κέντρου όπως καθορίζεται στό διάταγμα είναι ή δημιουργία, εισαγωγή, άφομοίωση καί αξιοποίηση προηγμένης τεχνολογίας γιά τήν αντιμετώπιση αναγκών τών παραγωγικών τομέων τής οικονομίας.

Τό Κέντρο μπορεί νά διεξάγει μόνο του έρευνα, νά έρχεται σ' έπαφή μέ Δημόσιες Υπηρεσίες καί Άνώτατα Έκπαιδευτικά Ίδρύματα, νά μετακαλεί έρευνητές Έλληνες ή ξένους καί νά κατασκευάζει στην Ελλάδα ή στό έξωτερικό μηχανήματα ή τεχνολογικά συστήματα. Ός στόχοι τής έρευνας αναφέρονται:

- Συστήματα ήλεκτρονικών υπολογιστών
- Άμυντική Τεχνολογία
- Άνάλυση Συστημάτων
- Τηλεπικοινωνίες
- Εφαρμοσμένη μηχανική
- Μηχανική συστημάτων

Τό Κέντρο διοικείται από εκπροσώπους τών ύπουργείων Συντονισμού καί Έθνικής Άμυνας καί από ένα μέλος τού Τεχνικού Έπιμελητηρίου Ελλάδος καί τού Συνδέσμου Έλλήνων Βιομηχάνων.

Οί στόχοι του καί ή σύνθεση τής διοικήσεως του δείχνουν ότι επιδιώκει νά καλυφθούν οι άνάγκες τής πολεμικής βιομηχανίας καί όχι τών παραγωγικών τομέων τής ελληνικής οικονομίας, όπως αναφέρεται στό ίδρυτικό τού Κέντρου. Χωρίς νά άπορρίπτουμε στίς σημερινές συνθήκες γενικά, τήν άνάγκη γιά έρευνα καί στόν τομέα τής πολεμικής βιομηχανίας, όχι όμως σέ θάρος παραγωγικών τομέων τής οικονομίας, διαπιστώνουμε πώς έχουμε καί πάλι γνωστές «έν κρυπτώ» μεθοδεύσεις μαζί μέ τήν εύκαιριακή δημιουργία θεσμών καί οργανισμών, χωρίς καμιά άναφορά σ' ένα γενικότερο πλαίσιο άνάπτυξης. Άλλωστε καί όλοι οι αναπτυξιακοί νόμοι 1078/72, 849/78, τό νέο νομοσχέδιο περί κινήτρων άναπτύξεως, άν καί θεσπίζουν ειδικά κίνητρα (φορολογικές άπαλλαγές, έπιδοτήσεις έπιτοκίου, έπιχορηγήσεις κ.λπ.) γιά επενδύσεις στή βιομηχανία μέ στόχο τήν έρευνα (στό νέο νομοσχέδιο μάλιστα έπιχορηγείται μέρος τού μισθού τών έρευνητών-30%- γιά μιά τριετία) τά κίνητρα αυτά δίνονται γιά όποιαδήποτε έρευνα χωρίς νά κάνουν καμιά διάκριση σέ τομείς άιχμής ή όχι, σέ στρατηγικούς στόχους άνάπτυξης κ.λπ. Έτσι ή φυσική κατάληξη, όπως θά δούμε καί στό ειδικό κεφάλαιο γιά τή βιομηχανία, είναι ή ύπανάπτυξη τής έρευνας στην ελληνική βιομηχανία.

Σάν συμπέρασμα, μπορεί νά πεί κανείς πώς ενώ από τίς άρχές τής δεκαετίας του '60 τό ελληνικό κράτος αναγνωρίζει γενικά τήν ανάγκη νά αναπτυχθεί ή έρευνα καί τή σημασία πού έχει γιά τήν οικονομική ανάπτυξη τής χώρας, στήν πράξη, ή αντιμετώπιση του προβλήματος «έρευνα-ανάπτυξη», χαρακτηρίζεται από άτολμία, έλλειψη γνώσης, άπουσία κάθε γενικότερης στρατηγικής ανάπτυξης, μέ άποτέλεσμα νά 'χουμε, κοντά στά άλλα, συχνές αλλαγές σέ θεσμούς καί οργανισμούς πρίν ακόμα φανεί ή δουλειά τους καί άποδειχθεί ή χρησιμότητά τους. Έτσι δέν ξέρι κανείς πού μπορεί νά καταλήξει ή ΥΕΕΤ, όταν υπάρχει τό προηγούμενο: τό ΙΒΕ, πού επίσης ξεκίνησε μέ καλές προϋποθέσεις, νά μετατραπεί σέ οργανισμό πού καμιά σχέση δέν έχει μέ τή βιομηχανική έρευνα (ΕΟΜΜΕΧ).

Β. Πού καί τί έρευνα γίνεται

Θά εξετάσουμε τήν έρευνα πού σχετίζεται μέ τήν Χημική Βιομηχανία (μέ τήν ευρύτερη έννοια).

Η έρευνα αύτή γίνεται κυρίως στά 'Ανώτατα Εκπαιδευτικά 'Ιδρύματα, σέ Κρατικούς 'Οργανισμούς καί στή χημική καί μεταλλευτική-μεταλλουργική βιομηχανία.

1. Έρευνα στά ΑΕΙ

Έξετάσθηκαν οι σχολές Χημικών Μηχανικών ΕΜΠ καί Χημικών του Πανεπιστημίου 'Αθηνών. Στόν πίνακα (1) φαίνονται γιά τή δεκαετία του '70 οι ύφηγεσίες, τά διδακτορικά καί οι έργασίες, όπως επίσης ή κύρια κατεύθυνση τής έρευνας σέ κάθε έδρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΧΗΜΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΕΤΗ 72 - 73 & 75 - 80

ΕΔΡΑ	ΥΦΗ-ΓΕΣΙΕΣ	ΔΙΔΑ-ΚΤΟ-ΡΙΚΑ	ΕΡΓΑ-ΣΙΕΣ (72-73)	ΚΥΡΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	12	7	Βασική Έρευνα Πεπτίδια
ΦΥΣΙΚΟΧΗ-ΜΕΙΑ	-	5	12	Βασική Έρευνα. φυσικοχημικές έρευνες Πολυμερών
ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	7	6	Βασική Έρευνα. Φασματομετρικοί, Όγκομετρικοί Προσδιορισμοί, Εφαρμογές Ηλεκτροδίων
ΧΗΜΕΙΑ ΤΡΟΦΙΜΩΝ	-	12	-	Βασική Έρευνα. Γλυκεριναιθέρους καί Λιποειδή
ΒΙΟΜΗΧΑ-ΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	1	3	9	Βασική Έρευνα. Σύνθεση Πολυμερών
ΑΝΟΡΓΑΝΟΣ ΧΗΜΕΙΑ	1	3	2	Βασική Έρευνα. Σύμπλοκοι Ένώσεις Μετάλλων

Γενικά χαρακτηριστικά τής έρευνας στά ΑΕΙ είναι!

- Η έρευνα είναι κυρίως βασική. Αυτό ως ένα σημείο είναι υποχρεωτικό γιά τά Πανεπιστήμια: 'Αλλά καί ή πανεπιστημιακή έρευνα πρέπει νά έχει κάποιο συγκεκριμένο στόχο, πράγμα πού δέν συμβαίνει στήν περίπτωση μας.

- Η κατεύθυνση σέ κάθε έδρα όφειλεται βασικά στήν «προσωπικότητα» του καθηγητή. Έτσι καί ή αξιοποίηση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ,
ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΕΤΗ 72 - 73 & 75 - 80

ΦΑΡΜΑΚΕΥ-ΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	5	13	18	Βασική καί Έ-φαρμωσμένη Έ-ρευνα. Σύνθεση καί φαρμακολογική μελέτη οργανικών ενώσεων
----------------------	---	----	----	---

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ,
ΣΧΟΛΗ ΧΗΜΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΕΤΗ 73 ΕΩΣ 78

ΦΥΣΙΚΟΧΗ-ΜΕΙΑ	-	4	20	Βασική καί Έ-φαρμωσμένη Η-λεκτροχημεία & διάβρωση Άλουμινίου
ΑΝΟΡΓ. & ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	3	10	Βασική: Κροκιδωση κολλοειδών Έ-φαρμωσμένη: Τσιμέντο
ΤΕΧΝΙΚΗ ΧΗΜΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ	-	-	2	Βασική καί Έ-φαρμωσμένη
ΕΙΔΙΚΗ ΧΗΜΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	-	-	7	Βασική καί Έ-φαρμωσμένη Πλαστικοποιητές
ΚΑΥΣΙΜΑ ΚΑΙ ΛΙΠΑΝΤΙΚΑ	-	-	2	Έφαρμωσμένη
ΤΕΧΝΙΚΗ ΦΥΣΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ	-	2	6	Βασική καί Έ-φαρμωσμένη Μεταφορά μάζας
ΕΙΔΙΚΗ ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΙΑ	-	-	7	Βασική: Φαινόμενα Μεταφοράς. Έ-φαρμωσμένη: Τριβομειωτικά
ΟΡΓΑΝΟΧΗ-ΜΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	-	2	1	Βασική: Θείωση Υδρογονανθράκων, Βιομάζα
ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	2	2	Βασική: Σύνθεση

τών αποτελεσμάτων σε εξαιρετικές περιπτώσεις, είναι απόρροια αυτής της «προσωπικότητας» και όχι κάποιας κατάλληλης οργάνωσης της έρευνας.

- Σε πολλές έδρες παρατηρείται συχνή αλλαγή θεμάτων έρευνας, που δείχνει ανάγλυφα την έλλειψη κάθε προγραμματισμού.

- Η στελέχωση των εδρών από ερευνητές (καθηγητές) που έχουν αποκτήσει ερευνητική εμπειρία κυρίως στο εξωτερικό συνεπάγεται συχνά την εκ μέρους τους άγνοια των συγκεκριμένων ελληνικών συνθηκών και αναγκών.

- Το προσωπικό κάθε έδρας είναι ελάχιστο, σε σχέση με τους φοιτητές. Έτσι, στις περισσότερες έδρες, το προσωπικό ασχολείται με το εκπαιδευτικό έργο και δεν του περισεύει χρόνος για έρευνα. Η εκπαίδευση δεν συνδυάζεται με την έρευνα, αν εξαιρέσουμε τις διπλωματικές εργασίες, κυρίως στα Πολυτεχνεία.

- Το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τα Πανεπιστήμια είναι το πλέον ακατάλληλο για έρευνα.

Ειδικότερα:

Τά στεγανά κάθε έδρας δεν επιτρέπουν καμιά συνεργασία ή ενημέρωση μεταξύ των εδρών. Σχεδόν ποτέ ένα ερευνητικό πρόγραμμα δεν αποτέλεσε αντικείμενο εργασίας ερευνητών από διάφορες έδρες. Είναι επίσης κοινό μυστικό ότι υπάρχουν ακριβώς και πανομοιότυπα μηχανήματα σε διάφορες έδρες της ίδιας Σχολής με μικρό βαθμό άπασχόλησης.

Η παντοδυναμία του καθηγητή και η έλλειψη κατοχύρωσης του υπόλοιπου εκπαιδευτικού προσωπικού, δεν επιτρέπει την ισότιμη συνεργασία και τον προγραμματισμό της έρευνας ακόμα και στα στενά πλαίσια της έδρας.

Η έλλειψη μεταπτυχιακών σπουδών είναι ένας σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας για την ανάπτυξη της έρευνας. Η έλλειψη αυτή μαζί με την αντίστοιχη έλλειψη μεταδιδασκαρικής έρευνας, (οι ύφηγεσίες είναι ελάχιστες) δεν δημιουργούν τις προϋποθέσεις για συνέχεια και διαδοχή στην έρευνα. Έτσι διαιωνίζονται απολυταρχικές δομές στην εκπαίδευση και στην οργάνωση της έρευνας.

Η «δημοσιονομική» διαχείριση των δαπανών δεν επιτρέπει την άμεση και σωστή διάθεση των κονδυλίων. Συγκεκριμένα ένα μέρος από τα 45 εκατομ. για όργανα και αναλώσιμα της 5ετίας 75-79 στην σχολή Χημικών-Μηχανικών του ΕΜΠ διατέθηκαν «θεβιασμένα» στο τέλος των οικονομικών ετών απλώς για να κλείσει ο προϋπολογισμός.

Η συνεργασία βιομηχανίας και Πανεπιστημίων είναι πρακτικά ανύπαρκτη. Τα ΑΕΙ «ζούν» στο δικό του κόσμο και δεν συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των αναγκών της Έλληνικής Βιομηχανίας. Όπου υπάρχει συνεργασία, μόνο σαν εξαίρεση μπορεί να αναφερθεί, κι αν διερευνηθεί περισσότερο, φαίνεται ότι, είτε οφείλεται στην «προσωπική» σχέση του καθηγητή της έδρας κι όχι σε οργάνωση της ερευνητικής δραστηριότητας, είτε σε άπαιτητες βιομηχανιών για απλές μετρήσεις ποιότητας υλικών, τηρήσεως προδιαγραφών κ.λπ.

Τά παραπάνω δίνουν μία εικόνα του είδους έρευνας που πραγματοποιείται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, εικόνα κάθε άλλο παρά ικανοποιητική. Όστόσο ή κατάσταση μπορεί να βελτιωθεί. Λύσεις υπάρχουν. Για παράδειγμα, τό ΕΔΠ, οι φοιτητές και άλλοι πανεπιστημιακοί παράγοντες, με μία σειρά αιτημάτων που προωθούν, στοχεύουν στη σωστή οργάνωση και διεξαγωγή της έρευνας.

Η κατάργηση της έδρας και ίδρυση του τομέα, ή ισότιμη συμμετοχή όλων των φορέων στη διοίκηση των ΑΕΙ, ή οικονομική αυτόνομια, ή οργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών, ή προϋπολογισμός που θα ξεκινάει από κεντρικό όργανο προγραμματισμού της έρευνας και θα φθάνει μέχρι τον προγραμματισμό του τομέα με συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων φορέων, είναι μερικά από τα μέτρα που θα προωθήσουν την έρευνα στα ΑΕΙ.

2. Η έρευνα σε οργανισμούς και ινστιτούτα

Στόν τομέα της έρευνας που σχετίζεται με τη Χημική Βιο-

μηχανία (με την ευρύτητα του όρου όπως σ' όλη τη μελέτη παρουσιάζεται) λίγα είναι τα ινστιτούτα ή οργανισμοί που ασχολούνται με αυτήν.

Από τον πίνακα (2), στοιχεία της απογραφής της ΥΕΕΑ (1976), φαίνεται ότι υπάρχουν:

- α. Ινστιτούτο που ασχολείται με την τεχνολογία επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων.
- β. Ινστιτούτο για τη ρύπανση του περιβάλλοντος, της περιοχής Αθηνών.
- γ. Ινστιτούτο για ύλικά όδοποιίας και οικοδομών και
- δ. Ινστιτούτο για τον έλεγχο της ποιότητας των τροφίμων.

Πέρα από τό γεγονός ότι τά εν λόγω ινστιτούτα είναι ελάχιστα, τό ίδιο τό μέγεθος του άπασχολούμενου σ' αυτά προσωπικού, δημιουργεί ερωτηματικά για την αποτελεσματικότητά τους. Παρατηρούμε ότι λείπουν εντελώς τά ινστιτούτα κατά κλάδο βιομηχανίας για την τεκμηρίωση της τεχνολογίας και την ανάπτυξη συγκεκριμένων στόχων έρευνας-ανάπτυξης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1) ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΦΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Κύριος τομέας έρευνας:
τεχνολογία επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων

Επιστημονικό προσωπικό:	12
Λοιπό προσωπικό:	14
Ερευνητικά Προγράμματα:	16

2) ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ Δ/ΝΣΗ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Κύριος τομέας έρευνας:
έλεγχος ρυπάνσεως περιβάλλοντος περιοχής
Αθηνών

Επιστημονικό προσωπικό:	29
Λοιπό Προσωπικό:	44
Ερευνητικά Προγράμματα:	1

3) ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ

Κύριος τομέας έρευνας:
ύλικά όδοποιίας και οικοδομών

Επιστημονικό προσωπικό:	26
Λοιπό Προσωπικό:	245
Ερευνητικά Προγράμματα:	6

4) ΓΕΝΙΚΟ ΧΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ Δ/ΝΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ - ΕΡΕΥΝΩΝ

Κύριος τομέας έρευνας:
έλεγχος ποιότητας σε τρόφιμα, ποτά

Επιστημονικό προσωπικό:	10
Λοιπό προσωπικό:	2
Ερευνητικά προγράμματα:	5

Από τον ερευνητικό οργανισμό «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» εξετάσαμε τη διεύθυνση Χημείας για τά χρόνια 1975 έως 1978, Πίνακας (3).

Χαρακτηριστικά στοιχεία των έρευνητικών προγραμμάτων είναι:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΚΕΝΤΡΟΝ ΠΥΡΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

Επιστημονικά Προγράμματα Διευθύνσεως Χημείας
γιά τὰ χρόνια 1975-1978

A/A	Τίτλος Προγράμματος	Έτος ένάρ- ξεως	Αριθ- μός δημο- σιεύ- σεων	Αριθ- μός ανα- κοινώ- σεων	Δαπά- νη Προ- γραμ- ματος 1.000 δρχ.
1.	Χημεία άνακρουομένων άτόμων Cl-38 σέ διμερή και τριμερή οργανικά συστήματα	1968	2	-	5.600
2.	Άκτινοχημική μελέτη χημικών συστημάτων με συνεχή και παλμική ραδιόλυση	1961	9	2	5.400
3.	Άνόργανος Χημεία: (1) Συγκριτική μελέτη μηχανισμών αντίδράσεων μεταφοράς ηλεκτρονίων (2) Χημικός Laser	1962 1970	4	4	10.300
4.	Φυσική Άργανική Χημεία. Μηχανισμοί οργανικών Άντιδράσεων	1966	5	5	10.800
5.	Μελέτη φαινομένων μεταφοράς ύλης	1964	15	5	10.300
6.	Σύνθεση νέων φωταυγών ενώσεων	1966	7	-	9.300
7.	Χημεία στερεάς καταστάσεως	1975	16	4	10.200
8.	Έρευνα και εφαρμογές ραδιοχημικών και πυρηνικών αναλύσεων	1962	25	20	15.300
9.	Άναλυτική Χημεία	1971	4	3	12.200
10.	Κινητική και μηχανισμοί αντίδράσεων οργανικών συστημάτων, πού περιέχουν έτεροάτομα	1975	3	-	6.900
11.	Άζωτοϋχα στερεοειδή και θειαζωτοϋχες έτεροκυκλικές ενώσεις	1971	24	7	3.000
12.	Μελέτη μηχανισμών έτερογενούς καταλύσεως	1969	4	1	1.200
ΣΥΝΟΛΟ			118	53	100.500

Σημείωση: Τό μεγαλύτερο ποσοστό των δαπανών όφειλεται σέ μισθούς τού προσωπικού. Τό 1976 τό προσωπικό ήταν 32 έπιστήμονες, εκ των όποιων 27 διδάκτορες.

- Άπό τὰ 12 έρευνητικά προγράμματα μόνο τό ένα έχει εφαρμοσμένη κατεύθυνση.

- Άπό τὰ 100 έκατομ. δραχμές πού δαπανήθηκαν στά τέσσερα χρόνια, τό μεγαλύτερο ποσοστό, μερικές φορές μέχρι 90%, δαπανήθηκε γιά μισθούς τού προσωπικού.

- Τό 1976 τό έπιστημονικό προσωπικό ήταν 32 άτομα και άπ' αυτά τὰ 27 μέ διδακτορικό δίπλωμα.

Έλος τό ΤΕΕ έχει κάνει μερικές θετικές προσπάθειες γιά όργάνωση εφαρμοσμένης έρευνας: έχει χρηματοδοτήσει όρισμένα έρευνητικά προγράμματα γιά τήν αξιοποίηση ελληνικών πρώτων ύλών.

3. Έρευνα στή Χημική Βιομηχανία

Ά έρευνα στήν ελληνική χημική βιομηχανία είναι έλάχιστη. Στήν μελέτη τής ΥΕΕΑ τό 1976 μόνο 11 βιομηχανίες άπάντησαν στό σχετικό έρωτηματολόγιο, δηλώνοντας ότι έχουν έρευνητικά προγράμματα. Άπ' αυτές οι τέσσερις είναι χημικές βιομηχανίες.

Στή νεότερη μελέτη τής ΥΕΕΤ γιά τό 1979, (ύπό έκδοση) ό αριθμός είναι μεγαλύτερος.

Κύρια χαρακτηριστικά:

α. Σέ καμιά από τις βιομηχανίες των πολυεθνικών εταιρειών δέν γίνεται έρευνα. Ά έρευνα πραγματοποιείται από τις μητρικές εταιρείες και τὰ αποτελέσματα χρησιμοποιούνται από τις θυγατρικές στήν Ελλάδα μέ πληρωμή σέ συνάλλαγμα ως «παροχή ύπηρεσιών».

β. Πολλά από τὰ έρευνητικά προγράμματα των ελληνικών εταιρειών έχουν άποκλειστικό σκοπό νά καλυτερεύσει ή ποιότητα τού προϊόντος αλλά και νά προωθηθούν οι πωλήσεις τους.

γ. Έλάχιστες βιομηχανίες κάνουν έρευνα μέ συγκεκριμένα αξιοποιήσιμα αποτελέσματα γιά άναπτυξιακό σκοπό.

δ. Είναι χαρακτηριστικό, ότι άπουσιάζουν έντελώς οι έπιστημονικές ανακοινώσεις γιά τήν έρευνα στή βιομηχανία, άκόμα και στίς περιπτώσεις πού τὰ αποτελέσματα τής έχουν ήδη αξιοποιηθεί έμπορικά.

ε. Άξίζει νά σημειώσουμε ότι μία από τις έλάχιστες περιπτώσεις πού αξιοποιήθηκαν τὰ αποτελέσματα πολύχρονης έρευνας, αυτή είχε πραγματοποιηθεί σέ Άνώτατα Έκπαιδευτικά Έδρύματα και όχι στά έργαστήρια των αντίστοιχων εταιρειών. Πρόκειται γιά τή χρήση τής ίπτάμενης τέφρας των λιγνιτών Πτολεμαΐδος ως προσθήκη στό τσιμέντο, πού αξιοποιήθηκε μόλις τό 1980 από τις τσιμεντοβιομηχανίες.

στ. Πολλές ελληνικές βιομηχανίες έχουν μικρό μέγεθος και δέν είναι δυνατό νά διαθέσουν τὰ απαραίτητα κονδύλια γιά τήν έρευνα, μέ αποτέλεσμα στίς σημερινές συνθήκες γιά ένα πρόσθετο λόγο νά μήν αξιοποιούνται τὰ διάφορα κίνητρα πού κατά καιρούς θεσπίζονται.

4. Έρευνα στό μεταλλευτικό και μεταλλουργικό τόμει

Ά έρευνα στή μεταλλευτική βιομηχανία μπορεί νά χωριστεί σέ δύο ένότητες. Στήν έρευνα τού υπεδάφους και στήν έρευνα τής μεταλλευτικής τεχνολογίας.

α. Ά έρευνα τού υπεδάφους έχει άναπτυχθεί περισσότερο, τόσο από τούς δημόσιους φορείς (ΙΓΜΕ, ΔΕΗ κλπ.) όσο και από τις ιδιωτικές μεταλλευτικές επιχειρήσεις.

Οι λόγοι τής ύπεροχής τής έρευνας υπεδάφους είναι φανεροί. Ά έρευνα αυτή σκοπεύει τήν άνεύρεση νέων εκμεταλλεύσιμων μεταλλευμάτων και όρυκτων και τήν αύξηση των άποθεμάτων πού είναι ήδη γνωστά μέ άμεσα οικονομικά όφέλη γιά τις επιχειρήσεις. Μερικοί αριθμοί πείθουν γιά τή μεγάλη άπόδοση των

κεφαλαίων που δαπανήθηκαν για τέτοιου είδους έρευνα.

Έτσι στη δεκαετία 1966-1976 ιδιωτικοί φορείς δαπάνησαν για έρευνα υπεδάφους δύο δισεκατομμύρια δραχμές, με αποτέλεσμα να αυξηθούν τά βέβαια αποθέματα του θωξίτη κατά 100 εκατομμύρια τόνους, των νικελούχων μεταλλευμάτων κατά 280 εκατομμύρια τόνους, των μικτών θειούχων κατά 10 εκατομμύρια τόνους, του λευκολίθου κατά 25 εκατ. τόνους, του περλίτη κατά 200 εκ. τόνους.

6. Η έρευνα της μεταλλευτικής τεχνολογίας διακρίνεται στην εκμετάλλευση, στον εμπλουτισμό, σε ποικίλες βιομηχανικές κατεργασίες και στη μεταλλουργία. Η εξέταση όμως του θέματος είναι ιδιαίτερα δυσχερής διότι δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία των σχετικών δραστηριοτήτων. Μπορούμε όμως να υποστηρίξουμε ότι η έρευνα στην τεχνολογία εκμετάλλευσης είναι ανεπαρκής. Η κατάσταση αυτή οφείλεται και στο γεγονός ότι στη χώρα μας δεν υπάρχουν κατασκευαστές εξορυκτικών μηχανημάτων. Θα πρέπει επίσης να προστεθεί ότι η επιστημονική επικοινωνία σπανίζει με αποτέλεσμα να μη διαθέτουν οι ενδιαφερόμενοι φορείς συγκεκριμένα στοιχεία για τις συνθήκες λειτουργίας των μηχανημάτων και για τις φάσεις εργασίας. Έτσι τά λάθη επαναλαμβάνονται και η όποια θετική εμπειρία δεν αξιοποιείται.

Αλλά και στά θέματα της υγείας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος, καμιά ουσιαστική προσπάθεια δεν βλέπει τό φώς στη χώρα μας.

Αντίθετα, στον τομέα του εμπλουτισμού η έρευνα προχωράει με σχετικά ικανοποιητικό τρόπο. Πολλά εργαστήρια επιχειρήσεων, ΑΕΙ ή οργανισμών ασχολούνται με προβλήματα εμπλουτισμού. Υπάρχει επίσης μία σχετικά καλή μετάδοση πληροφοριών κυρίως από τό ΙΓΜΕ. Βέβαια και εδώ αντιμετωπίζονται μόνον θέματα που παρουσιάζουν άμεσο ενδιαφέρον για τις μεταλλευτικές επιχειρήσεις σε βάρος δύσκολων ή όριακών περιπτώσεων που απαιτούν πίο μακροπρόθεσμη έρευνητική προσπάθεια.

Γιά τόν τομέα της μεταλλουργίας είναι δύσκολο να

δοθούν στοιχεία. Πάντως τό κύριο βάρος πέφτει στην αντιμετώπιση προβλημάτων που έχουν σχέση με τήν ιδιαιτερότητα των ελληνικών πρώτων υλών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ή μέθοδος παραγωγής νικελίου τής Λάρκο και ή μέθοδος Bayer-Hellas τής Πεσινέ για τήν παραγωγή αλουμίνιας.

Στούς τομείς αυτούς παρατηρείται και μία κάποια «συνεργασία» του Πολυτεχνείου με τίς βιομηχανίες. Η συνεργασία όμως αυτή δεν εντάσσεται σε μία συστηματική αναπτυξιακή προσπάθεια και αντίστοιχη όργάνωση τής έρευνας, αλλά οφείλεται στις προσωπικές σχέσεις όρισμένων καθηγητών με τίς επιχειρήσεις.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ή όποια ανάπτυξη τής έρευνας στην μεταλλευτική βιομηχανία οφείλεται βασικά στην ανάγκη προσαρμογής τής αντίστοιχης τεχνολογίας στις ελληνικές πρώτες ύλες, που από τή φύση τους εμφανίζουν μία σειρά ιδιομορφιών. Αντίθετα δεν έχουμε έρευνα στην παραγωγή ποιοτικά άναβαθμισμένων προϊόντων.

2.3 Χρηματοδότηση τής έρευνας στην Ελλάδα

Τά ποσά που δαπανώνται για έρευνα στην Ελλάδα τήν κατατάσσουν τελευταία ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες. Για τό διάστημα 1969-1971 οι δαπάνες ανέρχονταν σε 1,2 δολάρια ανά κάτοικο ή σε ποσοστό 0,2% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος.

Πρόσφατα ή Υπηρεσία Επιστημονικής Έρευνας και Τεχνολογίας ανακοίνωσε ότι διατίθεται σήμερα περίπου τό 0,27% από τό Ακαθάριστο Έθνικό Προϊόν κάθε χρόνο για τήν έρευνα (στοιχεία του 1977). Στά προσεχή χρόνια εξέλλου (μέχρι τό 1988) ή αντίστοιχη δαπάνη (δημοσίων και ιδιωτικών φορέων), προβλέπεται ότι θά άπορροφά τό 1% του Ακαθάριστου Έθνικού Προϊόντος. Σε σύγκριση βέβαια με τά ποσά που δαπανούν άλλες χώρες (βλ. πίνακα 5), τό ποσοστό αυτό και μετά τήν προβλεπόμενη αύξηση θά είναι χαμηλό.

Κύριος χρηματοδότης τής έρευνας είναι τό κράτος. Ο

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ *
ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟ 1977

ΧΩΡΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ					ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ					
	Εθνικές δαπάνες σε εκατ. \$	Εθνικές δαπάνες σαν (έπί) % του Α.Ε.Π.	επιχειρήσεις	Κράτος	Μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί	Α.Ε.Ι.	επιχειρήσεις	άμεσες κρατικές	μέσω πανεπιστημίου	άλλες εθνικές πηγές	έξωτερικό
Δ. Γερμανία	11.083	2,1	65,0	16,1	0,4	18,6	52,8		44,2	0,2	2,7
Γαλλία	6.754	1,8	60,3	22,8	1,4	15,5	41,1	37,7	5,8	9,8	5,6
Ιταλία	1.909	1,0	53,6	24,6	—	21,8	47,3		47,8	3,6	1,3
Βέλγιο	1.047	1,3	67,5	11,6	0,8	20,1		—	—	—	—
Δανία	444	1,0	49,1	21,7	0,6	28,6	45,3	27,7	—	25,7	1,2
Ολλανδία	2.166	2,0	51,7	20,8	2,5	25,0	—	—	—	—	—
Ιρλανδία	75	0,8	32,2	46,8	4,1	16,8	33,0	50,1	9,4	3,5	4,0
Ελλάδα	*	0,27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Μ. Βρετανία	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ιαπωνία	14.234	1,9	57,8	12,1	2,4	27,7	58,5	16,2	13,3	11,9	0,1
ΗΠΑ	44.774	2,4	66,8	15,3	3,2	14,7	43,8	51,1	3,0	2,1	—

* Περιλαμβάνει κάθε μορφής έρευνα: στις φυσικές, ιατρικές, γεωργικές επιστήμες, στην τεχνολογία και τό engineering και τέλος στις κοινωνικές επιστήμες.

* * Δεν υπάρχουν στοιχεία

ιδιωτικός τομέας συμμετέχει από 6 έως 26% (υπάρχουν διαφορετικές εκτιμήσεις). Από τα ποσά που διαθέτει το κράτος για την έρευνα τό 20% απορροφούν τα Πανεπιστήμια και τό υπόλοιπο διάφορα έρευνητικά κέντρα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τό κράτος χρηματοδοτεί έμμεσα τόν ιδιωτικό τομέα μέ τή φορολογική απαλλαγή κονδυλίων που δαπανώνται για επενδύσεις στην έρευνα.

Β. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ

α. Έξελιξη τής κοινοτικής πολιτικής για την έρευνα

Είναι κοινά αποδεκτή ή διάκριση τριών περιόδων στην πολιτική τής έρευνας τής Κοινότητας.

1. Πρώτη περίοδος (1951-1965)

Η κοινοτική έρευνα περιορίζεται έπιλεκτικά σ' όρισμένους τομείς όπως οι κλάδοι του άνθρακα και του χάλυθα, ή πυρηνική ενέργεια και ή γεωργία, κλάδοι που έχουν σχέση μέ αντίστοιχους θεσμούς τής Κοινότητας όπως ή Εύρωπαϊκή Κοινοπραξία Άνθρακος και Χάλυθος, ή Εύρατόμ και ή κοινή άγροτική πολιτική. Γενικά όμως δέν έχει κατανοηθεί ακόμα ή ανάγκη μιάς κοινής πολιτικής στην έρευνα.

Πιο συγκεκριμένα:

- Τό 1951 ίδρύεται ή ΕΚΑΧ που προωθεί την έρευνα σέ θέματα όπως ή ασφάλεια τών όρυχείων, ή έξορμητική τεχνολογία, ό έλεγχος τής ρύπανσης στίς χαλυουργίες, ή βελτίωση τής ποιότητας τών προϊόντων χάλυθα, νέες τεχνολογίες, εργονομία κλπ. Άξιοποιούνται για τό σκοπό αυτό πόροι που προέρχονται από τίς αντίσταθμιστικές εισφορές για τίς εισαγωγές άνθρακος.

- Τό 1957 ίδρύεται ή Εύρατόμ που τό 1958 δημιουργεί τό Κοινό Κέντρο Έρευνών (JRC). Τό κέντρο αυτό άπασχολεί 2.300 εργαζόμενους και διαθέτει εγκαταστάσεις σέ 4 χώρες. Είναι όργανο καθαρά κοινοτικής πολιτικής και στό διάστημα που εξετάζουμε είναι προσανατολισμένο στόν τομέα τής πυρηνικής ενέργειας.

- Τό 1957 ίδρύεται ή ΕΟΚ. Στή ίδρυτική συνθήκη γίνεται λόγος για συντονισμένη έρευνα σ' ένα μόνο τομέα, τή γεωργία.

2. Δεύτερη περίοδος (1965-1972)

Στήν περίοδο αυτή δέν προωθείται ούσιαστικά ή έρευνητική δραστηριότητα. Ο κύριος μέχρι τότε τομέας κοινοτικής έρευνητικής δραστηριότητας, δηλαδή ή έρευνα στην πυρηνική ενέργεια, περνάει κρίση και σχεδόν άτωναί γιατί σοβαρές αντίθεσεις αναπτύσσονται ανάμεσα στά κράτη-μέλη. Ιδιαίτερα ή Γαλλία, που έχει την εποχή αυτή τό προβάδισμα, προτιμά να αναπτύξει μόνη τής την πυρηνική ενέργεια για να εξασφαλίσει έτσι και τά ανάλογα στρατηγικά πλεονεκτήματα.

3. Τρίτη περίοδος (1972-1978)

Κάτω από την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού και τής οικονομικής κρίσης που ξεσπάει τό 1973 αρχίζουν να διαμορφώνονται οι πρώτες αντιλήψεις και να διαγράφονται οι πρώτες κατευθύνσεις για μιά κοινοτική πολιτική στην έρευνα που δέν θα περιορίζεται στόν πυρηνικό τομέα, θα σκοπεύει στό «συντονισμό τών εθνικών πολιτικών» και στην «κοινή διεξαγωγή έρευνητικών προγραμμάτων κοινοτικού ενδιαφέροντος».

Σημείο καμπής άποτελεί ή άπόφαση του Συμβουλίου τών Υπουργών στίς 14-1-74, που έπισημαίνει ότι «μιά κοινή πολιτική έπισημονικής έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης είναι άπαραίτητη για την πραγματοποίηση τών αντικειμενικών σκοπών του άρθρου 2 τής Συνθήκης

τής Ρώμης, δηλαδή για μιά άρμονική ανάπτυξη τών οικονομικών δραστηριοτήτων, τή συνεχή και σύμμετρη ανάπτυξη και την εξύψωση του βιοτικού επιπέδου τών λαών τής Κοινότητας».

β. Σκοποί και μέσα τής κοινοτικής πολιτικής για την έρευνα

Μέ την άπόφασή του στίς 14/1/74 τό Συμβούλιο τών Υπουργών καθορίζει τούς ακόλουθους σκοπούς τής κοινοτικής πολιτικής για την έρευνα:

1. Να εξαλειφθούν οι επικαλύψεις στην έρευνητική προσπάθεια τών κρατών-μελών.
2. Να μειωθεί τό κόστος τών εθνικών και κοινοτικών προγραμμάτων έρευνας και ταυτόχρονα να αύξηθεί ή άποδοτικότητα τους.
3. Να άποτραπούν οι μεγάλες διαφοροποιήσεις του προσανατολισμού στην έρευνα που γίνεται σέ εθνικό επίπεδο.
4. Να έναρμονιστούν σταδιακά οι διαδικασίες για τή διατύπωση και την ύλοποίηση τών έπισημονικών πολιτικών τής Κοινότητας.

Για να ύλοποιηθεί ή κοινοτική πολιτική έρευνας, ή κοινότητα παίρνει όρισμένα μέτρα:

1. Ίδρύεται ή CREST, δηλαδή ή έπιτροπή έπισημονικής και τεχνικής έρευνας, που άποτελείται από εκπροσώπους τών κρατών-μελών, μέ καθήκον να συντονίζει τίς εθνικές πολιτικές έρευνας και ανάπτυξης και να συμβουλεύει τούς ύπουργούς τής Κοινότητας και την Εύρωπαϊκή Έπιτροπή.
2. Δημιουργείται (1973) ή Εύρωπαϊκή Έπιτροπή Έρευνας και Άνάπτυξης (CERD), που άποτελείται από ανεξάρτητους ειδικευμένους έπιστήμονες, μέ σκοπό να συμβουλεύει την Έπιτροπή τής Κοινότητας.
3. Αναπτύσσονται δεσμοί μέ τό Εύρωπαϊκό Ίδρυμα Έπιστήμης, στό όποιο μετέχουν 15 κράτη και που έχει ως κύριο προσανατολισμό του τή βασική έρευνα.
4. Αναδιαρθρώνεται τό Κοινό Κέντρο Έρευνών που επεκτείνει τή δραστηριότητα και σέ περιβαλλοντολογικά προβλήματα.
5. Εισάγεται ό θεσμός τής «συνιωνισμένης δράσης», δηλαδή έρευνητικής προσπάθειας που πραγματοποιείται και χρηματοδοτείται από τά κράτη-μέλη, αλλά συντονίζεται από την Εύρωπαϊκή Έπιτροπή.

Σημειώνουμε εδώ ότι άλλες μορφές κοινοτικής έρευνητικής προσπάθειας είναι ή άμεση, δηλ. έρευνητική προσπάθεια που διεξάγεται στίς εγκαταστάσεις του Κοινού Κέντρου Έρευνών και χρηματοδοτείται άποκλειστικά από τόν προϋπολογισμό τής Κοινότητας και ή έμμεση, δηλ. έρευνητική προσπάθεια που διεξάγεται σέ εργαστήρια ή έρευνητικά κέντρα ή βιομηχανικές επιχειρήσεις του κάθε κράτους-μέλους αλλά συντονίζεται και μερικά χρηματοδοτείται από την Κοινότητα. Όπως βλέπουμε, την περίοδο 1974-1977 αναπτύσσεται κάποια κοινοτική έρευνητική δραστηριότητα που αναλυτικότερα έμφανίζεται στόν πίνακα (4).

Τόν Ιούλιο του 1977 ή Εύρωπαϊκή Έπιτροπή προτείνει κατευθύνσεις στό Συμβούλιο τών Υπουργών για μιά κοινή πολιτική στόν τομέα τής έπιστήμης και τής τεχνολογίας. Στήν πρόταση αυτή τονίζεται ό κεντρικός της ρόλος στην ανάπτυξη και τών άλλων πολιτικών τής ΕΟΚ. Ός κύριοι στόχοι όρίζονται:

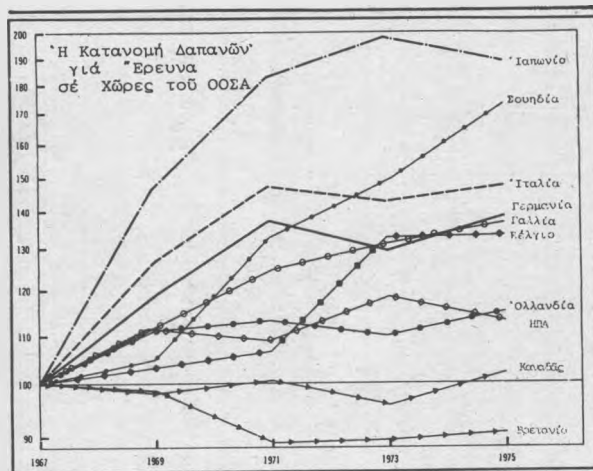
1. Η έξασφάλιση, μακροπρόθεσμα, τής προσφοράς βασικών πόρων όπως οι πρώτες ύλες, ή ενέργεια, τά τρόφιμα και τό νερό.
2. Η προώθηση μιάς οικονομικής ανάπτυξης, διεθνώς ανταγωνιστικής.
3. Η βελτίωση του περιβάλλοντος και τών συνθηκών ζωής και εργασίας.

Τό 1978 από τό συνολικό ύψος τών πιστώσεων για την κοινοτική έρευνα (254.945 εύρωπαϊκές λογιστικές μονάδες) τό 34,6% άφορα έμμεσες έρευνητικές δραστηριότητες στο Κοινό Κέντρο Έρευνών, τό 42% άφορα έμμεσες ή συνιωνισμένες έρευνητικές δραστηριότητες, τό 13,9% άφορα έρευνα στόν κλάδο του χάλυθα και του άνθρακα και τό

9,4% τούς υδρογονάνθρακες (βασικά ύποθαλάσσιες έρευνες).

γ. Έκτίμηση καί προοπτικές τής κοινοτικής έρευνας

Η κοινοτική πολιτική έρευνας βρίσκεται ακόμα στά σπάργανα, παρά τή σχετική πρόοδο πού έχει σημειωθεί μετά τό 1973. Έτσι οι κοινοτικές πιστώσεις γιά τήν έρευνα, ενώ τριπλασιάστηκαν στήν περίοδο 1973-1978, εξακολουθούν ν' αποτελούν μόλις τό 1,8% του συνόλου τών δημοσίων δαπανών γιά τήν έρευνα στίς 9 χώρες τής ΕΟΚ. Αυτό τό χαμηλό επίπεδο τών πιστώσεων γιά τήν έρευνα διατηρείται παρά τούς ταχύτερους ρυθμούς εξέλιξης τής «έρευνας-ανάπτυξης» στήν περίοδο 1967-1975, στίς περισσότερες χώρες τής ΕΟΚ σέ σχέση μέ τίς ΗΠΑ, όπως φαίνεται καί από τό παρακάτω διάγραμμα κατανομής δαπανών γιά έρευνα στίς χώρες του ΟΟΣΑ.

Απότέλεσμα αυτής τής εξέλιξης, παρά τή σχετική κάμψη τών ρυθμών ανάπτυξης τής έρευνας μετά τήν κρίση του '73, ήταν νά ξεπεράσουν οι ευρωπαϊκές χώρες σέ ορισμένους τομείς προχωρημένης τεχνολογίας καί αυτές ακόμη τίς ΗΠΑ. Είναι χαρακτηριστικά τά πορίσματα πρόσφατης μελέτης του ΟΟΣΑ γιά «τίς τάσεις στήν κατανομή τών δαπανών γιά έρευνα-ανάπτυξη καί τίς επιπτώσεις στήν οικονομική ανάπτυξη». Αναλυτικά στοιχεία γιά τό επίπεδο καί τή διάρθρωση τής έρευνας-ανάπτυξης στίς χώρες τής ΕΟΚ, στήν Ιαπωνία καί τίς ΗΠΑ παρέχονται γιά τό έτος 1977 στούς παρακάτω πίνακες (5) καί (6), πού βασίζονται στούς «διεθνείς πίνακες του ΟΟΣΑ».

Η ανάπτυξη, ή διάρθρωση καί οι κατευθύνσεις τής κοινοτικής πολιτικής γιά τήν έρευνα είναι καθαρά θέμα πολιτικής επιλογής. Γι' αυτό καί ή εξέλιξη τής θα καθοριστεί άποφασιστικά από τήν πορεία καί τούς γενικότερους προσανατολισμούς τής ΕΟΚ.

Η ένταξη τής χώρας μας στήν ΕΟΚ από τήν 1η Ιανουαρίου 1981 κάνει ακόμα πιό επιτακτική τή χάραξη μιάς ελληνικής στρατηγικής γιά τήν έρευνα. Χρειάζεται δηλαδή νά έκπονηθεί μιά στρατηγική πού νά βασίζεται στή βιομηχανική ανάπτυξη αλλά καί νά τήν προωθή, νά άποβλέπει στήν ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού καί τής θέσης τής χώρας μας στό διεθνή καταμερισμό τής εργασίας καί ταυτόχρονα νά συμβάλει στή βελτίωση τής ποιότητας τής ζωής τών πολιτών τής. Μόνον έτσι δέν θα είναι δυνατό νά έπιβληθούν defacto στήν χώρα μας οι έπιλογές τών άλλων κρατών-μελών τής ΕΟΚ.

Γ. ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ

α) Ποιά έρευνα;

Χρειάζεται πρώτα άπ' όλα νά ξεκαθαρίσουμε τίς ιδέες μας. Η έρευνα δέν είναι ενός είδους, όμοιογενής καί ανεξάρτητη λειτουργία. Διακρίνεται σέ κατηγορίες πού καθεμιά, μέ τίς ιδιομορφίες τής, όροθετεί ένα ιδιαίτερο πεδίο. Πού θα ρίξουμε τό βάρος; Σήμερα πού μέ δραματικό τρόπο συνειδητοποιούμε ότι κάτι δέν πάει καλά στό ελληνικό «βασιλείο τής έρευνας» είναι άνεπίτρεπτο νά κατασπαταλήσουμε τούς λιγοστούς πόρους πού διαθέτει ή χώρα σέ μιά άγωνιώδη προσπάθεια χωρίς στόχους.

Στόν πίνακα (7) πού άκολουθεί παραθέτουμε επιγραμματικά τό διεθνώς άποδεκτό περιεχόμενο τών διαφόρων κατηγοριών έρευνας καί επισημαίνουμε τό πεδίο πού κατά τή γνώμη μας όροθετούν. Θα θέλαμε ωστόσο νά ύπογραμμίσουμε τήν ιδιαίτερη σημασία γιά τή χώρα μιάς στρατηγικής πού πρέπει νά άποδοθεί στήν εφαρμοσμένη έρευνα καί τό πεδίο πού όροθετεί: τήν τεχνολογία. Κι αυτό γιά τούς παρακάτω τουλάχιστον λόγους:

1. Χωρίς νά ύποβαθμίζουμε τή σημασία τής επιστήμης καί τής τεχνικής είναι άναγκαίο νά συνειδητοποιήσουμε τήν αύξουσα σημασία τής τεχνολογίας. Στή σύνομη ιστορία τής - πού ταυτίζεται μέ τήν ιστορία τής βιομηχανικής επανάστασης - ή τεχνολογία είναι εκείνη πού επιταχύνει τήν ένσωμάτωση τών κάποτε ανεξάρτητων πεδίων (έπιστήμη → γνώση// τεχνική → οικονομική ανάπτυξη) σέ μιά συνεχή άλληλεξάρτηση (έπιστήμη ↔ τεχνολογία ↔ τεχνική ↔ οικονομική ανάπτυξη). Η άποκατάσταση τής ενότητας αυτής συντελεί στή μείωση τής άπόστασης πού χωρίζει χρονικά τήν κατάκτηση τής γνώσης (έπιστήμη) καί τήν πρακτική τής εφαρμογή (τεχνική), ενώ αντίστοιχα αύξάνει τή σημασία τής επιστήμης γιά τήν ανάπτυξη μέ βάση τήν επιστήμη.

2. Η εφαρμοσμένη έρευνα είναι έξ όρισμού προσανατολισμένη καί γι' αυτό επιδεκτική στρατηγικών «συλλήψεων». Αλλά ή ύπαρξη σαφούς τεχνολογικής στρατηγικής είναι σέ θέση νά «προσανατολίσει» τή βασική έρευνα (έισαγωγή του έμπειρικού στοιχείου στήν επιστημονική διαδικασία), αλλά καί τήν τεχνική (έισαγωγή του επιστημονικού στοιχείου στήν πρακτική έμπειρία).

3. Η στρατηγική σημασία τής τεχνολογίας έχει γίνει προοδευτικά άντιληπτή. Καί ή ιστορική ανάλυση δείχνει πώς ή εφαρμοσμένη έρευνα συγκεντρώνεται καί όργανώνεται στό πλαίσιο τής βιομηχανικής εταιρείας άρχικά, άυτονομεύεται καί ένσωματώνεται σέ ανεξάρτητες εταιρείες παροχής υπηρεσιών engineering στή συνέχεια, καί ότι, τελικά, οι τελευταίες ένσωματώνονται σέ ευρύτερους δμιλους οικονομικών συμφερόντων.

4. Στίς σημερινές συνθήκες εκείνο πού μεταφέρεται είναι ή τεχνική καί όχι ή τεχνολογία, όπως ύποστηρίζει μιά ευρύτατα διαδεδομένη άντίληψη. Η διεθνοποίηση-όμοιοποίηση τών παραγωγικών προτύπων πού προκύπτει μέ τή μεταφορά τεχνικής είναι άναγκαία γιά νά άναπτυχθεί ή τεχνολογική παραγωγή έστω κι άν συχνά συνεπάγεται σοβαρή καί άπότομη διαταραχή τών παραδοσιακών κοινωνικών ή οικονομικών δομών πού στηρίζονται στή συσσωρευμένη τοπικά πρακτική έμπειρία. Αντίθετα ό όλιγοπωλιακός έλεγχος καί ή μή-μεταφορά τεχνολογίας θεμελιώνει τήν ισχύ τών συγκροτημένων βιομηχανικών όμίλων ή κρατών καί επιτρέπει τήν άναπαραγωγή ή καί βελτίωση τής ισχυρής θέσης τους στό Διεθνή Καταμερισμό τής Έργασίας.

5. Στίς λιγότερο άναπτυγμένες χώρες ή άπουσία εφαρμοσμένης έρευνας καί του πεδίου πού όροθετεί (τεχνολογία) δέν έμποδίζει τήν πρόοδο τής επιστήμης καί τής τεχνικής. Συνεπάγεται όμως:

- Έξωστρέφεια τής εγχώριας επιστήμης καί τεχνικής καί άδυναμία «έσωτερικεύσης» ολόκληρης τής ενότητας έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ - ΑΝΑΠΤΥΞΗ (R+D)
 σε χιλιάδες ευρώπαικές λογιστικές μονάδες (Ε.Υ.Α.)*
 σε τρέχουσες τιμές και συλλαγματικές ισοτιμίες.

ΤΟΜΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	1973			1977			1978**		
	Ποσό σε χιλ. ΕΥΑ (%)	Ποσο- στό στό σύνολο (%)	Ποσο- στό άν- τίστοι- χο ύπο- σύνολο (%)	Ποσό σε χιλ. ΕΥΑ (%)	Ποσο- στό σύ- νολο (%)	Ποσο- στό άν- τίστοι- χο ύπο- σύνολο (%)	Ποσό σε χιλ. ΕΥΑ (%)	Ποσο- στό σύ- νολο (%)	Ποσο- στό στό άντι- στοιχο ύποσύν- ολο (%)
1. ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ	45.082	64,0		153.972	73,5		183.656	72,0	
1.1 Ένέργεια	42.830	60,8	95,0	147.751	70,6	96,0	174.884	68,6	45,2
α. Φυσικά καύσιμα (άνθρακας, πετρέλαιο, φυσικά αέρια)	2.160	3,0	5,0	38.758	18,5	26,2	37.500	14,7	21,1
β. Πυρηνική Ένέργεια	38.785	55,1	90,6	83.725	40,0	56,7	105.152	41,2	60,1
γ. Νέες ενεργειακές πηγές	1.885	2,7	4,4	22.173	10,6	15,0	28.109	11,0	16,1
δ. Έξοικονόμηση ενέργειας	-	-	-	3.095	1,5	2,1	4.123	1,6	2,4
1.2 Γεωργία	1.534	2,2	3,4	3.526	1,7	2,3	2.890	1,1	
1.3 Πρώτες ύλες	78	0,1	0,2	5	-	-	2.800	1,1	
1.4 Άλλοι φυσικοί πόροι	640	0,9	1,4	2.690	1,3	1,7	3.082	1,2	
2. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	14.160	20,1		24.891	11,9		35.927	14,1	
2.1 Βιομηχανίες προωθημέ- νης τεχνολογίας	-	-		99	0,04	0,4	9.913	3,9	27,6
2.2 Άλλες βιομηχανίες	7.676	10,9	54,2	14.670	7,0	58,9	14.891	5,8	41,4
2.3 Υπηρεσίες - Υποδομή	6.484	9,2	45,8	10.122	4,8	40,7	11.123	4,4	31,0
3. Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	6.483	9,2		15.137	7,2		17.191	6,7	
4. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	3.416	4,8		11.841	5,7		13.200	5,2	
5. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙ- ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΜΕΤΑΔΟ- ΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ, ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ	1.295	1,9		3.557	1,7		4.971	2,0	
ΣΥΝΟΛΟ (σε χιλ. ΕΥΑ)	70.436			209.398			254.945		
ΣΥΝΟΛΟ σάν ποσοστό (%) τών δημοσίων δαπανών για έρευνα στις 9 χώρες της ΕΟΚ	0,8			1,6			1,8		

* ΕΥΑ = 0,63 (ισοδυναμία στις 15/6/79)

** Τά ποσά για τό 1978 μπορεί ν' αναθεωρηθούν

● Αδυναμία νά κατανοηθούν οι τοπικές ιδιομορφίες, νά προγραμματισθεί ό ομαλός έκσυγχρονισμός των παραδοσιακών δομών και νά ελαχιστοποιηθούν οι άρνητικές συνέπειες.

● Έπικίνδυνη τεχνολογική εξάρτηση τής αναπτυξιακής διαδικασίας και αδυναμία όχι μόνο νά αναπαράχθει ή μεταφερόμενη τεχνική αλλά άκόμα και νά κατανοηθεί τό είδος των επιλογών της. (Ή διεθνής αγορά τεχνικής είναι μιá δύσκαμπτη και συχνά «φανταστική» αγορά όπου τό όριακό κόστος του πωλητή είναι μηδέν ενώ εκείνο του άγοραστή άπειρο και όπου ό δεύτερος περιορίζεται στην επιλογή που ό πρώτος έχει κιόλας κάνει. Μέ τελικό άποτέλεσμα νά ενσωματώνεται ό άγοραστής σε ένα κύκλωμα του οποίου τά πλεονεκτήματα δέν μπορεί νά άπολαύσει παρά μόνο άγοράζοντας άδιάκοπα νέα τεχνική).

β) Πού ή Έρευνα;

Λογική συνέπεια των παραπάνω είναι ότι πρέπει νά δο-

θει κάποια προτεραιότητα στην εφαρμοσμένη έρευνα. Στόχος μιás τέτοιας πολιτικής δέν θά είναι νά ύποβαθμισθεί ή βασική έρευνα αλλά, αντίθετα, νά αξιοποιηθεί, νά «προσανατολισθεί» και νά κατανοηθεί κατά τόν καλύτερο δυνατό τρόπο ή ελληνική εμπειρία και τά μεταβατικά της προβλήματα.

Θεωρούμε, ώστόσο, αυτόνοητο πώς ή προσπάθεια μιás μικρής χώρας δέν μπορεί νά άγκαλιάσει ισότιμα όλους τούς τομείς τής εφαρμοσμένης έρευνας. Είναι άναγκαίο νά συγκεντρώσουμε τήν κύρια προσπάθεια σε όρισμένους τομείς άυστηρά επιλεγμένους. Τά κριτήρια μιás τέτοιας επιλογής μπορεί νά είναι:

1. Ό έκσυγχρονισμός και ή πλήρης άξιοποίηση του συσσωρευμένου δυναμικού μας σε «παραδοσιακούς» κλάδους.

2. Η κάλυψη στρατηγικών «κενών» του άναπτυσσόμενου παραγωγικού μηχανισμού.

3. Η έγκαιρη τοποθέτησή μας σε κλάδους που θά πρωταγωνιστήσουν σε επόμενες φάσεις τής παγκόσμιας αναπτυξιακής διαδικασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ¹ ΤΟ 1977

ΧΩΡΕΣ	Δ.ΓΕΡ- ΜΑΝΙΑ	ΓΑΛΛΙΑ	ΙΤΑΛΙΑ	ΒΕΛΓΙΟ	ΔΑΝΙΑ	ΟΛΛΑΝ- ΔΙΑ	ΙΡΛΑΝ- ΔΙΑ	ΙΑΠΩ- ΝΙΑ	ΗΠΑ	
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ										
Συνολικές δαπάνες σέ εκατομ. \$	7.200	4.070	1.022	707	218	1.092	23	8.223	29.907	
Σύνολο άπασχολούμενων σέ έρευνα + ανάπτυξη	197.800	120.638	39.870	17.965	7.245	26.448	1.300	305.742	382.400	
ΠΗΓΕΣ ΧΡΗΜΑ ΤΟΔΟΤΗΣΗΣ	Έπιχειρήσεις %	80,4	66,5	86,9	... ³	89,8	..	89,4	97,9	64,7
	Κράτος %	15,8	25,3	11,0	..	8,2	..	5,6	1,9	35,3
	Άλλες έθνικές πηγές %	0,1	0,3	0,3	..	-	0,1	-
	Έξωτερικό %	3,6	7,9	2,1	..	1,7	..	5,0	0,1	-
	Σύνολο	100,0	100,0	100,0		100,0		100,0	100,0	100,0
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟΥΣ %	Γεωργία	0,0	0,6	0,0	0,7	0,3	2,2	-	0,2	⁴
	Όρυχεία	2,3	0,8	0,2	0,2	-	..	2,1	0,4	..
	Ήλεκτρισμός	26,2	27,7	17,9	19,9	12,1	..	14,4	23,8	19,9
	Χημεία	26,9	18,3	21,5	37,8	18,8	34,0	19,3	19,6	14,0
	Αεροναυπηγική	7,2	18,6	..	1,5	-	23,7
	Μεταφορές	12,2	11,9	27,0	2,5	5,4	..	0,7	17,0	11,4
	Μέταλλα	2,8	3,7	2,0	10,4	1,3	..	7,0	8,2	3,1
	Μηχανές	14,1	5,0	7,4	6,8	24,3	48,0	7,1	10,8	18,0
	Κλάδοι συνδεδεμέ- νοι μέ χημεία	2,0	5,6	6,2	6,5	8,9	7,9	24,1	5,6	3,5
	Άλλοι μεταποιη- τικοί κλάδοι	0,8	2,2	2,8	5,6	12,3	0,9	12,5	6,3	3,4
Σύνολο μεταποίησης	92,2	93,0	84,8	91,0	83,1	90,8	85,1	91,2	96,8	
Υπηρεσίες - Υποδομή	3,5	5,6	15,0	8,1	16,5	7,0	12,8	8,2	3,2	
Σύνολο	100,0 ²	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

1. Περιλαμβάνει έρευνα στις φυσικές επιστήμες και στό «engineering».

2. Περιλαμβάνει 320 εκατομ. D.M. που δεν μπορούν νά ταξινομηθούν.

3. Δεν υπάρχουν στοιχεία.

4. Περιλαμβάνεται άλλο.

Τά συγκεκριμένα παραδείγματα δεν λείπουν. Πρό-
σφατη μελέτη μας για τήν Έλληνική Χημική Βιομηχανία, μέ
τήν ευρύτερη έννοιά της, υποδεικνύει μερικές κατευθύν-
σεις:

1. Οί παραδοσιακοί κλάδοι μετά τήν υποχώρηση τής
σχετικής τους σημασίας κατά τή δεκαετία του '60, τόσο
στις επενδύσεις όσο και στην παραγωγή ή τις εξαγωγές,
στή δεκαετία του '70 ξανάγιναν ό μοχλός τής αναπτυξια-
κής διαδικασίας. Μέ ποιό τρόπο όμως; Στήν ύφαντουργ-
γία, που άπορροφά όλοένα και περισσότερο έλληνικό
μπαμπάκι, περίπου 60% τών αυξανόμενων εξαγωγών
της άφορά νήματα που επανεισάγονται ένσωματωμένα
σέ έπάνωμα, ύψηλης ποιότητας, προϊόντα. Καί όμως ή
έλληνική ύφαντουργία είναι σέ θέση νά αναπτύξει τήν
τεχνολογική γνώση τόσο για τά συνθετικά νήματα και
τήν ανάμιξή τους μέ τά φυσικά όσο και για τή βαφή και
τό φινίρισμα, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις παρα-
γωγής άνάλογης ποιότητας έπάνωμων προϊόντων. Καί
τούτο πριν αναφανούν στις ευρωπαϊκές άγορές οί σκλη-
ρές συνέπειες που θά προκύψουν άπ' τόν ανταγωνισμό
μέ τά νήματα (ή και άπλά ύφαντουργικά προϊόντα) τών
χωρών τής νότιας και νοτιο-ανατολικής Άσίας. Στά τσι-
μέντα ή Έλλάδα έγινε ή πρώτη αναλογικά (κατά κάτοικο)
έξαγωγική χώρα στόν κόσμο. Αναμφισβήτητα τά βρα-
χυπρόθεσμα κέρδη άπ' τήν όρμητική αύτή διείδυση

στις άραβικές άγορές είναι σημαντικά, όμως μακροπρό-
θεσμα οί άραβικές, όπως και κάθε χώρα που άρχίζει τήν
έκβιομηχανισή της, είναι θέβαιο ότι, παρά τις κάποιες
δυσκολίες, θά ίκανοποιήσουν τις έσωτερικές τους ανάγ-
κες μέ τά εργοστάσια τσιμέντου που χτίζουν τώρα. Μιά
διορατική πολιτική μέ δεδομένη τήν καλή μας θέση στην
άραβική άγορά, θά είχε άπό καιρό σπεύσει νά οργανώ-
σει τήν εφαρμοσμένη έρευνα στην τεχνολογία του τσι-
μέντου ώστε νά γίνει δυνατή σέ σύντομο χρονικό διά-
στημα ή προσφορά εργοστασίων τσιμέντου αντί μόνο
για τσιμέντο. Καί σκέψεις άνάλογες μπορούν νά διατυ-
πωθούν για τήν άγροτική βιομηχανία και ειδικότερα τήν
τεχνολογία τροφίμων και ποτών.

2. Τή δεκαετία του '60, όπως είναι γνωστό, «νέοι» κλά-
δοι στήριξαν τή βιομηχανική ανάπτυξη τής χώρας. Στή
δεκαετία του '70, οί κλάδοι αυτοί περνάνε μία περίοδο
στασιμότητας ενώ σέ όρισμένες περιπτώσεις διαπιστώ-
νεται βαθμιαία ένσωμάτωσή τους στην έλληνική οικονο-
μία. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι τήν άρχική όρμη-
τική τους εμφάνιση δεν τήν συνόδευσε σέ καμιά περί-
πτωση αντίστοιχη ανάπτυξη εφαρμοσμένης έρευνας.
Καί τούτο παρά τό γεγονός ότι τά «κενά» του έφηβικού
παραγωγικού μας δικτύου άποκτούσαν ή θά άποκτη-
σουν στρατηγική σημασία. Έτσι στόν τομέα τών πετρο-
χημικών είναι άδύνατον σήμερα νά υπάρξει ενεργητική

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΕΠΙΣΤΗΜΗ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	ΤΕΧΝΙΚΗ
<p>– Γνώση των αιτιατών νόμων</p>	<p>– Γνώση σχετική με τις μεθόδους – διαδικασίες για την παραγωγή ορισμένου προϊόντος.</p> <p>– Μνήμη και θεωρητικοποίηση της τεχνικής και της εμπειρίας.</p>	<p>– Σύνολο των αναγκαίων μεθόδων και διαδικασιών για την παραγωγή ορισμένου προϊόντος και πρακτική που οδηγεί σ' αυτά τα αποτελέσματα.</p>
ΒΑΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΕΡΕΥΝΑ	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
<p>– Πειραματικές ή θεωρητικές εργασίες με κύριο στόχο τον εμπλουτισμό της γνώσης, χωρίς προσδοκία κάποιας ιδιαίτερης εφαρμογής ή χρησιμότητας, πάνω στα θεμέλια των παρατηρητέων γεγονότων ή φαινομένων.</p>	<p>– Πρωτότυπες εργασίες, με κύριο στόχο τον εμπλουτισμό της γνώσης, προσανατολισμένες προς προσδιορισμένο πρακτικό στόχο.</p>	<p>– Συστηματικές εργασίες, βασισμένες στις υπάρχουσες γνώσεις που έχουν αποκτηθεί με την έρευνα ή/και την πρακτική εμπειρία, με στόχο την παραγωγή νέων υλικών και προϊόντων ή τη σημαντική βελτίωση αυτών που υπάρχουν.</p>

δραστηριότητα. Είναι θλιβερό, αλλά η σημαντική αυτή επένδυση φαίνεται πώς ματαιώνεται με κριτήρια κάποιες άμφιβολίες ως προς την άμεση ανταγωνιστικότητα ή συναλλαγματική αποδοτικότητα της. Άλλα τότε με ποια κριτήρια συνεχίζονται οι επενδύσεις σε πετροχημικά συγκροτήματα σε άλλες χώρες αναπτυγμένες ή μη; Στο κάτω κάτω με τη λογική αυτή θάπρεπε να εγκαταλειφθεί κάθε παραγωγή μιά και ό,τι παράγει ή χώρα μπορεί σίγουρα να τό εισάγει φτηνότερα από κάποιο άλλο σημείο της γης. Μόνο που δεν υπάρχει τό συνάλλαγμα. Είναι δύσκολο να κατανοήσουμε την ανάγκη να αυτονομηθούμε από μιά αγορά εξαιρετικά μονοπωλημένη και κερδοσκοπική ή να συνειδητοποιήσουμε τό μακροπρόθεσμο πολλαπλό όφελος απ' την οργάνωση της έρευνας με στόχο ή άφετηρία τά πετροχημικά (π.χ. προς την κατεύθυνση των νέων συνθετικών νημάτων);

Στήν περίπτωση του αλουμινίου αποτελεί θετική εξέλιξη τό γεγονός ότι, μιά σχεδόν αποκλειστικά εξαγωγική μονάδα, απορροφάται απ' την ταχύτητα αναπτυσσόμενη ελληνική βιομηχανία μεταποιήσεως του αλουμινίου. Τί όμως παράγουμε και εξάγουμε; Απλά προφίλε για οικοδομικές χρήσεις. Γι' αυτό άλλωστε και εξάγουμε σχεδόν αποκλειστικά στήν άραβική αγορά και ελάχιστα στήν εύρωπαική. Και όμως τό κύκλωμα θωξίτες – αλουμίνα – αλουμίνιο – προϊόντα αλουμινίου είναι ένα αναμφισβήτητο στρατηγικό άτου της ελληνικής βιομηχανίας. Και η εφαρμοσμένη έρευνα για την παραγωγή ύψηλης ποιότητας προϊόντων αλουμινίου μπορεί να επιτρέψει όχι μόνο να κατακτηθούν ευρύτερες και σταθερότερες αγορές αλλά και να συνεχισθεί η ανάπτυξη της παραγωγής αλουμινίου. Η ύψηλη προστιθέμενη αξία εξειδικευμένων προϊόντων θα υπερκαλύψει την ανάγκη επιδότησης (λόγω ύψηλου ενεργειακού κόστους) της παραγωγής αλουμινίου που διστάζουμε σήμερα να επεκτείνουμε.

Στήν περίπτωση της σιδηρουργίας που έχει κατά κύ-

ριο λόγο στραφεί στους ηλεκτρικούς φούρνους μπορούν να διατυπωθούν ανάλογες σκέψεις. Η εφαρμοσμένη έρευνα σε ειδικά χαλυβοκράματα, ναυπηγική λαμαρίνα, άμεση άναγωγή (με φυσικά άερια ή και λιγνίτες) σιδηρομεταλλεύματος (πιθανότατα ελληνικού), είναι μερικές κατευθύνσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη συνεκτικότητα του αντίστοιχου παραγωγικού δυναμικού.

3. Θα είναι ώστόσο κοντόφθαλμη κάθε στρατηγική για την έρευνα που δεν θα προετοιμάσει τό μέλλον. Δύσκολα βέβαια θα μπορούσε κανείς να οραματιστεί επιτυχίες σε τομείς όπως η άεροναυπηγική ή η πληροφορική. Σημαντική όμως μπορεί να είναι η συνεισφορά μας για την κατανόηση και αντιμετώπιση των δύσκολων προβλημάτων που θα προκύψουν από τη χρήση της ατομικής ενέργειας. Η ενεργητική συμμετοχή της Ελλάδας στήν EURATOM είναι μιά εύκαιρία που δεν πρέπει να χαθεί. Πιστεύουμε όμως πώς ο κύριος όγκος της προσπάθειας πρέπει να συγκεντρωθεί στήν εφαρμοσμένη έρευνα πάνω σε νέα ενεργειακά συστήματα (εξοικονόμηση ενέργειας ή παραγωγής της με βάση τη βιομάζα και τον ήλιο). Θα κάνουμε ιστορικό λάθος αν αφήσουμε κι άλλο χρόνο να χαθεί και δεν αναλάβουμε επαναστατικές πρωτοβουλίες προς αυτήν την κατεύθυνση.

γ) Πώς η έρευνα;

Όσο όμως κι αν ξεκαθαρίσουμε τί θέλουμε και παρά τίς καλές μας προθέσεις, δεν θα καταφέρουμε τίποτα χωρίς οργάνωση. Για την παρεξηγημένη και άσαφή αυτή προτροπή, θεωρούμε σκόπιμο να υπογραμμίσουμε 3 σημεία:

1. Η οργάνωση της προσπάθειας δεν μπορεί να αποβλέπει σε αυτόρκεια. Στήν εποχή της διεθνοποίησης των παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων, είναι παράλογο να στοχεύει κανείς να ανακαλύψει από την άρχή παλιά πράγματα ή να δημιουργήσει καινούρια έχοντας την «ικανοποίηση» πώς ό,τι έκανε τό έκανε μόνος του. Εκείνο που προέχει είναι να μεταβληθεί ή χώρα από παθητικός αποδέκτης έτοιμης τεχνικής, σε ενεργό και ισότιμο έταίρο στή διεθνή παραγωγή τεχνολογίας.

2. Η οργάνωση της προσπάθειας δεν μπορεί να στηριχτεί στήν πληθώρα των μικροεσαιών παραγωγικών μονάδων. Προτρέπειται σήμερα ή βιομηχανία, και δίνονται κίνητρα γι' αυτό, ώστε να προωθηθεί η εφαρμοσμένη έρευνα. Ποιος όμως πιστεύει σοβαρά πώς π.χ. οι 400 ελληνικές μικρο-υφαντουργίες (με ελάχιστες εξαιρέσεις) είναι σε θέση (ή ότι χρειάζεται) να αναπτύξουν δικό της ή κάθε μιά έρευνητικό τμήμα. Στήν καλύτερη περίπτωση θα βελτιώσουν τον ποιοτικό έλεγχο των χαμηλής τεχνολογίας προϊόντων τους. Αντίθετα η προσπάθεια να αποκεντρωθεί η παραγωγή πρέπει να συνοδεύεται από προσπάθεια να συγκεντρωθεί ή έρευνα. Χρειαζόμαστε ένα κέντρο εφαρμοσμένης έρευνας για την ύφαντουργία, όπως επίσης για τά τρόφιμα, τό τσιμέντο, τό αλουμίνιο, την ήλιακή ενέργεια κ.λπ. Η εξοικονόμηση ενέργειας και ή μείωση της ρύπανσης του περιβάλλοντος είναι κοινά προβλήματα που πρέπει να αποτελέσουν ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας ενιαίου, μεγάλων και αξιόλογων κέντρων. Κέντρων στα όποια θα επιδιωχθεί ή συμμετοχή – και πρέπει να δοθούν κίνητρα γι' αυτό – τόσο των βιομηχανιών όσο και του Κράτους, αλλά και των εργαζομένων. Πρέπει τα κεφάλαια που διατίθενται για την έρευνα να χρησιμοποιηθούν κατά τον καλύτερο τρόπο.

3. Η οργάνωση των κέντρων αυτών δεν πρέπει να περιοριστεί στήν εφαρμοσμένη έρευνα. Τά ερωτήματα στα όποια καλείται να απαντήσει ή τελευταία δεν είναι ούδέτερα ή αντικειμενικά. Είναι συνάρτηση της γνώσης: τών διεθνών εξελίξεων, τών δεδομένων που προκύπτουν απ' τη βασική έρευνα, τών εγχώριων και ξένων κατα-

σκευαστικών δυνατοτήτων, τών μελετητικών δυνατοτήτων τής χώρας κ.λπ. Πρέπει γι' αυτό να είναι σέ θέση να υποκαταστήσουν βαθμιαία τίσ εταιρίες παροχής υπηρεσιών engineering, ξεκινώντας, ίσως, από τά πιά εύκολα στάδια του πολυσύνθετου αυτού μηχανισμού.

Τελειώνοντας, υποστηρίζουμε ότι μιά ελληνική στρατηγική γιά τήν έρευνα-ανάπτυξη δέν μπορεί να παραγνωρίσει τό κριτήριο τής ανταγωνιστικότητας. Μέ τή διαφορά πώς τό κριτήριο αυτό πρέπει να πάρει τίσ πραγματικές του διαστάσεις χωρίς να χάσει:

- τά μακροπρόθεσμα στοιχεία του
- τήν πολιτική του διάσταση.

Χωρίς αυτά τά στοιχεία άλλωστε κανείς δέν θά προχωρούσε ή δέν θά μπορούσε να δικαιολογήσει τήν ταχύτατη προώθηση τής ελληνικής πολεμικής βιομηχανίας. 'Ο αύριανός Διεθνής Καταμερισμός Έργασίας θά είναι άποτέλεσμα ενός «πολέμου» που διεξάγεται κάτω άπ' τά πόδια μας και του όποιου τά τακτικά όπλα δέν είναι μόνο «οικονομικά».

5. ΠΗΓΕΣ

1. OCDE: La mesure des activités scientifiques et techniques-«Manuel de Frascati», Paris 1976.
2. P. Judet-J. Perrin: *Transfert de technologie et développement* — IREP, Grenoble, 1976.
3. Λ. Παπαγιαννάκης, «Μεταφορά τεχνολογίας και παγκόσμια οικονομική τάξη» — Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, No. 21, Οκτώβριος 1978.
4. Γιάννης Καλογήρου, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Γιάννης Σαχαρίδης, «'Η Έλληνική Χημική Βιομηχανία στή δεκαετία του '80. Μετά τήν κρίση τί;» Ανακοίνωση στό Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, 'Αθήνα, Ιούλιος 1980. Βλ. Πολίτης, άρ. 36, Ιούλιος 1980.
5. Α. Καλογερά, «Τεχνική Πρόοδος και Συναγωνισμός», Ανακοίνωση στό Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών και Μηχανικών Μεταλλείων Μεταλλουργών, 'Αθήνα 1967.
6. Graham Jhones, *The role of science and technology in Developing Countries*, 'Ο XFORO UNIVERSITY PRESS, London 1971.
7. Λ. Καμαρινού, Γ. Καμαρινός, «'Επιστήμη, επιστημονική έρευνα και κοινωνικές δομές», *Οικονομικός ταχυδρόμος*, Φ. 1134, 29.1.76.
8. Γ. Κατηφόρης «Γιατί δέν έχουμε Πανεπιστήμιο», *ΑΝΤΙ*, 56/18, 1976.

9. 'Υπουργείο Παιδείας «Μελέτη γιά τή μεταγυμνασιακή εκπαίδευση», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 54/31, 31.7.80.

10. 'Επιστημονική 'Επιτροπή Χημικής Τεχνολογίας Τ. Ε. Ε., «Δυνατότητες ανάπτυξης τής χημικής Τεχνολογίας στήν 'Ελλάδα», Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, 'Αθήνα, Ιούλιος 1980.

11. 'Επιστημονική 'Επιτροπή Έφαρμοσμένης Έρευνας Χημικής Μηχανικής στήν Έλληνική πραγματικότητα — Τ. Ε. Ε., «Έφαρμοσμένη Έρευνα στήν Έλληνική Χημική Βιομηχανία», Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, 'Αθήνα, Ιούλιος 1980.

12. 'Επιτροπή Παιδείας του Πανελληνίου Συλλόγου Χημικών Μηχανικών, «Μεταπτυχιακές σπουδές και έρευνα ειδικότητας χημικού μηχανικού στήν 'Ελλάδα», Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, 'Αθήνα, Ιούλιος 1980.

13. 'Υπηρεσία 'Επιστημονικής Έρεύνης και Άναπτύξεως του 'Υπουργείου Πολιτισμού και 'Επιστημών, «'Επιστημονική Έρευνα και Τεχνολογία. Άπογραφή δραστηριοτήτων του 1976», 'Αθήνα, 1977.

14. Υ. Ε. Ε. Τ., «Ε. Π. Ε. Τ. εξαγγελία προσκλήσεως γιά ύποβολή προτάσεων», Μάιος 1979.

15. Δημόκριτος 'Επετηρίδες γιά τά χρόνια 1975-1978.

16. 'Εθνικών Μετσόβιον Πολυτεχνειών, 'Επετηρίδες από τό 1973 έως τό 1978.

17. 'Επετηρίδες Καποδιστριακού Πανεπιστημίου 'Αθηνών.

18. Α. Φραγκίσκου, «'Η έρευνα στήν ελληνική μεταλλευματική βιομηχανία», 1ο Συνέδριο 'Ορυκτού Πλούτου, Τ. Ε. Ε., 'Αθήνα 1978.

19. Βιβλιοθήκη Τ. Ε. Ε. — Γραφείο τεκμηρίωσης, 'Ορυκτός Πλούτος. Έλληνική και ξένη βιβλιογραφία.

20. Σύνδεσμος Μεταλλευτικών 'Επιχειρήσεων, «Γεωλογική και Μεταλλευτική Έρευνα», 1ο Συνέδριο 'Ορυκτού Πλούτου Τ. Ε. Ε., 'Αθήνα 1978.

21. Νίκος Σ. Μούσης, Ε.Ο.Κ. 'Ανάλυση τής κοινοτικής πολιτικής, τόμος 2ος, εκδόσεις Παπαζήσης, 'Αθήνα 1980.

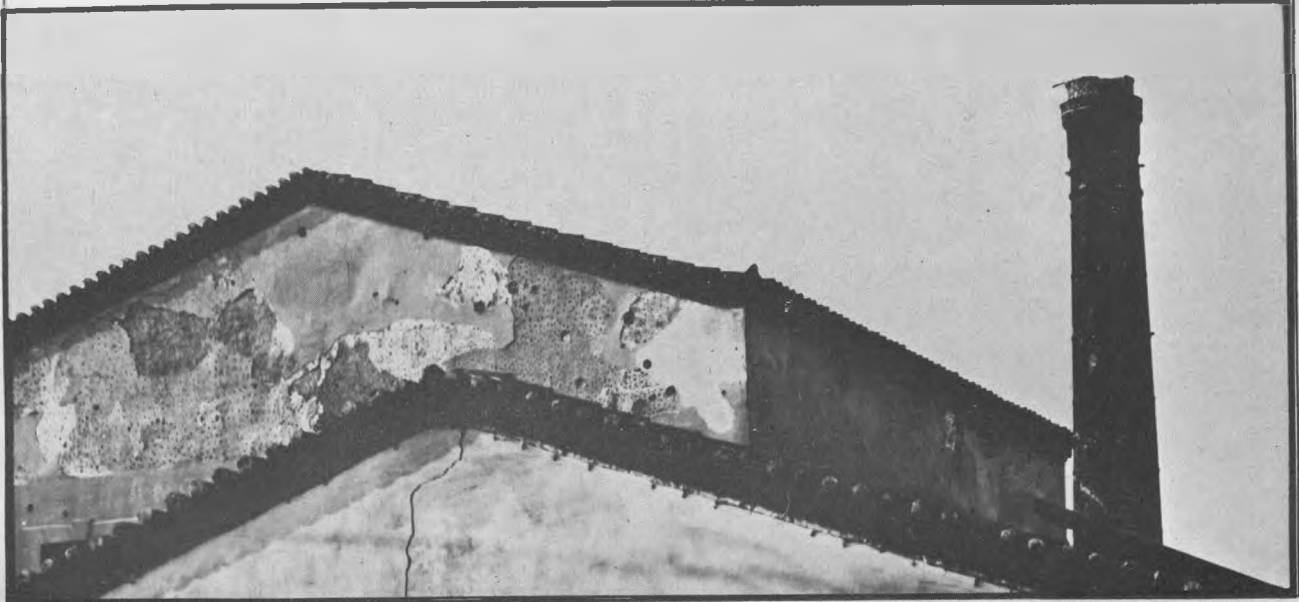
22. European File, 11,79, *Science, research and European Community* June 1979.

23. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* «'Η Εύρώπη ξεπέρασε τίσ Η.Π.Α. στήν τεχνολογική έρευνα», 11/9/1980.

24. Communication from the Commission, to the Council, *The Common Police in the field of Science and Technology*, Brussels, 23.5.1979.

25. OECD: *International Talbes DSTI/SPR/718*.

26. Μαρία 'Ηλιού, «Οι πραγματικότητες τής έρευνας στίς κοινωνικές επιστήμες», περ. Πολίτης, 28, 1979.

Σάν φύλλο χαρτί στις φλόγες

Πράγα ένα ποίημα πού χάνεται

του Μίλαν Κούντερα

1.

Πράγα, αυτό τό δραματικό και οδυνηρό για τή μοίρα τής Δύσης κέντρο, απομακρύνεται άργά μέσα στις όμίχλες τής Ανατολικής Ευρώπης όπου ποτέ δέν άνήκε. Αυτή ή πρώτη άνατολικά του Ρήνου πανεισημιακή πόλη, σκηγή, τόν 15ο αϊ., τής πρώτης μεγάλης ευρωπαϊκής επανάστασης, λίκνο τής Μεταρρύθμισης, πόλη πού προκάλεσε τό ξέσπασμα του Τριακονταετούς Πολέμου, πρωτεύουσα του μπαρόκ και των υπερβολών του, πόλη πού τό 1968 μάταια πάσχισε νά «δुτικοποιήσει» τό σοσιαλισμό πού έρχόταν από τά μέρη του κρούου.

Η εικόνα τής Ατλαντίδας μου 'ρχεται στό νοῦ. Καί δέν είναι μόνο ή πολιτική προσάρτηση, πρόσφατη σχετικά, πού έκανε αυτή τήν πόλη τόσο απόμακρη και τόσο δυσκολόπιαστη. Η τσέχικη γλώσσα, ελάχιστα καταληπτή στους ξένους, ζει πάντοτε, σαν άδιάφανο τζάμι, ανάμεσα στην Πράγα και τήν υπόλοιπη Ευρώπη.

Από πάντα, όσα μπορούσε νά ξέρει κανείς για τή χώρα μου έξω από τά σύνορα τής Βοημίας, τά μάθαινε από δεύτερο χέρι. Η ιστορία της γράφτηκε σύμφωνα μέ γερμανικές πηγές. Πολλοί καταπιάνονται μέ τό έργο του Antonin Dvorak και του Leos Janacek χωρίς νά γνωρίζουν τήν άλληλογραφία τους, τά θεωρητικά τους κείμενα, τό περιβάλλον πού έζησαν. Ακόμη και σήμερα εξετάζουν τίς σχέσεις του Κάφκα μέ τήν Πράγα χωρίς νά ξέρουν άπολύτως τίποτε από τήν τσέχικη κουλτούρα. Για τήν Άνοιξη τής Πράγας γίνονται σπινθηροδόλες θεωρητικοποιήσεις χωρίς γνώση των εφημερίδων και των περιοδικών αυτής τής εποχής. Η μεγάλη ώθηση του στρουκτουραλισμού πού κατέκλυσε τόν κόσμο ολόκληρο προερχόταν από τήν Πράγα, αλλά τό έργο του θεμελιωτή αυτής τής σχολής, του πραγμανού Jan Mukarovsky, ζει άγνωστο γιατί ήταν γραμμένο στα τσέχικα.

Συχνά έχω τήν εντύπωση ότι ό γνωστός ευρωπαϊκός πολιτισμός αποκρύπτει ένα άλλον άγνωστο, τόν πολιτισμό των μικρών εθνών μέ τίς περιεργες γλώσσες, όπως των Τσέχων, των Καταλανών, των Δανών. Υποθέτουμε πως οί μικροί είναι πάντοτε οί μιμητές των μεγάλων. Πρόκειται για αυταπάτη. Αντίθετα οί μικροί είναι συχνά πολύ διαφορετικοί. Η προοπτική του μικρού δέν είναι άναγκαστικά μίμηση τής προοπτικής του μεγάλου. Η Ευρώπη των μικρών εθνών είναι μία άλλη Ευρώπη, έχει μιάν άλλη όραση και ή σκέψη της είναι αντίδαρο στή σκέψη τής Ευρώπης των μεγάλων.

2.

Αν, ανάμεσα στις πολιτιστικές εποχές τής Ευρώπης, θέλαμε νά ξεχωρίσουμε όσες τίς σημάδεψε τό πνεῦμα του ορθολογισμού από εκείνες πού τίς ενέπνευσε τό άνορθολογικό, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι στην ιστορία τής Πράγας κυριάρχησαν οί τελευταίες: ό γοθτικός ρυθμός, ό μανιερισμός τής ύστερης Αναγέννησης και κυρίως τό μπαρόκ.

Η αυλή του αυτοκράτορα Ροδόλφου II, στα τέλη τής Αναγέννησης, υπήρξε τό ευρωπαϊκό κέντρο των απόκρυφων επιστημών και τής φανταστικής τέχνης. Αυτή τήν εποχή δούλεψαν στην Πράγα ό Κέπλερ, άστρολόγος και άστρονόμος, ό Arcimboldi, αυτός ό Σαλδαντός Νταλί του 16ου αϊ., ή ό μεγάλος έβραϊός ούμανιστής ραββίνος Löw πού σύμφωνα μέ τήν παράδοση έφταξε τόν πρώτο τεχνητό άνθρωπο, ένα ρομπότ, τόν Γκόλεμ.

Ο Τριακονταετής Πόλεμος πού διέκοψε τήν εποχή του αυτοκράτορα Ροδόλφου ήταν μιάν μεγάλη καταστροφή· ό τσέχικος λαός κινδύνευε νά εξαφανιστεί από προσώπου τής γής όταν μέ τή βία άναγκάστηκε νά επιστρέψει στό δόγμα του καθολικισμού και νά έγκερμανιστεί. Αυτή ή γιγάντια πλύση έγκεφάλου πού προοριζόταν νά μετατρέψει έναν προτεσταντικό σλαβικό έθνος σε γερμανοκαθολικό, πραγματοποιήθηκε κάτω από τήν ύπωση τής τέχνης του μπαρόκ. Όλα αυτά τά άγάλματα, εκφραστικά και δραματικά, όλες εκείνες οί εκκλησίες, γοητευτικές και πληθωρικές, είναι τά «άνθη του κακού», οί καρποί τής καταπίεσης.

μετάφραση: Δημ Μηλιάκη

Μίλαν Κούντερα

Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

(Η συνενοχή της όμορφιάς και του κακού είναι μιά έμπειρία πολύ πραγματική και όλοι έχουμε μυηθεί σ' αυτήν από τά παιδικά μας χρόνια).

Η έποχή του μπαρόκ προκάλεσε όχι μόνο τήν άνθηση της άρχιτεκτονικής και της μουσικής όμορφιάς, αλλά, επίσης, τό πνίξιμο της ελεύθερης σκέψης, της λογοτεχνίας, του μυθιστορήματος, της φιλοσοφίας πού για δύο αιώνες (16ο και 17ο) δέν υπήρξαν σχεδόν καθόλου. Η άπουσία του όρθολογικού και ρεαλιστικού συμψηφίστηκε μέ τήν ύπερτροφία του άνορθολογικού και του φανταστικού: τούς μύθους, τά παραμύθια, τίς οίστρηλασίες, τή νοσηρή φαντασία. Αυτή τήν έποχή θά γεννηθεί ή εξαιρετική άνισορροπία στό σύνολο της λογοτεχνίας (τσέχικης και γερμανικής) αυτής της πόλης και όλόκληρης της χώρας. Τό μαγικό στοιχείο θά κατέχει πάντα μιάν υπέρμετρα μεγαλύτερη θέση από τό πραγματικό. Δίκαια ό Άντρέ Μπρετόν, άναφερόμενος στην ποίηση του Nezval, θά όνομάσει τήν Πράγα «μαγική πρωτεύουσα της Ευρώπης».

Ο Φράντς Κάφκα ένα μόνο μεγάλο γερμανό ποιητή της προηγούμενης γενιάς μπορούσε νά συναντήσει στό δρόμο: τόν Gustav Meyring, συγγραφέα φανταστικών διηγημάτων. Τό 1902 ό Μέρινγκ δημοσιεύει στό *Simplicissimus* τήν πρώτη του νουβέλα, *Ο Φλεγόμενος στρατιώτης*: διηγείται τήν ιστορία ενός στρατιωτικού πού, ξαφνικά, του 'ρχεται ένας πυρετός πού άνεβαίνει, άνεβαίνει ώς τούς 70, τούς 80 βαθμούς, και όλα γύρω του αρχίζουν νά παίρνουν φωτιά, κι όλος ό κόσμος τόν άποφεύγει. Νά μιά μεταμόρφωση, άνεξήγητη και άδικαιολογητη, ενός άνθρώπου σέ τέρας. Δέκα χρόνια άργότερα ό Κάφκα θά γράψει τήν πρώτη του διάσημη νουβέλα: τήν ιστορία του Γκρεγκόρ Σάμσα πού, επίσης άνεξήγητα και άδικαιολόγητα, μεταμορφώνεται σέ κατσαρίδα.

Η μαγική κληρονομιά της Πράγας, λοιπόν, στό έργο του Κάφκα διατηρείται και συνάμα ξεπερνιέται: ό μεγάλος του νεωτερισμός δέν συνίσταται στό ότι επένδυσε στό μυθιστόρημα τή φανταστική έμπνευση. Άπ' αυτή τήν άποψη ήταν άπολύτως πιστός στην παράδοση της μαγικής πρωτεύουσας. Αυτό πού τόν έκανε νά ξεπεράσει ριζικά τήν παράδοση (πράγμα πού διακρίνει επίσης ριζικά τήν *Μεταμόρφωση* του από τό *Φλεγόμενο στρατιώτη* του Μέρινγκ) είναι ότι γέμισε τό φανταστικό μέ τό πραγματικό (τό πραγματικό των λεπτόλογων παρατηρήσεων αλλά και της κοινωνικής όπτικής) μέ τέτοιο τρόπο πού ή όνειρική του φαντασία δέν είναι, όπως στή ρομαντική τεχνοτροπία, όνειρώδης άπόδραση ή καθαρή ύποκειμενικότητα, αλλά μέσο για νά εισδύει στην πραγματική ζωή, νά τήν άποκαλύπτει και νά τήν ξαφνιάζει.

Ήταν λοιπόν ό πρώτος πού κατόρθωσε τήν άλχημική συγχώνευση όνειρου και πραγματικότητας (πρίν άκόμη οί ύπερρεαλιστές διατυπώσουν τούς κανόνες της), ό πρώτος πού δημιούργησε ένα αυτόνομο σύμπαν όπου τό πραγματικό εμφανίζεται ως φανταστικό και τό φανταστικό άποκαλύπτει τό πραγματικό. Η σύγχρονη τέχνη χρωστά τήν ανακάλυψη αυτής της άλχημείας στην πραγματική κληρονομιά του Φράντς Κάφκα.

3.

Ο Jaroslav Hasek γεννήθηκε στην ίδια χρονιά μέ τόν Κάφκα και πέθανε ένα χρόνο άργότερα. Καί οί δύο έμειναν πιστοί στή γενέτειρά τους και, σύμφωνα μέ τό θρύλο, γνωρίστηκαν συμμετέχοντας στίς ίδιες συγκεντρώσεις των Τσέχων άναρχικών.

Πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά συναντήσει κανείς δύο συγγραφείς τόσο αντίθετους εκ φύσεως. Ο Κάφκα φυτοφάγος, ό Χάσεκ μέθυσος· ό ένας διακριτικός, ό άλλος έκκεντρικός· τό έργο του πρώτου θεωρείται δύσκολο, άλγεβρικό, έρμητικό, του δεύτερου έγινε πολύ λαϊκό, αλλά άποκλείστηκε από τήν όνομαζόμενη σοβαρή λογοτεχνία.

Κι ωστόσο αυτοί οι δύο, φαινομενικά τόσο διαφορετικοί, καλλιτέχνες είναι παιδιά της ίδιας κοινωνίας, της ίδιας εποχής, του ίδιου κλίματος, και μιλούν για τό ίδιο πράγμα: για τόν άνθρωπο τόν αντιμετώπιζομεν με μιά κοινωνία πού μεταμορφώθηκε σέ γιγαντιαίο γραφειοκρατικοποιημένο (Κάφκα) ή στρατιωτικοποιημένο (Χάσεκ) μηχανισμό: ό Κ. άπέναντι στό δικαστήριο και τόν πύργο, ό Σβέικ άπέναντι στόν ολοκληρωτισμό του άυτροουγγρικού στρατού.

Τόν ίδιο καιρό περίπου, κατά τό 1920, ένας άλλος πραγματός συγγραφέας, ό Karel Capek, στό θεατρικό του έργο R.U.R διηγείται τήν ιστορία τών ρομπότ (άπό δω προέρχεται αυτός ό τσέχικος νεολογισμός πού στή συνέχεια θά γίνει διεθνής). Τά ρομπότ πού έφτιαξε ό άνθρωπος άρχισαν νά τόν πολεμούν. Γεμάτα δύναμη, χάρη στήν άναισθησία και τήν πειθαρχία τους, καταφέρνουν νά τόν εξαφανίσουν άπό προσώπου γής όπου, στή συνέχεια, θά ξαπλωθει τό βασίλειο της τάξης τους. Αύτή ή εικόνα της εξαφάνισης του ανθρώπινου κόσμου κάτω άπό τό κύμα του φανταστικού ολοκληρωτισμού, μεταφέρεται άπό τό ένα έργο του Κάπεκ στό άλλο σάν ιδεολογία, σάν επιήλτης.

Τήν έπαύριο του πολέμου του 1914, όταν ή ευρωπαϊκή λογοτεχνία είχε τήν τάση ν' αφήνεται στή γοητεία του άκτινοδόλου δράματος του μέλλοντος ή στήν έσχατολογία της επανάστασης, αυτοί οι συγγραφείς της Πράγας ήταν οι πρώτοι πού διαπέρασαν τήν κρυμμένη επιφάνεια της προόδου, τή μαύρη, άπειλητική και νοσηρή όψη της.

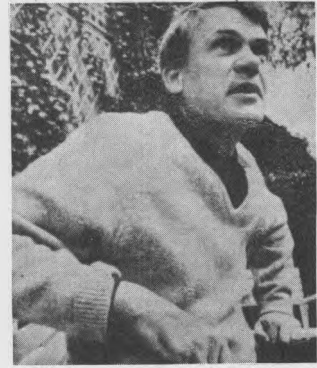
Δεδομένου ότι έχουμε νά κάνουμε μέ τούς πιο αντιπροσωπευτικούς συγγραφείς της χώρας τους, στό φαινόμενο αυτό θά διακρίναμε όχι μιά τυχαία σύμπτωση αλλά μιά ιδιαίτερη και κοινή ματιά, ναι, τήν άπροκατάληπτη ματιά της άλλης Ευρώπης τών μικρών εθνών και τών μειονοτήτων πού πάντοτε ύπέρξαν περισσότερο ως αντικείμενα παρά ως υποκείμενα τών γεγονότων: ή εβραϊκή μειονότητα, περιτριγυρισμένη άπό έθνη πού άνάμεσά τους έζησε τήν άγχώδη μοναξιά της (Κάφκα)· ή περίκλειστη στήν Αυστριακή Αύτοκρατορία τσέχικη μειονότητα για τήν όποία οι πόλεμοι και ή πολιτική τών Αψβούργων της ήταν έντελώς ξένοι (Χάσεκ)· τό νεογέννητο τσέχικο κράτος, μειονοτικό και τό ίδιο, στό μέσο της Ευρώπης τών μεγάλων δυνάμεων πού ξεχύθηκαν για τήν επόμενη καταστροφή χωρίς νά του ζητήσουν τή γνώμη (Κάπεκ).

Τό νά γράφει κανείς για τόν πόλεμο ένα μεγάλο κωμικό μυθιστόρημα, όπως έκανε ό Χάσεκ μέ τόν *Καλό στρατιώτη Σβέικ*, είναι σκάνδαλο πού πολύ δύσκολα μπορεί νά τό φανταστούμε στή Γαλλία ή τή Ρωσία. Προϋποθέτει μιά ιδιαίτερη αντίληψη του κωμικού (πού δέν υποχωρεί μπροστά σέ τίποτε, πού εκθρονίζει τό σοβαρό άπό παντού) και μιά ιδιαίτερη θέαση του κόσμου. "Ενας Έβραϊός ή ένας Τσέχος δέν έχουν τήν τάση νά ταυτίζονται μέ τήν Ιστορία, νά βλέπουν τό σοβαρό και τό νόημα στίς θεαματικές της περιπέτειες. Η πανάρχαια εμπειρία τους δίδαξε νά σέβονται αύτή τή Θεά, νά άγλαίζουν τή σοφία της. Έτσι, ή Ευρώπη τών μικρών, προστατευμένη καλύτερα άπό τή δημιουργία της έλπίδας, είχε μιά εικόνα έναργέστερη για τό μέλλον της Ευρώπης τών μεγάλων εθνών, τών αιωνίως έτοιμων νά μεθύσουν άπό τήν ένδοξη ιστορική τους άποστολή.

4.

Αυτό πού κάνει άθανάτα τά βιβλία του Κάφκα και του Χάσεκ δέν είναι ή περιγραφή της ολοκληρωτικής μηχανής, αλλά οι δύο μεγάλοι Γιόζεφ, ό Κ. και ό Σβέικ, πού προσωποποιούν δύο στοιχειώδεις δυνατότητες του ανθρώπου άπέναντι σ' αύτή τή μηχανή.

Ποιά είναι ή στάση του Γιόζεφ Κ.; Θέλει πάση θυσία νά εισδύσει στό δικαστήριο, άδιάφανο όπως ή θέληση του Θεού του Καλβίνου. Θέλει νά τό κατανοήσει και νά του δείξουν κατανόηση. Θά γίνει έτσι ό *ζηλωτής κατηγορούμενος*: πηγαίνει τρέχοντας στήν άνάκριση για νά είναι άκριβής στήν ώρα του παρόλο πού κανείς δέν του όρισε ώρα προσέλευσης. "Όταν οι δύο δήμιοι τόν οδηγούν για εκτέλεση τούς

Μίλαν Κούντερα
Πράγα
"Ένα ποίημα πού χάνεται"

προστατεύει από τὰ βλέμματα τῶν δημοτικῶν αστυνομικῶν. Τό δικαστήριο δέν ἀντιπροσωπεύει πιά γι' αὐτόν ἕνα ἐχθρό, ἀλλά μιά ἀπλησίαστη ἀλήθεια καί τρέχει πίσω της. Θέλει νά ἐπενδύσει ἕνα νόημα στόν χωρίς νόημα κόσμο καί αὐτή ἡ προσπάθεια τοῦ κοστίζει τή ζωή.

Ποιά εἶναι ἡ στάση τοῦ Σβέικ; Στήν ἀρχή τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου πού ξέσπασε μέ τήν εἰσβολή στή Σερβία, ὁ Γιόζεφ Σβέικ, ἀπολύτως ὑγιής, διασχίζει ὅλη τήν Πράγα ὡς τήν ἐπιστρατεύουσα ἀρχή πάνω σέ ἕνα ἀναπηρικό κοροτσάκι: σηκώνει τὰ δανεικά του δεκανίκια καί κραυγάζει μέ πολεμικό ἐνθουσιασμό: «*Στή Σερβία! Στό Βελιγράδι!*»! Οἱ Πραγινοί πού τόν βλέπουν διασκεδάζουν καί γελᾶνε, ἀλλά ἡ ἐξουσία δέν μπορεῖ νά κάνει ἀπολύτως τίποτε ἐναντίον τοῦ Σβέικ. Αὐτός μιμεῖται τέλεια τίς χειρονομίες τοῦ κόσμου πού τόν περιβάλλει, ἐπαναλαμβάνει τὰ συνθήματά του, συμμετέχει στίς τελετές του. Ἄλλά ὅπως δέν τούς ἀποδίδει τήν παραμικρή σοβαρότητα, τίς μεταμορφώνει σέ μιά τεράστια πλάκα.

Σέ μιά στρατιωτική λειτουργία, στήν ὁποία συμμετέχουν ἐπίσης οἱ αἰχμάλωτοι φαντάροι, ὁ αἰωνίως μεθυμένος παπάς Κάντζ ἐκφωνεῖ ἕνα μακρῦ κήρυγμα προσάπτοντας στούς φαντάρους τίς ἀμαρτίες τους. Ὁ Σβέικ ντυμένος μέ τὰ ρούχα τοῦ αἰχμαλώτου ἀρχίζει νά κλαψουρίζει φωναχτά: ὑποκρίνεται τό συγκινημένο ἀπό τὰ λόγια τοῦ παπά γιά νά κάνει τούς συναδέλφους του νά γελᾶσουν. Τό πνεῦμα τοῦ μή σοβαροῦ διασώζει τήν ἐσωτερική ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου-Σβέικ ἀκόμη καί στίς συνθήκες τῆς ἀπόλυτης χειραγώγησης ἑνός ἐμπόλεμου στρατοῦ. Ὁ Σβέικ κατάφερε νά ζήσει καί νά ἐπιζήσει σ' ἕνα κόσμο ἀκατανόητο γιατί, ἀντίθετα ἀπό τόν ἄλλον Γιόζεφ τοῦ Κάφκα, ἀρνεῖται νά δεῖ σ' αὐτόν ἕνα κάποιο νόημα.

Εἶναι συναρπαστικό νά δεῖ κανεῖς τή συνέχεια πού συνδέει τή φανταστική πλοκή μέ τήν πραγματική πραγματικότητα: οἱ μεγάλες φιγούρες τῆς φαντασίας, ὁ Σβέικ καί ὁ Κ. συγχέονται μέ τήν ἴδια τή ζωή. Τά μυθιστορήματα τοῦ Κάφκα εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχουν ἀποσυρθεῖ ἀπό τίς δημόσιες βιβλιοθήκες, ἀλλά ἡ σημερινή Πράγα τά βγάζει συνεχῶς στό προσκήνιο. Γι' αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πασίγνωστα καί οἱ Πραγινοί τά ἀναφέρουν στίς καθημερινές τους κουβέντες ὄχι λιγότερο ἀπό τό ἐμπρόθετα λαϊκό ἔργο τοῦ Χάσεκ.

Εἶδαμε χιλιάδες Γιόζεφ Κ. στή διάρκεια τῆς περιβόητης δίκης τοῦ Σλάνσκι τό 1951. Δίκες αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὑπῆρξαν ἀναρίθμητες καί μέ ὅλες τίς μορφές: καταδίκες, καθαιρέσεις, διαγραφές, μομφές, καταδίωξεις, καί ὅλες συνοδεύονταν ἀπό ἀκατάπαυστες αὐτοκριτικές τῶν ἐνοχοποιημένων θυμάτων πού ἤθελαν μέ κάθε τρόπο νά κατανοήσουν τό δικαστήριο καί τό δικαστήριο νά τούς κατανοήσει. Τά θύματα ὡς τήν τελευταία στιγμή ἀγκομαχοῦσαν νά βροῦν ἕνα νόημα στίς κινήσεις τῆς ἀκατανόητης μηχανῆς πού τούς συνέθλιβε. Κατηγορούμενοι-ζηλωτές, ἦταν διατεθειμένοι νά βοηθήσουν τούς δημίους τους καί, ἀκόμη καί στήν κρεμάλα, φώναζαν: «*ζήτω τό Κόμμα*». Σ' αὐτή τή χονδροειδή αὐταπάρρηση ἔβρισκαν ἕνα μεγαλεῖο. Ὁ ποιητής Λάκο Νοβομέσκι, μετά τήν ἀποφυλάκισή του, ἔγραψε ἕνα ὁλόκληρο κύκλο ποιημάτων ἐξυμνώντας αὐτήν τήν αὐταπάρρηση καί τήν ἀφοσίωση. Οἱ δέ Πραγινοί ἔδωσαν τό ἀκόλουθο ὄνομα σ' αὐτά τὰ ποιήματα: «*ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Γιόζεφ Κ.*».

Σήμερα τό φάντασμα τοῦ Σβέικ δέν εἶναι λιγότερο παρόν στούς δρόμους τῆς Πράγας ἀπ' ὅσο τό φάντασμα τοῦ Γιόζεφ Κ. Λίγο καιρό μετά τή ρωσική εἰσβολή τοῦ 1968 παραβρέθηκα σέ μιά μεγάλη συγκέντρωση φοιτητῶν. Περίμεναν νά τούς μιλήσει ὁ Χούζακ, ὁ νέος ἀρχηγός τοῦ κόμματος πού ἐπέβαλαν οἱ Ρῶσοι. Δέν μπόρεσε ὁ καημένος οὔτε τό στόμα του ν' ἀνοίξει γιατί ὄλος ὁ κόσμος βάλθηκε νά τόν ἐπευφημεῖ: «*Ζήτω ὁ Χούζακ! Ζήτω τό Κόμμα!*». Οἱ ζητωκραυγές κράτησαν πέντε λεπτά, δέκα λεπτά, ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας καί ὁ Χούζακ, μέ πρόσωπο πού κοκκίνιζε ὄλο καί περισσότερο, ἀναγκάστηκε νά φύγει. Σίγουρα τό πνεῦμα τοῦ Σβέικ ὑπαγόρευσε στούς φοιτητές ἐκεῖνο τό ἀξέχαστο χειροκρότημα.

Ἀνάμεσα σ' αὐτά τὰ δύο «*Ζήτω τό Κόμμα*», τῶν καταδίκων κάτω

από την κρεμάλα, και των φοιτητών απέναντι στο Χούζακ, διακρίνω δύο όριακές στάσεις απέναντι στην ολοκληρωτική έξουσία. Η πραγμανή λογοτεχνία τις είχε όρισει τριάντα χρόνια νωρίτερα.

5.

«Φτάνει ή ψυχολογία», έγραφε ο Φράντς Κάφκα στο ημερολόγιό του. Ο Γιαροσλάβ Χάσεκ θά μπορούσε νά γράψει ακριβώς τό ίδιο πράγμα. Ποιός είναι άραγε ο Σβέικ πού συμπεριφέρεται σά ζωντόβολο και πού, σέ οποιαδήποτε περίσταση, έκφωνεί άσυνάρτητα λογίδια; Τί σκέφτεται πραγματικά; Ποιές είναι οί αιτίες τής άνεξήγητης στάσης του; Ο λαϊκός και φαινομενικά εύκολος χαρακτήρας αυτού του μυθιστορήματος δέν πρέπει νά μās κρύβει τόν άσυνήθιστο και μή συμβατικό τρόπο μέ τόν όποιο πλάστηκε τό πρόσωπο του Σβέικ.

Η άντιψυχολογική στάση των συγγραφέων τής Πράγας εμφανίστηκε είκοσι, τριάντα χρόνια πριν από τό περίφημο παράδειγμα των Άμερικανών μυθιστοριογράφων πού άδειασαν τή διήγηση από τίς ένδοσκοπικές παρατηρήσεις, στράφηκαν πρός τή δράση, τό γεγονός, προσπαθώντας έτσι νά συλλάβουν τόν έξωτερικό κόσμο μέσα από τήν όρατή και άπτή του πλευρά. Τό ούσιαστικό στον πραγμανό συμβολισμό είναι κάπως διαφορετικό: δέν έξαντλείται στην προτίμηση για τήν άντρίκια δράση ή τήν έξωτερική περιγραφή αλλά ανακαλύπτει ένα άλλο τρόπο νά κατανοήσει τόν άνθρωπο.

Τό νέο δλέμμα πάνω στον άνθρωπο άντικατοπτρίζεται σέ μιά έντυπωσιακή περίπτωση: *οί δύο Γιόζεφ είναι χωρίς παρελθόν*. Και πραγματικά, από ποιά οικογένεια προέρχονται; Ποιό ήταν τό δρομολόγιό τους; Δέν ξέρουμε τίποτε, και ή τομή έγκειται ακριβώς σ' αυτό τό τίποτε. Γιατί εκείνο πού πάθιαζε μέχρι τότε ένα μυθιστοριογράφο ήταν ή άναζήτηση των αιτιολογήσεων, ή άνασύσταση δηλαδή του μυστηριακού δεσμού πού συνδέει τό παρελθόν μέ τήν παρούσα στιγμή, ή άναζήτηση του «χαμένου χρόνου» πού τό πλέγμα του άποκάλυπτε τό έκτυφλωτικό άπειρο τής ψυχής.

Ο Κάφκα δέν εγκαταλείπει τήν ένδοσκόπηση. Άλλά αν παρακολουθήσουμε προσεκτικά από τό ένα κεφάλαιο στο άλλο τόν τρόπο πού σκέφτεται ο Κ. δέν θά ναι ο πλούτος τής ψυχής του πού θά μās θαμπώσει. Η σκέψη του Κ. περιορίζεται αυστηρά από τήν αυταρχική και δεσποτική κατάσταση πού τόν άπορροφά ολοκληρωτικά. Τό μυθιστόρημα των Πραγινών συγγραφέων δέν άναρωτιέται ποιός είναι ο κρυμμένος θησαυρός τής ανθρώπινης ψυχής αλλά ποιές είναι οί δυνατότητες του ανθρώπου όντας στην παγίδα πού κατάντησε νά είναι ο κόσμος. Ο προβολέας πέφτει πάνω σέ μιά μόνο κατάσταση και στον άνθρωπο πού τήν άντιμετωπίζει. Σ' αυτή τή μοναδική στάση βρίσκεται «τό άπειρο» πού πρέπει νά έξερευνηθει μέχρις έσχάτων. Τήν ίδια έποχή πού ο Μαρσέλ Προύστ και ο Τζαίμς Τζόνς έξαντλούν τά όρια του έφικτου στην ένδοσκοπική έπιδεξιότητα, εκείνο τό «φτάνει ή ψυχολογία» του Κάφκα και του Χάσεκ εγκαινιάζει μιάν άλλη αισθητική μυθιστορήματος. Είκοσι, τριάντα χρόνια άργότερα ο Σάρτρ θά μιλήσει για τήν πρόθεσή του νά στρέψει τήν προσοχή του όχι στους *χαρακτήρες* αλλά στις *καταστάσεις*, «όλες τίς στοιχειώδεις καταστάσεις τής ανθρώπινης ζωής», και θά προσπαθήσει νά συλλάβει τή μεταφυσική τους. Σ' αυτό τό αισθητικό κλίμα, ή τάση των Πραγινών συγγραφέων θά φανεί πιό οικεία μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέ τό έργο τους θά μπορέσουμε νά διεισδύσουμε στο πρωταρχικό νόημα τής άλλαγής προσανατολισμού για τήν όποία γίνεται λόγος: σ' ένα κόσμο όπου οί *έξωτερικοί* καθορισμοί καταδυναστεύουν ολοένα και περισσότερο τόν άνθρωπο, οί *έσωτερικές* αιτιολογήσεις δέν αντιπροσωπεύουν σπουδαία πράγματα.

Ο νέος προσανατολισμός του μυθιστορήματος πού άπορρίπτει τίς συμβάσεις του ψυχολογικού μυθιστορήματος συνδέεται ιστορικά μέ τήν προαίσθηση του ολοκληρωτικού κόσμου. Είναι μιά σύμπτωση γεμάτη νοήματα.

Μίλαν Κούντερα

Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

Μίλαν Κούντερα

Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

6.

Ο Klaus Wagenbach, στην πασίγνωστη βιογραφία του Κάφκα, εξετάζει αναλυτικά την Πράγα και την κουλτούρα της χωρίς να ξέρει τά τσέχικα, έπομένως χωρίς να ξέρει για ποιο πράγμα μιλάει. Καταλαβαίνουμε έτσι γιατί θεωρεί την Πράγα επαρχιακή πόλη, απομονωμένη από τον κόσμο όπου τό έργο του μεγάλου συγγραφέα έπεσε σάν ξεστρατημένος μετεωρίτης.

Κι ωστόσο την εποχή εκείνη ή Πράγα ήταν τά πάντα εκτός από επαρχιακή πόλη. Κατ' αρχήν χάρη στό γεγονός ότι ήταν ή πρωτεύουσα του τσέχικου λαού, πού γεμάτος ζωτικότητα και φιλοδοξίες ζούσε την έθνική του ανανέωση.

Έπειτα, επειδή ό διεθνής προσανατολισμός των Τσέχων, πού άμυνονταν ενάντια στη μονόπλευρη γερμανική εξάρτηση, ήταν πολύ κοσμοπολιτικός: γαλλόφιλος, άγγλόφιλος, ρωσόφιλος. Άλλά κυρίως (στόν τομέα των τεχνών) γαλλόφιλος.

Τέλος, επειδή ή τσέχικη κουλτούρα, δυναμική και νεωτερική, συνυπήρχε άνταγωνιστικά αλλά γόνιμα μέ την κουλτούρα της γερμανικής μειονότητας.

Μάλιστα. Ύπήρχε ή Πράγα της τσέχικης πλειοψηφίας (στις άρχές του αιώνα άριθμούσε 450.000 κατοίκους), ύπήρχε και ή Πράγα της γερμανικής μειονότητας (33.000 κάτοικοι, κυρίως άστοί και διανοούμενοι), αλλά ύπήρχε επίσης ή άκέραιη Πράγα. Σ' αυτήν έζησε ό δίγλωσσος Κάφκα. Κι όχι μόνο αυτός αλλά όλοι οί φίλοι του Έβραίοι συγγραφείς, ό Μάξ Μπρόντ, ό Φράντς Βέρφελ, ό Έγκον Έρβιν Κίς, ό Όσκαρ Μπάουμ, οί όποιοι, ξεπερνώντας τις έθνικιστικές έριδες, ήξεραν να άντλούν από την παράδοση των δύο λαών και να τούς ένωματώνουν στό έργο τους.

Ο Κάφκα, στό ήμερολόγιό του του 1911, περιγράφει τή συνάντησή του μέ τό ζωγράφο Γουίλι Νόβακ πού μόλις είχε τελειώσει μία σειρά των πορτρέτων του Μάξ Μπρόντ. Τό πρώτο σχέδιο, μέ τό γνωστό τρόπο του Πικάσο, ήταν πιστό στό μοντέλο, ενώ τά υπόλοιπα απομακρύνονταν λίγο λίγο για να καταλήξουν σέ μία λιτή άφαίρεση. Ίδου ή πρώτη, όχι όμως και ή τελευταία, έμπειρία του Κάφκα από την κυβιστική ζωγραφική. Τό ήμερολόγιο άποκαλύπτει τό ενδιαφέρον του και την κατανόησή του πού έρχονται σέ άστεία αντίθεση μέ την άμμηχανία του Μπρόντ και πού ό Κάφκα διηγείται σέ τόνο φιλικής είρωνείας.

Πολλοί άρέσκονται να θεωρητικολογούν άσταμάτητα για τις σχέσεις πού τάχα είχε ό Κάφκα μέ τούς Τσέχους αναρχικούς (σχέσεις πού ποτέ δέν άποδείχτηκαν), αλλά ξεχνούν τις πολύ πιο φανερές και σημαντικές επαφές πού είχε μέ τή μοντέρνα τσέχικη τέχνη.

Άπ' τις άρχές του αιώνα ή Πράγα συμμετέχει παθιασμένα στην περιπέτεια της μοντέρνας τέχνης. Τότε ήταν πού οί δεσμοί της Πράγας μέ τό Παρίσι έγιναν πολύ στενοί. Οί Τσέχοι Alfon Mucha και Frantisek Kurka σημαδεύουν έντονα τή γαλλική ζωγραφική και ή ώθηση του παριζιάνικου κυβισμού δέν βρήκε πούθενά άλλο άνταπόκριση τόσο πλούσια και τόσο πρωτότυπη όσο στην Πράγα.

Ο Μάξ Μπρόντ βάφτισε την ομάδα των Έβραίων συγγραφέων πού περιέβαλαν τον Κάφκα και τον ίδιο der Prager Kreis (ό κύκλος της Πράγας). Μετά τό 1925 γίνεται λόγος για ένα άλλο κύκλο της Πράγας: των αισθητικών και γλωσσολόγων (Βίλεμ Ματέσιους, Γιάν Μουκαρόβσκι, Ρόμαν Γιάκομπσον κ.λπ.) πού έπλασαν τή λέξη στρουκτουραλισμός και αυτοανακηρύχθηκαν «στρουκτουραλιστές». Πρίν από τό ξέσπασμα του πολέμου ό Ρόμαν Γιάκομπσον εγκαταλείπει την Πράγα, πηγαίνει στην Άμερική, και ό στρουκτουραλισμός θά γίνει ό τρόπος σκέψης των επόμενων δεκαετιών. Όλα αυτά δέν είναι τυχαία. Η Πράγα ήταν ένα από τά πιο δυναμικά κέντρα της σύγχρονης σκέψης και ευαισθησίας.

7.

Πολλοί λόγοι προόρισαν την Πράγα να γίνει η πρώτη μητρόπολη του στρουκτουραλισμού. Τό ήθικό κύρος της νέας δημοκρατίας και του προέδρου της Μάζαρικ, μεγάλου δημοκράτη που τον θαύμαζε ολόκληρη η Ευρώπη και συγγραφέα ενός έντυπωσιακού φιλοσοφικού έργου που άλλωστε η επιρροή του στη δομική γλωσσολογία δεν ήταν διόλου άμελητέα· τό φιλόξενο και κοσμοπολιτικό κλίμα, ευαίσθητο στις ξένες επιρροές, γερμανικές, ρωσικές, πολωνικές· ή αυτόχθονη παράδοση της τσέχικης φορμαλιστικής αισθητικής («αισθητική σχολή της Πράγας», τέλη του 19ου αιώνα) και ή ένταση των γλωσσολογικών έρευνών (επικεντρωμένες ήδη πριν από τον πόλεμο γύρω από τον Βίλεμ Ματέσιους, μαθητή του Μάζαρικ)· τέλος (και κυρίως) ή τσέχικη δυναμική καλλιτεχνική πρωτοπορία που βρήκε ανάμεσα στους στρουκτουραλιστές τους καλύτερους φίλους και συμμάχους.

Η αίσθηση της συγκεκριμένης ανάλυσης, τό εύρος του ορίζοντα (από τή μοντέρνα ποίηση ως τά μεσαιωνικά κείμενα, από τήν πρόζα του Κάπεκ ως τίς φολκλορικές και έθνογραφικές έρευνες), ή αγάπη της σαφήνειας, ή φιλοδοξία να αντιμετωπιστεί τό ουσιαστικό, είναι τά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους Τσέχους στρουκτουραλιστές. Η επιτήδευση και ό δογματισμός που διακρίνουν τίς ύστερες φάσεις του στρουκτουραλισμού τους ήταν άγνωστες.

Η θεωρητική συμμαχία του στρουκτουραλισμού με τό μεταπολεμικό μοντερνισμό ήταν φαινόμενο απολύτως μοναδικό. Οί αισθητικές θεωρίες που συνοδεύουν τά νεωτερικά κινήματα έχουν συνήθως χαρακτηρα απολογητικό. Όμως δεν ήταν αυτή ή περίπτωση του στρουκτουραλισμού της Πράγας: ένας γενικότερος στόχος τον συνέδεε με τήν καλλιτεχνική πρωτοπορία: *νά κατανοήσει και νά υπερασπιστεί τήν ιδιοτυπία της τέχνης.*

Αν ένα μυθιστόρημα (ποίηση ή φίλμ) είναι ένα περιεχόμενο βαλμένο σε μιά φόρμα, δεν είναι παρά ένα μεταμφιεσμένο ιδεολογικό μήνυμα: ό αισθητικός του χαρακτήρας καταβαρυνώνεται. Η ιδεολογική ανάλυση ενός μυθιστορήματος (και μάς προτείνεται μόνο αυτή παντού και πάντα) είναι εξίσου άπλουστευτική, αποβλακωτική και ίσοπεδωτική όσο και ή ιδεολογική περιστολή της ίδιας της πραγματικότητας. Έπιμένουμε στην ιδιοτυπία της τέχνης για ν' αποδράσουμε από τήν πραγματικότητα· αντίθετα, θέλουμε να βλέπουμε ένα δέντρο σ' ένα δένδρο και ένα ζωγραφικό πίνακα σε ένα ζωγραφικό πίνακα. Πρόκειται για μιά αντίσταση ενάντια στις δυνάμεις που στενεύουν και ακρωτηριάζουν τήν τέχνη και τον άνθρωπο.

Αν νοήσουμε τό έργο τέχνης σαν οργανισμό όπου όλα είναι ταυτόχρονα μορφή και περιεχόμενο και όπου τά πάντα είναι μή αναγώγιμα σε άλλη γλώσσα (γλώσσα ιδεολογικής ερμηνείας), οί Πραγινοί στρουκτουραλιστές υπερασπίστηκαν τή μή αναγωγιμότητα του ίδιου του ανθρώπου. Ήταν σά να μοιράζονταν με τον Κάφκα, τον Κάπεκ και τους άλλους τήν αγωνία τους (απολύτως πραγμανή) μπροστά στις συρρικνωτικές δυνάμεις που τους πλησίαζαν άδυσώπητα από τά βάθη του μέλλοντος.

8.

Ο γαλλικός υπερρεαλισμός ερμηνεύεται συχνά σαν εξέγερση ενάντια στο δυτικό ορθολογικό πνεύμα, ενάντια στην καρτεσιανή ψυχρότητα. Όμως, πράγμα περίεργο, αυτή ή αντιορθολογική εξέγερση γρήγορα πήρε τή μορφή της ορθολογικότητας των θεωρητικών μαυιφέσεων που άφησαν ίχνη στη γαλλική μνήμη, αλίμονο, πιο βαθιά από τό σαγηνευτικό παράλογο της υπερρεαλιστικής τέχνης.

Ο τσέχικος υπερρεαλισμός δεν είχε λόγο να εξέγερθει ενάντια στον τσέχικο καρτεσιανισμό γιατί καρτεσιανισμός στην Πράγα δεν υπήρχε. Ο υπερρεαλισμός αντιπροσώπευε μιά οργανική κατάληξη της καλλι-

Μίλαν Κούντερα
Πράγα
Ένα ποίημα πού χάνεται

τεχνικής παράδοσης της Πράγας, και επιβεβαίωση της φαντασιακής και άνορθολογικής ιδιοτυπίας.

Χάρη στο φυσικό ριζωμα στην πολιτισμική ιστορία της χώρας αυτό πού ονομάζεται τσέχικος υπερρεαλισμός (και πού δέν ήταν παρά μία προέκταση τών αυτόχθονων πρωτοποριακών ρευμάτων, ιδίως τού «ποιητισμού») είχε μίαν ασύγκριτα πιά μεγάλη επιρροή στο σύνολο της έθνικης λογοτεχνίας απ' ό,τι ο γαλλικός υπερρεαλισμός στη γαλλική κουλτούρα. Σχεδόν όλες οί μεγάλες προσωπικότητες της σύγχρονης τσέχικης κουλτούρας σημαδεύτηκαν από τό μάγεμα, τή γοητεία τού υπερρεαλιστικού πειρασμού. 'Ακόμη και τά πλατιά στρώματα τού τσέχικου κοινού είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα σ' αυτό τού είδους τήν όμορφιά.

Γιά πρώτη φορά άκουσα στίχους τού Βίτσελαβ Νέζβαλ, τού πιά μεγάλου από τούς Τσέχους υπερρεαλιστές όταν, παιδί έξι χρονών, περνούσα τό καλοκαίρι σ' ένα χωριό της Μοραβίας. Τούς άπάγγελαν γοητευμένοι οί φοιτητές της εποχής πού παραθέριζαν κοντά στους χωριάτες γονείς τους. Στους έσπερινούς περιπάτους ανάμεσα στά σταροχώραφα, μού έμαθαν όλη τήν ποίηση της *Γυναίκας στόν πληθυντικό*. Δεδομένου ότι στην τσέχικη κοινωνία δέν υπήρχε ούτε άριστοκρατία ούτε μεγαλομπουρζουαζία, ή πραγμανή καλλιτεχνική πρωτοπορία ήταν πολύ κοντά στους άπλους ανθρώπους, στόν κόσμο της δουλειάς και της φύσης. Αύτή ή κατάσταση προσδιόρισε ακόμη και τήν εμπνευσή τους.

Ο Νέζβαλ, μέ τό κατακόκκινο και αιωνίως σέ έξαψη πρόσωπο, μένει στην άνάμνησή μου. Τόν άκούω νά επαναλαμβάνει τή λέξη *συγκεκριμένο*, αυτό τό επίθετο πού αντιπροσώπευε γι' αυτόν τήν ουσιαστική ποιότητα της σύγχρονης εμπνευσης, ένα επίθετο πού τό ήθελε άπερραντα μεστό σέ παραστάσεις, διωμένες εμπειρίες και άναμνήσεις. «'Από τά κρίνα, σύμβολα της άγνείας, προτιμώ εκείνο πού μικρό παιδί έσπασα ένα πρωί παίζοντας κρυφτό». «Είναι εκπληκτικό, έλεγε μία φορά, νά θλέπει κανείς ένα διακεκριμένο άνθρωπο νά μήν καταλαβαίνει τίποτε από τή σύγχρονη ποίηση, διότι άπλούστατα άναζητά σ' αυτήν άλληγορίες». Μισούσε τούς «ιδεολόγους της τέχνης» πού παθιάζονται νά μετατρέψουν ένα ποίημα ή ένα πίνακα σέ πλατυασμούς και κακομοιρίες περί νοήματος και μηνύματος. Τή δεκαετία τού '30 μέ άλλους Τσέχους υπερρεαλιστές, ο Νέζβαλ άνακάλυψε τόν Κάφκα και κορόιδευε εκείνους πού θεώρησαν ότι ο πύργος είναι ή θεία χάρη, ή κόλαση, ο Θεός, αντί νά άναγνωρίσουν στο έργο τού Κάφκα τόν συγκεκριμένο παραλογισμό της εποχής μας.

Η βαθύτερη τάση τού τσέχικου μοντερνισμού δέν είναι, νομίζω, τό νά θεωρούμε τή γοητεία της φαντασίας ως υποκατάσταστο της ζωής αλλά νά τήν νιώθουμε σάν «μέθη τού συγκεκριμένου». Αύτή ή διάθεση για τό συγκεκριμένο συνέδεσε τόν υπερρεαλιστή Νέζβαλ μέ τόν αντίποδά του Βλαντιμίρ Χόλαν πού συχνά ή ποίησή του συγκρίνεται μέ τήν ποίηση τού Ρίλκε ή τού Βαλερύ. Κι ωστόσο ή ποίηση τού Χόλαν γεμάτη φροντίδα για τή μοίρα τών χωριατών, τών ύπηρετριών, τών περηγήδων και τών εγκληματιών συνθλίβεται κάτω από τό «βάρος τού συγκεκριμένου» και γι' αυτό διαφέρει ριζικά κι από τόν Ρίλκε και από τόν Βαλερύ.

9.

Ποιό άλλο έργο θά μπορούσε νά φωτίσει καλύτερα τόν πρωτότυπο χαρακτήρα τού τσέχικου μοντερνισμού, τήν όρεξή του για τό συγκεκριμένο, τήν πληβειακή του όψη από τό έργο τού συνθέτη Λέο Γιάνασεκ; Μαζί μέ τόν Κάφκα είναι ή πιά μεγάλη προσωπικότητα της σύγχρονης τέχνης της χώρας του. Αυτό κανείς δέν τό ήξερε καλύτερα από τόν Μάξ Μπρόντ πού όχι μόνο έσωσε και διέδωσε τό έργο τού Κάφκα αλλά (πράγμα πού είναι λιγότερο γνωστό) υπεράσπισε εξίσου τό έργο τού Γιάνασεκ: έγραψε θαυμάσιες αναλύσεις για τίς συνθέσεις του, μετέφρασε τίς όπερές του στά γερμανικά, δημοσίευσε τήν πρώτη βιογραφία του τό 1924. Ο άγώνας του γι' αυτόν τόν παραγκωνισμένο και

ιδιοφυή συνθέτη ήταν τόσο παθιασμένος και τόσο σημαντικός πού ο Κάφκα δέν δίστασε νά τόν συγκρίνει μέ τόν άγώνα του Γάλλων διανοουμένων στην υπόθεση Ντρέφους.

Τό έκπληκτικό στή μουσική του Γιάνασεκ (και συνάμα τό μειονέκτημά της) είναι ότι δέν κατατάσσεται πουθενά. Μέ τίς τελευταίες συμφωνίες του Μάλερ, στά πρώτα έργα του Σένμπεργκ, ο μουσικός ρομαντισμός έξαντλεί τά όρια των δυνατοτήτων του. Άλλά οι νέοι τόν ένταφιάζουν μέ πάταγο και μαζί μέ τό ρομαντισμό ένταφιάζουν μιάν όλόκληρη γενιά πού έξέλαβε τή μουσική σάν καθρέφτη τής ψυχής, έκφραση και έξομολόγηση. Σ' αυτή τήν κρίσιμη στιγμή ο Γιάνασεκ βρήκε στή σύγχρονη κατάσταση τής μουσικής μιάν άλλη δυνατότητα έξέλιξης. Κανείς άλλος δέν τό είδε εκτός απ' αυτόν. Και τήν άκολούθησε μόνος.

Άντιτίθεται επίσης ο Γιάνασεκ και στή ρομαντική μουσική αλλά ή πολεμική του είχε άκριβώς τό αντίθετο νόημα: τής καταλογίζει όχι ότι επιδιώκει νά έκφράσει τίς ψυχικές καταστάσεις αλλά ότι άπέτυχε σ' αυτή τήν προσπάθεια· ότι κοροϊδεύει, ότι αντί νά δείξει γυμνό τό συναίσθημα μās προτείνει κλισέ, χειρονομίες και πόζες. Θέλει, λοιπόν, ο Γιάνασεκ νά πετάξει τίς μάσκες τής αλήθειας. Γι' αυτό δέν άρνιέται τή μουσική ως έκφραση αλλά αντίθετα θέλει νά τής άφαιρέσει κάθε νότα πού δέν θά ήταν έκφραση γυμνή και καθαρή. Και καταλήγει έτσι σέ μιάν μουσική δομή πρωτάκουστης έκφραστικότητας και οικονομίας.

Άλλά τό νά μιλάμε για ειλκρίνεια του αισθήματος δέν είναι σά νά άναμασούμε ένα κλισέ χωρίς νόημα; Όχι. Η μουσική του «συγκεκριμένου» κατείχε τόν Γιάνασεκ πριν από τόν Βαρέζε, πριν από τόν Μεσίαεν. Προσέχει τούς ήχους τής φύσης, τά κελαδήματα των πουλιών αλλά κυρίως (στόν τομέα αυτό είναι μοναδικός και χωρίς διάδοχο) μελετά τήν καθημερινή λαλιά, τούς τονισμούς της, τίς μελωδίες της, τούς δύσκολους ρυθμούς της. Κλέβει θραύσματα συζητήσεων στό δρόμο, στην άγορά, στό πλήθος των σταθμών, παντού. Κλέβει όπως ένας άδιάκριτος φωτογράφος (άκόμη και τά βογγητά τής κόρης του δέν του ξεφεύγουν) και μεταγράφει όλους αυτούς τούς ήχους σέ νότες. Υπάρχουν χιλιάδες μουσικές νότες πού σήμερα φυλάγονται σέ κάποιο μουσείο και πού μαρτυρούν για τή σοβαρότητα των έρευνών του: ήταν ή άναζήτηση τής μουσικής σημαντικής. Σά νά 'θελε νά καθιερώσει ένα αισθηματικό λεξικό των μελωδικών φράσεων, σά νά 'θελε νά συλλάβει τό μυστηριακό δεσμό ψυχολογίας και μουσικής.

Όποια κι αν είναι ή αντικειμενική αξία των έρευνών του ωστόσο χαρακτηρίζουν τούς προσανατολισμούς του συνθέτη: θέλει νά διακόψει κάθε σχέση από τή μουσική πού φτιάνεται μέ μουσική (όπως περίπου ένας συγγραφέας άρνείται νά κάνει «φιλολογία»), άναζητά νέες πηγές τής μουσικής γλώσσας, πιό κοντά στην ψυχολογία; πιό στενά δεμένες μέ τή ζωή. Θέλει έτσι νά πετύχει όχι μόνο μιάν νέα όμορφιά (μιάν νέα ήχητικότητα, ένα νέο τύπο μελωδίας, μιάν νέα σύνθεση), αλλά και μιάν μεγαλύτερη *άκρίβεια* (ψυχολογική άκρίβεια) του μουσικού λόγου πεισμένος ότι ή μουσική είναι τμήμα τής επιστήμης του ανθρώπου. Οι προσπάθειες του Γιάνασεκ δέν ήταν ούτε donkixotικές ούτε ούτοπιστικές. Πέτυχε νά δημιουργήσει στίς τελευταίες δεκαετίες τής ζωής του, άνάμεσα στά πενήντα και εβδομήντα τέσσερα χρόνια του (σίγουρα είναι ο πιό μέγανος γέροντας τής ιστορίας τής μουσικής), ένα θαυμάσιο έργο (πολυάριθμα χορωδιακά, μιάν νέα αισθητική τής όπερας — έγραψε πέντε πού είναι άριστουργηματικές).

10.

Τό χρόνο πού πέθανε ο Γιάνασεκ έγραψε τήν τελευταία (τήν πιό ώραία και άπίστευτη) όπερά του, κάτι σάν μουσική διαθήκη: *Τό σπίτι των νεκρών*, μέ βάση τόν Ντοστογιέβσκι. Πώς του ήρθε νά άσχοληθεί μ' αυτό τό άδιανόητο θέμα πού σίγουρα θά άπωθούσε τό κοινό, αυτό τό ρεπορτάζ φυλακής, χωρίς ιστορία, χωρίς πλοκή; Γιατί αυτό τό άπαίσιο σκηνικό πού δέν έχει καμιά σύνδεση μέ τή ζωή του συνθέτη;

Μίλαν Κούντερα
Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

Μίλαν Κούντερα
 Πράγα
 "Ένα ποίημα που χάνεται"

Είναι αλήθεια ότι η μοντέρνα μουσική αντικαθιστά μεμιάς τό κάτεργο του 19ου αιώνα με τό στρατόπεδο συγκέντρωσης και ότι μένουμε κατάπληκτοι απ' αυτό τό θέαμα πού θά ήταν αδύνατο νά γίνει πιό σύγχρονο μέ τήν εποχή μας. Άλλά τό 1928, εκείνα τά ειρηνικά χρόνια; Σέ ποιά από τίς μαύρες μας νύχτες αφιέρωνε ό Γιάνασεκ τό σκοτεινό του όραμα;

Δέν μπορώ νά τό εξηγήσω. Όσοτόσο τά τρία μεγάλα μνημεία τέχνης πού η χώρα μας ύψωσε στόν 20ό αιώνα αντιπροσωπεύουν τρεις πτυχές τής μέλλουσας κόλασης: τό γραφειοκρατικό λαβύρινθο του Κάφκα, τή στρατιωτική ήλιθιότητα του Χάσεκ, τή στρατοπεδική απόγνωση του Γιάνασεκ. Μάλιστα ανάμεσα στή *Δίκη* (1917) και στό *Σπίτι των νεκρών* (1928) τά πάντα είχαν ειπωθεί στην Πράγα, και η Ίστορία δέν είχε παρά νά άνέβει στή σκηνή για νά μιμηθεί αυτά πού η έμπνευση είχε φανταστεί.

Τό περιδόητο πραξικόπημα του 1948 έφερε όχι μόνο δίκες αλλά Κάφκα, ήλιθιότητα αλλά Χάσεκ και φυλακές αλλά Γιάνασεκ, αλλά και τήν εκμηδένιση του πολιτισμού πού γέννησε αυτούς τούς δημιουργούς. Έκτοτε δέν καταλαβαίνουμε καλά καλά τί μάς συμβαίνει. Η Τσεχοσλοβακία ύστερα από χίλια χρόνια ιστορίας δεμένης με τή Δύση έγινε χώρα τής Άνατολής. Έγινε ό τόπος όπου η Δύση (πού συνήθως αντιπροσωπεύει τήν εικόνα του άποικιοκράτη) έποικίστηκε η ίδια και όπου ό δυτικός πολιτισμός (πού όλος ό κόσμος δέχεται ότι είναι κατακτητικός και επιθετικός) έχασε τήν ταυτότητά του. Η ιστορική άδικία θέλησε ώστε αυτός ό «έποικισμός τής Δύσης» νά γίνει σε μιά χώρα πού δέν έποίκισε κανένα.

Άμέσως μετά τό πραξικόπημα τής Πράγας τό 1948 οργανώθηκαν οι μεγάλες εκστρατείες «ένάντια στον κοσμοπολιτισμό» (δηλαδή ενάντια στο δυτικό πολιτισμό). Κι άμέσως όλη η σύγχρονη πνευματική κληρονομιά τής χώρας μου γράφτηκε στο μαυροπίνακα. Τότε ήταν πού ό Γιάν Μουκαρόβσκι έκανε πνευματικό χαράκιρι και άρνήθηκε όλο τό στρουκτουραλιστικό του έργο. Τότε ό Βλαντιμίρ Χόλαν κλείστηκε στο διαμέρισμά του έθελοντής - φυλακισμένος - κι άκόμη σήμερα δέν βγαίνει απ' αυτό.

Όσοτόσο δέν είχε έρθει άκόμη τό τέλος. Η μορφωτική ζωτικότητα τής χώρας άντιστάθηκε και λίγο λίγο ξαναέκρδισε έδαφος χάρη στην έπιμονή, χάρη στην συλλογική σύμπνοια, χάρη στην πανουργία: όλα όσα άπαγορεύτηκαν ξανάρθαν στο προσκήνιο τή δεκαετία του '60. Ήταν ένας πραγματικός πόλεμος, ό πόλεμος ενός πολιτισμού για τή ζωή του, τήν επιδίωσή του.

Μιά από τίς μεγαλύτερες μάχες αυτού του πολέμου έγινε για τον Κάφκα. Τό 1963 οι Τσέχοι διανοούμενοι οργανώσαν μιά διεθνή διάσκεψη σ' ένα πύργο τής Βοημίας όπου άποκατέστησαν αυτόν τον καταραμένο συγγραφέα. Οι Ρώσοι ιδεολόγοι δέν ξέχασαν ποτέ αυτήν τήν άνυπακοή. Στα έπίσημα κείμενα πού προορίζονταν νά δικαιολογήσουν τήν εισβολή στην Τσεχοσλοβακία τό 1968 σημειώνεται ότι τό πρώτο σημάδι τής άντεπανάστασης ήταν η άποκατάσταση του Κάφκα.

Η επιχειρηματολογία αυτή μοιάζει παράλογη, αλλά αν και ήλιθια είναι άποκαλυπτική: η εισβολή στην Τσεχοσλοβακία δέν ήταν μόνο νίκη του «δογματικού κομμουνισμού» ενάντια στον «φιλελεύθερο κομμουνισμό» (τρέχουσα εξήγηση των γεγονότων) αλλά έπίσης (πλευρά πού μακροπρόθεσμα θά άποδειχθεί πιό σημαντική) η όριστική προσάρτηση μιάς δυτικής χώρας από τον πολιτισμό του ρωσικού ολοκληρωτισμού. Και λέω καθαρά *πολιτισμό* κι όχι πολιτικό σύστημα ή Κράτος. Ο Κάφκα δέν προκαλεί αυτή τή λύσσα στην Μόσχα επειδή είναι άντικομμουνιστής η επειδή άντιτίθεται στα στρατιωτικά συμφέροντα του Κρεμλίνου, αλλά γιατί ενσαρκώνει ένα άλλο πολιτισμό, ξένο και μη άφομοιώσιμο στον πολιτισμό του άποικιοκράτη που αναπτύσσεται σ' όλο τον κόσμο πολιτικά ενω συγχρόνως όπισθοδρομεί πολιτιστικά προς τό βυζαντινό του παρελθόν.

11.

Ἐν ὀλίγοις ἡμετέροις ἔτεσι, ὡς καὶ ἡ Δύση, ἡ ἀνάστασις τοῦ 1910 καὶ τοῦ 1940 ἔζησε τὸ ἀπόγειόν της. Μετὰ ἀπὸ ἓνα διαιετήριον αἵματόν της, ἡ δεκαετία τοῦ '60 ἦρθε σάν τελευταία ἡμέρα τῆς χιλιόχρονης ἱστορίας της. Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς ἀφυπνίστηκε σὲ ἓνα κόσμον ὅπου τὰ μαῦρα ὄνειρά της εἶχαν γίνῃ πραγματικότητα. Ἀφανισμένος ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴν νύκτα ἤξερε νὰ τὴν ἀντικατοπτρίζῃ, νὰ τὴν κρίνῃ, νὰ τὴν εἰρωνεύεται, νὰ τὴν ἀναλύῃ, νὰ τὴν μετασχηματίζῃ σὲ ἀντικείμενον τῆς δικῆς της πνευματικῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ μικροῦ διαπερνουσοῦ τὴν ἔπαρση τοῦ μεγάλου. Ἡ ἐλαφράδα της κατέτρωγε τὴ φόβη τῆς ἰδεολογικῆς σοβαροφάνειας. Ἡ αἴσθησίς της γιὰ τὸ συγκεκριμένον ἀντισηκώσαν ἐναντία σὲ τὴν πῶς μεγάλας καταδυναστευτικὰς δυνάμεις πού ἔβγαλε ἀπὸ τὰ ἔγκατά της ἡ ἱστορία. Ἀπ' αὐτὸ τὸ πολυτροποσὸν γεννήθηκε πλειάδα ἔργων, ἓνα θέατρον, ἓνας κινηματογράφος, μίαν λογοτεχνίαν, μίαν σκέψιν, ἓνα χιούμορ, μίαν ὀλοκληρὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν, μοναδικὴν καὶ ἀνεπανάληπτην. Γιατί ὅπως τὸ εἶπε καὶ ὁ Βλαντιμίρ Χόλαν

*μόνον ὁ Χριστὸς θὰ μποροῦσε νὰ ζωγραφίσῃ
τὴ γυναῖκα τοῦ Πόντιου Πιλάτου.*

Ἡ Δύση δὲν κατάφερε νὰ καταλάβῃ ἔγκαιρα τὸ νόημα αὐτῆς τῆς δημιουργικῆς ἐκρηξῆς καθὼς ἦταν στραβωμένη ἀπὸ τὴν πολιτικοποιημένην περιοριστικὴν ὄραση τῶν πραγμάτων: ἢ ἔβλεπε μίαν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ζωτικότητος τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος (ἢ βλακείαν τῆς ἀριστοκρατίας) ἢ ἀρνιόταν νὰ ἀναγνωρίσῃ κάποια ἀξία (σὲ ὅποιονδήποτε βρισκόταν πίσω ἀπὸ τὴν πρόσοψιν τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος (ἢ βλακείαν τῆς δεξιᾶς). Ἐτοίμο ὁ σοβιετικὸν παραπέτασμα προστέθηκε τὸ παραπέτασμα τῆς δυτικῆς ἀκατανόησις.

Ἡ ρωσικὴ εἰσβολὴ τοῦ 1968 σάρωσε τὴ γενιά τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καὶ μαζί μ' αὐτὴν ὅλον τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν πού προηγήθηκε. Τὰ βιβλία μας κλείστηκαν σὲς ἴδιες ἀποθήκες πού εἶχαν καταχωνιαστῆ καὶ τὰ βιβλία τοῦ Κάφκα ἢ τῶν Τσέχων ὑπερρεαλιστῶν. Οἱ ζωντανοὶ νεκρώθηκαν πλὴν στοὺς νεκροὺς πού ἀπονεκρώθηκαν διπλά.

Ἐν τὸν καταλάβομε ἐπιτέλους: δὲν εἶναι μόνον τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δημοκρατίας, τῆς δικαιοσύνης κ.λπ. πού δὲν ὑπάρχουν σὲ τὴν Πράγα. Ἀλλὰ ἓνας μεγάλος πολιτισμὸς σήμερον εἶναι

*σάν φύλλον χαρτιοῦ σὲς φλόγας
ὅπου χάνεται - ὁ ποιῆμα*

Μίλαν Κούντερα
Πράγα

Ἐνα ποίημα πού χάνεται

*Εἶναι μεσημέρι, κάθομαι
κάτω ἀπὸ μίαν χρωματιστὴν
ὀμπρέλλαν*

*Στὰ πόδια μου ἀπλώνεται
ἡ Πράγα*

τὴ βλέπω ὅπως φανταζόμουννα

τὴς γητεμένους πολιτείας

τὴ βλέπω ὅπως τὴν

ὄνειρεύτηκαν

ἄλλοπαρμένοι οἰκοδόμοι

χτίστες

τὴ βλέπω σὰ θρόνον

πρωτεύουσαν τῆς μαγείας

τὴ βλέπω ὅπως φρούριον

ἡφαίστειον

πού σὲν πυρετὸν τοῦ ἔσκαψε

σὲ τὴν πέτρα ἓνας δαιμονισμένος

Βίτεσλαβ Νέζβαλ,

Πράγα μὲ τὰ βρόχινα δάκτυλα

Ο Λογοτεχνικός Πολίτης

6

Επιμέλεια τυχούς: Μαρίانا Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιάννης Δάλλας
Ισολογισμοί

•
Αλέξανδρος Κοτζιάς
Η άνοσσηλα του γάμου
(σποσπασμο)

•
Τζορτζιο Μανγκανέλλι
Ατελειότητα
(σποσπασμο)
μεταφραση: Τζένη Μαστοράκη

•
Pierre Macherey
Μερικές στοιχειώδεις έννοιες
για μια θεωρία της λογοτεχνικής παραγωγής
μεταφρ. Δημ. Μηλιόκης
Δημ. Στεφός

•
Μιχάλης Πιερής
«Μύρα Λιθάρια»
του Μιχάλη Γκανό

•
Γιαν-Η. Χάρης
Όταν κατολισθοίνουν κεραινοί...

Γιάννης Δάλλας

Ἴσολογισμοί

1

Ἐκεῖ πού ἔρπεις μέσ στό πλήθος
 ἢ λάμα πέφτει
 καί τσακίζει τά πλευρά
 ἑνός πολύποδα
 καί τό πρωί
 ὅ,τι ἀπομένει ζεῖ
 μά ζεῖ καί σέρνεται
 κουτσά
 μέ τά μισά του πόδια
 Ἔτσι ἡ Συνήθεια:
 στημένη λαιμητόμος

2

Οἱ πόροι τοῦ κορμιοῦ μου πού ἦταν ὄρμοι ὠραίων αἰσθημάτων
 Αἰσθητηρίων ἀπολήξεις πού μοῦ ἀνοίγατε πανιά γιά σαρκικές ναυσιπλοῖες
 Διάκενα ἀπό δύο στιγμές πού ὠθούσατε γλυκά τήν ἁμαρτία ὡς τήν τρέλα
 Κι οἱ τελευταῖες ἴνες τοῦ μυαλοῦ δονούμενες σάν ἀρχαγγέλων σάλπιγγες
 Κι ὕστερᾶ αὐτή ἡ ξεστή βροχή τῶν στίχων σάν σπέρμα καί χρυσόσκονη διαπτόντων
 πάνω στό χαρτί μου
 Τόσα ὄρμητήρια καί τώρα σάν ἐπάλξεις γκρεμισμένες

3

αἰκμή εἰδυλλίου

Στή νάρκη τοῦ μεσημεριοῦ πετάχτηκε ἔξω κι εἶδε τήν ἐπέλαση
 Πράσινα ἱππάρια ἀπό παντοῦ σάν σύναξη ἐπιδρομέων πίσω ἀπό τό φράχτη
 Ἄλλα θελήματα ἀπ' τοὺς σταύλους τ' οὐρανοῦ κι ἄλλα σάν κέλητες ἵπποδρομίου
 Τά πῖο μικρά τετραποδίζοντας ἀπ' τ' ἄλωνάκια καί τίς θημωνιές τοῦ γείτονα
 θεόγυμνες ἀμαδρυάδες κι ἄντε νά τίς πιάσεις

4

Ὁ νυκτοβάτης νοῦς γυρίζει μέσ στά ἐρείπια τοῦ Χρόνου
 Φορεῖ πολύχρωμα φτερά φασιανοῦ καί τατουάζ ἐξωτικών περιοχῶν
 φορεῖ τά παρδαλά τά ροῦχα ἑνός τρελοῦ
 Κατρακυλᾷ κι ἀνασηκώνεται κι ἀναζητᾷ ξανά τίς κορυφές
 Γυρεύει τή χαμένη ἀγάπη του σέ μυστικούς νερόμυλους
 Τό θρόισμα καί τά φιλιὰ της κάτω ἀπ' τή βασιλική βελανιδιά
 Τό φῶς τοῦ φεγγαριοῦ καί τή ματιά της μέσ στή μαύρη θάλασσα
 τῆς Εἰμαρμένης
 Γυρεύει νά στεφανωθεῖ τήν ἀλουργίδα καί τή δόξα τοῦ πρωينوῦ
 τίς ὄρες τίς ἀραχνούφαντες σάν καταχνιές τοῦ δειλινοῦ
 Γυρεύει τό στεφάνι τοῦ μεσονυχτιοῦ αὐτή τήν ἄλω πού μαγγώνει
 ὅλα τά μέτωπα
 Καί μιά τυχαία συνουσία σ' ἄβατη σπηλιά ν' ἀστράψει ἡ νύχτα καί νά ξαστερώσει
 Καί πίσω του σάν βάτος ἡ ζωὴ νά καίγεται
 (Ὁ καταϊβάτης νοῦς πού γέμισε τή νύχτα σκοτωμένα ὄνειρα)

5

Ἄσε τὴν τύψη σου
νά γίνει ἓνα τριζόνι
τό καλοκαίρι γέμισε
κουφαλιασμένες νύχτες

Τό σπίτι τρίζει ὡς τὰ θεμέλια
καί στά δοκάρια τῆς σκεπῆς
τυφλές ψυχές σά νυχτερίδες

6

Στά πάμφωτα χαλάσματα πού βρέθηκα
– μιὰ βίβλα πρὸ Χριστοῦ ρωμαϊκή
(καθὼς μέ πληροφορήσε ὁ σοφός μου φίλος) –
ὥρα τοῦ δειλινοῦ ἔσκυψα κι εἶδα
ἀνάμεσα ἀπ' τὰ τελευταῖα ἀγκάθια τοῦ ἡλίου
τῶν ἡμερῶν μου τῶν παλαιῶν τὰ ἰνδάλματα

Μέ πράσινες ἀναλαμπές στό βλέμμα τους
εἶδα τῶν ἀναμνήσεων τὰ πρόσωπα
καί μέ τὰ μέτωπα στό τζάμι, δλονυκτίως
ἀλλάζαμε φωνές καί αἰσθήματα

(Ὁ παραθεριστής καί τὰ εἶδωλα τῶν χρόνων του)

7

Τί φάλτσες ταβανόπροκες τ' ἀστέρια!
Τράδηξες μιὰ
κι ἄρχισε τότε νά σταλάζει
μέσα σου ἡ πίκρα κι ἡ χολή τῶν πεθαμένων

8

Στή μέση τῆς διαδρομῆς καί τῆς ἀσφάλτου
ἡ πιό βαθιά πληγή τοῦ πράσινου
βαγόνι τό βαγόνι σύρθηκα
σ' ἀχραντη γαλαρία

μέ τὴν ψυχὴ μου προλετάρια
καί τ' ἀστικά μου τραύματα στό σῶμα

(νά βαφτιστώ νά ξαναγίνω γήινος
μ' ἀστερωπές ἀναλαμπές στό βλέμμα)

9

Στή μέση τῆς ἀσφάλτου καί τῆς πίσσας
σῆραγγα τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων
Στήν ἄλλην ἄκρη θαμποχάραζε
– ἡ τέλεια ἀνάληψη –
ἓνα βαγόνι ταπεινῶν τό πλήρωμα

στά δυό τους χέρια θάια καί ρομφαίες
 "Όλη ἡ στοά σά νά 'χε γίνει φῶς καί σάλπιζε
 γιά μιάν ἐγκόσμια κρίση

10

Τοῦ 'πεσε ἡ λύπη του
 στή μέση τῆς γιορτῆς
 ἔσκυψε καί τήν πήρε
 σάν τόν κλέφτη
 μάτι συντρόφου μή τόν δεῖ
 αὐτόν πού παραφώνησε
 στήν πιό τρελή τήν πιό πικρή
 ἀποκριά τοῦ κόσμου

(Σέ τόσες προσωπίδες γύψινες
 ἡ μόνη σύσπαση
 σάν κάπου στ' ἄδυτα τοῦ δρόμου
 νά ράγιζε ἀγιογραφία
 καί νά 'σπασε ὁ χορός
 τῶν θεοφόρων)

11

Βυθίστηκα στήν πιό πυκνή σκιά τοῦ πράσινου
 Πίσω μου ἡ πόλη παραπίσω ὁ δήμιος
 μιὰ κίτρινη κηλίδα

12

Μές στήν κυψέλη τοῦ μυαλοῦ χιλιάδες σκέψεις
 ἔτσι, κι αὐτές βουίζοντας
 ὅπως ἐκεῖ στήν πόλη πού ἀναλώθηκαν
 ἀκούγονται ἐκκωφαντικά στίς ἄδειες μέρες σου
 τ' ἀμόνια τῶν χαλκωματάδων καί βραδιάζοντας
 οἱ ντουφεκιές τῶν κυνηγῶν στή λίμνη
 πνίγοντας τίς παλιές ὁμοβροντίες

Καί γύρω τά βουνά τά μόνα ἀμίλητα

13

(Τό δίπλωμά μου θά 'δυνα γιά μιὰ παρόμοια τέχνη)

Γίνε πλανόδιος τροχιστής τῶν λέξεων
 βγές ἀπ' τή σκῆτη ἀκόνισε τήν κόψη τους
 φτιάσε ἓνα ποίημα καί ρίξ'το στίς τριόδους
 χέρι τό χέρι νά τριφτεῖ σά νόμισμα
 νά λιώσει νά ξαναχυθεῖ στό χωνευτήρι

Καί διώξε τά μολοσικά σκυλιά ἀπ' τό πέρασμα
 ἐσύ τά μαύλιζες - καί τώρα καταπάνω σου
 μέ τά δυό πόδια τους ριχτά στόν τρίποδά σου

14

Μές στά δοκάρια του βουνού τό βάδην του ύπνοβατικού σπιτόφιδου ἀναστατιώνει κάτω
τήν πεδιάδα

Αὐτός ὁ ποταμός ἔχει μιά γλώσσα πού θηλάζει ὅλη τή νύχτα τό μαστάρι τῆς κοιλάδας

Κι ὁ τελευταῖος φίλος μάζεψε τίς σπεῖρες του κι ὕστερα σύρθηκε στή φυλλωσιά του δέν-
τρου κι ἀποκεῖ σφυρίζει

Γυναίκα, πού σέ κοίταζε ὁ πρωτόπλαστος μέ δυό φιδίσια μάτια

Φιδοπουκάμισα παντοῦ μά ποιό ἢ προδιά καί ποιό νά 'ναι ἡ τύψη μας;

15

Γυναῖκες ὀρθόστηθες πού μέ πᾶτε
κάθε ξεγύμνωμα κορμιού καί μιά ὑψικάμινος

Τό τί μετάλλευμα τό τί χρυσάφι
ἄφηνε μέσα μου παλιά τό ἀγκάλιασμά σας

Καί τώρα ἀκόμα στούς δρυμούς τῆς μνήμης μου
πῶς κνηγιέστε ἀπό χιλιάδες ἐκατόγχειρες

16

Στά τελευταῖα σπίτια του χωριοῦ
σ' ἓνα χαγιάτι καθηγιασμένων
στ' ἄχυρα ἀπάνω ἡ λειτουργία του ἔρωτα
(τώρα γκαράζ καί συνεργεῖα αὐτοκινήτων)
εἶδα δυό ἐλάσματα ριγμένα στό σωρό
καί πῆγε ὁ νοῦς στά ἐρωτικά μας σώματα

17

ὡσπερ ἔγγελος κατά γλοιοῦ

«Γυναίκα-τέλμα

Χρόνια καί χρόνια πάλευα μαζί σου μέσ στή γλίνα Λάσπη τό στόμα λάσπη τό κορμί σου
καί τά σκέλη σου Μέ τό κουπί καί τό καμάκι σέ θολά νερά καί δουρκωμένα Καί τό
παιδί μας νά γλιστρᾷ σά χέλι»

Ἐκλεισα γρήγορα μή μέ ρουφήξει ὁ βοῦρκος

18

Παλινωδία

Τῆς πιό μικρῆς ἀγάπης μου
τό σῶμα
πῶς ν' ἀποχωριστῶ
στά μέρη πού τό πρωταπόχτησα
στά ἴδια μονοπάτια
κι ἄλλη δορκάδα πέρασε
τό χνάρι σου δέν ἔσθησε

μά σ' ἐγκρεμούς καί ροδαμούς
 μέσ στα πορτοκαλάνθια
 ὁ κυνηγός ξεχάστηκε
 στήν ἥδική σου χώρα.

19

Ἐνάμεσα σέ δυό ποτάμια
 τά χωράφια μου
 κήποι τῶν ἐσπερίδων
 ἐκεῖ σχεδιά λεμονιάς κι ὁ ὕπνος μου
 τότε πού ὁ πόθος μου διχάστηκε
 ἀπ' τό 'να μονοπάτι ἀνέβαινα
 μέσ' ἀπό πράσινα κλαδιά
 καί λεμονάνθια
 – ὄνειρων καί χρυσῶν καρπῶν
 ὁ ραβδοσκόπος –
 κι ἀπό τήν ἄλλην ὄχτη ν' ἀναπλέω
 μέ τσακισμένα τά κουπιά
 στούς ὤμους

Κι ἡ μάνα μου σάν τήν αὐγή βαθύζωνη
 ἡ μάνα μου τῶν εἴκοσι χρονῶν περιμένε
 μπρός στήν αὐλή νά τά φυτέψω
 Στά πρόθυρα τῆς λησμονιάς
 σάν τήν ἰτιά τήν κλαίουσα
 ἀκόμα περιμένει

20

Ἄπό τ' ἀρχαῖα κάστρα
 στά μετόχια
 κι ἕστερα νά κατρακινῶ
 στήν πριονοκορδέλα τῆς ἀσφάλτου
 γιά ξύλωση στίς ἀγορές τοῦ κόσμου
 νά γίνει σκαλωσιά τό σῶμα μου

καί νά δοθῶ τοῦ ἔψους ἢ τοῦ ὄαθους

21

Σάν τόν ἀλωνιστή τήν ὥρα τοῦ ἀνεμοστρόβιλου
 τρελός βομβαρδισμένος μέσα στα ἐρείπια
 ἀπ' τίς χρυσές βελονιές μιᾶς ἀράχνης
 – τῆς ἀράχνης τοῦ φεγγαριοῦ –
 γυρίζεις καί βλέπεις, ἀπ' ὄλα τά πρόσωπα
 μαζί μέ τούς κρεμασμένους τῆς κατοχῆς
 βλέπεις τήν κακή προσωπίδα νά πέφτει
 καθέτως

ἠπειρωτικός νότος, καλοκαίρι τοῦ '80

‘Η αναγγελία του γάμου*

‘Αλέξανδρος Κοτζιάς

ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟ ο Φίλιππος έχει κολλήσει τή μύτη του στο τζάμι αγνάντια στο σκοτάδι της νύχτας. Δέ σάλεψε, δέ νοιάχτηκε ποιός μπήκε. ‘Ο Δημήτρης προσηκώθηκε μ’ ένα ψόφιο χαμόγελο. Μιά μελανιά του τριγυρίζει τό βαρεμένο μάτι κάτω από τό φαρδύ τσιρώτο πού σκέπαζε τό μισό κούτελό του.

— ‘Α, τί έλαθες! του γνέφω ξαφνιασμένος τάχα. Κατέβασε τά μούτρα του. Κάτι τό άπειλητικό, τό ύπουλο, χαμένο στήν ασάφεια μου πήζει, θαρρείς, στίς φλέδες τό αίμα... τό λαμπιόνι σά νά πασαλείβει στους γυμνούς τοίχους μιά πρασινωπή παγωνιά. ‘Αλλά ή Εϋγενία άνάερη άνάγειρε χαδιάρικα στό σιδερένιο ψηλό κρεβάτι. Τεντώνει δά και τίς χυτές γάμπες της αυτάρεσκα:

«Δημήτρη, έπεςες από τή σκάλα, τί έμαθα;» ‘Αναρρίγησα. Ρίχνω, από κοντά στό Δημήτρη, μιά κλεφτή ματιά κατά τό παράθυρο. ‘Εκείνη έχει διάθεση, ωστόσο:

«Πώς γλίστρησες; ‘Απρόσεχτος είσαι. ‘Ωχου τό μάτι σου χάλια!» Τανύστηκε νωχελικά πλαγιάζοντας τό κεφάλι ώς τόν ώμο της. Σταύρωσε τά πόδια κι έπλεξε τά δάχτυλα πάνω στό γόνατο. Χαμογελάει αινιγματικά: «Μπορεί και όχι — δέν τό αποφάσισα όριστικά. Ξέρετε, κουκουδάγιες, λογαριάζω νά παντρευτώ».

Τρόμος και συφορά στή θωριά του Δημήτρη. Μπρός στό έμβρόντητο βλέμμα του άλαλος πισωπάτησα ώς τό τραπέζι, άκουμπώ μέ τίς γροθιές στά διδλία.

«Θαυμάσια, μπράβο!», άκούστηκε σοδαρά, δίχως ίχνος ειρωνείας, από τό παράθυρο. Μουδιασμένος ο χοντρος μασούλησε:

«Νά ζήσετε...».

Μά γιατί όλοι μέ κοιτάζουν τώρα σά νά καρτεροϋν από μένα κάτι; ‘Η άνέκφραστη άκινήσια του Φίλιππου... ο πανικός του Δημήτρη... τό πρησμένο μάτι του... και τό πρασινωπό φώς — ναυτία μου γυρίζει τά σπλάχνα. Δέν κατάλαβα τό πώς, αλλά σφίγγω κιόλας θερμά τής Εϋγενίας τό χέρι· και μιά ξένη φωνή — τή δικιά μου φαντάζομαι — σά μέσα από όμίχλη τήν ακούω νά ψελίζει μέ άξιώσεις εύφρόσυνες:

«‘Η ώρα ή καλή. Νά ζήσετε, μπράβο!».

‘Ο Δημήτρης άποσβολώθηκε. Τά όλόμαυρα μάτια της γουρλώσανε.

Μ’ ένα μειδίαμα σκαπτικό μās ζύγωσε ο Φίλιππος. Μέ παραμερίζει. Τής έσφιξε τό χέρι εγκάρδια: Πότε μέ τό καλό; Στά ξαφνικά τό αποφάσισε;... Φλογισμένη ώς τ’ αυτιά ανακάθησε στό σιδερένιο κρεβάτι κόσμια:

«Δέν τό ξέρω άκόμη... λίγο άνάποδο μου ‘ρχεται. Δέν τόχω αποφάσει όριστικά». Και μέ περιφρό-

νηση άστραψε ή ματιά της πάνω μου: «Νά, θά πρέπει νά γίνω ‘Εβραία... θά μ’ άφορίσουν φαντάζομαι».

«Δηλαδή, πώς ‘Εβραία!» Κατάπληχτος ο Δημήτρης μέ κατατρώνει — σάμπως για νά έξακριβώσει άν μου ‘χουν κάνει σουνέτι και δέν τό ‘μαθε.

Ψυχρή και άγέρωχη μέ άνεπίληπτη άυτοκριαρχία μās πληροφορεί: ‘Ο ξάδερφος του κύριου ‘Ερρίκου τή ζητάει έπιμόνως. ‘Α βέβαια, είναι πολύ νεότερος από τόν ‘Ερρίκο και πολύ εύκατάστατος. ‘Εχει και κείνος μαγαζί. — «Παράδεισο τής Κοκέτας» — επίσης, στή Ρόδο. Καθημερινώς τήν πιέζει νά δεχτεί ο κύριος ‘Ερρίκος. Φαίνεται καλόβολος άνθρωπος... Πάντως ή Εϋγενία δέν ξέρει, τούς είπε νά γράψουνε στόν κύριο Χαράλαμπο. ‘Ο,τι άποφασίσει ο κύριος Χαράλαμπος πώς είναι τό σωστό θά γίνει.

Τό χοντρό τόν έχει σκάσει τώρα ή περιέργεια:

«Γιατί δέ βαφτίζεται ο ξάδερφος του...».

«Αυτός άποκλείεται».

«Και γιατί άποκλείεται;»

«Τί σε μέλει εσένα;» κατάφερε ν’ άρθρώσει άξιοδάχρυτα ή γλώσσα μου. Πάλι τό κακόβουλο μειδίαμα ο Φίλιππος:

‘Εσύ, χοντρούλη, γιατί χώνεις τή μύτη σου;» τόν χτύπησε χαιδευτικά στόν ώμο. «Τί σε μέλει, έ; Καλά σου λέει ο Στέφης πού ναι συνετός και σοφός, σουπιά. ‘Ανακατώνεσαι όπου δέ σε σπέρνουν και ξεσπάνε στό κεφάλι σου». Γύρισε κεφάτος στήν Εϋγενία: «Ρώτησες άν γλίστρησε από τή σκάλα. ‘Οχι, δέ γλίστρησε. ‘Εγώ τόν έσπρωξα μέ τό σκαμνί. Βρεθήκε ανοιχτό τό πορτί, ζαλίστηκε, γκρεμοτσακίστηκε στήν κουζίνα. Εϋτυχώς... εύτυχώς μαλακά, στά μαξιλαράκια. Παραφέρομαι εύκολα, άλίμονο!... Του ζήτησα συγγνώμη κατόπιν, φιληθήκαμε, μέ συχώρεσε. ‘Ε, χοντρούλη;»

«‘Αντε πνίξου, νευροφυतिकή!».

Γέλασε πάλι ο Φίλιππος δίβουλα:

«Τρυπώνει τή μύτη του ο τοικιδάρης... Μιά दूसάρεστη είδηση μου πρόφτασε χτές. Ναι, χτές τό θράδυ — ποιός του ‘πε ν’ ανακατώνεται; Κι ο τρόπος του... ά, σίγουρα, χωριάτικος τρόπος, μου κακοφάνηκε. Σκοτίστηκε τό μυαλό μου».

Τά νύχια σκάβουνε τίς φούχτες μου. Μιά λέξη άκόμα ο άχρειος και σάν τυφλός θά χυμήξω — νά χτυπήσω, νά ρημάξω ο,τι βρεθεί μπροστά μου. ‘Αλλά τό πυρωμένο βλέμμα του έχει τώρα στυλωθεί άπάνω μου. Κι ή εύθυμη νότα δέ συγκαλύπτει πιά καθόλου τό μίσος του — άπύθμενο, άδυσσαλέο. Μισόγειρε ώς

* ‘Απόσπασμα από τό μυθιστόρημα «‘Ο ‘Εωσφόρος», πού αναθεωρημένο κυκλοφορεί σε Β’ έκδοση τόν επόμενο μήνα από τίς εκδόσεις Κέδρος.

τό μουστακάκι μου· τό γαργαλάει σφυριχτή ή άνάσα του: «Καί μήπως δέν τό ΄ξερα; Τίποτα δέ μου ΄πε ό φουκαράς – μέ πιάνει ώρες ώρες ή μανία... Άφου τό ρεσιτάλ είχε δοθει από μέρες».

«Ρεσιτάλ!», άνακάθησα στό σκαμνί τρεμουλιάζοντας. Σηκώθηκε από τό κρεβάτι ή Εϋγενία, χλωμή, σιντεφένια. Ό Φίλιππος σιγογέλασε ύποκριτικά:

«Τί πάθατε σεις! Κάτσε, κάτσε ν΄ ακούσεις, κοπέλα μου. Είναι γλαφυρό και διδακτικό. ΄Ε, Δημήτρη, σέ ποιό θέατρο έγραφε;... Σου μιλάω, χοντρέ!»

«“Κεντρικό”», μουρμούρισε βλοσυρός κάτω από τόν έξαναγκασμό τής ματιάς του.

«Ναί, ναί, “Κεντρικό”. Μου πετάει, λοιπόν, τό πρόγραμμα: “Όρσε, μου λέει, κουτούλιακα, στήν έφαγε ό τζιτζιφιόγκος τή γκόμενα... Καί τότε του κατέβασα τό σκαμνί κατακέφαλα».

«Αυτό πιά υπερβαίνει...», ψιθύρισε ή Εϋγενία και μάλλον άσυναίσθητα ξανακάθησε άκρη άκρη στό κρεβάτι. Τής χαμογέλασε τάχα άθώα:

«Ναί ή Λιλή σολίστ, ρεσιτάλ ή Λιλή στό “Κεντρικό”. Άναχώρησε κιόλας για άνώτερες σπουδές στή Βιέννη. Ποιός τό φανταζότανε από τή Λιλή;... ΄Εσύ δέν τή γνώρισες, ήταν ή άρραβωνιαστικιά μου – τρόπος του λέγειν».

Είσαι φτηνός και διαφανής, παλιοθεατρίνε... Νάρκισσε... Νάρκισσε ευτελή!... Καί μέσα στή λύσσα μου μέ ξαφνιάζει πού μόλις τώρα δά, έπειτα από δεκάξη χρόνια, διαπιστώνω κάτι τόσο καιριο στό χαρακτήρα του: Νάρκισσος ευτελής.

΄Εκείνος, ώστόσο, θημάτισε ως τό παράθυρο· τεντώνεται άντίκρυ μας, μεθυσμένος από κομπασμό και αυθάδεια:

«Τά παιδιά γνωρίζουν τί έρωτα μου είχε. ΄Ηταν από τίς ώραιότερες γυναίκες τής Άθήνας. Ό Στέφης νά σου πει πόσες τύφλες μου ΄δωσε όταν τήν έδιωξα. Διότι τήν έδιωξα, ναί. Καί τή Λιλή όπως τόσες άλλες. ΄Ε, Στέφης;»

΄Η καρδιά μου κλώτσησε. Μέ κοιτάζει όμως έπιτακτικά, έπιμονα. Ψέλλισα:

«΄Ηταν όμορφη».

«Καί πλούσια; Όχι ευκατάστατη, ζάπλουτη. ΄Ε;»

«Ναί».

«Καί πιστή;... Μέ άγαπούσε;»

«Ναί».

Κατανεύει πρόσχαρα:

«Κοντά μου όμως δέν γνώρισε παρά ταπεινώσεις, προπηλακισμούς κι έξευτελισμούς. “Πές μου πώς δέ μέ θέλεις μόνο για τό κορμί μου. Σέ σιχαίνουμαι, σάτυρε!”. Σκύλιαζε νά τής όμολογήσω μιά λέξη... μιά λέξη, πού όχι πώς δέν τήν ένωθα τότε, αλλά δέν τήν άκουσε έστω μιά φορά από τό στόμα μου, για λόγους ορθόδοξης τακτικής – όσον άφορά τήν ευημερία μου – και από μίαν άνώτερη άντίληψη ήθικης – όσον άφορά τή δικιά της. Καί μολαταύτα έρχόταν. ΄Εγώ τήν έδιωχνα οικιότατα και κείνη είχε γίνει στοιχειό έδω μέσα – σ΄ ένα περιβάλλον πού ή άνατροφή της τήν είχε διδάξει νά τό θεωρεί καταγώγιο... ΄Α, πέρασε δυστυχημένες ώρες μαζί μου. Μά, δέ θά μέ ξεχάσει ποτέ. Γιατί έγώ δέν πάω ποτέ σέ κανένα. Οι άλλοι έρχονται σέ μένα παρακαλώντας κι άς μήν τούς θέλω».

«΄Εσύ... έσύ είσαι φαντασμένος!».

Τήν άναμέτρησε μέ άπεριόριστη σγκατάδαση:

«Όχι άκριβώς. Κατά πρώτο λόγο είμαι τρελός. Και ξερεis τό γιατί; ΄Επειδή τό μυαλό χαρίστηκε μέ τή ρητή έντολή νά μή χρησιμοποιείται κι έγώ έχω πέσει στό θανάσιμο άμάρτημα και κάνω κατάχρηση. Κι

άκόμα, ειδικότερα, έπειδή μου ΄χει σφηνώσει κάποια ιδέα – ά, μήν άμφιβάλλεις, γερά τεκμηριωμένη – πώς τό μυσαρότερο πλάσμα τής δημιουργίας δέν είναι ή λαίδη Μάκβεθ ή ή Λουκρητία, είναι ή πανέμουστη και άσπιλη ΄Οφηλία». Στράβωσε τό στόμα μέ σιχασιά: «΄Ενα τρομερό σαρκοόδρο, πού όρκίζεται άνευρυθρίαστα πώς ό πατέρας της βρίσκεται στό σπίτι και πού πάσχει ποιητική άδεια, ενώ ή ρεαλιστικότερη έκδοχή θά ήτανε νά παντρευτεί τόν ΄Οσρίκο. Τόν κρινο, πού μιά φορά τό μήνα κοιλοπονεί και γεμίζει άλματα και βογκάει σάν τίγρη! Φρίκη! Άηδία!... Όχι, μή σοκάρεσαι, έδω δέν είναι ζήτημα τάκτ. ΄Η ξεκουμπίσου!» Όπως προτιμάς».

Πάνιασε· αλλά ή ματιά της, μαγνητισμένη, δέν ξεκολλάει από τά χείλια του. ΄Η φωνή του έχει βραχνιάσει, μόλις πού ακούγεται:

«Νά ξεγελάσω τόν έαυτό μου; ΄Ε, όχι! Γι αυτό τήν κλώτσησα σάν τό σκυλί... όπως και τίς άλλες! ΄Ετσι πού χρόνιζε ή υπόθεση ήτανε για τίς ύγεια έπικίνδυνη, θά καταντούσε στό τέλος και άνήθικη».

«΄Ω, τό ύπόδειγμα τής ήθικης!», του γέλασε άφύσικα. «Τήν άποχαιρέτησες και τή Λιλή μέ παγωτό σεσιάλ στού “Ζαβορίτη”»;

Μυρμήγκιασα όπως κάρφωσε πάνω μου σκοτεινό τό δλέμμα του. ΄Εσφιξα τά δόντια προκλητικά: Ναί, έγώ τής τό ΄πα. ΄Εγώ σέ ξεμπρόστιασα, σωματέμπορα! του φωνάζουνε τά μάτια μου. Μοναχά τό Δημήτρη – ούτε ξέρω γιατί – δέν τολμώ νά κοιτάξω. Λίγο, λίγο, όπως οδήποτε, ή θωριά του άχρелου ξαστέρωσε: Νά πού δικαιώθηκε στίς αισιόδοξες προβλέψεις του, σαρκάζει θηματίζοντας πέρα δώδε από τό πορτί ως τό παράθυρο. Σπουδές στή Βιέννη ή άπελπισμένη κυρία Λιλή Καρανικόλα! Καί νά σκεφτείς, μ΄ ένα του γνήσιμου ήταν έτοιμη νά ριχτεί στή δίνη πού είχε άνοιξει γύρω της. Τόν ίκέτευε νά στεφανωθούνε κρυφά... ΄Επειτα, ό μπαμπάς της – μόλις τούς συχωρούσε – κάπου ύψηλά θά τόν διόριζε αυτοστιγμα... Θά γινόταν κι οι δύο στυλοβάτες τής κοινωνίας. Αύτός μέ τά μπетόν του, εκείνη μέ τό πιάνο της. ΄Ω, τί λυρισμός! «Προτιμότερο νά παίζεις πιάνω-πιάνεις-πιάνει μέ τόν κύριο ΄Ααρών Καρανικόλα, ή όπως διάολο λέγεται ό χαχαμικός» τής λέει: «Μπά, άσφαλώς και δέν πρόκειται νά πεθάνεις. Μόνο τά δουλικά αυτοχειριάζονται από έρωτα – και τουτο κατά λάθος, έπειδή πετυχαίνει ή άπόπειρα... ΄Εννοια σου, σέ τρεις μήνες θά ράβεις στού Ντεσσε και τό φαιδρότερο άπ΄ όλα, θά είσαι πανευτυχής. Μάλιστα, θά ντρέπεται όποτε θυμάσαι αυτή τήν ώρα». ΄Α, βέβαια, εκείνες τίς μέρες για νά τόν εκδικηθεί ήταν ικανή νά παντρευτεί άκόμα και... άκόμα και τό Δημήτρη – φτάνει ό χοντρός νά ΄ταν τόσο άκατέργαστος βλάκας. Γιατί μόνο ένας “φιόγκος” ήλίθιος δέν τό καταλαβαίνει πώς μιά γυναίκα είναι ικανή από πείσμα της... ικανή και νά δαφτιστεί ΄Εσκιμώα.

Δέν πρόλαβα ν΄ ανοίξω τό στόμα – μέ πνίγει δρόχος και τό παπιγιόν, τό κολάρο. ΄Η Εϋγενία, παραμορφωμένη από τό θυμό, είναι κιόλας όρθια: «΄Ιερόσυλε!», μουρμούρισε μέ φρίκη.

Τής χαμογέλασε ήπια, διαλλαχτικά: «΄Ιεροσυλία είναι νά μασκαρεύουμε τίς άπαιτήσεις τών νεφρών μας μέ διάφορα φούμαρα... Γι αυτό ή παρηγοριά τής ψυχής μου, ή γαλήνη του πνεύματός μου είναι ή Λούλα. Στή χυδαιότητα της βρισκεις τήν άποθέωση τής άγνότητας και τής ειλικρίνειας».

«΄Ω, θές νά φαντάζεις ήρωας!», μέ καταφρόνια μόρφασε και ή τυφλή όργή τή φλογίζει άγρια, άκαταδάσπη – και τόσο όμορφη. «΄Εσύ... πού σου προ-

Ἀλέξανδρος Κοτζιάς

σπέφτον παρακαλώντας... προκειμένου νά ἐπίδειχτει σάν ἥρωας, γίνεσαι χειρότερος ἀπό μωρό τοῦ Ἡλιαγωγείου... Μήπως τὰ πιστόλια περπατᾶνε μόνα τους;»

Μιά σύσπαση στά χεῖλια τοῦ ἀνάλαφρη, μιά σκιά φευγαλέα στό κούτελό τοῦ ἀδιάφορη. Λοξοκοιτάω τό Δημήτρη πού ἔχει ζαρώσει τό ἀβάρετο φρύδι του: Τί λές καί σύ; τί συμβαίνει;... Καμώθηκα πώς δέν πρόσεξα τή βουδὴ ἐρώτησή του. Ὁ Φίλιππος, δηματίζοντας ἀργά, τὴν ἔχει πάλι ζυγώσει, σκύβει κοντά της ξεπιτούτου τονίζει τὴν ἐπιτηδευμένη μειλιοχίωτη: Ὅσοδήποτε πιθανὴ κι ἂν εἶναι μιά καθίζηση στὸν καθένα, καί στὸν δεξιότηχην σκακιστὴ ἢ – ἂν ἡ δεσποινὴς τό προτιμᾶει – καί στὸ πιὸ ἀσυγκίνητο τσακάλι... Μμμ! Ξερόδηξε αὐτάρεσκα, ἕνα κάποιον διάδημα – ἔστω καί ἔξωφρενικό – δέν ἐπιτρέπεται νά κολακεύει τὴ φιλαντία μας, διότι ἐνδέχεται νά ἔχει ὅποιαδήποτε σημασία. Ἐκείνη πού εὐχεται ἡ παρθενική μας φιλαρέσκεια καί ἀκριβῶς τὴν ἀντίθετη. Γιατί ὄχι τὴν ἴδια σημασία μὲ μιά καλομελετημένη κακοῦθια, μιά φάρσα;

Τὸν βλέπει ἄφωνη.

«Ἀκριβῶς μιά φάρσα. Δέν ἐξιχνιάζονται εὐκολα οἱ προθέσεις ἐνὸς τσαρλατάνου. *Ars gratia artis*, ἕνα τηλεφώνημα, ἄς ποῦμε, μιά ἐπίσκεψη, κάποιον δεματάκι μυστηριώδες, ἢ κι ἕνα ραβασάκι – γιὰ λόγους ψυχαγωγίας. Ἀντίθετα, μιά πρωτοβουλία – καί μιά μηδαμινὴ πρωτοβουλία – ἀποχτάει βαρύτητα σ' ἕνα χαρακτηριστὴ κάπως πρωτόγονο... ἀλείαντο».

«Τί... τί πιστόλια;» ἀναρωτήθηκε μὲ ἀγωνία ὁ Δημήτρης, μόλις ὁ ἀχρεῖος μᾶς γύρισε τὴν πλάτη καί στάθηκε ἀσάλευτος στό παράθυρο. Δέν τοῦ ἀποκρίθηκα.

«Γιὰ δὲς τί μοῦ ἔτυχε πέρσι στὴν Καστοριά», γλίτρησε σιμά της πάλι ἀποκρουστικός καθὼς σεραπετό ἔτσι πού ἡ Εὐγενία πσιωπάτησε ὡσότου προδοκοῦσε στό τραπέζι. Στρώγγυλο σάν κράνος τό κουρεμένο κεφάλι του, τὸ ἐιρωνικό του βλέμμα ὑποῦλο – θαρρεῖς πὼς ὅ,τι ἀποφυλακίστηκε ἀπὸ τό κάτεργο καί τώρα κομπάζει σάν τραμποῦκος: Τὴ Τζούλια τὴ γνώρισε ἡ Εὐγενία, ἔ; θυμάται πὼς τὸν ἔλουσε ἐκεῖνο τό θράδυ. Καί εἶχε δίκιο, ὦ, εἶχε ἀπολύτως δίκιο. Τό μίσος τῆς περιφρονημένης γυναίκας εἶναι ἱερό – ὅταν μάλιστα διαθέτει πρωτοβουλία κι ἔχει ἐκτεθεῖ ἀνεπανόρθωτα ἀπέναντί σου. Ναι, ἀλλά τί ἀπόλαυση νά παίζεις τὸν παλιάσο... νά σοῦ λένε: ἔλα σῆκω· καί νά λές: οἱ σκυλιές μαραθῆκανε τὸν Αὐγουστο – τί γαργαλιστικὴ παρένθεση στὴν πλήξη σου. Κοντολογίς, σέ γλίτωσε ἀπὸ τό φρέσκο, σέ τάισε, σοῦ γέμισε τὴν τσέπη παράδες, γιατί εἶσαι κατὰ τὴν ἀντίληψή της *sui generis* καί σέ καθίζει κατόπιν στό δωμάτιο τοῦ ξενοδοχείου νά συζητήσετε κατ' ἰδίαν γιὰ τὴν εὐφορία πού χαρίζει ἡ συλλογὴ τοῦ ποιητῆ Μπιτζίθρικού, ἄρτι ἐκδοθεῖσα... Καί σύ, μὲ μιά ταχυδαχτυλογραφικὴ λεξιθηρία – λίγος Αἰσχύλος, λίγη Ἐνάτη, λίγος Βάν Γκόγκ καί ἀπὸ λίγο ἀναμῖξ ὁ τιμώμενος – δημιουργεῖς κλίμα ἔξασης καί ἀνάτασης μὲ ἄφθονα ὑπονοούμενα γιὰ τό ἔνθεο καί παμφάγο πάθος, πού ὄχι, ἀλίμονο... κτλ. κτλ. ὥσπου τέλος ἐκείνη σκουπίζει μὲ τό μαντιλάκι δυὸ δάκρυα ἀληθινά! Ἀσφαλῶς, ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἱλαροτραγωδία, ἐκατό τὰ ἑκατό ἀληθινά! Ἴδου ἡ κατανόηση, ὁ μυστικός ἀρραβῶνας ἀνάμεσα σέ δυὸ ἀδελφές ψυχές...περίπου ἔχει κατεβάσει πιά τὴν κιλότα της. Κι ἔπειτα, ἔξαιτίας ἐνός καπρίτσιου κι ἐνῶ ἔχεις ἰδρώσει νά κατευθύνεις τὰ πάντα στὴν ἐπιθυμητὴ ὀλοκλήρωση, μιά σιχασιά σέ κυριεύει, ἀηδία, θέλεις νά κλάψεις κι ἀρχινᾶς τίς γκριμάτσες τοῦ παλιάτσου...

«Ἐ!...», ἀνάδεψε ὁ Δημήτρης κατακόκκινος. Αὐτό εἶναι ἀνήκουστο! ἐκθέτει μιά γυναῖκα ὁ ἀχρεῖος – τέτοιες θρωμιές! ἀναλογίζομαι. Ἡ Εὐγενία μ' ἀποστροφή ἔχει τραβηχτεῖ κοντά μου – τό γόνάτο μου τό κουκούλωσε ἡ φαρδιά της φούστα. Σάμπως νά μάντεψε τούς λογισμούς μας ὁ ἀχρεῖος μ' ἕνα γέλιο ξερό ἀποχαλινώθηκε:

«Δέν ἔχουνε πέραση πιά οἱ κολώνες τῶν Βερσαλλίων καί οἱ στίχοι τοῦ Ρακίνα. Ζοῦμε στὸν αἰῶνα τῆς μαζοχιστικῆς καί δημόσιας ἀποπάτησης».

«Κι ἔτσι τό κάθε μηδενικό ἔχει τὴν εὐκολία νά κορδώνεται, νά περιαντολογεῖ σάν Καίσαρας!».

Μ' ἄκουσε ἂν καί μόλις χάραξα τό στόμα. Μὲ ζυγιάζει κάμποσες στιγμές. «Σωστά! σωστά! σωστότατα!», σάρκασε κι ἔγειρε πάλι σιμά της τάχα ἐμπιστευτικά: «Λοιπόν, ἄς ἐπανέλθουμε στὸν ἄθλιο παλιάσο... Φαντάζεσαι ποιά εἶναι ἡ σατανικότερη ἐφεύρεση τῶν ἀπανταχοῦ τσαρλατάνων; Ὁ πληθυντικός. Ναι! ναι! Ἀπομένει ὁ ἄλλος ἀναυδος σάν ντυνεσαι τό πιὸ ἡλίθιο ὕφος σου: “Μά σκεπάστε τίς ζαρτιέρες σας. ὦ, ντροπή, τί θά σκεφτόταν ὁ ἄντρας σας”. Καί, ἄς ποῦμε, ἀποτραβιέσαι διακριτικά στό παράθυρο... Ἄλλωστε ἐσὺ μὲ προκάλεσες, σκυθρόπασε ἄξαφνα, μιά σκληράδα ἔστιψε ἀπὸ τὰ χεῖλια τοῦ τὸν ἐπίπλαστα μελίρρυτο τόνο: «Γιὰ θυμήσου – ἐκτός ἀπὸ τὴν κυριολεξία, ὁ πληθυντικός ἐφαρμόζεται μεταφορικά καί στὴν πιὸ στενή, στὴν πιὸ ἐλπιδοφόρα οἰκειότητα. Συῦ λένε λογουχάρη: Ποιά διακοσμητικὰ στοιχεῖα συνάπτονται μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ μετετόν;... Γιατί κοιτᾶς τό Στέφη; Δέ βλέπεις ὅτι ψοφαί νά μάθει;»

«Ποῦ θές νά καταλήξεις;... Φαντασμένε!», ἔφερε τὴν παλάμη ὡς τό πυρὸ μάγουλό της.

Χαμογέλασε ἀπτόητος: «Μὲ προκαλεῖς; Νά σενεχίσω;» «Ναι σέ προκαλῶ! Ψεύτη καί φαντασμένε!».

Κι ἐγὼ καρφωμένος στό σκαμνὶ οὔτε πού σαλεύω, ἢ καρὸ της φούστα ἀκόμη κουκουλώνει τό γόνάτο μου, τρέμω καθὼς ὁ ἄθλιος παλιάτσος σταλάζει κόμπο κόμπο τό φαρμάκι του: «Μὲ προσέχεις; Τὰ χεῖλια της στά λένε αὐτά, ἐνῶ τὰ μάτια της φωνάζουν ἄλλα κι ἄλλα. Διότι ἀπλούστατα δέ γνωρίζει ὄχι μόνο τί σημαίνει τεχνικὴ, διακόσμηση καί μετετόν – μήτε κἀν τὴν ἔννοια τοῦ συνάπτομα. Τὰ παπαγάλισε ἀπὸ κάποια ἐφημερίδα, σάν πεντάσοφη πλήν ἀπλοϊκὴ Ὀφηλία ἔχει ἀνάγκη νά φκισιδώσει τὴν ἀσέλγεια μὲ κείνο πού θεωρεῖ κουλτούρα καί πού νομίζει ἀφελέστατα πὼς θά ἐντυπωσιάσει...».

«Τρελάθηκες;... Ψεύτη, ἀθανιάρη!».

«Κι ἔτσι χάρη στὸν πληθυντικὸ παρακάμπτες τὴν ἀσέλγεια κι ἐξηγεῖς τὰ συναπτόμενα καί τ' ἀσύμβατα μὲ ἀψογή ἐπιστημοσύνη – πρὸς μεγάλο σπαραγμὸ τῆς φιλόμαθης Ὀφηλίας. Μπορεῖ, ὡστόσο, ἡ μέθοδος νά μὴν ἀποδειχτεῖ δραστικὴ γιατί ἡ Ὀφηλία παραταῦτα ἐπιμένει καί τότε ἡ θέση σου καταντάει ἀπελπιστικὰ λεπτή. Ἀναγκάζεσαι τότε νά ἐπιστρατεύσεις τὴν πιστή καί πάντα πρόθυμη Λούλα, ἄς ποῦμε. Στό δεύτερο μᾶθημα ἐνσκήπτει καί προοιμιάζεται ἐπίσης στό Σχέδιο γιὰ νά σπουδάσει καί κείνη ντεκορατρίς – ἢ ἀρκούδα. Χά! χά! χά! χά!».

Πετάχτηκα ὀρθός, μπροστά μου δέ δέλω τίποτα – πετρωμένες οἱ γροθιές μου σίδερα. Ἄλλοφρονη ἔχει κορμαστει ἀπὸ τό μπράτσο μου, σφιγγεται πάνω μου. Μὲ τυλίγει λαχανιασμένη ἡ ἀνάσα της, σπαρταριστὴ ἢ ζεστασιά τοῦ κορμιοῦ της. «Τὸν ἄκουσες, Στέφη; Τὸν ἄκουσες; Ὡς πότε θά ἔσαι ὑποχέρις;... Πές του τί μοῦ ἔλεγε, Στέφη... Πές του τί λέγαμε ἐμεῖς ἐχτές!» Τό πρόσωπό της ἔχει σχεδὸν κολλήσει στό στόμα μου. Κυλᾶνε τὰ δάκρυα στά μάγουλά της. Ψαχουλεύω,

στίβω τὰ δάχτυλα πού μέ γαντζώνουν. Είναι ξυλιασμένα. Μέ σφίγγουνε καί κείνα παράφορα.

«Έγώ κι ἡ Εὐγενία θά παντρευτοῦμε», μουρμούρισα. «Καί λοιπόν, ξηγηθήκαμε:... Λέω νά φύγουμε».

«Μπράβο! μπράβο!», οὐρλιαξε σάν παλαβός ὁ Δημήτρης. Ρίχτηκε στήν ἀγκαλιά μου, τανάλλες τὰ χέρια του μέ λιώνουν. Ἐπειτα μ' ἕνα σάλτο στάθηκε ἀντίκρου στό Φίλιππο. Κουνάει τή γροθιά: «Φτού! Ἐτσι λέω ἐγώ... τ' ἀκούς;... Ἐγώ λέω μπράβο!». Καί σά νά ξεθύμανε ἄξαφνα τραβήχτηκε παράμερα κι ἀπόμεινε ἀλαλος.

Μέσα στή σαστιμάρα μου βλέπω ἐμπρός μου τό Φίλιππο – ἀπλώνει τὰ χέρια, μ' ἀγκαλιάζει. Δίχως λέξη μέ φίλησε σταυρωτά. Κι ἀκόμη δέν τό πιστεύω, τόν φίλησα κι ἐγώ – ἐγκάρδια, ἀνυπόκριτα. Ἡ Εὐγενία μ' ἀντικρίζει ἐντρομη, τό χέρι της δέν ἀφήνει τό μανίκι μου:

«Πάμε νά φύγουμε, Στέφη!».

Ὁ Φίλιππος ἔχωσε ἀνάμεσά μας τό κεφάλι του. Σκύβει στ' αὐτί μου – πάντως ὄχι ἀποκλειστικά στ' αὐτί μου: «Πρόσεχε, ὁ Ἄαρών εἶναι ἀληθινός, ἔχει πράγματι μαγαζί στή Ρόδο».

«Τό φαντάζομαι».

«Μή τόν φοβάσαι, ἔχει τρία παιδιά τοῦ Γυμνασίου, γι' αὐτό δέ βαφτίζεται. Χήρος, πενηνταεσσάρω χρονῶ, πάσχει κι ἀπό ἐξόφθαλμο. Βιάσου πάντως, δέν ξέρεις τί γίνεται, ἡ ἀνυστερόβουλη Ὀφελία κάνει κρὰ γιά στεφάνι».

«Ναί, τό βλέπω».

«Τό βλέπεις;»

Ἐσφίξε τήν κοιλιά του, διπλώθηκε, πάνω στό σιδερένιο κρεβάτι κυλιέται ξεκαρδισμένος: «Γιατί νά φύγετε; Ἐγώ δέν ξανανοίγω τό στόμα μου... μά τό Γιεχοδά! Χά! χά! χά!».

«Στέφη! Στέφη!... Πάμε νά φύγουμε!».

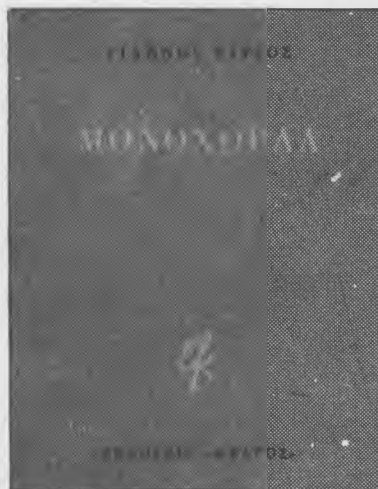
Τήν ἴδια στιγμή ἡ ξεχαρβάλωτη μετούγια τινάχτηκε δυό φορές κι εὐθύς, δίχως νά χτυπήσουν, ἄνοιξε διάπλατο τό πορτί. Τό κατσαρό μαλλί τοῦ κύριου Ἰάσων, καλοχτενισμένο καθῶς συνοικιακοῦ ἀγαπητικοῦ γυαλοκοπάει στό κατώφλι· τό φρεσκοξουρισμένο μούτρο του φεγγοβόλαιο ἀπό ἱκανοποίηση καί αὐτοθαναμασμό:

«Μέ τήν ἀδειά σας... ἐπιτρέψτε μου, τό Κονκλάβιο».

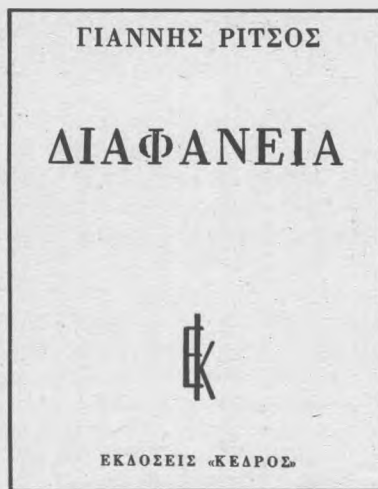
Ἄλέξανδρος Κοτζιάς

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Οἱ 3 νέες ποιητικές συλλογές τοῦ κορυφαίου μας ποιητή.

ΜΟΝΟΧΟΡΔΑ

ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ

ΠΑΡΟΔΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΡΑΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 6 (Πάροδος Ἀκαδημίας) Τηλ. 3615783

Τζόρτζιο Μανγκανέλλι

Ἐτελεύτητο (ἀπόσπασμα)

μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

Ἦρεμα καί ἀργά, ξαναέβαλα τόν πατέρα στό συρτάρι.

—«Μή μ' ἀφήνεις ὄξω τὰ θράδια» μού γρίνιαξε (μιά ζωή ἄξεστος καί γρουσουζης), κι ἔτσι γιά μιά στιγμή φαντάστηκα πώς τόν ἔλιωνα σιγά σιγά στό χέρι μου· νά τρέχει τό αἷμα του στά δάχτυλά μου, σάν τῆς νυχτερίδας. Τοῦ ἀπάντησα ἦρεμα. Μικρός, ἐπήγαινα στό Κατηχητικό.

«Ξέρεις πώς σοῦ κάνει κακό». Σώπασα. «Γέρασες» πρόσθεσα τρυφερά, «ὄπου νά 'ναι θά πεθάνεις. Καί τότε θά σέ κρεμάσομε νά σαπίσεις στά δέντρα, μέσα στά ωραία φυλλαράκια τῆς ἀγριοκαστανιάς».

Ἐγριοκαστανιά καί πράσιν' ἄλογα» εἶπε ὁ πατέρας μ' ἐκείνη τήν ἀνανδρῆ μιλανέζικη φωνή πού μισοῦσα. «Καί τίς προάλλες τά ἴδια μού 'ταξες, καί μετά μού τήν ἔβαλες στόν κῶλο τήν ἀγριοκαστανιά».

Ἀνατρίχιασα. Ὅταν εἶχαμε περίπου τήν αὐτή ἡλικία — μόνο πού ἐγώ ἤμουν πιό δυνατός καί ἐπιπόλαιος διότι εἶχα πεθάνει κομμάτι ὀλιγότερες φορές — μ' ἔπιανε συχνά καί χτυποῦσα τόν πατέρα μου ἀγρίως, ἐπί ὥρες, μέ λουριά, παλούκια, χοντρά καρφιά, σπασμένα γυαλιά, ἰδίως στά οὐλα καί στά γεννητικά ὄργανα, πού τά ἔχει παραμεγαλωμένα καί ἀρέσκειται νά τά ζωγραφίζει ἐξιμπισιονιστικά. Τόν χτυποῦσα ἐπειδή βλαστημοῦσε καί ἔκανε τή μητέρα μου νά ὑποφέρει καί, γιά νά μή μακρυγορῶ, ἡ κουθέντα του εἶχε καταντήσει ἐλεεινή βωμολοχία — μπάφιαζες ὥσπου νά θγάλεις ἄκρη ἀπό τίς ἀρλοῦμπες πού ἀράδιαζε. Κόπρανα, σπέρμα, Θεός, οὐρα, αἷμα, ἀσέβεια χαμαιτυπείων πλαισίωσαν τήν κάθε του φράση (φτωχή ἢ ἀδέξια, δέν εἶχε σημασία), καί τόν ἐχώριζε πάντοτε ἀπό τούς ὁμοίους του ἕνας λαδύρινθος ἀβυσσαλέων ὀχετῶν.

«Μή λησμονεῖς» ξαναεἶπα γλυκά «πώς πέθανε πιά καί ἡ ἐξαδέλφη Αὐρηλία».

«Ἄ τή μοσχάρα» εἶπε ὁ πατέρας μου — πλῆν σοροπιασμένος, ἐφόσον εἶχε πορνευθεῖ κατ' ἐπανάληψη μέ τήν ἐξαδέλφη μου, καί μάλιστα τή δολοφόνησε ἰδιοχείρως πάνω σ' ἕναν ἄκρως γαστρομαργικό καί ἀραβουργηματικό ὄργανο.

«Μοσχάρα-ξεμοσχάρα» εἶπα «αὐτή τή φορά ἡ ἀγριοκαστανιά εἶναι ὅλη δική σου». Θαρρῶ πώς εὐχαριστήθηκε. Μέ κρυφοκοίταξε μάλιστα καθώς ἔκλεινα ἀργά τό συρτάρι. Τόν ἄκουσα νά οὐρλιάζει καί θυμήθηκα πώς δέν τοῦ εἶχα δώσει τίποτε γιά διάβασμα. Ὁ πατέρας μου εἶναι ἀστοιχείωτος, ἀλλά ἐντρυφεῖ ἀνέκαθεν (παθητικά καί ἐπαναληπτικά) σέ ὀρισμένα ἀναγνώσματα: ὀγκώδη σιδηροδρομικά δρομολόγια τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος (κομπιάζει καί συλλαβίζει φωναχτά τά γράμματα, τά ὀνόματα τῶν σταθμῶν, ὥρες ἀφίξεων καί ἀναχωρήσεων)· ἕνα

* Προδημοσίευση ἀπό τό μυθιστόρημα τοῦ *Giorgio Manganelli*, *Sconclusionone*, πού θά κυκλοφορήσει στίς ἀρχές τοῦ '81.

Ὁ *Giorgio Manganelli* γεννήθηκε στό Μιλάνο τό 1922. Δίδαξε γιά ἕνα διάστημα ἀγγλική φιλολογία στό πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης, ἀλλά τώρα ἐργάζεται ὡς δημοσιογράφος. Ἀπό τό 1964 ὡς σήμερα ἔχει δημοσιεύσει δέκα περίπου διβλία· τό *Ἐτελεύτητο* (*Sconclusionone*, 1976) θά κυκλοφορήσει στίς ἀρχές τοῦ '81 ἀπό τίς ἐκδόσεις «Γράμματα».

ἑτερόκλητο μείγμα ἀπὸ Ἀριόστο καὶ Τάσσο, εἰδικὰ φτιαγμένο γιὰ τὴν ἀφεντιά του ἀπὸ κάποιον συγγενή του – ἄρα καὶ δικό σου συγγενή – ψυχίατρο, μιά ἐποχή πού προσεβλήθη ἀπὸ παράνοια ἰδιαζούσης φύσεως· καί, τέλος, ἐρωτικές φυλλάδες, προορισμένες γιὰ τὴ μέρα πού οἱ δάτραχοι καὶ οἱ πεταλοῦδες θ' ἀνακαλύψουν τὴν πορνογραφία. Ἄνοιξα τὸ συρτάρι καὶ πέταξα στὸν πατέρα μου κάτι σελίδες ἀπὸ παλαιό τηλεφωνικό κατάλογο, ὅπου ὅμως, ὅπως συνήθιζαν κάποιους καιρούς, οἱ συνδρομητὲς ἦσαν καταχωρισμένοι κατὰ γενεαλογικά δένδρα καὶ οἱ ἀριθμοὶ συμβάδιζαν μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν οἰκογενειῶν· πάνω πού ξανάκλεινα τὸ συρτάρι ἀκούστηκε μιά τρομερὴ βλαστήμια, ἀπὸ χαρὰ ὅμως τώρα, διότι ὁ πατέρας ἀγαποῦσε ἀφάνταστα ἐκεῖνο τὸ παράξενο βιβλίο· τόσο πού, μὲ τὴν ἀνάγνωση, διασπασμένη στὸ ἀχανές σύρτα φέρτα, ὁ σφιγκτήρας του χαλάρωνε ἀπὸ τὴ γλύκα γεμίζοντας τὸ συρτάρι φοβερὴ δυσωδία, πού γιὰ κείνον εἶχε ἀποχρώσεις καὶ τόνους κριτικῆς ἀποτιμήσεως.

Τώρα ὁ πατέρας θά ἔμενε ἡσυχος κάμποση ὥρα, μὲ τὰ βιβλία καὶ τὰ κόπρανά του, νὰ συλλογίζεται καὶ ν' ἀπολαμβάνει – τί; Ξέρω, ὁ γέρος ἔχει μεγάλη μοναξιά, πλήν τοῦ κάκου προσπάθησα νὰ τοῦ ἐξασφαλίσω παρεῖτσα ἀναλόγου ἡλικίας καὶ ἀποσυνθέσεως. Κι ὕστερα, οἱ πόροι μου δέ μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ φτιάξω ἀρκετὰ μεγάλο γραφεῖο γιὰ νὰ χαρτοπαίξουν ἐντὸς του δύο γερόντια. «Αὔριο» εἶπα μέσα μου «ἂν δέ βρέξει, θά τὸν βάλω νὰ πλατσουρήσει μὲ τὰ χρυσόψαρα».

Ἐβρεχε, τῶντι, τόσες μέρες πού, ἂν τίς μάζευες στὴν τύχη, ἀπὸ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας, θά μπορούσαν νὰ γίνουν ἔτη. Κανένας δέ θυμάται πιά Παρασκευὴ πού νὰ μὴν ἔβρεχε καί, μιά Παρασκευὴ, ἐγώ, μιά Παρασκευὴ ἐσύ, πόσες νὰ ἔχει ἓνας αἰώνας; Πάντως ἡ βροχὴ δέ μ' ἐνοχλεῖ. Πέριξ τῆς βροχῆς ἔχει συγκροτηθεῖ δλόκληρος νομικὸς μηχανισμὸς πού, σὺν τῷ χρόνῳ, κατέληξα νὰ τὸν θεωρῶ ἄκρως παρήγορο.

Φερειπεῖν, ὅταν βρέχει ἀπαγορεύεται νὰ βασανίσῃς κρατούμενο πέτραν τῶν δύο ὥρῶν· ἀπαγορεύεται νὰ ἐξοντώσῃς ἐθνικὴ μειονότητα· ἀπαγορεύεται νὰ βάλῃς φόκο σ' ἐκεῖνα τὰ κατηφῆ γεροντάκια πού ξεροσταλιάζουν στοὺς δημόσιους κήπους μὲ τὴν οἰμίχλη, ἔστω κι ἂν πᾶνε γυρεύοντας. Θεώρησα ἀναγκαῖο νὰ προσθέσω αὐτὲς τίς λεπτομέρειες, γιατί θέλω νὰ διευκρινίσω ὅτι εἶμαι κατὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πραότητος, ὅσο καὶ ἂν θεωροῦνται φρόνιμες ἰδεολογικῶς. Εἶμαι ἀνθρώπος τῆς ἐποχῆς μου, φυσικά ὄχι ἀντιδραστικός, καὶ ἀποφεύγω ὀρισμένες μορφές βίας μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀπεχθάνομαι τοὺς κρότους καὶ τίς λάμπεις. Εἶμαι πλάσμα τοῦ σκοτόυς, θά ἤθελα νὰ ζῶ σ' ἓναν αἰώνια βροχερὸ πλανήτη, συννεφιασμένο, ὅπου οἱ δρόμοι θά σκεπάζονται μὲ κόμη πυκνὴ ἀπὸ κλαίουσες ἱτιές, κι ὅλα θά γίνονται μούχλα, μύκητες καὶ μούσκλια, καὶ δέ θά ὑπάρχει χρῶμα ἄλλο πᾶρεξ τὸ σιωπηλὸ πράσινο, σ' ἓναν κόσμον γεμάτο κατὰστικτες φαγωμένες φλοῦδες, σκοτεινὸ, προπάντων τέτοιο πού νὰ μὴν ἐπιτρέπει ἐκεῖνη τὴν ἀπλοϊκὴ καί, κατ' ἐμέ, χυδαία διάκριση ζωντανῶν καὶ νεκρῶν, πού γίνεται αἰτία τόσης ἀδικίας καὶ πόνου· σ' ἓναν κόσμον βαλτωμένο, ὅλον μιά σήψη, μὲ πελώρια σπῖτια ἀπὸ μαραμμένα φύλλα. Ὅταν βρέχει χρόνια, τὰ διάκενα τῶν δαχτύλων καὶ τῶν μηρῶν γεμίζουν πυκνὴ μούχλα, ἓνα εἶδος ρετσίνοι γιὰ νὰ τσακώνεις μικρὰ νερόφιδα, πού ὅμως μπορεῖς καὶ νὰ τὸ φᾶς γιατί εἶναι γλυκύτατο, ἰδίως πασαλειφτὸ στὰ μαλακωμένα νύχια τῶν πνιγμένων.

Χαίρομαι ἰδιαίτερα τὴ μόνιμη ἀπουσία τοῦ ἡλίου· ὁμολογουμένως, τοῦτο τὸ μηδαμινὸ αὐγουλάκι δέ θά ἔφτανε ποτὲ νὰ θρέψῃ τὴν κληρονομικὴ ἀναιμία τῶν οὐρανῶν. Τώρα ἀνεβαίνω στὸ ἐπάνω πάτωμα – μένω σὲ μιά διπλοκατοικία, δύο δωμάτια ὁ ὄροφος – γιὰ νὰ τὸ πῶ τῆς μητέρας μου. Ἐδῶ καὶ λίγες μέρες τὴν ἐβόλεψα σ' ἓνα χοντρὸ πράσινο ποτήρι οἰνομαγειρείου καὶ τῆς ἔβαλα μέσα τὰ ἀπαραίτητα: βελόνα καὶ κλωστή γιὰ νὰ ράβει τὰ μέλη τῆς πού λύνονται μὲ τὴ φθορὰ τῶν ἀρθρώσεων, κι ἓνα μικροῦλι νάυλον κομποσκοῖνι, ἀναγνωρισμένο ὑπὸ ὀκτῶ θρησκευτικῶν δογμάτων· τὸ κομποσκοῖνι αὐτὸ τῆς προσφέρει λαμπρὴ θεολογικὴ βάση, διότι σέρνεται πάνω του ἀφήνοντας ἓνα

Τζόρτζιο Μανγκανέλλι

γλοιώδες χνάρι σάν του σαλιάγκου, απ' όπου συμπεραίνεις άνετα τό βαθμό τής άφοσιώσεώς της. Σήμερα είναι όλη σάλια, άπόδειξη πώς ό Θεός της, όποιος έχει σειρά, τής άρέσει. Είναι αλήθεια πώς ή μητέρα θά γινόταν θεολόγος κλάσεως, μά τήν έμπόδισε ό οξύθυμος χαρακτήρας της. Γενικώς, ούδέποτε διστάζει νά καταστρέψει Θεό, άπαξ και τσακωθούν, ή έστω νά του κάμει κακό. Πρό διετίας κόλλησε, θυμούμαι, γρίπη μιά θεότητα των Γνωστικων, ευτυχώς δευτερευούσης σημασίας, και επί μήνες φριχτή ξηρασία ερήμωσε τή Νότιο|Ευρώπη. Βεβαίως δέν τήν πιάνει τό μάτι σου, μιά σταλιά πλασματάκι, ίσως κάτι παραπάνω, ένα μογαλάκι κακοδεμένα λείψανα, πολτός γυναίκας, νερούλος και γρομπιασμένος· μάλιστα, όρισμένα κομμάτια της ένδέχεται νά προέρχονται από προγενέστερα πτώματά της, αλλά, συντηρητική και τσιγκούνα καθώς είναι, κατάφερε νά τά πάρει πίσω.

«Δέν έπρεπε νά του τό επιτρέψεις» είπε μέ τή γαλήνια φωνή της (ζαχαρωμένη και μαυλιστική, σημειωτέον). Άναστέναξα. Κατά βάθος προτιμούσα τή θρωμόγλωσσα του πατέρα μου· άνέκαθεν δυσκολευόμεν νά πώ όχι στή μητέρα. Τώρα όμως τό ζήτημα ήταν άπλό. Πρίν εγκατασταθεί στό πράσινο ποτήρι, ή μητέρα μου έμενε σ' ένα παλαιό ραδιόφωνο πού μετέδιδε έναλλάξ *Καβαλλερία Ρουσιτάννα* και «οικιακές ανακοινώσεις». Οί οικιακές ανακοινώσεις δέν είναι πιά τής μόδας, αλλά στήν εποχή τους υπήρξαν καινοτομία, και ό κοσμάκης πού είχε μπουχτίσει τίς διαπλανητικές καταστροφές ξέδινε κάποιους αιώνες μέ είδήσεις του τύπου: «'Ο 'Ιωσήφ άλλαξε γραβάτα», «'Η Μαρία δέ θά παντρευτεί τελικά τόν Λουδοβίκο, διότι...» και ακολουθοῦσαν εκτενείς ανταποκρίσεις πού διαρκούσαν ώρες, μέρες. Ύπήρχαν διάφορα προγράμματα οικιακών ανακοινώσεων. Ένα κάλυπτε τούς επιθανάτιους ρόγγους· άλλο τά τροχαία άτυχήματα, πού γνώρισαν ιδιαίτερο σουξέ μέ τούς βρόντους των σιδηρικών και τίς οίμαγές των ψυχορραγούντων· άλλα κάλυπταν τόν έρωτα από αισθηματικής πλευράς και άλλα από σεξουαλικής, άναμεταδίδοντας άτελείωτες συνουσίες· και άλλα, «ποικίλα γεγονότα», όπως λογουχάρη οί γραβάτες του 'Ιωσήφ. Όπόταν, μιά ώραία πρωία, ένας δαιμόνιος ρεπόρτερ άνακάλυψε τά εικαστικά επιτεύγματα στα γεννητικά όργανα του πατέρα μου. Βεβαίως, ζωγραφισμένα γεννητικά όργανα βλέπεις κάθε μέρα, πλην όμολογώ ότι ό πατέρας είχε ξεπεράσει τά όρια· διάσημοι κόμπωτέχνες και άλληγοριστές, ίάπωνες χρωματολόγοι και μινιατουρίστες του είχαν μετατρέψει τά αϊδοία του σ' ένα μουσειο συναρπαστικό και άποτρόπαιο συνάμα, πού άλλαζε διαρκώς όψεις. Τόν καιρό εκείνο ή μητέρα μου είχε άνακαλύψει ένα Θεό πού επέβαλλε σεξουαλική άποχή, και ως εκ τούτου δέν παρακολούθησε από κοντά τήν άλλόκοτη εξέλιξη του πατρικού γούστου (πού δέν του έλειπε, πιστεύω, κάποιο στοιχείο μυστικισμού). Τό γεγονός μαθεύτηκε και ή μητέρα τό πληροφορήθηκε από τό ραδιόφωνο όπου έμενε. 'Η ευαισθησία της - γυναικεία και θρησκευτική - πληγώθηκε, και έκαμε μεγάλο πατιρντί. Άκριβώς εκείνη τήν εποχή άρχισα νά χτυπώ τόν πατέρα μου, όπου μιά μέρα, κυριευμένος από παράφορη μανία, μέ ψαλιδιές και δαγκωνιές και ξυραφιές, τόν ευνούχισα όριστικά και άμετάκλητα. Όταν σηκώθηκα πάνω από τόν μπαμπά, μέ τό στόμα γεμάτο αίματα, τό άπορημένο βλέμμα του μου έδωσε νά καταλάβω πώς τό παρατράβηξα. Για μία και μοναδική φορά, ό πατέρας μέ ταπεινώσε μέ τήν αυτοκυριαρχία του. Μάζεψε τά κομμένα κρέατα και έφυγε μουρμουρίζοντας «Τί άλλο θά ιδούν τά μάτια μας!» Δέν τόλμησα νά διηγηθώ τίποτε στή μητέρα. Τής μιλούσα για διαπραγματεύσεις και συμφωνίες, από λίγο κάθε φορά και μέ τρόπο. Έπειτα, πολύ άποφασιστικά, χάλασα τό ραδιόφωνο και τή μετακόμισα σ' ένα τηλέφωνο, απ' όπου μπορούσε νά παρακολουθει, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, εξήντα διαλεχτές συνδιαλέξεις τήν ήμέρα. Έτσι, παρόλο πού τής έλειψε ή μουσική, θρισκόταν πάντα, όπως έλεγε, «στήν καρδιά τής ζωής». Κατά καιρούς θυμόταν όμως τήν ιστορία και, πολύ συννεσταλμένα, έκανε κάποιους υπαινιγμούς για τίς «ζωγραφιές». Εκείνη τήν εποχή ή μητέρα είχε πιά μέγεθος νυχτερίδας, ειδάλλως, είμαι βέβαιος, θά πήγαινε αυτοπροσώπως νά ευνουχίσει τόν πατέρα μου· πλην ή μι-

κρότης τήν ανάγκασε νά ἀναθέσει σ' ἐμένα τό ἄχαρο, ὅπως πίστευε, καθήκον. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ πατέρας σάπισε, τοῦ ἔπεσαν καί ἄλλα μέλη, πέθανε, ξανάρχισε τή θλιβερότατη ζωή του, βρώμικη καί στεγνή, πέθανε πάλι, κάθε φορά τόν ἔθαβαν καί ἄλλοῦ, οἱ χόνδροι του καθάριζαν καί τό πρόβλημα μέ τίς ζωγραφιές λησμονιόταν. Ἡ μητέρα πάντως κατάφερε νά τό ἀνακινεῖ ἀπό θανάτου εἰς θάνατον, ἂν καί οἱ θάνατοί της ἦσαν βεβαίως λιγότεροι ἀπό τοῦ πατέρα, καθώς διαβιῶσε μέ σχετική ἐγκράτεια. Πῶς νά σιγάσεις ὅμως ἐκεῖνο τόν ἡμίτυφλο κόλπο, τά (πλέον, ἀνύπαρκτα) χεῖλη τοῦ αἰδοίου, τό γλουυλοῦκισμα ὑγρῶν πού ἀναπαριστοῦν τοκετό; Μισοῦσα τή μητέρα, ἀλλά πῶς γλυκά· πῶς νά τό κάνομε, ἡ ὁμιλία της εἶχε κάποια ἀρχοντιά, ἴσως καί χάρη. Νά τή διαλύσω σέ δξέα, ὅπως συνήθιζαν τό πάλοι ποτέ, δέ θά ὠφελῶσε. Ἴσως τότε νά τήν ἔβλεπα νά γυρίζει σπίτι μέ μιά τεράστια καφετιά μπέρτα, μιά πάνινη βαλίτσα γεμάτη σχολικά ἐνδεικτικά καί τσελεμεντέδες, καί τό πρόσωπό της πρησμένο κι ἐνάρετο... Ἴσως μάλιστα καί μέ ψεύτικο ὄνομα, γιά νά μπορέσει νά ξαναπαντρευτεῖ.

Παρά τίς συμβουλές τῶν συγγενῶν, ποτέ δέ θέλησα νά πλαγιάσω μέ τή μαμά. Μέ τά χρόνια εἶχε σχηματιστεῖ ἐντός μου μιά σκοτεινή ἀποστροφή γιά τοὺς βλεννογόνους της, ἐκείνους τοὺς τρυφεροὺς σαρκώδεις κρατήρες πού συνέκλιναν σ' ἓνα κέντρο, γόνιμο μάλλον, καί ἐπιπλέον προικισμένο μέ κάποια φωνή. Οἱ ἔξι ὁπές ἀνήκαν ἐθιμοτυπικῶς στόν πατέρα μου· τίς ἄλλες ἑπτὰ ὅμως τίς νέμονταν οἱ συγγενεῖς, ἀλλά καί γάτοι, θεόρατα μαντρόσκυλα καί κολλαρισμένα ἐρπετά. Τώρα, ἀπό τοὺς ἐπιζῶντες κόλπους, ὁ καλύτερος ἦταν ἀναμφιβόλως ὁ δικός μου. Ἔσφυζε μόνο γιά μένα, τερατώδης καί ὑπουλος, καί εἶχε μάθει ἀπό παλιά νά μοῦ ψιθυρίζει αἰσχρά μοιρολόγια. Δέν ξέρω ἂν ἡ ἐπιδίωξη αὐτῆ ὀφείλεται σέ τύχη, μητρικό πείσμα ἢ θαῦμα· πάντως, ἡ μεγάλη εὐσέβεια πού χαρακτηρίζε ἀνέκαθεν τή μητέρα μέ κάνει νά κλίνω πρὸς τήν τελευταία ὑπόθεση, ἀφοῦ μάλιστα, μέσα στά ὀκτώ θεολογικά συστήματα πού ἀναγνωρίζουν τό κομποσκοῖνι της, ἐνδέχεται νά ὑπάρχει κάποια ξεκούτω Θεία Βουλή. Τώρα, ὁ ὑπαινιγμός γιά τόν πατέρα μου, ἐκείνη ἢ σπόντα τῆς αἰμομιξίας, ἦταν ἀπλή ἐπανάληψη, μιά αἰωνόβια ἠχολαλία· ἀλλά πρὸς τί νά ἐπισημάνω τήν ἀργή προέλαση τοῦ μηδενός στό πλάσμα ἐτοῦτο, πού δέ βλέπει πέρα ἀπό τή μύτη του;

«Ναί μαμά» ἀπάντησα. «Ξέρετε ὅμως ὅτι τοῦ μπαμπᾶ πρέπει νά τοῦ φερόμεθα μέ τό μαλακό».

Ἡ μητέρα δέ μέ πρόσεχε πιά· κάποια ἐνοχλητική σκέψη τήν ἀναστάτωνε καί στό τέλος εἶπε – ἢ μάλλον ψιθύρισε:

«Βρίσκεις πῶς διαφέρω πολύ ἀπό κόπρανο;» Ἡ μαμά εἶναι φιλάρεσκη, καί ἴσως δικαιολογημένα, διότι, ὅπως φαίνεται, στά νιάτα της ὑπῆρξε ἐκπᾶγλου καλλονῆς.

«Φυσικά» τῆς ἀποκρίθηκα τρυφερά. «Ἰδίως ὅταν πηγαίνεις κομμωτήριο».

Ἐνα πνιχτό γέλακι βγήκε ἀπό τό πράσινο γυαλί. Πῆρα μιά μπουκάλα Μακόν καί ἔσταξα μερικές γουλιές στό ποτήρι· κάποια ὀπῆ βύζαξε τό πολύτιμο κρασί, ἀκούστηκε τό χυδαῖο πλατάγισμα τῆς γλώσσας, ἓνα γουργουρητό ποταπῆς εὐγνωμοσύνης. Καμιά φορά ἀπειλῶ τή μητέρα ὅτι θά τήν περάσω ἀπό τή μηχανή τοῦ κιμᾶ καί θά τήν κάμω κεφτεδάκι νά ταῖσω τό σκύλο, ἢ πάλι πῶς θά τή ζυμώσω μέ σινάπι καί θά τή δώσω στοὺς γορίλλες πού τρελαίνονται γιά τέτοιες λιχουδιές· ἐκείνη ὅμως ξέρει πῶς ἀστειεύομαι, διότι ἓνα μόνο τρέμω: νά μή γνωρίζω σέ ποῖο ἀκριβῶς μέρος τοῦ σύμπαντος βρίσκεται ἡ μαμά μου· πρέπει μάλιστα νά προσθέσω ὅτι τῆς ἀπέκρυψα ἐπιμελῶς κάποια πρόσφατα προγράμματα περὶ ἀνακατανομῆς τοῦ διακοσμικοῦ χώρου σ' ἐκείνους πού ἔχουν ἀποθάνει μιά τουλάχιστον φορά· καί τοῦτο μέ τό πρόσχημα τῆς στοργικῆς φροντίδος· ἢ ἀπό ὀλέθρια ἀνοησία· ἢ, τέλος, συμπράττων σέ μυστική συνωμοσία. Ὅχι. Ὁ βλεννογόνος πού εἶναι μαμά μου πρέπει νά μείνει ὅλος ἐδῶ, καί ὁ καλός της γιός θά στάζει γουλιές κεχριμπαρένιο Μακόν, πού θά κυλοῦν στό πράσινο γυαλί τοῦ ποτηριοῦ της.

Μερικές στοιχειώδεις έννοιες γιά μιά θεωρία τής λογοτεχνικής παραγωγής

— άποσπάσματα* —

του Pierre Macherey

Κρίση και κριτική

Τί είναι λογοτεχνική κριτική; Τό ερώτημα μόνο φαινομενικά είναι άπλό. Άν άπαντήσουμε ότι κριτική είναι νά γνωρίσουμε ένα λογοτεχνικό έργο άναγνωρίζουμε στην κριτική δραστηριότητα μιά περιοχή έρευνας αλλά όχι ένα αντικείμενο, μέ την άκριβή έννοια του όρου. Έξάλλου χρησιμοποιούμε κάπως βιαστικά τόν όρο γνώση. Θά χρειαζόταν επομένως ν' άναρωτηθούμε ποιό είναι τό νόημα και ή χρήση τής λέξης κριτική, πού φαίνεται ότι επιβλήθηκε από τόν 17ο αιώνα για νά δηλώσει άποκλειστικά τή μελέτη τών λογοτεχνικών έργων. Η έκφραση «λογοτεχνική ιστορία» πού χρησιμοποιήθηκε κάποια στιγμή δέν κατάφερε νά τήν άντικαταστήσει: πολύ γρήγορα χρειάστηκε νά γίνει διάκριση άνάμεσα στή λογοτεχνική ιστορία και τή λογοτεχνική κριτική, άρα νά διατηρηθεί αυτός ό όρος σ' αντίθεση μέ τόν άλλο. Όστόσο, ό όρος κριτική είναι διφορούμενος: πότε συνεπάγεται τήν άρνηση, δηλαδή τήν άρνητική κρίση, πότε δηλώνει (κι εδώ βρίσκεται τό θεμελιακό της νόημα) τή θετική γνώση τών όρίων, δηλαδή τών όρων μέ βάση τούς όποιους μιά δραστηριότητα άποδίδει τίσ δυνατότητες πού έμπεριέχει. Όμως εύκολα μπορεί νά περάσει κανείς από τό ένα νόημα στό άλλο, γιατί και τά δύο είναι οί αντίθετες πλευρές του ίδιου εγχειρήματος, νοήματα άλληλέγγυα ώστόσο στήν

ίδια τήν άσυμβατότητά τους. Ένας έπιστημονικός κλάδος πού θά βαφτιζόταν «κριτική» θά χρωστούσε ίσως τό όνομά του σ' αυτό τό διφορούμενο πού πετυχαίνει νά κατονομάσει τήν παρουσία μιάς διπλής στάσης. Η άνομοιότητα άνάμεσα στην άρνητική κρίση (ή κριτική ως κατάκριση) και τή θετική γνώση (ας πούμε προσωρινά: ή κριτική ως εξήγηση) γεννά πράγματι μιά διάκριση άνάμεσα σέ δύο τοποθετήσεις, όχι πλέον αντίθετες αλλά διακριτές: ή κριτική ως εκτίμηση (ή σχολή του γούστου), και ή κριτική ως γνώση («ή έπιστήμη τής λογοτεχνικής παραγωγής»). Δραστηριότητα κανονιστική, δραστηριότητα θεωρητική πού άναγγέλλει πότε τούς κανόνες και πότε τούς νόμους. Άπό τή μιά μεριά μιά έπιστήμη από τήν άλλη μιά τέχνη.¹

Τή μιά ή τήν άλλη; Η και τίσ δύο ταυτόχρονα; Και ποιά θά ήταν τότε ή περιοχή όπου έξασκείται αυτή ή τέχνη και ποιό τό αντικείμενο πού θά έπεξεραζόταν αυτή ή έπιστήμη;

Περιοχή και αντικείμενο

Άν λέγαμε ότι ή λογοτεχνική κριτική είναι ή μελέτη τών λογοτεχνικών έργων θά τής άναγνωρίζαμε μιά έρευνητική περιοχή αλλά όχι ένα αντικείμενο. Θά μοιαζε έτσι

σά νά τή θεωρούσαμε εϋθύς έξαρχής τέχνη και όχι μορφή γνώσης. Ό λόγος παρόμοιων πειρασμών είναι πρόδηλος: ή περιοχή στήν όποία θά άσκηθεί μιά τεχνική, άναγκαστικά προσφέρεται έμπειρικά. Γι' αυτό εύκολα θά κάνει κανείς τό ξεκίνημα και θά βρει τό σημείο εκκίνησης. Αϊφνης, κάθε νοητική δραστηριότητα, φυσιολογικά, έχει τήν τάση νά μās εμφανίζεται στην άρχή σάν τέχνη. Στή θεωρητική όμως πρακτική, όπως άλλωστε τό δείχνει ή ιστορία τών έπιστημών, τό αντικείμενο δέν μās δίνεται από τήν άρχή, αλλά εκ τών υστέρων. Γιατί δέν υπάρχουν άμεσα δεδομένα για τή γνώση, πέρα από τό ότι έχει άναγκαστικά όρίζοντά της τήν πραγματικότητα. Άλλά αυτό τό δεδομένο είναι τόσο πολύ γενικό και άόριστο ώστε ή θεωρία, όριακά, μās μιλάει μόνο σέ τελευταία άνάλυση για τήν πραγματικότητα. Όστόσο τά όρια δέν έχουν χαραχτεί εκ τών προτέρων: πρέπει νά προστεθούν και νά επιβληθούν στην περιοχή τής πραγματικότητας, ώστε, στό έσωτερικό αυτών τών όρίων νά καταγραφεί μιά γνώση. Έτσι, τό νά λέμε για μιά έπιστήμη ότι έχει κάποια περιοχή κι ότι διαθέτει ένα αντικείμενο είναι δύο προτάσεις τελειώς διαφορετικές. Είναι βέβαια άναμφισβήτητο ότι ή έπιστήμη έχει άφetterία τό πραγματικό. Άλλά έφόσον ξεκινάει από τό πραγματικό είναι σά νά λέμε ότι άπομακρύνεται άπ' αυτό. Σέ ποιά όμως άπόσταση; Άπό ποιό δρόμο; Όλο τό πρόβλημα τής εγκαθίδρυσης μιάς μορφής γνώσης τίθεται, άκριβώς, μ' αυτό τόν τρόπο.

Τά προηγούμενα σημαίνουν ότι ή γνώση πρέπει νά φυλάγεται από κάθε μορφή έμπειρισμού, πρέπει νά ξερούμε δηλαδή ότι τό αντικείμενο μέ τό όποιο άσχολείται κάθε έλλογη άναζήτηση δέν προϋπάρχει αλλά τό παράγει ή ίδια: τό αντικείμενο δέν είναι έγκατεστημένο μπροστά στό βλέμμα πού τό διερευνά. Τό νά γνωρίζουμε δέν είναι τό ίδιο μέ τό νά βλέπουμε. Η διαδικασία τής γνώσης δέν ταυτίζεται μέ τήν παρακολούθηση τών γενικών γραμμών κάποιας διάταξης όπου, τάχα, τό αντικείμενο, μοιράζοντας τόν έαυτό του σάν κομματιασμένο φρούτο, αυτοπροσφέρεται στην έρευνα, συνδυάζοντας στην ίδια κίνηση και τήν επίδειξη

και την απόκρυψη του έαυτού του. Διαδικασία γνώσης δεν είναι ν' άκουµε κάποιον προϋπάρχοντα λόγο και νά τον μεταφράζουµε, γιατί κάτι τέτοιο θά ήταν καθαρός µύθος. Διαδικασία γνώσης υπάρχει µόνον όταν ανακαλύπτουµε ένα νέο συνεκτικό λογισµό, όταν δίνουµε τό λόγο σ' αυτό που από τή φύση του σωπαίνει, όχι γιατί κάτι τό εµποδίζει νά μιλήσει, αλλά µάλλον γιατί είναι ό φύλακας τής σιωπής.

Διαδικασία γνώσης, λοιπόν, δεν σηµαίνει νά ξαναδρούµε ή νά αποκαταστήσουµε κάποιον κρυµµένο νόηµα, αλλά αντίθετα νά συγκροτήσουµε µιά νέα γνώση: µιά γνώση που προσθέτει στην πραγµατικότητα απ' όπου εκκινεί και όπου µιλάει για κάποιο άλλο πράγµα. Άς αναλογιστούµε ότι ή ιδέα του κύκλου δεν είναι κυκλική, ότι ή ιδέα του κύκλου δεν υπάρχει επειδή προϋπάρχει ό κύκλος. Κι άς συγκρατήσουµε ότι ή εμφάνιση τής γνώσης θεοµοποιεί µιάν απόσταση, ένα ορισµένο διάστηµα. Όροθετώντας µε τό διάστηµα αυτό τήν άρχική περιοχή είναι δυνατό νά κατασκευάσουµε ένα µετρήσιµο χώρο, δηλαδή τό αντικείµενο τής γνώσης.

Πρέπει νά κατανοήσουµε ότι τό ένλόγω διάστηµα δεν είναι αναγωγίµο. Έδω άκριβώς έντοπίζεται τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του έµπειριστικού πειρασµού. Ότι δηλαδή ξαναφέρει κάθε έλλογη δραστηριότητα στην γενική µορφή µιάς τεχνικής και θεωρεί ότι στό βαθµό που ή γνώση προχωρεί άνάµεσα στό πραγµατικό αντικείµενο (υπόβαθρο αλήθειας, δεδοµένου ότι άκριβώς τήν αλήθεια θέλουµε νά παραστήσουµε) και τή γνώση που αποκτούµε γι' αυτό, ή απόσταση λίγο λίγο µικραίνει. Όστε, σύµφωνα µε τήν έµπειριστική αντίληψη, γνώση σηµαίνει ανάπτυξη, περιγραφή, μετάφραση, απορρόφηση του άγνωστου στό δεδοµένο και αντίστροφα. Αυτό όμως δεν είναι παρά ή περιστολή του πεδίου τής γνώσης σέ ένα µόνο σηµείο του (τό σηµείο τής εμφάνισης του αληθινού). Έτσι, ή πραγµατική γνώση γίνεται αποσπασµατική και στιγµιαία: διαρκεί όσο µιά πεταχτή µατιά πάνω στά πράγµατα. Τό εγχείρηµα τής γνώσης, ως εγχείρηµα, είναι προσωρινό, και θά τελειώσει άναιρούµενο, άπορροφώµενο σέ µιά πραγµατικότητα που τήν αφήνει αναλλοίωτη, έχοντας την µονάχα έρµηνεύσει. Άλλά σέ µιά τέτοια προοπτική, ή διαδικασία τής

γνώσης καθώς περιτέλλεται σέ τέχνη, κι άκόµη, όπως θά δούµε, καθώς µετατρέπεται σέ τέχνη τής ανάγνωσης, µοιάζει νά 'χει χάσει και τήν ιστορία της: τό παρελθόν, τό μέλλον και τό παρόν της. Υποταγµένη ή γνώση σέ µιά καθολική τεχνική λειτουργία µοιάζει νά γίνεται καπνός.

Έποµένως, αν θέλαµε νά αποδώσουµε στή γνώση τήν άξία της και νά τής επιφυλάξουµε µιάν ορισµένη αυτονοµία, οφείλουµε νά µήν τήν θεωρούµε πλέον σάν φευγάλο πυροτέχνηµα, πέρασµα και µεσάζοντα που, τάχα, θά µας έφερνε κοντά στην αλήθεια ή τήν πραγµατικότητα, αλλά αντίθετα οφείλουµε νά πάρουµε πραγµατική επαφή µαζί της. Ό διαφορετικά, πρέπει νά αποδώσουµε στή γνωστική διαδικασία όλη της τήν αυτονοµία (αυτό δεν σηµαίνει άνεξαρτησία) και τή δική της διάσταση. Πρέπει νά τής αναγνωρίσουµε τή δύναµη νά παράγει τό καινούριο, συνακόλουθα τή δυνατότητα νά *µετασχηµατίζει* ουσιαστικά τήν πραγµατικότητα, όπως τής έχει δοθεί. Πρέπει νά τήν θεωρήσουµε όχι έργαλειό αλλά εργασία, πράγµα που προϋποθέτει τήν ύπαρξη τριών, τουλάχιστο, ουσιαστικά διακριτών όρων: ύλη, μέσο και προϊόν. Για νά μιλήσουµε όπως ό Μπασελάρ, πρέπει νά αναγνωρίσουµε τή χαρακτηριστική δυνατότητα λογισµού που έµπεριέχει ή αληθινή γνώση.

Θά µπορούσαµε συνεπώς νά πούµε: Ό ή λογοτεχνική κριτική είναι τέχνη, και έποµένως προσδιορίζεται άπολύτως από τήν προκαταβολική ύπαρξη µιάς περιοχής (τά λογοτεχνικά έργα) που θά επιδιώξει νά συναντήσει για νά βρει σ' αυτά τήν αλήθεια τους και, τελικά, νά συγχωνευτεί µαζί τους, δεδοµένου ότι µόνη της δεν έχει πλέον κανένα λόγο ύπαρξης· ή είναι µιά ορισµένη µορφή γνώσης, όποτε πρέπει νά διαθέτει ένα αντικείµενο που δεν θά είναι άµεσο δεδοµένο της αλλά προϊόν της. Σ' αυτή τή δεύτερη προοπτική ή λογοτεχνική κριτική αναλαµβάνει µιάν ορισµένη προσπάθεια µετασχηµατισµού του αντικειµένου της και δεν ικανοποιείται αν τό µµείται ή αν παράγει τό δίδυµό του. Άνάµεσα στην γνώση και τό αντικείµενο της διατηρείται έποµένως µιά απόσταση, ένας διαχωρισµός. Άν ή γνώση εκφράζεται µ' ένα συνεκτικό λογισµό και εφαρµόζεται σ' ένα λογισµό τότε αυτός ό λογισµός για νά µπορέσει νά μιλήσει για τό

αντικείµενο που άνέδειξε πρέπει από τή φύση του νά διαφέρει απ' αυτό. Άν ό έπιστηµονικός λογισµός είναι αυστηρός αυτό συμβαίνει γιατί τό αντικείµενο του, στό όποιο µέ άπόφασή του εφαρµόζεται, όρίζεται από ένα άλλο τύπο αυστηρότητας και συνοχής.

Ό απόσταση για τήν όποία γίνεται λόγος, δηλαδή τό αναγκαίο διάστηµα για νά αναπτυχθεί µιά αληθινή δυνατότητα λογισµού, είναι ουσιαστική και χαρακτηρίζει όριστικά τή σχέση άνάµεσα στό έργο και τήν κριτική του. Αυτό που µπορούµε νά πούµε για τό λογοτεχνικό έργο, έχοντας επίγνωση των συνεπειών, δεν θά συγχωνευτούν ποτέ σέ όσα από µόνο του λέει, γιατί αυτοί οι δύο λόγοι, έτσι όπως ό ένας εισχωρεί στον άλλο, δεν είναι τής ίδιας φύσης: δεν µπορούν νά ταυτιστούν ούτε ως προς τή µορφή ούτε ως προς τό περιεχόµενο. Γι' αυτό άκριβώς άνάµεσα στό συγγραφέα και τόν κριτικό, πρέπει ευθύς εξαρχής νά προταχθεί µιά *διαφορά* µη αναγωγή. Ό διαφορά για τήν όποία γίνεται λόγος δεν είναι δύο διαφορετικές έπισκοπήσεις του ίδιου αντικειµένου, αλλά ό άµοιβαίος αποκλεισµός που χωρίζει δύο µορφές λογισµού. Αυτές οι δύο γλώσσες δεν έχουν τίποτε τό κοινό µεταξύ τους. Τό έργο, έτσι όπως τό 'γραψε ό συγγραφέας του, δεν είναι άκριβώς τό ίδιο µ' εκείνο τό έργο που έρµηνεύει ό κριτικός του. Άς πούµε προσωρινά ότι µε τή χρησιµοποίηση µιάς νέας γλώσσας ό κριτικός κάνει νά ξεπηδήσει µέσα από τό έργο µιά *διαφορά*, τό κάνει νά φαίνεται ότι είναι *διαφορετικό* απ' αυτό που είναι.

Κανόνας και νόμος

Τό έργο του συγγραφέα δεν εκφέρεται µέ όρους γνώσης· αλλά ή πράξη του συγγραφέα από άλλη άποψη µπορεί νά γίνει αντικείµενο

μιάς ορισμένης γνώσης. Όπωςδήποτε τα δύο ζητήματα είναι ξεχωριστά. Αν, λοιπόν, είναι αλήθεια ότι ο κριτικός λόγος, σέ σχέση με το λόγο του συγγραφέα, ανάδεικνύει μία νέα λογικότητα, πρέπει τότε να αποδώσουμε στην κριτική το δικό της καθεστώς και, κυρίως, να πάψουμε να την διατηρούμε μέσα στα όρια της λογοτεχνίας.

Τά προηγούμενα συνεπάγονται ότι ή λογοτεχνική κριτική, εφόσον δεν μπορεί πλέον να ικανοποιείται περιγράφοντας τό τελειωμένο προϊόν, προετοιμάζοντάς το κατά κάποιο τρόπο για τήν κυκλοφορία, δηλαδή για τήν κατανάλωση, μετατοπίζει τό ενδιαφέρον της και βρίσκει ως αντικείμενο τήν επεξεργασία του λογοτεχνικού προϊόντος (δηλαδή τήν εξήγησή του κι όχι μόνο τήν περιγραφή του). Η διαδικασία αυτή σέ σχέση με όλες τές ουσιαστικά ολοκληρωμένες τάσεις τής λογοτεχνικής κριτικής υποθέτει μία ριζική αντίστροφη πού θά συντελεστεί με τήν ανάδειξη ενός νέου ερωτήματος: *Ποιοί είναι οι νόμοι τής λογοτεχνικής παραγωγής;*

Βλέπουμε καθαρά ποιό είναι τό τμήμα πού πρέπει να πληρωθεί για να εισαχθεί και πάλι ή κριτική στή σφαίρα τής επιστημονικής λογικής: να τής δοθεί ένα νέο αντικείμενο. Αν ή κριτική δεν προβαίνει σ' αυτή τήν ανταλλαγή, αν δεν ξεκόψει οριστικά από τό παρελθόν της, αυτοκαταδικάζεται και θά διαδραματίζει τό ρόλο μιάς λιγότερο ή περισσότερο επεξεργασμένης μορφής του κοινού γούστου: εμφανίζονται δηλαδή σάν να ήταν τέχνη. Μιά ορθολογική γνώση, όπως ξέρουμε, φιλοδοξεί να καθιερώσει νόμους (καθολικούς και αναγκαίους στά όρια πού καθορίζουν οι συνθήκες διαμόρφωσής τους). Αντίθετα μία τέχνη, δηλαδή γνώση όχι πλέον θεωρητική αλλά πρακτική και εμπειρική ταυτόχρονα (πρόκειται για τό νόμο πού θεσπίζει τούς κανόνες πού πάντοτε δεσπόζουν τή χρήση μιάς δοσμένης εμπειρικά πραγματικότητας), διατυπώνει γενικούς κανόνες πού έχουν μονάχα μιάν αξία προσέγγισης. Μιά τέχνη καταγράφει μέσους όρους (πράγμα πού εκφράζει πολύ εύγλωττα ή τρέχουσα έκφραση: «κατά γενικό κανόνα»), μέσους όρους πού δεν σηματοδοτούν καμιά πραγματική αναγκαιότητα, παρ' όλη τήν καταναγκαστική τους δύναμη. Η εξαίρεση επιβεβαιώνει τόν κανόνα αλλά καταστρέφει τό νόμο. Κατά γενικό κανόνα οι κριτικοί, πού ως τώρα θεωρούνται ως οι τεχνικοί

του γούστου, ποτέ δεν ξεγελιούνται. Αλλά στο βαθμό, ακριβώς, που επιδιώκουν να ορίσουν αυτό τον μέσο όρο που είναι το γούστο, στην πραγματικότητα, πάντοτε πλανώνται. Και δεν θα μπορούσε να συμβαίνει αλλιώς γιατί ή δουλειά τους, πού δεν παράγει γνώση με τήν αυστηρή έννοια του όρου, ξεφεύγει από τά όρια τής ορθολογικότητας. Ο κανόνας συνεπάγεται επομένως μία δραστηριότητα κανονιστική και προσεγγιστική ταυτόχρονα (είναι τό ίδιο πράγμα). Θα μπορούσαμε να πούμε επίσης ότι ή δραστηριότητα αυτή στο βαθμό πού δε μπορεί να δικαιωθεί είναι αντιφατική και έτσι οφείλει να δεχτεί απ' άλλοι τές νόρμες της πού, εξάλλου, αδυνατεί να φτιάξει ή ίδια. Από κάθε άποψη, τήν κριτική τέχνη διακρίνει ή δάνεια θεμελιώνει τή δραστηριότητά της σέ κανόνες, διαπραγματεύεται τό αντικείμενό της, τή «λογοτεχνία», ως καταναλωτικό προϊόν: προπαρασκευάζει, «καθοδηγεί», προσανατολίζει τή χρήση εκείνου του πράγματος πού θεωρεί ως τελωμένη και δοσμένη εμπειρικά πραγματικότητα, στημένη εμπρός στά μάτια της. Και μία για πάντα λύνει τό πρόβλημα τής ύπαρξής της, τής σύστασής της, αποδίδοντάς της στό αναγκαστικά μυστηριώδες γεγονός τής δημιουργίας, νέο άσυλο τής άγνοιας.

Ότι ή κριτική τέχνη προτείνει μόνο καταναλωτικούς κανόνες δεν είναι τυχαίο: αντίθετα, μία αυστηρή γνώση οφείλει πρώτα απ' όλα να επεξεργαστεί νόμους παραγωγής. Μπορούμε λοιπόν να πάροουμε ως άφεταιρηκή υπόθεση ότι γραφή και ανάγνωση δεν είναι δυό ισοδύναμα και έναλλαξιμα εγχειρήματα: ή μία δεν μπορεί να πάρει τή θέση τής άλλης και αντίστροφα.

μεταφρ. Δημ. Μηλιάκης

Αυτονομία και ανεξαρτησία

Είδαμε στά προηγούμενα ότι τό λογοτεχνικό κείμενο διαθέτει τή

δική του αλήθεια: τήν *εμπεριέχει*: κανένα εξωτερικό στοιχείο δεν επιτρέπει να τό κρίνουμε διότι τότε ή κρίση θά ήταν μία αυθαίρετη παραμόρφωση. Τούτο σημαίνει ότι πρέπει να αναζητήσουμε τήν αλήθεια του έργου στο ίδιο τό σώμα του επειδή έχει έναποτεθεί μία για πάντα εκεί; Σ' αυτή τήν περίπτωση, γνώση θά σήμαινε να διαβάσουμε με διεισδυτικό μάτι πού, διαπερνώντας τά φαινόμενα πού μās χωρίζουν από τό έργο, θά πετύχαινε να φωτίσει τό μυστικό. Θα είχαμε τότε άρνητική κριτική με τήν έννοια τής δια-σκέδασης. Με μία παρόμοια άνάγνωση όμως τό έργο καταστρέφεται, και στή θέση του εμφανίζεται τό ύλικό γύρω από τό οποίο είναι δομημένο. Είναι άνάγκη να επανέλθουμε; Μιά τέτοια παρουσίαση είναι έντελώς άθέμιτη για τέσσερις λόγους: συγχεί άνάγνωση και γραφή: αποσυνθέτει εκεί πού θά πρεπε να μελετήσει τούς νόμους τής σύνθεσης· θεωρεί ότι πρέπει να αναζητήσουμε στο έργο μόνο ό,τι είναι δοσμένο εκεί· περιορίζει τή κατανόηση του έργου στην αναζήτηση ενός και μοναδικού νοήματος. Επίσης τό πρόβλημα τής ιδιαιτερότητας του λογοτεχνικού έργου δεν λύνεται οριστικά: στο δρόμο του βρίσκονται ακόμη πολλές ψευδαισθήσεις.

Αλήθεια, τί λέει κανείς όταν μιλά για τήν ιδιαιτερότητα του λογοτεχνικού έργου; Πρώτα απ' όλα ότι δεν είναι αναγώγιμο: δεν μπορεί να αναχθεί σ' αυτό πού δεν είναι. Γιατί είναι τό προϊόν μιάς ιδιαίτερης εργασίας και, έτσι, δεν μπορεί να επιτευχθεί σά να ήταν πέρασμα σέ μία συνεχή διαδικασία, διαφορετικής ώστόσο από τή φύση της. Για τό λογοτεχνικό έργο θά μπορούσαμε ακόμη να πούμε ότι είναι τό προϊόν μιάς *ρήξης*: μ' αυτήν άρχίζει κάτι νέο. Τό να κατανοήσουμε τήν έλευση του λογοτεχνικού έργου, τό ξεπέταγμα του άνέκδοτου, σημαίνει να μήν τό συγχέουμε με τά εξωτερικά του στοιχεία. Σημαίνει, αντίθετα, να προσπαθήσουμε να τό *ξεχωρίσουμε* υπογραμμίζοντας καθαρά τή διακρίση ανάμεσα στά συστατικά του στοιχεία και σ' εκείνα πού τό περιβάλλουν. Για να επαναλάβουμε ένα έντελως παραδοσιακό παράδειγμα, ή ζωή του συγγραφέα δεδομένου ότι ξετυλίγεται σέ διαφορετικό επίπεδο ως προς τό έργο, δεν μās μαθαίνει τίποτε σχετικά μ' αυτό. Δεν θέλουμε βέβαια, να υποστηρίξουμε ότι ή ζωή του συγγραφέα

μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορη ἀφοῦ μᾶς δείχνει πῶς ὁ συγγραφέας μέ τό ἔργο του κατάφερε νά τήν τροποποιήσει· ἄλλωστε μιά ὀνομαστή καί παράδοξη βιογραφία τοῦ Προύστ² ἀποκαλύπτει τήν ὕπαρξη τοῦ συγγραφέα ὡς εἰκονογράφηση τῆς Ἀναζήτησής³ του καί τήν παρουσιάζει ὀλοκληρωτικά προσδιορισμένη ἀπό τό ἔργο. Γιά νά ἀναπαραστήσουμε τή ζωή τοῦ συγγραφέα τό καλύτερο εἶναι νά τήν ἐκφράσουμε μέ τούς ὄρους τοῦ ἔργου του. Ἔτσι ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῆς θεωρητικῆς ἀνάλυσης τό ἔργο ὀρίζεται ὡς κέντρο ἐνδιαφέροντος. Δέν σημαίνει ὁμως ὅτι εἶναι κεντροθετημένο.

Στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἔργου ἀνήκει ἐπίσης ἡ αὐτονομία του. Ἡ αὐτονομία του εἶναι ὁ κύριος κἀνόμος του, στό μέτρο πού ὀρθοθετεῖ τόν ἑαυτό του κατασκευάζοντας τό ἴδιο τά ὀριά του. Ἔτσι δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ σέ σχέση μέ ἄλλες νόρμες παρά μόνο μ' ἐκεῖνες πού ἀνήκουν, μαζί μ' αὐτήν, πράγματι στό ἔργο: ἡ ἀρχή τῆς ἀναγκαιότητάς της δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἑτερόνομη. Γι' αὐτό, τά λογοτεχνικά ἔργα θά ἴπρεπε νά ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μιάς ἰδιαίτερης ἐπιστήμης, γιατί διαφοροτικά δέν θά γίνουν ποτέ κατανοητά. Διάφορες ἐπιστήμες, ὅπως ἡ γλωσσολογία, ἡ θεωρία τῆς τέχνης, ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας, ἡ θεωρία τῶν ἰδεολογιῶν, ἡ θεωρία τῶν σχηματισμῶν τοῦ ἀσυνείδητου πρέπει νά συνεργαστοῦν γιά τό σκοπό αὐτό (χωρίς τή συνεργασία αὐτή τό ἔργο θά ἴταν μᾶλλον ἀτέλές καί μᾶλλον ἀνέφικτο), ἀλλά δέν θά μπορούσαν ὁμως νά τήν ἀναπληρώσουν. Εἶναι δέ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι τά λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιοῦν τή γλῶσσα καί τήν ἰδεολογία (πού δέν εἶναι ἴσως τόσο διαφοροτικά πράγματα) μέ ἀνέκδοτο τρόπο: ἀποτραβώντας τες κατά κάποιον τρόπο ἀπό τόν ἑαυτό τους τούς δίνουν ἕνα νέο προσορισμό, κἀνοντάς τες νά ὑπηρετοῦν τήν πραγματοποίηση ἑνός σχεδίου πού τούς ἀνήκει.

Ἐκεῖ πού ἀρχίζει τό ἔργο ἐκδηλώνεται ἕνα εἶδος τομῆς πού τό ἀπομακρύνει ἀπό τούς συνηθισμένους τρόπους ὀμιλίας καί γραφῆς, τομῆς πού τό χωρίζει ἀπό ὄλες τίς ἄλλες μορφές ἰδεολογικῆς ἐκφράσης. Γι' αὐτό εἶναι ἀδύνατο νά κατανοήσουμε τό εἶδοποιό στοιχεῖο τῆς πράξης τοῦ συγγραφέα φέρνοντάς την, κατ' ἀνάλογια, σέ μιά στάση φαινομενικά γειτονική, στήν πραγματικότητα ὁμως ριζικά δια-

φορετική. Ἐντούτοις ὁ Ρ. Μπάρτ, στόν πρόλογο τῶν *Κριτικῶν Δοκιμῶν*, αὐτό ἀκριβῶς κάνει ὅταν ὀρίζει τή γραφή μέ βάση τούς διασταλτικούς κανόνες ἀδροφροσύνης πού πρυτανεοῦν στή σύνταξη μιάς περιστασιακῆς ἐπιστολῆς. Ἡ τομή γιά τήν ὀποία γίνεται λόγος δέν εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού χωρίζει τήν «τέχνη» ἀπό τήν «πραγματικότητα»· δέν εἶναι ἐπίσης ἡ ἐνλόγω ἀληθινή τομή πού τοποθετεῖται ἀνάμεσα στόν ἰδεολογία καί τή θεωρητική γνώση καί τίς κρατᾶ σέ ἀπόσταση μεταξύ τους: δέν πρόκειται γιά μιά λογική ρῆξη πού πραγματοποιεῖται στό ἐπίπεδο τῶν ἐργαλείων τῆς γνώσης, ἀλλά γιά ἰδιότυπη διαφορᾶ πού ὀρίζεται ἀπό μιά ἰδιαίτερη χρήση τῶν ἐργαλείων τῆς ἀναπαράστασης. Ἡ αὐτονομία τοῦ ἔργου δέν ἐξαρτᾶται ἀπό μίαν ἐπιστημολογική τομή, μέ τήν παραδοσιακή σημασία τῆς λέξης. Ἐγκαθιστᾶ, ὁμως, μέ τόν τρόπο της ἕναν καθαρῶ καί ριζικό διαχωρισμό πού γιά νά τόν γνωρίσουμε ἀπαγορεύεται νά τόν ἐξομοιώσουμε μέ κάτι ἄλλο.

Δέν πρέπει ἐντούτοις νά συγχεοῦμε αὐτονομία καί ἀνεξαρτησία. Τό ἔργο συνιστᾶ τή διαφορᾶ πού τό κάνει νά ὑπάρχει μόνο ὅταν δημιουργεῖ σχέσεις μέ αὐτό πού δέν εἶναι. Διαφοροτικά δέν θά εἶχε καμιά πραγματική ὑπόσταση, θά ἴταν ἐντελῶς μὴ ἀναγνώσιμο καί ἀόριστο. Μέ πρόσχημα ἐπίσης τόν ἐξορκισμό κάθε ἀπόπειρας ἀναγωγῆς δέν πρέπει νά θεωρήσουμε τό λογοτεχνικό ἔργο χωριστᾶ, σά νά συνιστοῦσε μιά πλήρη πραγματικότητα. Ἄν τό ἀντιμετωπίζαμε ἔτσι θά ἔμοιαζε ἀπομονωμένο καί δέν θά μπορούσαμε νά κατανοήσουμε τό λόγο τῆς ἐμφάνισής του. Θά ἴταν χωρίς λόγο ὕπαρξης, μυθικό προϊόν μιάς ριζικῆς θεοφάνειας. Ἄν τό ἔργο ὀρίζεται ἀπό κάποιους κανόνες πού τοῦ προσιδιάζουν δέν θά μπορούσε νά βρεῖ στόν ἑαυτό του τά μέσα νά τούς ἐπεξεργαστεῖ. Γενικά ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης ἀνεξαρτησίας σημαίνει μιά μυθική σκέψη πού ἐνδιαφέρεται νά διαπιστώσει τήν ὕπαρξη ἤδη πραγματωμένων ὀλοτήτων καί εἶναι ἀνίκανη νά ἐξηγήσει τή σύστασή τους. Ἡ διαφορᾶ ἀνάμεσα σέ δύο αὐτόνομες πραγματικότητες δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ παρά ἂν θεωρησε κανεῖς ὅτι ἡ διαφορᾶ εἶναι κιάλας μιά ὀρισμένη μορφή ἀμοιβαίας σχέσης, ἕνας ὀρισμένος τρόπος συνύπαρξης. Τόσο μᾶλλον πού οἱ ἀληθινές διαφορές ποτέ δέν δίνονται μιά γιά πάντα, ἀλλά, καθῶς εἶναι, βγαλμέ-

νες ἀπό τή διαδικασία παραγωγῆς τῆς διαφορᾶς, ὀφείλουν ἀσταμάτητα νά ἐπαναλαμβάνονται, νά κατακτώνται, ἐναντίον αὐτοῦ πού πασχίζει νά τίς ἐξαλείψει. Οἱ ἀληθινές διαφορές ἀποκαλύπτουν, λοιπόν, μιά πολύ στενή μορφή σχέσης, σχέσης μὴ ἐμπειρικῆς, ἀλλά ὄχι λιγότερο πραγματικῆς, ἀφοῦ εἶναι τό προϊόν μιάς ἐργασίας.

Δέν θά μελετήσουμε, λοιπόν, τό λογοτεχνικό ἔργο σά νά ἴταν μιά αὐτάρκης ὀλότητα. Ὅπως θά δοῦμε, τό ἂν εἶναι αὐτάρκης δέν ὀφείλεται στό ὅτι συνιστᾶ μιά ὀλότητα: Οἱ ὑποθέσεις γιά τήν ἐνότητα καί τήν ἀνεξαρτησία τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου εἶναι αὐθαίρετες· προϋποθέτουν μιά βαθιά παραγνώριση τῆς φύσης τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέα, τῆς δουλειᾶς τοῦ συγγραφέα. Ἰδιαίτερα, τό λογοτεχνικό ἔργο σχετίζεται μ' αὐτή καθαυτή τή γλῶσσα. Μέ ἐνδιάμεσο τή γλῶσσα σχετίζεται πρὸς τίς ἄλλες χρήσεις τοῦ λόγου: χρήση θεωρητικῆ καί χρήση ἰδεολογική, ἀπό τίς ὀποῖες καί ἐξαρτᾶται ἀμεσῶτα. Ἐξᾶλλου, μέ ἐνδιάμεσο τίς ἰδεολογίες σχετίζεται μέ τήν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν· σχετίζεται ἐπίσης μέ τήν ἰδιαίτερη κατάσταση τοῦ συγγραφέα, ὅπως καί μέ τά προβλήματα πού τοῦ θέτει ἡ προσωπική του ὕπαρξη· τέλος, τό ἰδιαίτερο λογοτεχνικό ἔργο ὑφίσταται μόνο σέ σχέση μέ ἕνα μέρος τουλάχιστο τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς πού θά τοῦ μεταδώσει τά οὐσιαστικά ἐργαλεῖα τῆς δουλειᾶς του.

Μέ δύο λόγια ἕνα βιβλίο δέν ἐρρεται ποτέ μόνο του. Τό συνοδεῖ πάντοτε τό σύνολο τῶν σχηματισμῶν σέ σχέση μέ τούς ὀποῖους παίρνει μορφή. Σχετίζεται ἐπίσης μ' αὐτούς μέσα σ' ἕνα καθεστῶς χαρακτηριστικῆς ἐξάρτησης πού δέν περιστέλλεται στή δημιουργία μιάς ἐντύπωσης ἀντίθεσης. Ὅπως κάθε προϊόν εἶναι μιά πραγματικότητα δεύτερη, πράγμα πού σημαίνει ὅτι δέ ὑπάρχει μέ βάση τούς νόμους πού τοῦ προσιδιάζουν. Πιο κάτω θά δοῦμε ὅτι αὐτός ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἔργου ὡς πραγματικότητα δεύτερη εἶναι ὁ ἴδιος πού χαρακτηρίζει οὐσιαστικά τό ἔργο τοῦ συγγραφέα. Εἶναι τόσο ἀληθινό ὅσο ἡ λειτουργία του εἶναι πάντοτε παροδική.

μετάφραση: Δημ. Στέφου

Αὐταπάτη καὶ μυθοπλασία

Προηγουμένως δόξαμε τὴ λογοτεχνική γλῶσσα μὲ βάση τὴν παροδική της λειτουργία. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἐπιτρέπει τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ λόγου μόνις ὑπάρξει ἀναπαγωγὴ τῆς πραγματικότητας· παραμορφώνει μᾶλλον παρά μιμείται. Ἄλλωστε ἡ ἰδέα τῆς καλῶς ἐννοούμενης μίμησης ἐμπεριέχει τὴν ἰδέα τῆς παραμόρφωσης ἂν βέβαια ἀληθεύει, ὅπως τὸ προτείνει ὁ Πλάτωνας σ' ἓνα χωρίο τοῦ *Κρατύλου*, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ὁμοιότητας εἶναι ἡ ἀνομοιότητα. Ἔτσι, ἡ ἀπολύτως πιστὴ στοῦ πρότυπο τῆς εἰκόνα συγγέεται μαζί του καὶ χάνει τὴν ιδιότητα τῆς εἰκόνας· διατηρεῖται ὡς εἰκόνα χάρις στοῦ διαστήματος πού τὴ χωρίζει ἀπὸ τὸ πρότυπο τῆς. Ξέρουμε ἄλλωστε, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ τοῦ μαρκό ἐξωθεῖ αὐτὴ τὴν ἰδέα ὡς τὴν πιὸ παράδοξη μορφή της ὅταν λέει ὅτι ὅσο πιὸ πολὺ ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὸ πρότυπο τόσο περισσότερο τὸ μιμούμαστε, πράγμα πού δημιουργεῖ τελικὰ μιὰ θεωρία τῆς καρικατούρας. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια κάθε λογοτεχνικὸ εἶδος τελικὰ εἶναι ἐμπνεύσης μαρκό.

Ἄλλὰ ἓνας παρόμοιος χαρακτηρισμὸς παραμένει βασικὰ ἀρνητικός. Καὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἐπαρκὴς παρά μόνο ἂν καταφέραμε νὰ δείξουμε ὅτι ἡ λειτουργία τῆς γλώσσας τοῦ συγγραφέα εἶναι καὶ αὐτὴ οὐσιαστικὰ ἀρνητικὴ· τότε θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι τὸ διβλίον, ὅταν φτιάχνεται μὲ δόκιμο τρόπο, δὲν παράγει μιὰ θετικὴ ἀλλὰ μιὰ πλασματικὴ πραγματικότητα, μιὰ αὐταπάτη. Καὶ ἀκριβῶς τὸν ὅρο αὐταπάτη χρησιμοποιοῦσαμε ὡς τώρα.

Τὰ προηγούμενα ἰσοδυναμοῦν μὲ τὴν ἀφομοίωση τῆς λογοτεχνίας μὲ κάποια μυθολογία, μιὰ συναρμολόγηση σημείων πού παίρνει τὴ θέση μιᾶς ἀπούσας πραγματικότητας. Στὸ βαθμὸ πού ἡ λογοτεχνία ἀνακαλεῖ καὶ φαινομενικὰ ἐκφράζει, εἶναι ἀπατηλὴ: Οἱ βουλές της ξετυλίγονται ἀσταμάτητα στὶς παρυφές κάποιου ριζικοῦ ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκείνου τοῦ πράγματος γιὰ τὸ ὁποῖο δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι μιλά, καὶ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει καμιά ὑπαρξή. Κάνοντάς μας νὰ ἐκλάβουμε τὰ λόγια γιὰ

πραγμάτα καὶ ἀντίστροφα, ἡ λογοτεχνία ὑφαίνεται μ' αὐτὸ τὸ ψεῦδος, τόσο πιὸ ριζικὸ ὅσο εἶναι ἀσυνείδητο, ὅσο ἐρχεται πρὶν ἀπὸ τὴν πράξη τῆς γραφῆς καὶ παραμονεύει αὐτὸ πού ἐρχεται νὰ πάρει θέση στοῦ χώρου τῆς.

Θὰ μπορούσαμε, λοιπὸν νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ χῶρο, πού δὲν θὰ ἔταν τίποτε ἄλλο παρά ἡ σκηνὴ ὅπου θὰ παιχθεῖ ἡ ἐνλόγω μύθευση. Κάθε γραφὴ θὰ ὑπονομεύεται ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐκθλιψη: στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ πετύχαινε νὰ καταδείξει τὸ λογοτεχνικὸ χῶρο στοῦ φῶς τῆς ἀπουσίας του ὅπως τὸ κάνει ὁ Μαλλαρμέ. Καὶ οἱ διαφορὲς πού χωρίζουν τὶς διάφορες γραφές παραπέμπουν τελικὰ σὲ μιὰ κοινὴ φύση πού τὶς ἐξαναγκάζει ἐξίσου: μιλοῦν γιὰ νὰ μὴν πουν τίποτε. Τὸ μήνυμα τοῦ συγγραφέα εἶναι χωρὶς ἀντικείμενο: ὅλη ἡ πραγματικότητά του ἐξωθεῖται πρὸς ἓνα ἰδιαίτερο κώδικα πού θὰ τοῦ δώσει τὰ μέσα τῆς διατύπωσης καὶ τῆς ἐπικοινωνίας.⁴

Συνεπῶς δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ ὑπάρξει θεωρία τῆς λογοτεχνίας παρά μόνο στὴν βάση μιᾶς καταγγελίας καὶ μιᾶς συννεοχῆς. Ὅπως κιόλας τὸ εἶδαμε οἱ δύο αὐτὲς στάσεις δὲν ἀλληλοαποκλείονται ἀναγκαστικά. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ συγγραφέας καὶ ὁ κριτικὸς ὑπόκεινται στὸν ἴδιο μῦθο τῆς γλώσσας: ἡ φλύαρη συμβατικότητα τῆς πρὸς μιὰ *μοίρα*, πού εἶναι καὶ λόγος ὑπαρξῆς της, ὁρίζει στὴν πραγματικότητα τὴν κριτικὴ ἀντικειμενικότητα. Ἡ θεωρητικὴ ἰδέα τῆς ἀναγκαιότητας φθεῖρεται, ἐκπίπτει, στὴν κυριολεξία, σὲ γελοιογραφία. Σὲ μιὰ σειρά ἐπικήδειων, ἡ «λογοτεχνία» ἐξαγγέλλει τὴν ἀπουσία τῶν ἔργων της ἢ τὴ ματαιότητά τους. Τὰ ἔργα δὲν εἶναι τίποτε: εἶναι ἐκεῖνο τὸ τίποτε ἢ ἐκδήλωση, μέσα ἀπ' αὐτὸ, μιᾶς οὐσίας (ἢ λογοτεχνία) τῆς ὁποίας ὁ μηχανισμὸς μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων δὲν εἶναι ἰκανοποιητικὴ, ἰδίως γιὰ τὴ παραγνωρίζεται τὸ ρόλο πού παίζει ἡ *μυθοπλασία* στὴ δουλειά τοῦ συγγραφέα. Τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο δὲν εἶναι ὑφάδι ἀπὸ αὐταπάτες πού θὰ ἀρκοῦσε νὰ *ξεϋφάνει* κανεὶς γιὰ νὰ κατανοήσει τὴν ἀντοχή του. Ἡ αὐταπάτη ὅταν ἐνεργεῖ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπατηλὴ, οὔτε ἀπλῶς φενακῆ. Εἶναι ἀδιάκοπη, πραγματω-

μένη, ὀλοκληρωτικὰ μετασηματισμένη. Ἄν δὲν βλέπει κανεὶς αὐτὸ τὸ μετασηματισμὸ σημαίνει ὅτι συγγέεται τὴ μὴ λογοτεχνικὴ χρῆση τῆς γλώσσας, μὲ βάση τὴν ὁποία τὸ ἔργο εἶναι *καμωμένο*, μὲ τὴν ἐργασία στὴν ὁποία τὸ ὑποβάλλει καὶ πού τοῦ ταιριάζει. Θὰ ἔταν σὰ νὰ πιστεῖ κανεὶς ὅτι γιὰ νὰ γράψεις ἀρκεῖ νὰ ὄνειρευτεῖς.

Ἡ γλῶσσα τῆς αὐταπάτης, πρώτη ὕλη πάνω στὴν ὁποία ἐργάζεται ὁ συγγραφέας, δὲν εἶναι παρά τὸ ὄχημα καὶ ἡ πηγὴ τῆς καθημερινῆς ἰδεολογίας, κάτι πού κουβαλάμε μαζί μας καὶ πού κάνει ἐμᾶς τοὺς ἴδιους πράγματα: πιστευμένους στοῦ ἀτέλειωτο ξετύλιγμα αὐτοῦ τοῦ ἀμορφου λογισμοῦ, ὅπου ἡ κάθε εἰκόνα ἀνταλλάσσεται μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη χωρὶς ποτὲ νὰ γίνεται κατορθωτὸ νὰ βρεθεῖ ὁ κοινὸς ὅρος, ὁ ἀένα ἀποκλειόμενος κοινὸς ὅρος πού θὰ ὑποβάσταζε αὐτὴ τὴ βούληση.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τί ὁρίζει τὴ συνήθη συνθήκη τοῦ λόγου θὰ χρησιμοποιοῦσαμε τὴν περιγραφή τοῦ Σπινόζα γιὰ μιὰ περιπαθὴ ζωὴ: ἡ ἐπιθυμία προσηλώνεται σὲ κάποιο φαντασιακὸ ἀντικείμενο καὶ ἐκφράζεται σὲ ρέοντα λόγο, ἀναζητώντας ὀλοκληρὴ μίαν ἀπουσία, ἀκατάπαντα ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴν παρουσία του· γλῶσσα ἀναντιστοιχῆ, ἀδύναμη, ἀνολοκληρωτῆ, παρασσομένη, κενή, ὁ ἀένα ἀναζήτηση ἑνὸς ἀποκλεισμένου κέντρου, ἀνικανὴ ἀκόμη καὶ νὰ κατασκευάσει τὴν τελειωμένη μορφή μιᾶς ἀντίφρασης: ἀτέλειωτη γραμμὴ πού προεκτείνεται στοῦ ἀνοιγματος μιᾶς λανθασμένης προοπτικῆς. Ἐπιθυμία στὰ ἴχνη τῆς μηδαμινότητάς της ἀποστερημένη εὐθὺς ἐξαρχῆς, ἀνεχόρτηγη καὶ ἀναπόδραστη μόνον καὶ μόνο γιὰτὸ ὀφείλει νὰ παραμείνει ἀνικανοποίητη. Λόγος σὲ φυγὴ πορευόμενος πίσω ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα πού μόνο ἀρνητικὰ μπορεῖ νὰ τὴν ὀρίσει: μιλώντας γιὰ τάξη, ἐλευθερία, τελειοποίηση, γιὰ τὸ ὄραιο καὶ τὸ καλὸ, ἀλλὰ ἐπίσης μιλώντας γιὰ τὴν τύχη καὶ τὸ πεπρωμένο. Παραλήρημα, λόγος χωρὶς ἀντικείμενο, σ' ἀπόσταση ἀπὸ τὸ προφανές του νόημα, χωρὶς ὑποκείμενο πού τὸν προφέρει: ἀποπροσανατολισμένος, ἐγκαταλειμμένος, ἀνυπόστατος, ἀφημένος σὲ μιὰ ἀκαθόριστη πτώση. Ἡ ὑπαρξὴ ἐρχεται στοῦ ἄτομο μὲ τὴ μορφή μιᾶς πολὺ πρωτόγονης αὐταπάτης, ἑνὸς ἀληθινοῦ ὀνείρου πού ὀργανώνει ὀρισμένες εἰκόνας: τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐλευθερίας, τῆς

θείας βούλησης· ὀρίζεται ἄμεσα χάρις σέ μιὰ ὀρισμένη χρήση τοῦ λόγου πού θά τήν μετατρέψει σέ ἄμορφο κείμενο, διάτρητο, πού γλιστρᾷ ἀκατάπαυστα πάνω στόν ἴδιο του τόν ἑαυτό, πασχίζοντας νά μὴν πει τίποτα, ἀφοῦ ἐπιπλέον δέν εἶναι καμωμένο νά πει πραγματικά κάτι.

Ἡ ἀπελευθέρωση ἔτσι, ὅπως τήν ἐννοεῖ ὁ Σπινόζα, ἐγκαινιάζει μιὰ νέα στάση ἀπέναντι στό λόγο: πρέπει νά σταματήσουμε τήν κενή ὀμιλία τῆς φαντασίας, νά τήν ἀράξουμε, νά δώσουμε μορφή στό ἀτέλειωτο, νά τό προσδιορίσουμε (ὄχι βέβαια διότι τό ἀπροσδιόριστο δέν προκύπτει κι αὐτό ἀπό κάποιον τύπο ἀναγκαιότητας, δεδομένου ὅτι μπορούμε νά τό γνωρίσουμε). Γιά νά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ ἀλλαγὴ δύο εἶδη δραστηριότητας εἶναι δυνατά: ἡ θεωρητική δραστηριότητα, πού, ἐξασφαλίζοντας τή μετάδοση στήν ἀντιστοιχίαν γνώση, καθηλώνει τό λόγο καί τόν ἐξαναγκάζει ἀ μιὰ μέ ἐννοίες. Γιά τό Σπινόζα δέν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος. Ὡστόσο ἡ αἰσθητική δραστηριότητα, γιά τήν ὁποία δέν λείπει σχεδόν τίποτε, καθηλώνει ἐπίσης τό λόγο δίνοντάς του μορφή περιορισμένη ἂν ὄχι τελειωμένη. Ἐνάμεσα στόν ἀόριστο λόγο πού μιλάει ἡ φαντασία, καί τό κείμενο, στά ὄρια τοῦ ὁποίου, ἀπό πολλές ἀπόψεις, κείται ἡ ἐνλόγως γλώσσα (ἐκπρωτη, ἐγκατελελειμμένη καί ταυτόχρονα περισυλλεγμένη) ἡ διαφορά εἶναι ριζική. Ἡ φαινομενική κίνηση τοῦ λόγου πού, διακοπτόμενη, διακινεῖ τίς λέξεις χωρὶς νά καταφέρνει νά προχωρήσει, παγιώνεται ἀπό τό λογοτεχνικό ἔργο, καί σ' αὐτό τό μεσοδιάστημα πού ὁ λόγος ἐγκαθίσταται ἀπέναντι στόν ἑαυτό του, κατασκευάζεται ἡ ἀληθινή ἀπόσταση, δηλαδή ἡ ἀναγκαία συνθήκη τοῦ πραγματικοῦ προχωρήματος, ἡ πραγματική γλώσσα τοῦ βιβλίου. Καθλωμένο ὀνειροπόλημα, μυθοπλασία ἀναγκαία καί ἀληθινή, κατευθυνόμενη πρὸς ὀρισμένο στόχο. Γι' αὐτό ἀκόμη μιὰ φορά, εἶναι ἀπολύτως μάταιη μέσα στό βιβλίο ἡ καταγγελία τοῦ μύθου πού θά τοῦ ἔδινε ἐπίφαση ζωῆς. Τό βιβλίο, ὀπωσδήποτε, περιστρέφεται γύρω ἀπό τό μῦθο τοῦ δεδομένου ὅτι φτιάχνεται καθὼς ἐκκινεῖ ἀπό τήν αὐταπάτη πού προσφέρει ἕνας ἄμορφος λόγος. Ὡστόσο, ὡς πρὸς τό μῦθο, τό βιβλίο παίρνει θέση καθὼς ταυτόχρονα βρίσκει μορφή: ἡ ἀποκάλυψη. Αὐτά βέβαια, δέν σημαίνουν ὅτι τό βιβλίο εἶναι τό ἴδιο ἡ κριτική

τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ. Ἄλλα ἐμμεσα προσφέρει τήν κριτική τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου, ἀκριβῶς διότι, προκειμένου νά δώσει στό περιεχόμενο αὐτό μιὰ καθορισμένη ἀναπαράσταση, ἀρνεῖται νά παρασυρθεῖ ἀπό τήν κίνηση τῆς ἰδεολογίας. Ἡ μυθοπλασία, πού δέν πρέπει νά τή συγχέουμε μέ τήν αὐταπάτη, εἶναι τό ὑποκατάστατο, ἂν ὄχι τό ἰσοδύναμο, μιᾶς γνώσης. Ἔτσι, μιὰ θεωρία τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς ὀφείλει νά μάς διδάξει ὅσα τό βιβλίο «γνωρίζει» καί πῶς τὰ «γνωρίζει».

Στή φυγή τῆς αὐταπάτης πού ζωογονεῖ ἕνας ἀπροσδιόριστος λόγος τό βιβλίο ὑποκαθιστᾷ, ἂν ὄχι τὰ ἅπλα πάντως τὰ καθαρὰ περιγράμματα μιᾶς μυθοπλασίας. Ἡ μυθοπλασία εἶναι ἡ καθορισμένη αὐταπάτη· καί ἡ οὐσία τοῦ λογοτεχνικοῦ κειμένου ἔγκειται σ' αὐτόν τόν καθορισμό. Ἔτσι ἡ ἐξουσία τοῦ λόγου, ἐγκατεστημένη στά λίγο πολύ παγιωμένα ὄρια τοῦ ἔργου, μετατοπίζεται. Γιά νά γνωρίσουμε τί εἶναι λογοτεχνικό ἔργο πρέπει, λοιπόν, ν' ἀναρωτηθοῦμε ἀπό ποῖο νέο κέντρο ἐκκινεῖ ἡ ἐργασία τῆς μυθοπλασίας. Ὡστόσο δέν πρόκειται γιά κάποιο κέντρο πραγματικό: δεδομένου ὅτι ἡ αὐταπάτη ὄντας ἀπό ἰδεολογική ἀποψη ἐκκεντρη, τό βιβλίο δέν ὑποκαθιστᾷ ἕνα ὀργανωτικό κέντρο γύρω ἀπό τό ὁποῖο θά μπορούσε νά διαταχθεῖ μιὰ γιά πάντα τό σύστημα τοῦ λόγου. Τό βιβλίο δέν δίνει στό σύστημα τοῦ λόγου ἕνα ὑποκείμενο. Ἄλλα καί ἡ μυθοπλασία δέν εἶναι πιὸ ἀληθινή ἀπό τήν αὐταπάτη. Ἐὰν μπορούσαμε ἀκόμη νά ποῦμε ὅτι δέν θά ἦταν δυνατό νά πάρει τή θέση κάποιας συνείδησης. Ἐντούτοις ἐγκατεστημένη ἡ μυθοπλασία στόν ἀντίστοιχο χώρο βρίσκει τὰ μέσα ν' ἀρχίσει ἐκεῖ μιὰ κίνηση νά μετασχηματίσει τή σχέση πρὸς τήν ἰδεολογία, καί ὄχι νά μετασχηματίσει τήν ἴδια τήν ἰδεολογία, πράγμα βέβαια ἀδύνατο (ἡ ἰδεολογία πού ἐκ φύσεως βρίσκεται πάντα ἄλλοῦ, δέν κατέχει κανένα πραγματικό χώρο, ἄρα δέν μπορεί νά μετατραπῆ οὐσιαστικά). Ἡ μυθοπλασία στό μέτρο πού προσποιεῖται μᾶς καταχρᾶται: ἀλλά αὐτή ἡ ἐξαπάτηση δέν ὑπάρχει ἀπό τήν ἀρχὴ διότι καί ἡ ἴδια ἀναφέρεται σέ μιὰ πιὸ ριζική προσποίησή πού τήν δείχνει καί τήν προοδίδει, συμβάλλοντας ἔτσι στή λύτρωσή μας.

Ἐκεῖ ὅπου μέσα στήν ἄμορφία τῆς πραγματώνεται ἡ «ζωή», ἐκεῖ ἀρχίζει τό ἔργο. Ζωή καί ἔργο λοιπόν διακρίνονται καί ἀντιστρα-

τεύονται ἀμοιβαία. Ἄλλα ταυτόχρονα συνυφαίνονται ἀξεδιάλυτα ὄχι γιατί, τάχα, ντύνουν μέ διαφορετικές μορφές τό ἴδιο περιεχόμενο ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ἀδήριτης ἀναγκαιότητας νά ἀνανεώνουν ἀέναα τήν ἀντίθεσή τους.

Καί ἀκριβῶς ἐπειδή τό ἔργο ἐμπεριέχει μιὰ τέτοια μυθοπλασία εἶναι ἐνελῶς ἀπατηλό κάθε κριτικό ἐγχείρημα πού θά ἐπιζητοῦσε νά ἀναγάγει τή μυθοπλασία σέ μιὰ ἄλλη χρήση τοῦ λόγου: ἐσωτερικό, ἰδεολογικό, ἡ συλλογικό λόγο. Ἡ πλασματική καί ὄχι ἀπατηλή φύση τοῦ ἔργου ἐμποδίζει νά τό ἐρμηνεύσουμε, δηλαδή νά τό μεταφέρουμε σέ μὴ λογοτεχνικές μορφές ἐκφρασης: ὅπως θά δοῦμε, ἡ γνώση δέν εἶναι ἐρμηνεία ἀλλά ἐξήγηση.

Ἐνδιαφέρον ἔχει λοιπόν νά διακρίνουμε τίς τρεῖς μορφές πού προσδίδουν στό λόγο τρεῖς διαφορετικές χρήσεις: αὐταπάτη, μυθοπλασία, θεωρία. Σχεδόν οἱ ἴδιες λέξεις συνθέτουν τρία διαφορετικά εἶδη λογισμοῦ. Ἄλλὰ ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς λέξεις ἐγκαθιδρύνονται σχέσεις μὴ συγκρίσιμες, καί τὸς διακριτές, πού εἶναι ἀδύνατο νά διαδοῦμε ἀπό τή μιὰ στήν ἄλλη χωρὶς ρήξη.

Δημιουργία καί παραγωγή

Ἄν λέγαμε ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἢ ὁ συγγραφέας εἶναι δημιουργός θὰ σήμαινε ὅτι ἐξαρτιόμαστε ἀπό μίαν οὐμανιστική ἰδεολογία. Ἡ ἰδεολογία αὐτή ἔχει ἀποδώσει τόν ἄνθρωπο, ἀπελευθερωμένο ἀπό τὰ

δεσμά της ένταξής του σέ κάποια έξωτερική τάξη, στίς ύποτιθέμενες έξουσίες του. Καί μή όντας πλέον ύποταγμένος παρά σ' αυτές τίς έξουσίες γίνεται ό εφευρέτης τών νόμων της καί της τάξης τους. Δημιουργεί. Τί δημιουργεί; Τόν άνθρωπο. Ή ούμμανιστική σκέψη (όλα προέρχονται από τόν άνθρωπο, όλα προορίζονται γιά τόν άνθρωπο) είναι κυκλική, ταυτολογική, δοσμένη όλόκληρη στή διαιώνιση μιάς εικόνας: «ό άνθρωπος φτιάχνει τόν άνθρωπο.»⁵ Χάρη σέ κάποια συνεχή εμφάθυνση, χωρίς ρήξεις, άπελευθερώνει, μέσα από τό είναι του, ένα έργο δοσμένο, ή δημιουργία είναι άπολύτρωση. Ή από τή θεολογία ως τήν ανθρωπολογία πραγματοποιείται φαινομενικά μιά προαγωγή ριζική: ό άνθρωπος μπορεί νά δημιουργήσει μόνο μέσα στή συνέχεια. Μέσα στή συνέχεια ενεργοποιεί καί καθιστά επίκαιρη ή δύναμη πού κλείνει έντός του. Ή πραγμάτωση του νέου του ξεφεύγει εκ φύσεως. Ήστούσο γιά τήν ανθρωπιστική ιδεολογία αυτή ή προαγωγή δέν είναι παρά μιά προσαρμογή.

Ή ανθρωπολογία είναι επίσης μιά άποπταχενόμενη θεολογία άντεστραμμένη. Στή θέση του θεού-άνθρώπου ένθρονίζεται ό "Άνθρωπος, θεός του έαυτού του, άνερευνώντας τήν αιωνιότητα του καί τή μοίρα πού φέρνει μέσα του. Στο πλαίσιο αυτής της αντίστροφης, τό αντίστροφο του ανθρώπου-δημιουργού είναι ό άλλωτριωμένος άνθρωπος πού έχει στερηθεί τόν έαυτό του κι έχει γίνει άλλότριος. Νά γίνεις άλλος (νά είσαι άλλωτριωμένος), νά ξαναγίνεις ό έαυτός σου (νά δημιουργείς): Οί δύο αυτές ιδέες είναι ισοδύναμες στό μέτρο πού έντάσσονται στόν άστερισμό της ίδιας προβληματικής. Ό άλλωτριωμένος άνθρωπος είναι ό χωρίς θεό άνθρωπος, χωρίς εκείνο τό θεό πού είναι γιά τόν άνθρωπο ό άνθρωπος.

Ήν έτσι θέσουμε τό ζήτημα του «άνθρώπου» ανακύπτουν αντιφάσεις άξεπέραστες. Πώς θά μπορούσε ό άνθρωπος νά αλλάξει χωρίς νά γίνει άλλότριος; Πρέπει λοιπόν νά προστατευτεί, νά του επιτραπεί νά μείνει αυτός πού είναι, νά άποτραπεί κάθε τροποποίηση της κατάστασής του.

Ήν έξετάσουμε τίς ίδιες της τίς άρχές, ή ανθρωπιστική ιδεολογία είναι αυθόρμητα καί βαθιά αντιδραστική τόσο στή θεωρία όσο καί στήν πρακτική. Τό μόνο έγχειρημα γιά τό όποιο παραχωρεί τήν πρω-

τοβουλία στόν άνθρωπο-θεό είναι εκείνη πού θά του επιτρέψει νά διατηρήσει μιά ταυτότητα, μιά ένδελέχεια. Αίφνης τό ν' αλλάξει ό άνθρωπος σημαίνει νά του άποδοθεί ό,τι του άνήκει δικαιωματικά: τ' αγαθά του άκόμη κι άν δέν είχε ποτέ. Ή Διακήρυξη τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, αυτό τό μνημείο του ούμμανισμού, δέν είναι θεσμός αλλά διακήρυξη: μ' αυτήν καταργείται ή άπόσταση πού χωρίζει τόν άνθρωπο από τά αιώνια, οικουμενικά καί άπαραράρατα δικαιώματά του. Ό άνθρωπος αυτομετατοπίστηκε (μ' αυτό τόν τρόπο ή ούμμανιστική ιδεολογία έξηγεί τή «θηρησκευτική άλλωτρίωση»): άρκει λοιπόν νά πραγματοποιηθεί ή αντίστροφη μετατόπιση καί τά πάντα θά τακτοποιηθούν. Ήλλά ή άλλωτρίωση, αυτή καθ αυτή, δέν είναι βλαβερή. Βλαβερός είναι μόνο ό προσανατολισμός της. Άρκει, λοιπόν νά μεταστρέψει κανείς τόν προσανατολισμό γιά ν' άποδεσμεύσει τήν άλλότητα πού ή άλλωτρίωση έχει εγκλωβίσει καί περιφρονήσει. Ό ούμμανισμός είναι ή έτσι έντελώς επιφανειακή κριτική της θηρησκευτικής ιδεολογίας. Δέν άμφισβητεί τήν ιδεολογία αλλά μόνο μιά ιδιαίτερη ιδεολογία πού θά' θελε νά ανταλλάξει μέ μιάν άλλη.

Τό πιο καθαρό ιδεολόγημα του ούμμανισμού είναι ή θρησκεία της τέχνης. Ό Ρ. Γκαρντύ, πού θέλει ν' άποδώσει στόν άνθρωπο τίς «προοπτικές» του, έξακοντίζοντάς τον στό «δρομολόγιο» πού τόν ξαναφέρει στόν χωρίς όρια χώρο του έαυτού του (σά νά του έλειπε μόνο αυτό!), είναι επίσης ό άπόλυτος ιδεολόγος της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ήμπνεόμενος από μιά άσύνητη φράση του Γκόρκυ (άσύνητη, γιατί δέν είναι παρά μιά φράση πού δέν τήν ύποδοσάζει καμιά επιχειρηματολογία καί, έξάλλου, από θεωρητική άποψη είναι τελείως λαθεμένη), «ή αίσθητική είναι ή ήθική του μέλλοντος», γιά νά λυτρωθεί ό άνθρωπος προτείνει νά επιστρέψουμε στή θρησκεία της τέχνης, χωρίς νά βλέπει ότι άν ζητήσουμε τέτοιες ιδιότητες από τήν τέχνη τήν μετατρέπουμε σέ ξεπεσμένη θρησκεία. Ήστούσο ή τέχνη είναι έργο, έργο όχι του ανθρώπου αλλά του παραγωγού του.⁶ Ήπομένως δέν είναι θρησκεία, ή όποια όχι χωρίς λόγο έντάσσεται στό χώρο πού κατέχουν όλες οι αυθόρμητες ψευδαισθήσεις, καί πράγματι είναι μορφή δημιουργίας. Οί άνθρωποι, πριν νά διαθέσουν τά έργα τους όφείλουν νά τά παράξουν, όχι ως μαγική έλευση, αλλά

μέ τήν ούσιαστικά παραγωγική έργασία τους. Ήν ό άνθρωπος δημιουργεί τόν άνθρωπο, ό καλλιτέχνης παράγει έργα μέσα σέ καθορισμένες συνθήκες, όντας έργατης, όχι του έαυτού του, αλλά εκείνου του πράγματος πού διαρκώς του ξεφεύγει καί μόνο εκ τών ύστέρων του άνήκει.

Οί διάφορες «θεωρίες» της δημιουργίας έχουν τό έξής κοινό μεταξύ τους: ότι επεξεργάζονται τό πρόβλημα της κατασκευής του έργου τέχνης καταργώντας τήν ύπόθεση της κατασκευής ή παραγωγής. Μπορούμε νά δημιουργούμε μονίμως. Ήπομένως νά δημιουργείς σημαίνει νά άπελευθερώνεις κάτι πού τό 'χεις κατακτήσει, αλλά, παραδόξως, είναι προκαταβολικά δοσμένο· ή άλλως γινόμαστε μάρτυρες μιάς επιφρόιτησης: ή δημιουργία είναι έκλαμψη, θεοφάνεια, μυστήριο. Καί στίς δύο περιπτώσεις καταργήθηκαν τά μέσα πού θά μπορούσαν νά έξηγήσουν τήν άλλαγή. Στή μιά περίπτωση δέν έγινε τίποτε· στήν άλλη συνέβη κάτι άνεξήγητο. Όλες οι θεωρητικές κολογίες γιά τόν δημιουργό άνθρωπο προορίζονται νά βγάλουν από τή μέση τή δυνατότητα πραγματικής γνώσης: ή «δημιουργική εργασία» δέν είναι εργασία, μιά πραγματική διαδικασία, αλλά ή θρησκευτική φόρμουλα πού επιτρέπει νά γιορτάσουμε τόν ένταφιασμό του καλλιτέχνη-παραγωγού έγείροντάς του ένα μνημείο.

Μέ τόν ίδιο τρόπο όλες οι θεωρήσεις γιά τό (καλλιτεχνικό) όδρο, τήν ύποκειμενικότητα (μέ τήν έννοια της ούσιαστικότητας) του καλλιτέχνη είναι έξ όρισμού χωρίς ένδιαφέρον.

Γι' αυτό, σ' αυτές τίς σελίδες ό όρος δημιουργία έχει έντελώς καταργηθεί καί αντικατασταθεί συστηματικά μέ τόν όρο παραγωγή.

1. Δηλαδή, μέ τήν αυστηρή έννοια του όρου, μιά τεχνική.
2. G. Painter, Marcel Proust, εκ. Mercure de France.
3. Άναζητώντας τό χαμένο χρόνο, Μ. Προύστ.
4. Αυτή είναι ή θέση πού εκθέτει ό Ρολάν Μπάρτ στό Βαθμό μηδέν της γραφής.
5. Μ' αυτή τήν έννοια, ό θεωρητικός, του ούμμανισμού είναι ό Άριστοτέλης.
6. Κι ό παραγωγός αυτός δέν είναι ένα ύποκειμενο έπικεντρωμένο στή δημιουργία του. Είναι καί ό ίδιος στοιχείο μιάς κατάστασης ή ενός συστήματος.

«Μαῦρα Λιθάρια»

του Μιχάλη Γκανᾶ
— κάποια πρώτα σχόλια—

Ἐκδόσεις Κείμενα, Ἀθήνα 1980

Θά ξεκινήσω αὐτήν τήν παρουσίαση ἐντελῶς ὑποκειμενικά, ἀφοῦ χρωσῶ νά δηλώσω ἐξαρχῆς, πῶς ὀφείλω, σέ μεγάλο βαθμό, στή συλλογή *Μαῦρα Λιθάρια* τή δύναμη πού μέ στήριξε αὐτές τίς πρώτες δύσκολες καί σκληρές μέρες τῆς ἐγκατάστασής μου στήν Ἀθήνα. Ὑπόσχομαι βέβαια γρήγορα νά γίνω ἀντικειμενικότερος, ὅμως ἀφοῦ ξεκίνησα μέ μιά αὐθόρμητη ἐξομολόγηση, ἄς τό τραβήξω ἀκόμη λίγο... «Ματαιωμένη ἐπιστροφή» τιλοφορεῖ ποιήμά του ξενιτεμένος Ἕλληνας ποιητής, καρπό πρόσφατης ἐμπειρίας του ἀπό μιά σύντομη παραμονή στήν Ἀθήνα. Καί δέν μοῦ φαίνεται πῶς εἶναι ἄδικος. Θά περιορισῶ σέ δύο μόνο πράγματα πού ἀμέσως χτυποῦν τόν καινούριο, κι ἂν δέν ἔχει ἀπό πού νά πιαστεῖ, τοῦ ἀποδιοργανώνουν παντελῶς νου καί αἰσθήσεις.

Πρώτα ἡ ἴδια ἡ πόλη: πρόκειται γιά τήν πιό ἀγεωμέτρητη, τήν πιό ἄρρυθμη καί τήν πιό ἄμουση πόλη τοῦ κόσμου. Τριγυρνᾷ σάν χαμένο ζῶο στούς δρόμους τῆς καί μάταια ἀναζητᾷ σήματα κάποιων ἐξωτερικῶν (πρώτα καί ἔστω) ρυθμῶν μέ τούς ὁποίους νά συντονίσῃς τό σῶμα καί τίς αἰσθήσεις σου, νά ἡμερέψῃς σιγά-σιγά, νά δέσεις μαζί τῆς. Ἔτσι, ὀδηγεῖσαι τελικά πολύ εὐκόλα στά ὄρια ἐνός περιέργου πανικοῦ.

Τό ἄλλο χαστούκι τό δέχῃσαι ἀπό τήν περιοχὴ τοῦ λόγου. Καί δέν ἐννοῶ μόνο τόν προφορικό ἑλληνικό λόγο πού (δικαιολογημένα στό κάτω-κάτω) ξεφτίζει στά χεῖλη τῶν ἐν Ἀθήναις εὕρισκομένων σέ τέτοιο

βαθμό πού ὁ,τι συμπτωματικό παίρνει τ' ἀφτί σου στούς δρόμους τῆς Ἀθήνας νά εἶναι ἢ λέξεις καί φράσεις καλούπια, ἢ συνθηματικές μισοπροτάσεις. Οὔτε ἀκόμη καί αὐτόν τόν λόγο ἀπό τά μεγάφωνα τοῦ Πολυτεχνείου πού, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ὄπιο του περιεχόμενο, σέ ἀποθαυρύνει ἀμέσως ὁ κραυγαλέα ρητορικός του τόνος.

Ἐννοῶ κυρίως τήν κατακλυσμιαία εἰσροή «ποιητικοῦ» λόγου στή βιβλιοαγορά τῆς Ἀθήνας. Ἀναρωτιέμαι: πρόκειται μήπως γιά ἄνθηση; Προσωπικά δέν τό νομίζω. Ἀπεναντίας φοβάμαι πῶς πρόκειται γιά μαλακό, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, χυλό εὐκόλου λόγου, ρέοντος ἀμέριμνα σέ αὐλάκια ἀνέδαθα πού ἀναπόφευκτα ὀδηγοῦν στό ἀδιέξοδο μιᾶς λιμνάζουσας κατάστασης πού θά τήν ὀνόμαζα «ρητορισμό τῶν εἰκότων».

Ἡ πρώτη μου ἐπαφή μέ τή συλλογή *Μαῦρα Λιθάρια*, μοῦ ἔδωσε ἐπιτέλους τό αἶσθημα ὅτι μέσα σ' αὐτή τήν πλημμυρίδα τῶν νέων ποιητικῶν συλλογῶν ὑπάρχει καί κάτι πού ἀντιστέκεται. Ὅτι ἐπιτέλους ἡ ποίηση (ἔστω μέ τή μορφή δυό-τριῶν προσπαθειῶν) δίνει καί πάλι τή μάχη τῆς. Τήν ὁποιαδήποτε μάχη. — Μεγάλη ἡ χάρη σου, λοιπόν, ποιητή Μιχάλη Γκανᾶ πού μέσα στήν ἐτοιμόρροπη καί ἀσυνάρτητη αὐτή πολιτεία ἀντιστέκεσαι μέ τό δικό σου τρόπο, προσπαθώντας νά μπηξῆς κάποιους κάθετους πασσάλους ἐναντία στή φορά τῶν ποικίλων ὀριζόντιων κυμάτων καί ρευμάτων πού ἐτσιθελικά μᾶς διαπεροῦν. Σέ διάβασα μέ ιδιαίτερη χαρά, ξεπέρασα μαζί σου καί τό δικό μου συναισθηματικό φούσκωμα, ἡμέρεψα καί μέ τήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καί θά κοιτάξω στή συνέχεια νά περιγράψω κάποια στοιχεῖα τῆς συλλογῆς σου ὅσο μπορῶ στεγνότερα.

Μιχάλη Γκανᾶ, *Μαῦρα Λιθάρια*, Κείμενα, Ἀθήνα 1980, σελ. 50.

Ἐσωτερική διάρθρωση: πέντε μέρη.

Πρώτο μέρος: Ἐντεκα ἐντιτλα ποιήματα (ἀπουσία γενικοῦ τίτλου).

Δεύτερο μέρος: Γενικός τίτλος: «Τά ἄγρια καί τά ἡμερα»· ἀφιέρωση: *Στόν Κώστα Κρυστάλλη μικρότερο ἀδερφό*. Δέκα ἄτιτλα ποιήματα ἀριθμημένα μέ λατινικούς ἀριθμούς.

Τρίτο μέρος: Γενικός τίτλος: «Βήματα πίσω». Ἐφτά ἐντιτλα ποιήματα.

Τέταρτο μέρος: Γενικός τίτλος: «Ἀκαριαία». Δεκατέσσερα ὀλιγόστιχα ποιήματα (δίστιχα, τριστιχα καί τετράστιχα) ἀριθμημένα μέ ἀραβικούς ἀριθμούς. Τά δώδεκα ἄτιτλα. Δύο ἐντιτλα («Ἑλλάδα '80» / «Συντέλεια»).

Πέμπτο μέρος: Γενικός τίτλος: «Μονόξυλα». Δέκα ἄτιτλα μονόστιχα χωρίς ἀρίθμηση· διαχωρίζονται μέ μικρό κυματοειδές σημάδι.

Ἡ συλλογή ἀνοίγει μ' ἓνα μικρό ποίημα ποιητικῆς πού μᾶς θυμίζει ἀμέσως πῶς καί ἡ πρώτη συλλογή τοῦ Γκανᾶ, *Ἀκάθιστος Δεῖπνος*¹, ἀνοίγει ἐπίσης μ'

1. Μιχάλη Γκανᾶ, *Ἀκάθιστος Δεῖπνος*, Κείμενα, Ἀθήνα 1978.

καί γράμματα γνωρίζω

Ένα μικρό ποίημα ποιητικής. Στο ποίημα της πρώτης συλλογής χαρακτηριστική ή παρουσία του φιδιού (άπαντά αρκετά συχνά στο μετέπειτα έργο, σ' ένα ρόλο που δέν νομίζω πώς πρέπει να διαστούμε να τόν αποκρυπτογραφήσουμε).

*Μόνο τό φίδι ξέρει τί θά πει
ν' αλλάξεις τό πεσί σου,
γι' αυτό του περισεύει τό φαράκι.*

(ΑΔ 7)²

Στό ποίημα τούτης της συλλογής ή παρουσία του πουλιού³ (ένα πληγωμένο κοτσούφι που τό αίμα του στάζει στην άσπρη επιφάνεια του χιονιού και τή γεμίσει μαύρους λεκέδες), επίσης ενδεικτική.

*Πληγωμένο κοτσούφι
άπό κλαρί σέ κλαρί.*

*Καθώς τό αίμα του
στάζει στό χιόνι,
πληθαίνει τό μαύρο. (7)*

Τό χρωματικό αυτό τρίγωνο κόκκινο αίμα – άσπρη επιφάνεια – μαύρο αποτέλεσμα, ό ποιητής τό ονοματίζει *Θεμέλιο χρώμα*. Τήν όδνηρη ριζική άλλαγή ως μοναδικό τρόπο να περισσέψει τό φαράκι (ό ποιητικός λόγος) τήν θεωρεί ως τό απαραίτητο *Άντίτιμο*. Δυό μικρά ποιήματα ποιητικής που εγκαινιάζουν και προλογίζουν τόν ποιητικό κόσμο που κατοικεί στις δυό αυτές μικρές συλλογές⁴, προδιαθέτοντας συγχρόνως και για τό ήθος του. Τό ενδιαφέρον έξάλλου του Γκανά για άσκηση ποιητικής, φαίνεται κι από τις δοκιμές του σέ αυστηρά μορφικά συστήματα. "Όπως είναι τό ποίημα *Πολλά δήματα πίσω* (36), όπου παροξύτονοι δεκαπεντασύλλαβοι εναλλάσσονται με όξύτονους δεκατετρασύλλαβους με μία πλεχτή ρίμα που τή στερεοτήτά της ύποστηρίζει και τό αυστηρό συλλαβοτονικό σύστημα. "Όπως είναι επίσης τά τρία σονέτα: *Τόν τάφο μου τόν θέλω στά Χαντεία* (37), *Άνισα δικαιώματα* (38), *Πνιγμένος τόσα χρόνια* (39). "Όπως επίσης και τό γεγονός πώς δοκιμάζει τις δυνάμεις του με έπιτυχία σέ τόσα διαφορετικά είδη εκφραστικής τεχνικής.

2. Στο έξης χρησιμοποιώ τις συντομογραφίες: (ΑΔ) = *Ακάθιστος Δείπνος*. Άριθμός μόνος του σέ παρένθεση παραπέμπει σέ σελίδα της συλλογής *Μαύρα Λιθάρια*.

3. Μία σχετική αποδελτίωση των πουλιών, μου έδειξε πώς ή συλλογή κυριολεκτικά σφύζει από πουλιά που άνήκουν στην κατηγορία που ό Γκανάς ονομάζει «θεοπούλια». Π.χ. άσβοί, καλογιάννοι, κοτσούφια, μπαξεβάνοι, μπεκάτσες, πετροκότσυφες, τριζόνια, κτλ.

4. Άς σημειωθεί πώς και οι δυό συλλογές κλείνουν επίσης με παρόμοιο τρόπο: με δυό μικρά ποιήματα ποιητικής που έχουν για συνδυετικό τό μοτίβο της άνύψωσης:

*Σηκώνεις,
μέ τρεις κινήσεις
τή φωνή σου.
(Άρσις βαρών, ΑΔ 44)*

Ψηλά τά χέρια, κάτω τά στυλό. (49)

Άν θελήσουμε να καθορίσουμε τις κύριες θεματικές συντεταγμένες της συλλογής, νομίζω πώς εύκολα θά σταματήσουμε στα, προοδεδλημένα έξάλλου, θέματα του θανάτου, του ξεριζωμού (συνδυασμένο και με τό θέμα του ξενιτεμού), κι από κοντά τό θέμα του χαμένου χώρου, τό θέμα του χρόνου που έφυγε, αλλά και αυτού που ξεφεύγει αδιάκοπα μέσα από τήν κάθε στιγμή. Κι όλα μαζί τά προηγούμενα να σπαρταρούν αρκετά συχνά μέσα στο δίχτυ του ίδιου ποιήματος με κύριο άναμοχλευτικό μέσο μίαν επίμονη μνήμη. "Όμως, κι αυτό είναι κατά τή γνώμη μου τό ουσιαστικότερο στοιχείο της συλλογής, όλα αυτά δέν ποιούνται με τή βοήθεια μιās διαχυμένης άνάμνησης, αλλά με βάση τό στερεό σώμα του ποιητή που κάτω από ένα «παλιό μπουφάν» κρύβει ένα δλόκληρο «άγεωγράφητο διότοπο» πάνω και μέσα στον όποιο εισορμά, πέφτει, θρίσκει χώρο και καταφύγιο ένας δλόκληρος ζωντανός περασμένος κόσμος, έστω κι αν τώρα έχει μεταμορφωθεί σέ πουλί ή σέ έντομο, σέ θόρυβο ή σέ μουσική.

*Έρχονται τά παλιά πουλιά και
πέφτουν⁵ μέσα
μου μέ όρμη. (21)*

*Φυσάει ένας άέρας, φέρνει
φωτογραφίες και τετράδια.
Άπό τά κάτω χρόνια. (12)*

Ύπογράμμισα έπίτηδες τις λέξεις *πέφτουν, μέ όρμη, και φέρνει*, θέλοντας κυρίως να τονίσω αυτή τήν ξεχωριστή λειτουργία των παρελθόντων μέσα στο ποιητικό παρόν. Δέν κινείται ό ποιητής προς τά πίσω (με τή μέθοδο της όποιασδήποτε τεχνικής). Έρχονται αυτά και μάλιστα διεκδικούν θέση και μερίδιο στο παρόν του με τρόπο ιδιαίτερα δυναμικό.

Στό σημείο αυτό και με άφορμή τήν άναφορά σ' αυτό τόν ξεχωριστό τρόπο που λειτουργεί ή μνήμη στον Γκανά, πρέπει νομίζω να συζητήσουμε κι ένα έξωτερικό στοιχείο της συλλογής που ενδεχομένως γεννά κάποιες άπορίες. Ύπαινίσσομαι τήν άφιέρωση που συνοδεύει τό δεύτερο μέρος της συλλογής (με τόν έπίσημο ενδεικτικό και συζητήσιμο τίτλο *Τά άγρια και τά ήμερα*⁶): *Στόν Κώστα Κρυστάλλη/μικρότερο άδερφό*. Γιατί αυτή (ή αρκετά παρακινδυνευμένη για τό πνεύμα της εποχής μας) άφιέρωση; Ένας λόγος είναι βέβαια κάποιες βιογραφικές άναλογίες άνάμεσα στον νεότερο και στον παλαιότερο ποιητή. Ξεκίνησαν και οι δυό από τόν ίδιο χώρο ("Ηπειρος) για να καταλήξουν στην Άθήνα έπειτα από αρκετές και σοβαρές περιπέτειες που φαίνεται να σημάδεψαν για καλά τήν προσωπικότητά τους. Είναι γνωστό πώς ή δλη ποιητική προσπάθεια του Κρυστάλλη έξαρτήθηκε άπόλυτα από τή σχέση του με τό χώρο απ' όπου ξεκί-

5. Στο έξης όλες οι ύπογραμμίσεις είναι δικές μου.

6. Τίτλος που παραπέμπει βέβαια στο βιβλίο του Στέφ. Γρανίτσα, *Τά άγρια και τά ήμερα του βουνού και του λόγου*, Έλευθερουδάκης, Άθήνα 1921, με μία διάθεση, αν καταλαβαίνω καλά, να δηλωθεί καθαρά και άπευθείας ή διασταύρωσή του με ένα υλικό που εύκολα θά μπορούσε να οδηγήσει σέ παρεξηγήσεις.

καί γράμματα γνωρίζω

νησε. "Ότι τό ίδιο συμβαίνει (ώς ένα όμως βαθμό – και ευτυχώς) και ένδεχομένως θά εξακολουθήσει νά συμβαίνει και μέ τόν Γκανά, τό δείχνει τόσο τό θεματικό υπόστρωμα τής συλλογής πού συζητούμε, όσο και κάποια του άλλα κείμενα πού ένα τους μικρό δείγμα είδαμε μόλις πρόσφατα στό τελευταίο Δέντρο.

Τί θέλει όμως νά υποδηλώσει τό δεύτερο μέρος τής αφιέρωσης, στό μικρότερο αδερφό; 'Υπάρχει καθόλου διάθεση υποτιμητική ή πρόκειται μόνο γιά μία τρυφερή άποστροφή στόν συντοπίτη ποιητή πού έφυγε τόσο νέος; Θά έλεγα: μία τρυφερότητα συνδυασμένη όμως (τουλάχιστον έτσι μέ πείθει τό ποιητικό ύλικό τής συλλογής) και μέ μία αυστηρότητα, περίπου πατρική, γιά τόν τρόπο πού ό αδύναμος (και αδύνατος) εκείνος ποιητής είδε τόν τόπο του μέσα από τό ποιητικό του έργο. Αίσθάνομαι σάν νά θέλει περίπου νά τοῦ πει: «Έλα Κώστα, δός μου τό χέρι σου νά ξαναπάμε παρέα σ' εκείνο τό χώρο, νά σου δείξω τόσα και τόσα πράγματα και καταστάσεις πού δέν είδες (δέν μπορούσες νά τίς δεις πνιγμένος μέσα στό φουσκωμένο ποτάμι τής νοσταλγίας), μιάν άλλη θέα τών πραγμάτων πού δέν τήν φτιάχνομε έμεις μέ μέσο κυρίως έναν άγουρο συναισθηματισμό, μά πού κατασταλάζει αυτή βαριά πάνω στό σώμα, στό νοῦ και στήν ψυχή μας μ' όλο της τό περιεχόμενο, άψυχο και έμψυχο».

Μετά πού έβρεχε θγαίαν βελάσματα, σάν έρπετά στους θάμνους, στά χορτάρια, έφυγε ή μέρα ή δίκαιη, γινόταν παρελθόν κι ούτε πού τό 'ξερα μέ τί κοτούφια, τί νερά, τί βόμβο θά μέ γέμιζε μετά από τόσα χρόνια. Φυσάει ακόμη άπ' τό νερό-μυλο τού πάπου μου, νομίζω κιόλας πώς δνναμιώνει τ' άσπρο, καθώς άπλοποιούνται σέ οστά, οι άνθρωποι πού γέμιζαν κείνα τά χρόνια. (29)

'Αν ζητήσουμε τώρα νά βροῦμε έσωτερικά στοιχεία στήν συλλογή πού νά δείχνουν τή διασταύρωση τού Γκανά μέ τήν ποιητική μας παράδοση⁷, πολύ εύκολα θά όδηγηθοῦμε σέ ποιητές πολύ διαφορετικής πάστας και κατηγορίας άπ' αυτής τού Κρυστάλλη. Έννοώ τά πολλά (κάποτε ευδιάκριτα, κάποτε δυσδιάκριτα) χνάρια πού άφησε στή συλλογή ή θητεία τού Γκανά σέ ποιητές όπως ό Σολωμός και ό Σεφέρης. Μέ τόν τελευταίο μάλιστα ό διάλογός του αρχίζει πολύ νωρίς (μέ τό δεύτερο ποίημα τής πρώτης του συλλογής) κάπως έξωτερικά και άμεσα μέ τό στίχο «'Η Ελλάδα πού λές, δέν είναι μόνο πληγή» (ΑΔ8).

'Αργότερα όμως ή επικοινωνία του μέ τή σεφερική ποίηση θά συνεχίσει σέ άλλο επίπεδο, πολύ πιό έπωφελές και σημαντικό γιά τήν ποιητική γραφή τού Γκανά. Θά παρουσιάσω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα από τή συλλογή *Μαῦρα Λιθάρια*, στό όποιο έξάλλου έχουμε ταυτόχρονα και παρουσία τού Σολωμού. Πρόκειται γιά τό ποίημα *Στό ποτάμι* (14):

Στό ποτάμι

*Μέ τόν καιρό πέφταν τά φύλλα
γίνονταν βούκινα οι καρποί, τί σάλπιζαν
δίπλα μου τό νερό-νερό
ή πέτρα-πέτρα
δέν είχε μονοπάτι ό θάνατος.*

*Ξάστερο τό ποτάμι μέ λιγνά νερόφιδα
Ίσκιιοι πουλιών, χίλια τζιτζίκια.
Τί 'ταν πού σάλεψε! Χαλίκια στή συρμή
κι ό τρομαγμένος πετροκότσυφας.
Γύρισα γιά νά δώ, κανένας.*

*Μόνο στήν άκρη τό νερό θολό,
σημάδια από θεόρατες πατούσες
κ' οι πέτρες γύρω τους βρεγμένες.*

*Πρόλαβα κ' εκλεισα τ' αυτιά
τήν ώρα πού 'σκαγε τό γέλιο του.*

'Αν αντιπαραβάλουμε τούς στίχους τού ποιήματος μέ τούς αντίστοιχους σεφερικούς και σολωμικούς πού ανακαλούν, βλέπουμε έναργέστερα όχι μόνο τίς λεκτικές αντιστοιχίες, αλλά και τή σωστά άφομοιωμένη τριμερή δομή τού σεφερικού τρόπου άνάπτυξης τής όλης σκηνης και τού πλουτισμού της από τήν τελική μετάβαση στό Σολωμό.

ΓΚΑΝΑΣ

- α) *Τί 'ταν πού σάλεψε! Χαλίκια στή συρμή*
β) *Γύρισα γιά νά δώ, κανένας.*
γ) *Μόνο στήν άκρη τό νερό θολό, σημάδια από θεόρατες πατούσες κ' οι πέτρες γύρω τους βρεγμένες.*

ΣΕΦΕΡΗΣ⁸

- α) *Τότε άκουσα βήματα στά χαλίκια.*
β) *Δέν είδα πρόσωπα· σά γύρισα είχα ν φύγει.*
γ) *'Όμως βαριά ή φωνή σάν τό περπάτημα καματεροῦ, έμεινε εκεί σίς φλέβες τ' ουρανού στό κύλισμα τής θάλασσας μέσα στά βότσαλα πάλι και πάλι:*

7. Παραθέτω μερικούς στίχους πού είτε άμεσα παραπέμπουν σέ συγκεκριμένα κείμενα τής ποιητικής μας παράδοσης, είτε κάπως έμμεσα σέ συγκεκριμένους ποιητές (π.χ. Σεφέρη, Καρυωτάκη, Σαχτούρη):

Μάνα μέ τούς εννιά σου γιούς και μέ τή μιά σου κόρη (36)

Ούτε άλαφρύ τό χῶμα ούτε βαρύ. (10)

*'Η μάνα θά 'ρθει νά μās βρει τήν
άλλη μέρα θά πάρει τό λεωφορείο (10)*

ώπου

*στό φῶς τής μέρας τρομάξαμε ό ένας
από τήν όψη τού άλλου, (15)*

λαλούσαν οι σφαγμένοι πετεινοί (24)

Κάτι σάν άχι μουλαριού πού σοῦ 'χα (37)

*Περνοῦσε χθές επάνω στό κανό σου,
άχη τών Φιλιατών ή μάντα (39)*

*Κάποτε πέφτει ή ψυχή, εκεί πού
τό κορμί σκοντάφτει (43)*

8. Οι στίχοι είναι από τό ποίημα *Σαλαμίνα τής Κύπρος*, Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, Ίκαρος⁹ 1974, σελ. 263.

καί γράμματα γνωρίζω

ΓΚΑΝΑΣ

Πρόλαβα κ' έκλεισα τ' αυτιά
τήν ώρα πού 'σκαγε τό γέλιο του.

ΣΟΛΩΜΟΣ⁹

Καί έσκασε ένα γέλιο μεγάλο πού αντι-
βούισε ή κάμερα

Ἐνάλογο δείγμα ταυτόχρονης λειτουργίας σολωμι-
κής καί σεφερικής μνήμης έχουμε σ' ένα ακόμη
ποίημα:

Τί γυρεύεις εδώ ψυχή τραυλή,
μακριά από τά σκοποτόπια τής πατρίδας.
(33)

ὅπου ή πρόταξη τοῦ ρηματικού τύπου σαφῶς μάς
ὀδηγεῖ στόν Σεφέρη¹⁰:

Ἐσὺ τί γύρευες; Τραυλή στήν ὄψη

Ἐνῶς ὁ φραστικός συνδυασμός «ψυχή τραυλή» μάς
πηγαίνει στόν Σολωμό¹¹, μέ τόν ὁποῖο ἐξάλλου δια-
σταυρώθηκε καί ὁ Σεφέρης:

Καί ἐθαύμαξα γιατί ἦταν ή πρώτη φορά
πού άκουα τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου
νά τραυλίζη.

Θά πρέπει, ὠστόσο, μέ ἀφορμή τό προηγούμενο
ποίημα πού παράθεσα, καί πού ἔχει γιά βασικό του
σκελετό τή λειτουργία τής ἀκοῆς καί τής ὄρασης, νά
σταματήσω γιά λίγο στήν ὄλη λειτουργία τῶν δύο αὐ-
τῶν αἰσθήσεων στήν ποίηση τοῦ Γκανᾶ.

Δέν ὑπάρχει γιά μένα ἀμφιβολία πῶς στήν ποίηση
τοῦ Γκανᾶ έχουμε νά κάνουμε μέ λειτουργία τής ὄρα-
σης πού σαφῶς θρῖσκεται μακριά ἀπό τή συμβατική
τέτοια. Πρόκειται πράγματι γιά ποιητική λειτουργία.
Τό παράδειγμα ἀπό τό ποίημα πού εἶδαμε πῶς πάνω,
«Γύρισα γιά νά δῶ, κανένας», βοηθᾶ νομίζω γιά νά
ἀντιληφθοῦμε τή διαφορά συμβατικής καί ποιητικής
ὄρασης. Ἡ πρώτη εἶναι καθαρά ἐξωτερική λειτουρ-
γία γιάτι ἐξαργτᾶται ἀπόλυτα ἀπό ἐξωτερικά μόνο
ἐρεθίσματα. Ἡ δεύτερη ὁμως ἔχει μιάν ἰδιαίτερη
σχέση καί σύνδεση μέ μιάν ἐσωτερική διαίσθηση ἢ ἐν-
τύπωση (κάτι σάν αὐτό πού μάς συμβαίνει πότε-πότε,
νά ἴμαστε σίγουροι πῶς ἂν γυρίσουμε θά δοῦμε κά-
ποιον νά μάς κοιτάζει - καί κάποτε συμβαίνει, κά-
ποτε ὄχι). Μέ τούς ποιητές δέβια, τά πράγματα εἶ-
ναι πολύ πῶς σύνθετα: βλέπουν ὄχι μόνο μέ τά μάτια,
κάποτε χωρίς καθόλου μ' αὐτά, ἢ ακόμη βλέπουν τόν
κόσμο «σέ μιᾶ τερατώδη ἀναπαράσταση»:

9. Τό παράθεμα εἶναι ἀπό τή *Γυναίκα τής Ζάννθος*, βλ.
Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἔπαντα, τόμ. 2ος, Πεζᾶ καί Ἰταλικά,
Ἰκαρος,² 1968, σελ. 50.

10. Ὁ.π., σμ. 8, σελ. 287.

11. Ὁ.π., σμ. 9, σελ. 44-45.

μόνο πού μέ κοιτάζαν ἀπό μέσα μου
νωπά τά μάτια τής ἀπ' τά κεριά (8)

Γύρισε νά μάς δεῖ κ' ἔφεξε ὁ τόπος
σάν κάποιος νά μάς φωτογράφιζε τή νύχτα.
(8)

Μέ τά μάτια κλειστά, ἀνοιχτό σκῶτι καί
βλέπω.

Βλέπω τό θαῦμα τής δημιουργίας σέ μιᾶ τε-
ρατώδη ἀναπαράσταση. (21)

Ἐνα μεγάλο μάτι, τό ἴνωθα, μέ κοιτάζε κ'
ἦταν θολό ἀπ' τά αἵματα, μπορεῖ ἀπ' τά
σπλάχνα
τῶν ἀρνιῶν, μπορεῖ ἀπ' τά σπλάχνα τοῦ χα-
σάπη. (29)

Καί μέ τήν αἴσθηση τής ἀκοῆς τά πράγματα εἶναι
παρόμοια. Θά δώσω ένα μόνο παράδειγμα ἀπό τή
συλλογή πού ἐξετάζουμε καί πού δείχνει καθαρά πῶς
ἀνατρέπεται ἢ φυσιολογική τάξη τής πραγμάτων, πῶς
ἀντιστρέφεται καμιά φορά ἢ ἀλληλουχία τῶν γεγονό-
των ἐξαιτίας μιᾶς περιέργης ἀκοῆς (τῆς ποιητικής)
πού κάποτε, σέ συνδυασμό μέ τήν ποιητική ὄραση,
προτρέχει ἢ καθυστερεῖ σέ σημείο π.χ. νά βλέπει ὁ
ποιητής τά λαβωμένα ἢ σκοτωμένα ζῶα ὥρες πολλές
πρῖν ἀκουστοῦν οἱ ντουφεκιές:

Περνοῦν κοπάδια. Περνοῦν λαοί καί λαβω-
μένα ἀγριογούρνα. Πέφτουν κοτσούφια ἀπό τά δέν-
τρα. Ὡρα μετά ξεσποῦν οἱ ντουφεκιές (23).

Δυστυχῶς ὁ χώρος ἀλλά καί ὁ χρόνος δέν μοῦ ἐπι-
τρέπουν νά ἐπεκταθῶ ὅπως θά τό ἠθελα καί σέ μερι-
κοῦς ἄλλους σημαντικούς χαρακτηρισμούς τῆς συλλογῆς.

Θά ἀξίζε λ.χ. νά συζητούσαμε τό μοτίβο μέ τά «ση-
μάδια ἀπό θεόρατες πατούσες» πού εἶδαμε πῶς πρῖν,
ἀφοῦ ἡ παρουσία του στή συλλογή καί συχνή εἶναι
καί, μοῦ φαίνεται, ἄκρως ἐνδιαφέρουσα. Π.χ.:

Πατήματα στό χιόνι σάν
τοῦ μικροῦ παιδιοῦ κι ὁμως
δέν ἦταν οὔτε ζῶον γνωστοῦ ἦταν
κανενός, (15)

ἄξαφνα ἀπάτητο τό χιόνι, χωρίς
κανένα ἴχνος πάλης ἢ αἵματος (15)

Σημάδεψαν τά θήματα τοῦ θεοῦ στοῦς λόφους (18)

Ἐκὼς θά ἀξίζε νά ἐξετάζαμε (ἔστω περιγραφικά)
τή λειτουργία τῆς προσωποποίησης τῆς φύσης, ἀλλά
καί τῆς παρομοίωσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση.

σηκώνει ὁ τόπος τό κεφάλι του (22)

Ἐρχεται καθαρός ἀέρας μέ χτίζει ὡς τά ρουθούνια
(30)

Φυσᾶν τόν καπνό μου ἴσια στά μάτια τ' οὐρανοῦ
(30)

Σούρουπο, σέ γονυκλισία τά χρώματα (33)

Ψηλώνω σάν τοπίο (21)

Χωρίς φτερά, μονάχα μέ τά λέπια μου ανεβαί-
νω. Τά φύλλα, τά πουλιά, βαρίδια πού μέ πάνε
στόν πάτο τ' ουρανοῦ. (30)

Θά κλείσω τήν αναγκαστικά λειψή (κι υποχρεω-
τικά δειγματοληπτική) αὐτή παρουσίαση ἀναφερόμε-
νος σ' ἕνα στοιχείο τῆς δομῆς τῶν ποιημάτων τοῦ
Γκανᾶ. Ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης
γιά ἀρκετά ἀπό τά ποιήματα τῆς συλλογῆς (πού συμ-
βαίνει νά εἶναι καί τά καλύτερα), εἶναι πώς βρίσκεται
μπροστά σέ στέρεες καί δυναμικές δομές πού ἔχουν
γιά κύριο χαρακτηριστικό τους μίαν κεντροβαρῆ
ἐσωτερική λειτουργία. Συχνά μπορούμε εὐκολότερα
νά ἀντιληφθοῦμε τό χαρακτήρα αὐτό, ἀπό κάποια
ἐμφανή δομικά στοιχεία τῶν ποιημάτων.

α) Κάποτε ὑπάρχει ἕνας κύκλος ὁ ὁποῖος ὑπο-
στηρίζει τήν προβολή τοῦ κέντρου τοῦ ποιήματος,
π.χ.

*Ἐρχονται τά παλιά πουλιά καί πέφτουν μέσα
μου μέ ὄρμη. Ψηλώνω σάν τοπίο, δέ βλέπω τίποτε
3 ἀπ' τή σκόνη.*

*Εἶναι ὄλα ἄσπρα κ' ὄστερα ὄλα μαῦρα κ' εἶμαι
μιά κονκίδα στίς ἀστραπές τῶν χρωμάτων τους.*

6 Μέ μάτια κλειστά, ἀνοιχτό σκῶτι καί βλέπω.

*Βλέπω τό θαῦμα τῆς δημιουργίας σέ μιά τερατώ-
δη ἀναπαράσταση. Ὅπου ὄλα πρωτόπλαστα ἐγ-
9 καταλείπουν τόν παράδεισο κακῆν κακῶς. Φεύ-
γοντας. Γιά λίμνες κι ἄγρια βουνά. Γι' ἀγνωστα
μέρη.*

*12 Τό ὄρειο πλάτος καί τό μήκος τους ἐγώ. Ἄ-
γεωγράφητος διότοπος, φορώντας πάνω ἀπ' ὄλα
αὐτά ἕνα παλιό μπουφάν. (21)*

* Ἄς προσεχτεῖ: ἡ στενή σχέση ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς
πρώτους καί στοὺς τρεῖς τελευταίους στίχους τοῦ
ποιήματος. Σχέση πού δέν βασίζεται μόνο σέ λεκτικές
καί ἠχητικές ἀντιστοιχίες, π.χ. *παλιά πουλιά* στήν
ἀρχή, *παλιό μπουφάν* στό τέλος, ἀλλά καί σέ οὐσια-
στικότερες: *Ψηλώνω σάν τοπίο / ἀγεωγράφητος διό-
τοπος*. Ἐτσι, προβάλλεται πιστεύω ἡ κεντρική ἐνό-
τητα ἡ ὁποία ἔχει πάλι ἕνα δικό της ἐσωτερικό κέν-
τρο, τοὺς στίχους 6-8.

β) Κάποτε πάλι ἡ ἀρχή καί τό τέλος τοῦ ποιήμα-
τος συνδέονται μέ μίαν ἀντιθετική εἰκόνα ἢ κίνηση, ἢ
ὁποία προσδίνει στήν ὄλη ποιητική εἰκόνα μιά σύν-
θετη λειτουργικότητα. Π.χ.

*Τό χέρι μου θγαίνει στοὺς κήπους μετά. Στά
πικρά μετερίζια τόσων καί τόσων κοριτσιῶν, πού
πολύ ἀγάπησαν, πολύ κέντησαν, πολύ τραγούδησαν
καί πολύ τίς καμάρωσαν οἱ δικοί τους, πρὶν κλεί-
σουν καλά τά παράθυρα καί μείνουν ὄλα ἀπ' ἔξω.
Ἐρχονται νύχτα μέ κλειστά τ' ἀφίλητα μάτια
τους κ' οἱ γλάστρες μέ τοὺς κατηφέδες, τά ποτι-*

*σμένα βασιλικά, πηδοῦν σάν βατράχια, ἀνεβαίνουν
τίς σκάλες, μπαίνουν στό σπίτι κ' εἶναι ὄλα στήν
κάμαρα ὠδωκαετή καί φοδιομένα. (28)*

Ἡ πρώτη εἰκόνα τοῦ ποιήματος ἀναπτύσσεται μέ
μιά κίνηση ἐντελῶς ἀντιθετική ἀπ' αὐτήν τοῦ τέλους
(δημιουργώντας ἔτσι ἕνα κύκλωμα), ἐνῶ συγχρόνως ἡ
ἀντίθεση πλουτίζεται καθῶς ἐκτείνεται καί στό χῶρο
καί στό περιεχόμενό του:

*τό χέρι ΒΓΑΙΝΕΙ στοὺς κήπους
ὁ κήπος ΜΠΑΙΝΕΙ στό σπίτι*

Καί ἀνάμεσα σ' αὐτή τήν κάπως ἐφιαλτική ἀτμό-
σφαιρα κινεῖται ἕνας ἐξίσου ἐφιαλτικός χορός κορι-
τσιῶν (ἄς μὴν ἀγγίξουμε τό θέμα τῆς γυναίκας στήν
ποίηση τοῦ Γκανᾶ γιατί εἶναι τόσο μεγάλο πού μέ
πρόχειρη δουλειά ὅπως αὐτή ἐδῶ οὔτε κἀν πού μπο-
ρεῖ, ἔστω, νά προλογιστεῖ).

Προσπάθησα νά καταγράψω μερικά πρώτα μου ἐρε-
θίσματα ἀπό τήν ἐπαφή μου μέ τή συλλογή *Μαῦρα
Λιθάρια*· καί κάπου-κάπου νά ὑποδείξω καί μερικά,
ἐλπίζω ὄχι ἐντελῶς ἐπουσιώδη, στοιχεία τῆς περιοχῆς
πού ὀρίζει. Γιατί ἡ γενική μου ἐντύπωση εἶναι πῶς
πρόκειται γιά μιά ποιητική ἐργασία πού δέν ἀλῶνε-
ται εὐκόλα ἢ ξεκούραστα. Ἄς ποῦμε μέ δυό-τρεῖς
ἀναγνώσεις. Ἀπεναντίας, ἐξαρχῆς τό διακρίνεις, πῶς
θά χρειαστεῖ καί κόπος καί ὄρεξη. Πῶς θά χρεια-
στοῦν ἀναγνώσεις ὄχι μόνο ὀριζόντιες, ἀλλά καί κά-
θετες. Κι ὄχι μόνο γενικές (ὅπως οἱ πρώτες πού χαι-
ρεσαι τό σύνολο), ἀλλά καί εἰδικές (ἄς ποῦμε παρα-
κολουθώντας τήν πορεία ἑνός μόνο θέματος, ἢ μοτί-
βου). Γιατί, ἀν ἡ συλλογή αὐτή τοῦ Γκανᾶ ἔδειξε πῶς
ὁ νέος αὐτός ποιητής ἔχει θέσει σοβαρά θεμέλια γιά
τῆ δημιουργία μιᾶς δικῆς του «ποιητικῆς περιοχῆς»¹²
(καί προσωπικά τό πιστεύω), τότε τό πράγμα δέν ση-
κώνει διάση. Οὔτε ἀπό μᾶς, οὔτε ἀπό ἐκεῖνον.

Μιχάλης Πιερῆς

12. Γιά τόν ὄρο «ποιητική περιοχή», βλ. Δ.Ν. Μαρωνίτης,
Μίλτος Σαχτούρης (ἄνθρωποι-χρώματα-ζῶα-μηχανές),
Γνώση, Ἀθήνα 1980, σελ. 19-21.

Δυτικά πρότυπα και Βαλκανικές ιδιομορφίες

Έκσυγχρονισμός και Βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα

Άνακοινώσεις στο «Συμπόσιο για τη βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια» της ΑΙΕΣΕΕ (23-26 Μαρτίου 1976), των K.D. Grothusen, J. Da Silva, H. Gross, J. Petrosian, P. F. Sugar, M.Todorova, V.Georgescu, N.Todorov, T.Stojanovitch, N. Vucso, D. Milic, B.Παναγιωτόπουλου, D.Dumont, V. Kazarkova, I.T.Sanders, M.Genc. Εισαγωγή, επιμέλεια Β.Παναγιωτόπουλου, μετάφραση των: Χριστίνας Αγραντώνη, Γιάννη Αναστασίου, Έφης Στρουσοπούλου, Αλέκου Γαθαθά, Αγγελικής Γαθαθά, Γιώργου Σεφερτζή, Γιώργου Καρρά, Όλγας Καρρά, Μαρίας Σταματογιαννοπούλου, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1980.

Δέν είναι ακριβώς στό θέμα μας νά μιλήσουμε γιά τό παρελθόν των σπουδών νεοελληνικής ιστορίας και γιά τά αίτια της σχετικής τους ύπανάπτυξης – και δέν αναφερόμαστε στίς φωτεινές εξαιρέσεις, φυσικά, αλλά στον θλιβερό κανόνα, τίς συνθήκες πού διαιωνίζουν την άλλοίωση της συλλογικής μνήμης. Διαφαίνεται πάντως, τώρα τελευταία, ένα όλικό, κοινωνικό φαινόμενο, πού προχωρεί πέρα από τίς εξαιρέσεις, πέρα από τά μεμονωμένα και ανίσχυρά πρόσωπα. Πρώτα απ' όλα εκδηλώνεται πιά σε μεγάλη κλίμακα, παίρνει επιτέλους μεγαλύτερη δημοσιότητα, και αναγνωρίζεται, τό άθόρυβο έργο πού έχει συντελεστεί στό Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών του Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών στίς δύο δεκαετίες πού έχουν περάσει από την ίδρυσή του, τό 1960. Ταυτόχρονα και σε ευρύτερους χώρους, διαφαίνεται κάποιο αυξανόμενο ενδιαφέρον γιά την ιστορία. Ένδιαφέρον ενός κοινού πού σιγά-σιγά διευρύνεται, ενδιαφέρον δεκάδων νέων μελετητών πού, θγαίνοντας από τά πανεπιστήμια, προσανατολίζουν τίς μεταπτυχιακές τους σπουδές πρós τό άχάριστο ήμιπάγγελμα του ιστορικού, ενδιαφέρον άλλων, λιγότερο νέων έρευνητών, πού τώρα όμως εκδηλώνεται, μετή δημοσίευση των εργασιών τους. Όλα αυτά, βέβαια,

συμπίπτουν και μετή άσυνήθιστη έκδοτική παρουσία των κοινωνικών επιστημών, πού παρατηρείται τά τελευταία χρόνια στή χώρα μας.

Δέν είναι ακόμη καιρός νά εξεταστεί άν πρόκειται γιά απλές συχνότητες, γιά ποσότητα δηλαδή, ή και γιά ποιοτική διαφοροποίηση. Υποψιάζομαι ότι τό δεύτερο συντρέχει, ότι έχουμε νά κάνουμε, και στίς κοινωνικές επιστήμες, με μιά «γενιά», όπως συνηθίσαμε νά ονομάζουμε τό φαινόμενο. Γενιά του έβδομήντα, λοιπόν, ή απλή ποσοτική σύμπτωση με τον καταναλωτισμό της εποχής και την ανάγκη του γιά μόδες, γιά ανανεώσεις, γιά φρέσκα σύμβολα; Ό χρόνος θά δείξει. Πρós τό παρόν, μās άρκεί νά υποδεχόμαστε άνυπόμονα τά μεμονωμένα έργα, όποτε μās προσφέρονται, και αυτά νά κρίνουμε με προσοχή και με έλπίδα.

Στίς τάσεις αυτές πρέπει νά ένταχθεί ένα σημαντικό βιβλίο πού κυκλοφόρησε πρόσφατα, με επιμέλεια, εισαγωγή και συγγραφική συμμετοχή του Βασίλη Παναγιωτόπουλου: Έκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Έπανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα (Θεμέλιο 1980). Γιατί ενώ δέν είναι έργο ούτε αποκλειστικά ενός Έλληνα συγγραφέα, ούτε αποκλειστικά γιά την Ελλάδα, θά παίξει ρόλο χρησιμο στην εξέλιξη της ελληνικής ιστοριογραφίας. Αυτό δέν οφείλεται μόνο στό ότι μās τό παρουσιάζει,

ζεί, τώρα, ένας εξάιρετος Έλληνας ιστορικός, αλλά κυρίως στην άδήριτη ανάγκη της επιστήμης μας νά θγει επιτέλους από τό έλληνοκεντρικό της κέλυφος και νά ένταχθεί σε ευρύτερους ιστορικούς χώρους και χρόνους.

Ό χώρος: τά Βαλκάνια και ή Όθωμανική Αυτοκρατορία, κύκλος πού τέμνεται μετή Μεσόγειο και μετή Δυτική Ευρώπη. Ό χρόνος: ή βιομηχανική επανάσταση, χρονικός κύκλος πού τέμνεται μετή άργή διαδικασία του έκσυγχρονισμού και μετή άκατάσχετη ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού. Έξω από αυτούς τους άξονες, ή ελληνική ιστορία είναι άδύνατο νά κατανοηθεί.

Τό βιβλίο περιέχει κείμενα 16 επιστημόνων, όπως ανακοινώθηκαν σε συμπόσιο πού όργάνωσε τό 1976 ή Διεθνής Έταιρεία Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης μετή συνεργασία της Γερμανικής Έπιτροπής γιά την Unesco και του Γερμανικού Ίδρύματος Έρευνών. Οι συγγραφείς προέρχονται από διάφορες χώρες: από την Αμερική 3, Βουλγαρία 3, Γαλλία 2, Δ. Γερμανία 2, Ελλάδα, Ρουμανία, Σοβ. Ένωση και Τουρκία από 1. Κατά τό ακαδημαϊκό έτος 1976/77, τά πρακτικά του συμποσίου έγιναν αντικείμενο ειδικής μελέτης στο σειμνάριο οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Νεότερης Ελλάδας στο πανεπιστήμιο των Παρισίων (IV, Νεοελληνικό Ίνστιτούτο), όπου διδάσκει ό επιμελητής του τόμου. Από την φροντιστηριακή αυτή εργασία προέκυψαν και οι περισσότερες από τίς μεταφράσεις στην ελληνική.

Η εισαγωγή του Β. Παναγιωτόπουλου στρέφεται γύρω από δύο κύρια θέματα. Τό ένα είναι μιά σύνθεση της κοινής προβληματικής όλων των συνεργασιών, όπως την βλέπει, με πολλή όξυδέρκεια, ό επιμελητής. Τό άλλο θέμα είναι τό θεωρητικό υπόβαθρο πού επιβάλλει την ένταξη του έλλαδικού στον ευρύτερο οικονομικό και ιστορικό χώρο της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας άρχικά, των Βαλκανίων στον 19ο αιώνα. Όπως γράφει ό Β. Παναγιωτόπουλος, «ή πολυμορφία στή θεματική και στίς τεχνικές προσεγγίσεις του αντικειμένου πρέπει νά αναζητηθεί ασφαλώς στην ποικιλία προέλευσης των μελετητών, τόσο από την άποψη της έθνικής παιδείας όσο και από εκείνη της θεωρητικής όπτικής».

Έτσι, υπάρχουν φυσικά και τα κοινά σημεία, υπάρχουν και οι διαφορές: «Ο τόμος δεν μπορεί να έχει θεματολογική ή θεωρητική συνοχή. (...) Ο αναγνώστης δεν πρέπει να αναζητήσει εδώ ούτε μία ολοκληρωμένη ενημέρωση (μονογραφική τεκμηρίωση και ανάλυση) για το θέμα της βιομηχανικής επανάστασης στις βαλκανικές χώρες, ούτε πολύ περισσότερο μία ή, έστω, περισσότερες ερμηνείες για το φαινόμενο της καθυστέρησης των οικονομικών των ανεξάρτητων πια εθνικών κρατών των Βαλκανίων(...)» (14). Πάντως, όπως υπογραμμίζει ο Β. Παναγιωτόπουλος, οι διαφορές των άρθρων «στόν προβληματισμό και στην επιλογή του εμπειρικού υλικού δεν είναι ούτε αναίρετες μιας συνολικής εκτίμησης του αντικείμενου τους, ούτε, πολύ περισσότερο, αυτοαναίρετες. Αντίθετα, μάλιστα, δεν θα ήταν υπερβολικό να πει κανείς ότι, με την πολυμορφία τους, λειτουργούν ανύποπτα έπαληθευτικά σε σχέση με ορισμένα άμφιλεγόμενα των βαλκανικών σπουδών» (12).

Όπως είναι φυσικό, αυτό που παρατηρεί κανείς άμέσως είναι η ποιοτική ανισότητα μεταξύ των άρθρων. Στά πρακτικά ενός συνεδρίου δεν είναι σκόπιμο να γίνονται περικοπές, όχι μόνο για λόγους εγγύτητας, αλλά γιατί συντρέχει επιστημονική ανάγκη να φαίνονται καθαρά οι διαφορές στην ποιότητα, εφόσον οι περισσότερες προκύπτουν από τη διαφοροποίηση στις θεωρητικές προσεγγίσεις. Η παράθεση όλων των εργασιών επιτρέπει στον αναγνώστη και στον μελετητή να επιλέξει ο ίδιος, κριτικά, τις εργασίες που φαίνονται πιο ώριμες, πιο χρήσιμες, πιο εύρηματικές από θεωρητική άποψη. Έτσι, στην μελλοντική του μελέτη ή συγγραφή, ο συγκεκριμένος αναγνώστης θα έχει λύσει μερικά ακόμη μεθοδολογικά του διλήμματα, δοκιμάζοντάς τα στις εργασίες των άλλων και στη σύγκρισή τους.

Αυτός ακριβώς είναι, επομένως, και ο ρόλος της κριτικής ενός ερευνητικού συλλογικού έργου: να αναδείξει τη γονιμότερη θεωρητική προσέγγιση, όπως συμπιερώνεται από τη σύγκριση μεταξύ των άρθρων, μία σύγκριση που πρέπει να γίνεται με την προσοχή, το σεβασμό αλλά και την απαιτητικότητα που αρμόζουν σε ένα έργο αυτού του επιπέδου, και μάλιστα σε ένα

έργο που προορίζεται να παίζει σημαντικό ρόλο στην ιστοριογραφική πράξη της γενιάς του.

Ο ρόλος του άρθρου του K.D. Grothusen είναι μία εισαγωγή στη θεματική του συνεδρίου με τίτλο «Βασικές σκέψεις για τις επιπτώσεις της Βιομηχανικής Επανάστασης στον τομέα των πόλεων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης». Οι βασικές αυτές σκέψεις του συγγραφέα βοηθούν πολύ τον αναγνώστη στη μεθοδική κατάταξη του θέματος Βιομηχανική Επανάσταση. Πρόκειται κυρίως για ερωτήματα μεθοδολογικά, στα οποία δεν δίνεται απάντηση, φυσικά, αλλά που φωτίζουν ωραία τις δυνατές προσεγγίσεις του ερευνητικού αντικείμενου.

Προσεγγίσεις πρώτα τοπικές: πώς μπορεί να οριστεί γεωγραφικά ή Νοτιοανατολική Ευρώπη; θά ξεχωρίσει άραγε ο παραδουνάβειος από τον βαλκανικό χώρο; Έπειτα χρονικές: η περιοδολόγηση της ιστορίας της Ν.Α. Ευρώπης θά συμπέσει ή όχι με τις συνήθειες χρονολογήσεις της γενικής ευρωπαϊκής ιστορίας; θά υποταχθεί ή όχι σε τομές με παγκόσμια εφαρμογή; πώς θά χρησιμοποιηθούν τα δύο συνήθη – και κάποτε αντίθετα – σχήματα, αφ' ενός Αρχαιότητα - Μεσαίωνας - Νεότερη εποχή, και αφ' ετέρου οι πέντε βαθμίδες του ιστορικού υλισμού; πώς θά αντιμετωπιστούν οι τομές ανάμεσα στον μερκαντιλισμό, την πρώτη και τη δεύτερη βιομηχανική επανάσταση; ποιά είναι τα λειτουργικότερα κριτήρια για μία περιοδολόγηση με βάση το σχήμα του «έκσυγχρονισμού»;

Υπάρχουν, τέλος, οι θεματικές προσεγγίσεις, αυτές που στηρίζονται στο περιεχόμενο των ιστορικών αλλαγών: ο ρόλος, π.χ., της αστικής τάξης, του Κράτους, των γαιοκτημόνων, της ταξικής ομάδας των επιχειρηματιών, των άλλοδαπών κεφαλαίων, κ.ο.κ.

Τό δεύτερο άρθρο έχει τίτλο «Ο ρόλος των διαμεσολαβητών στις σχέσεις της Δύσης, της Μεσογείου και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης». Ο Πορτογάλος ιστορικός Jose Gentil Da Silva εργάζεται στο Πανεπιστήμιο της Νίκαιας, γνωστό

για τις σοβαρές εργασίες των ιστοριογράφων του σε θέματα Μεσογειακά. Ο ίδιος είναι συγγραφέας με μεγάλο κύρος και με άσυνθηστο εύρος γνώσεων. Ωστόσο, στον προφορικό λόγο του συνεδρίου ή ευρύτητα αυτή ξεχειλίζει, κι έτσι τό ύφος, συχνά στηριγμένο σε ένα είδος pointillisme, δεν κατορθώνει πάντοτε να εμπεδώσει τη φευγαλέα εντύπωση του ιμπρεσιονισμού. Η γαλλοτραφής άφαιρηση σφραγίζει τό σύνολο και με τη συντακτική της ιδιοτροπία: έχουμε εδώ ένα κείμενο όπου σπανίζει τό ρήμα και θάλλει τό ουσιαστικό.

Αυτά για τις αδυναμίες. Είναι φανερό ότι όλες οφείλονται σε δύο αίτια. Τό πρώτο, είναι ή μεταφορά σε γραπτό λόγο μιας προφορικής ανακοίνωσης. Τό δεύτερο και κύριο, είναι τό είδος της συνεδριακής επικοινωνίας: ο da Silva απευθύνεται σε μία μικρή ομάδα συναδέλφων του, που γνωρίζουν τις δικές του και άλλες σχετικές εργασίες στό θέμα και που επικοινωνούν εύκολα με μέσο τόν ελλειπτικό λόγο του όμιλητή.

Γι' αυτό ακριβώς ο αναγνώστης που θά τακτοποιήσει κάπως τη χειμαρώδη αυτή ροή πληροφοριών και ιδεών, θά αποκομίσει πολλά. Η διεισδυτικότητα του συγγραφέα, π.χ., είναι φανερή στη σελ. 40: τί επιτέλους σημαίνει, αναρωτιέται, Βιομηχανική Επανάσταση στη Βουλγαρία; γιατί τό φαινόμενο μάς φαίνεται τόσο ριζικά διαφορετικό από τό αντίστοιχό του στην Αγγλία; «Τελικά», καταλήγει ο da Silva, «μπορούμε να αναρωτηθούμε μήπως, αν βάσουμε κατά μέρος τις συνθήκες που δημιουργεί τό βρετανικό έξωτερικό εμπόριο, ή σύγκριση ανάμεσα στη χώρα αυτή και την Αγγλία (...) πάσχει κυρίως από τις λαθεμένες ιδέες που έχουμε για την κατάσταση των αγγλικών επαρχιών του 17ου και του 18ου αιώνα». Η αίσθηση του ιστορικού χρόνου: είναι φανερό ότι εδώ μιλάει ο ιστορικός, ο καλός ιστορικός.

Ακολουθεί ή εργασία του Hermann Gross, (Πανεπιστήμιο του Μονάχου), με τίτλο «Η συμβολή της Δυτικής Ευρώπης στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των Βαλκανικών χωρών». Τό κείμενο περιορίζεται σε έννεα σελίδες· εύτυχώς, γιατί σε περισσότε-

καί γράμματα γνωρίζω

ρες σελίδες θά είχαμε, ένδεχομένως, καί περισσότερες κοινοτοπίες. Δείγμα: «(...) Πρέπει νά πούμε ότι τά κεφάλαια πού ήρθαν από τό έξωτερικό αναζήτησαν έπικερδείς τοποθετήσεις μέ κριτήριο, κατά πρώτο λόγο, τήν άποδοτικότητα από τήν άποψη του ίδιου του συμφέροντος» (48).

Τό έλάττωμα όφείλεται στην προσπάθεια του συγγραφέα νά συνοψίσει, σέ μιά μικρή ανακρίβωση, τά χαρακτηριστικά τής δυτικοευρωπαϊκής συμβολής πού είναι κοινά σέ όλες τές χώρες των Βαλκανίων. Τό πραγματικά ένδιαφέρον όμως σέ μιά ίσο ιστοριογραφική εργασία δέν είναι τό σύνθημα, δέν είναι ό κανόνας· είναι ή εξαίρεση, οί διαφορές στην ιστορική εξέλιξη ενός κοινωνικού σχηματισμού, οί αποκλίσεις από τά ιδεατά πρότυπα. Τά πρότυπα ασφαλώς χρειάζονται, χρειάζονται όμως σάν σκελετός μιάς θεωρίας, σάν αναλυτικά εργαλεία, σάν σχηματικές απεικονίσεις συνήθως έλλιπείς καί πάντως πολύ φτωχότερες από τήν άπέραντη πολυμορφία τής πραγματικότητας, αυτήν ακριβώς πού αποτελεί τή γοητεία τής ιστορίας.

Δέν είναι περιεργο πού τό άρθρο, εκτός από μερικές δευτερεύουσες πληροφορίες για τή μετανάστευση (44) καί τή χειροτεχνία (45) στην Κεντρική Εύρώπη, στην Ούγγαρία καί στις δόριες περιοχές τής Βαλκανικής, επαναλαμβάνει γενικότατες καί άρκετά γνωστές πληροφορίες καί ιδέες.

Έπεται τό άρθρο του *Juri Petrosian* «Οί ιδέες του έξευρωπαϊσμού στην κοινωνικοπολιτική ζωή τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας τά νεότερα χρόνια (τέλος 18ου - άρχές 20ου αιώνα)».

Μέ τή συστηματική παρακολούθηση των έξουγχρονιστικών ιδεών, όπως εκφράζονται μέσα σέ κυβερνητικές πράξεις καί κείμενα άξιωματούχων τής Αυτοκρατορίας, τό άρθρο πλουτίζει τές γνώσεις μας γύρω από τές ιδέες καί δείχνει μέ ένάργεια τήν πορεία τους μέσα στον ιστορικό χρόνο.

Η εργασία του *Peter F. Sugar* (Πανεπιστήμιο του Washington State, Seattle), τιτλοφορείται «Μερικές σκέψεις για τές προϋποθέσεις

έξουγχρονισμού καί τή δυνατότητα εφαρμογής τους στις ευρωπαϊκές επαρχίες τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας».

Όπως δείχνει καί ό τίτλος, ό συγγραφέας έχει μιά θεωρία πού στηρίζεται σέ ένα σύνολο από προϋποθέσεις έξουγχρονισμού· όταν οί προϋποθέσεις αυτές συμπιπτουν, τότε ό έξουγχρονισμός έπέρχεται άκάθεκτος· ό συγγραφέας προσπαθεί λοιπόν νά διαπιστώσει άν ή θεωρία του εφαρμόζεται στην περίπτωση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Π.Φ. Σούγκαρ συμπεραίνει τελικά ότι στην Όθωμανική Αυτοκρατορία δέν συντρέχουν οί προϋποθέσεις έξουγχρονισμού, χωρίς όμως νά αναρωτιέται μήπως είναι λανθασμένη ή θεωρία του· κι επομένως χωρίς νά σκέφτεται τήν άκόμη μεγαλύτερη πιθανότητα νά συμβαίνουν καί τά δύο: καί οί όποιοσδήποτε προϋποθέσεις έξουγχρονισμού, εύρύτερες καί ιστορικότερες από τές δικές του, νά μή συντρέχουν, καί ή θεωρία του νά είναι άνεπαρκής.

Η μέθοδος του συγγραφέα δείχνει ότι, παρά τήν εμφανή διάθεσή του νά χρησιμοποιήσει, μέ εκλεκτικό τρόπο, αναλυτικά εργαλεία καί κατηγορίες έμπνευσμένες από διάφορες σχολές, ή άκόμη καί από τή μαρξιστική σκέψη, παρά τές παραπομπές καί στον Hobsbawm, (72 καί 92, ύποσημ. 7), τελικά δέν μπορεί νά ξεφύγει από τή σχηματικότητα, πού χαρακτηρίζει τές πέραν του Άτλαντικού ακαδημαϊκές κοινωνικές έπιστήμες.

Τό συνονθύλευμα των νεολογισμών, τό jargon τής άμερικανικής πολιτικής έπιστήμης κάνει λοιπόν κι εδώ τό θαύμα του: «Άκόμη καί όσοι δρούσαν στην πρωτεύουσα, ήταν οτιδήποτε άλλο από έξουγχρονιστές. Στην καλύτερη περίπτωση ήταν ανακαινιστές, στην πλειοψηφία τους όμως ήταν άπλά έξυγιαντές (...)» (76, βλ. καί 92, ύποσημ. 10). Αυτές είναι, ύποτίθεται, χρήσιμες αναλυτικές κατηγορίες.

Αντίστοιχες ποιότητας είναι καί οί περίφημες προϋποθέσεις, τά κριτήρια πού εφαρμόζει ό συγγραφέας «στις ευρωπαϊκές επαρχίες τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην προσπάθεια νά βρεθεί κατά πόσο ήταν κατάλληλες για έξουγχρονισμό» (70). «Όλα τά κριτήρια αυτά έχουν χαρακτήρα φονξιοναλιστικό. Δέν υπάρχει ούτε ένα πού

νά συνδέει άμεσα τή διαδικασία έξουγχρονισμού μέ τή διάρθρωση τής οικονομίας καί μέ τήν εξέλιξή της, ή μέ κοινωνικές τάξεις - γιατί δέν μπορεί βεβαίως νά θεωρηθεί ταξική κατηγορία ή άσαφής κοινωνική ομάδα των «έξουγχρονιστών». Φυσικά, μέ τέτοια κριτήρια δέν μπορεί παρά νά λείπει ή αίσθηση καί ή γνώση τής ιστορίας, έστω καί άν περισσεύει ή πολυδιαβασμένη έμβριθεια. Δέν είναι τυχαίο ότι σέ άρθρο 25 σελίδων για τόν έξουγχρονισμό των Βαλκανίων, δέν υπάρχει ούτε μιά αναφορά στους Έλληνες έμπόρους, παρά τή άναμφισβήτητη έξουγχρονιστική συμπεριφορά τους. Αντίθετα, τέτοιες αναφορές υπάρχουν σέ άλλα κείμενα του τόμου, μολονότι τό θέμα τους δέν είναι τόσο θεωρητικό, όσο φιλοδοξεί νά είναι του Ρ. Sugar, όπως π.χ. στις εργασίες των V. Georgescu καί D. Milic (101, 207, 212 ύποσημ. 1). Στο τελευταίο αυτό άρθρο υπάρχει μάλιστα καί μιά ένδιαφέρουσα πληροφορία, πού δείχνει σχεδόν επιγραμματικά τή σχέση ανάμεσα στις έξουγχρονιστικές ιδέες, τό εμπόριο καί τό ελληνικό επιχειρηματικό στοιχείο των Βαλκανίων: από τό 1844, στην έμπορική σχολή του Βελιγραδίου διδάσκονταν ως ξένες γλώσσες ή γερμανική καί ή ελληνική (214, ύποσημ. 15). Ένώ λοιπόν ό Σούγκαρ δέν άσχολείται καθόλου μέ τήν ένδιαφέρουσα αυτή έθνική ομάδα «έξουγχρονιστών», δέν παραλείπει βεβαίως τήν έμβριθή παραπομπή σέ άρθρο πού άσχολείται σχεδόν αποκλειστικά μέ τό θέμα αυτό. Πρόκειται για τό κλασικό κείμενο του Tr. Stoianovich *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*. Μόνο πού στην παραπομπή του Ρ. Sugar τό Balkan έγινε, μικρό τό λάθος, Slav (92, ύποσημ. 6).

Μετά από όλα αυτά, καθώς καί τές άφέλειες των σελίδων 84, 85 καί 89, περιμένω μέ πολύ ένδιαφέρον νά διαβάσω καί τό βιβλίο του Π. Σούγκαρ *South - Eastern Europe under Ottoman Rule, 1345—1804*. Άλλωστε, ή εύθύτητα του ιστορικού χρόνου πού καλύπτει ό συγγραφέας, κοντά έντε αιώνας, σέ συνδυασμό μέ τήν άπόλυτη χρονολογική άκρίβεια στην άφετηρία, 1345, καί στό τέρμα, 1804, έπαυξάνουν τήν άδημονία μου.

Τό θέμα του άρθρου τής *Maria To-*

dorona, (Πανεπιστήμιο τής Σόφιας) είναι «Ο ξεευρωπαϊσμός τής κυβερνητικής ήγερσίας τής Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας κατά τήν περίοδο τῶν μεταρρυθμίσεων». Ἡ συγγραφέας, ἀφοῦ ἐξηγῆσει πειστικά γιατί προτιμᾷ τόν ἱστορικότερο, ὅπως τόν χαρακτηρίζει, ὄρο «ἐξευρωπαϊσμός» ἀπό τόν «ἐκσυγχρονισμό», προχωρεῖ δείχνοντας τά ὅρια αὐτοῦ τοῦ ξεευρωπαϊσμοῦ. Ἡ διαδικασία αὐτή, πού ξεκίνησε στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα, εἶχε «ἐπί ἓνα ὀλόκληρο αἰώνα χαρακτήρα ἐπιμέρους μεταρρυθμίσεων, οἱ ὁποῖες ἔθιξαν μόνο τό στρατό καί ὀρισμένες πλευρές τῆς κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ζωῆς, ἀφήνοντας ὁμως ἄθικτη τή νομοθεσία, τό κυβερνητικό σύστημα καί τίς κρατικές ὑποθέσεις (...). Τό πρώτο ἀποφασιστικό βήμα πρὸς τόν ξεευρωπαϊσμό δέν σημειώνεται παρά μέ τήν εἰσαγωγή τῶν διοικητικῶν καί κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Μαχμούτ II κατά τή δεκαετία 1830-40» (96). Ἐν συνεχείᾳ, ἡ συγγραφέας διευκρινίζει ὅτι μία ἀκριβῶς «ἀπό τίς σημαντικές ὀψεις τοῦ πλέγματος μεταρρυθμίσεων σέ διάφορους τομεῖς τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ζωῆς τῆς Ἀυτοκρατορίας ἦταν ὁ ξεευρωπαϊσμός τῆς κυβερνητικῆς ἡγερσίας», καί ὅτι ἡ ἀνακοίνωσή τῆς ἔχει τόν σαφή καί ἐφικτό γιά ἀνακοίνωση σκοπό «νά φωτίσει αὐτή τήν ὄψη τοῦ προβλήματος», (96) καί μόνον αὐτή.

Τά πλούσια στοιχεῖα πού μᾶς δίνει ἡ συγγραφέας στίς σελίδες 97-107, ὄντως φωτίζουν αὐτή τήν ἄγνωστη ὄψη τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς καί τῆς ἐξέλιξής τῆς πρὸς εὐρωπαϊκότερα πρότυπα. Τά στοιχεῖα περιλαμβάνουν τήν ἡλικία, τήν κοινωνική προέλευση, τήν καταγωγή καί τήν παιδεία τῶν κυβερνητικῶν ἀξιωματῶν τῆς Ἀυτοκρατορίας, καθώς καί τή συχνότητα ἐναλλαγῆς τους στίς ἀνώτατες βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας, μέ ἄλλα λόγια τήν κινητικότητα τοῦ κυβερνητικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Σουλτάνου.

Τά συμπεράσματα πού ἐξάγει ἀπό τά στοιχεῖα τῆς ἡ Μ. Todorona εἶναι καλά σταθμισμένα καί ἡ ἐπιχειρηματολογία ἐπαρκής. Μόνη ἴσως ἐπιφύλαξη θά χρειαζόταν ὡς πρὸς τό συμπέρασμα τῶν σελίδων 104-05: «σχεδόν ὅλες οἱ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας, στή διάρκεια τῆς περιόδου πού ἐξετάζεται, εἶχαν πάρεμ τή μεγαλύτερη δυνατή ἐκ-

παίδευση πού μπορούσαν νά προσφέρουν οἱ συνθήκες τῆς χώρας τους». Ἴσως θά ἔπρεπε ἐδῶ νά διευκρινιστεῖ ποιές περίπου ἦταν αὐτές οἱ συνθήκες, καί γιατί δέν ἔχουμε περισσότερες ἐξέχουσες προσωπικότητες μέ εὐρωπαϊκές σπουδές. Αὐτά ὁμως εἶναι λεπτομέρειες· κι ἔπειτα, ἡ κριτική διατρέχει τόν κίνδυνο νά ὀλισθηεῖ στήν κακοπιστία ἂν ἐπικρίνει τόν συγγραφέα γιά τά δευτερεύοντα πράγματα πού δέν εἶπε, ἢ γιά τά συγγενικά θέματα πού δικαιωματικά δέν ἔθιξε. Στό σύνολό του, τό ἄρθρο τῆς Μ. Todorona εἶναι χρησιμότητα γιά τόν ἐρευνητή, ἐνδιαφέρον καί μεστό.

Τό ἄρθρο τοῦ *Valentin Georgescu* (Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου) «Ἡ ὀρολογία ἐκσυγχρονισμοῦ καί ξεευρωπαϊσμοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας καί τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης κάτω ἀπό τό φῶς τῆς ρουμανικῆς ἐμπειρίας», ἔχει συνοχή, καλές πληροφορίες καί ἀναλυτική ποιότητα (μέ ἐξαιρέση τοῦ μαρξιστικοῦ κοινούς τόπους τῆς σελίδας 119). Ἀφήνει ὁμως τόν ἀπαιτητικό ἀναγνώστη μέ τήν αἴσθηση κάποιας ἑλλείψεως, κάποιας ποιοτικῆς ἀνισότητος ἀνάμεσα στά διάφορα ἐπιμέρους ἐπιχειρήματα.

Ἐτσι, ἐνῶ στή σελίδα 128 ὁ συγγραφέας παρέχει ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τήν κίνηση τῶν ἐκσυγχρονιστικῶν ἰδεῶν, καί μάλιστα μέ ἓνα ἐπαγωγό συγκαταμένο χιούμορ, οἱ πολλαπλές ἀναφορές στή μαρξιστική θεωρία πάσχουν ἀπό μία σοδαροφάνεια πού ἀδικεῖ καί τό συγγραφέα καί τή θεωρία. Ὅσο γιά τίς ἀναφορές στήν ἐλληνική περίπτωση (130), δείχνουν διασύννη, ἀλλά καί ἀρκετή ἐνημέρωση.

Ἡ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ἀπό τήν κυρία Ἀγγελική Γαβαθά, προσπαθεῖ νά ἀντιμετωπίσει ἓνα ὕψος ἐνίοτε προβληματικό – ἴσως ἐπειδή πρόκειται γιά μεταγραφή προφορικοῦ λόγου. Θά εἶχα πάντως μία παρατήρηση, πού συνδέεται μέ τό κρίσιμο πρόβλημα τῆς μεταγλώττισης ἐπιστημονικῶν ὄρων. Ὁ γαλλικός ὄρος (ὑποθέτω) *croissance* – ζέρο, ταυτόσημος καί μᾶλλον παραγωγός τοῦ ἀγγλικοῦ *zero* – *growth*, δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά μεταφραστεῖ «ἀνάπτυξη - μηδέν», ἀφοῦ ἡ ἐλληνική γλώσσα διαθέτει ἐπίθετο· καλύτερα θά ἤχοῦσε, νομίζω, ὁ ὄρος:

«μηδενική ἀνάπτυξη». Λεπτομέρειες· ἀλλά ἡ γλώσσα μας σήμερα, στήν ἐποχή μας, πλάθεται γιά πρώτη φορά μέ τόν ἐπιστημονικό λόγο· ὅσο μπορούμε, ἄς βοηθήσουμε νά ξεπεραστοῦν οἱ ἐλλείψεις τῆς καί νά λειτουργήσουν οἱ πολλές ἀρετές τῆς.

Τό ἄρθρο τοῦ *Nicolai Todorov* (Ἰνστιτούτο Βαλκανικῶν Σπουδῶν, Σόφια), εἶναι ἀπό τά καλύτερα τοῦ τόμου. Γι' αὐτόν τό λόγο, κι ἐπειδή ἡ βουλγαρική ἐμπειρία προσφέρεται γιά ὀρισμένες συγκρίσεις μέ τήν ἐλληνική, μία εὐρύτερη περίληψη τῶν θέσεων τοῦ συγγραφέα θά εἶναι χρήσιμη.

Τό ἄρθρο ἔχει δημοσιευτεῖ ξανά στά ἑλληνικά, στόν *Πολίτη* (5, 1976). Τίτλοφορεῖται «Ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση στή Δυτική Εὐρώπη καί οἱ βαλκανικές ἐπαρχίες τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας – ἡ περίπτωση τῆς Βουλγαρίας». Τά τρία κύρια μέρη του ἀκολουθοῦν τήν ἐξῆς θεματική: ἐμφάνιση βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων στή Βουλγαρία τήν ἐποχή τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας· ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων· ἡ ἐκβιομηχάνιση τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὀποία, κατά τό συγγραφέα, ἀρχίζει μετά τήν ἀπελευθέρωση (1878) καί ὀλοκληρώνεται, σέ πρώτη φάση, κατά τήν περίοδο 1900-1920.

Ὁ Ν. Todorov ἐξετάζει προκαταρκτικά τήν ἐπικρατέστερη στή βουλγαρική ἱστοριογραφία ἀποψη σχετικά μέ τήν καθυστέρηση στήν ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας κατά τόν 19ο αἰώνα. Κατά τήν ἀποψη αὐτή, ἡ καθυστέρηση ὀφείλεται σέ δύο παράγοντες: «ὁ πρώτος εἶναι τό ἀσυμβίβαστο ἀνάμεσα στό οικονομικό σύστημα καί τή δομή Κράτους τῆς (...) Ἀυτοκρατορίας ἀπό τή μιά, καί στήν καπιταλιστική παραγωγή ἀπό τήν ἄλλη· καί ὁ δεύτερος, ἡ ὀλοένα ἐπιδεινούμενη ὑποταγή τῆς Ἀυτοκρατορίας στήν οἰκονομική διεύθυνση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καπιταλισμοῦ» (140).

Εὐθύς ἐξαρχῆς ὁ συγγραφέας ἀμφισβητεῖ τή σημασία τοῦ πρώτου παράγοντα: «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἱστορική ἐπιστήμη δέν εἶναι σέ θέση νά ἀπαντήσῃ καταφατικά στό ἐρώτημα ἂν οἱ μουσουλμανικές κοινωνίες θά μπορούσαν κατά τήν ἐξέλιξή τους νά φτάσουν ἀπό μόνες τους στό καπιταλιστικό σύστημα παραγωγῆς· ἀλλά οὔτε καί τό ἀντίθετο μπορούμε βάσιμα νά

καί γράμματα γνωρίζω

ισχυριστούμε, δηλαδή ότι δεν θά μπορούσαν νά τό φτάσουν από μό- νους τους (...). 'Η οικονομική δρα- στηριότητα, ή επίδιωξη τού κέρ- δους, τό εμπόριο καί ή παραγωγή μέ προορισμό τήν αγορά, ή συσώ- ρευση κεφαλαίων, δέν συναντού- σαν εμπόδια στό Κοράνιο καί τήν παράδοση» (140). Τά επιχειρήματα ἐδῶ εἶναι λακωνικά, ἀλλά ή άποψη τού συγγραφέα στηρίζεται γερά σέ προγενέστερες ἐργασίες του (*La ville balkanique sous les Ottomans*, XVe — XIXe s., Variorum Re- prints, London 1977).

Σχετικά μέ ἐκείνη τά αίτια τής 'Οθωμανικής καθυστέρησης, τά όποία συσχετίζονται συνήθως μέ τή διείσδυση τού ευρωπαϊκού καπιτα- λισμού, ό συγγραφέας διευκρινίζει ότι προτιμά μι' ιό πολυσύνθετη — καί γι' αυτό, θά έλεγε κανείς, ίστο- ρικότερη — έρμηνεία, πού θά λαμ- βάνει υπόψη καί τούς «ένδογενείς» (141) παράγοντες· καί πού θά τούς εξετάζει άφ' ενός στή δυνα- μική προσαρμογή τους μέ τόν ευ- ρωπαικό καπιταλιστικό περίγυρο, καί άφ' έτέρου στή δομική τους συνάρθρωση μέ τίς συνθήκες πού επικρατούσαν στό έσωτερικό τής χώρας.

Αρχίζοντας μέ τήν άνάλυση τών ένδογενών παραγόντων, ό συγγρα- φέας εξετάζει πρώτα τήν άγροτική παραγωγή ώς τό 1880, για νά δια- πιστώσει άν δημιουργούνται ή όχι στή Βουλγαρία οι συνθήκες τής λε- γόμενης «άγροτικής επανάστα- σης»· καί κατά πόσον ή αύξηση τής παραγωγικότητας πού άκολου- θεί τήν άγροτική επανάσταση επέ- φερε καί έδῶ τίς γνωστές από τή δυτική εμπειρία συνέπειες: «άγρο- τική έξοδος, (...) δημιουργία πλεο- νάζοντος εργατικού δυναμικού, άνάπτυξη τών πόλεων καί (άνάγκη) διατροφής σημαντικών ομάδων τού πληθυσμού πού δέν παράγουν πλέον άγροτικό προϊόν» (141).

'Η άπάντηση στά ερωτήματα αυτά εἶναι σύνθετη: «Τά εμπόδια πού έθετε τό φεουδαλικό καθε- στώς, οι έλεγχόμενες τιμές, τό ύψηλό επιτόκιο, άνέστελλαν τήν καπιταλιστική άνάπτυξη στήν ύπαιθρο. Παρ' όλα αυτά, ή ύπαρξη ενός άρκετά πυκνού άστικού δι- κτύου καί μερικών δεκάδων πό- λεων μέσου μεγέθους, ή άνάπτυξη τού έμπορίου στίς διάφορες επαρ- χίες τής χώρας, ή ναυσιπλοία στό Δούναβη, πού φέρνει τήν 'Οθωμα- νική Αυτοκρατορία σέ επαφή μέ τή

Δυτική Ευρώπη, ή άναγκαιότητα νά ίκανοποιηθούν οι αυξανόμενες άνάγκες τής πρωτεύουσας — τής Κωνσταντινούπολης — σέ τρόφιμα, είχαν σάν άποτέλεσμα τήν αύξηση τής παραγωγικότητας στήν άγρο- τική οικονομία» (141-42).

Παρ' όλη όμως τήν άνάπτυξη τής παραγωγικότητας, οι συνθήκες δη- μιουργίας καπιταλιστικών άγροτι- κών επιχειρήσεων δέν ολοκληρώ- νονται. 'Ως βασικότερα αίτια άνα- φέρονται «ή άνεπάρκεια τής γής (...), ή ύψηλή πρόσοδος πού πλήρω- ναν οι άγρότες», αλλά καί ή κατά- σταση στήν οικονομία τής μεγάλης γαιοκτησίας καί τού έμπορίου: «Οί μεγάλοι γαιοκτήμονες προτιμούσαν νά κατατεμαχίζουν τά χωράφια τους καί νά τά εκμισθώνουν, ή ακόμα καί νά τά πουλούν. Στό έμ- πόριο άγροτικών προϊόντων τό κε- φάλαιο έβγαζε περισσότερο κέρδος από τό σύστημα τών διαδοχικών άγορών καί από τήν τοκογλυφία, παρά από τήν οργάνωση άγροτι- κών επιχειρήσεων καπιταλιστικού τύπου. Μόνον ή άλευροποιία άσκούσε έλξη στίς επενδύσεις κε- φαλαίων» (142).

'Όταν πιά φτάνει τό τρίτο τέ- ταρτο τού 19ου αιώνα, ή στασιμό- τητα στήν άγροτική οικονομία ενι- σχύεται καί από νέους παράγοντες, όπως ήταν ή ξηρασία επί πολλά συνεχή έτη, καί κυρίως «ή ύπερβο- λική αύξηση τών φορολογικών υποχρεώσεων πρὸς τό Κράτος, τό όποιο ήταν πλέον οριστικά καί ολοκληρωτικά έξαρτημένο από τίς δυτικές χώρες, σέ σημείο ώστε νά άναγνωρίσει κατά τή δεκαετία 1880 τήν τελική του χρεοκοπία» (143).

Τά συχνά παραθέματα δείχνουν άσφαλώς στόν Έλληνα άναγνώστη τόσο τίς μεγάλες καί ενδιαφέρου- σες ομοιότητες μέ τήν ελληνική περίπτωση, όσο καί τίς διαφορές.

Στό έπόμενο βήμα ό συγγραφέας εξετάζει ένα σημαντικό πλέγμα έν- δογενών συνθηκών: «'Αλλη άπα- ραίτητη προϋπόθεση για τήν πραγ- ματοποίηση τής βιομηχανικής επα- νάστασης εἶναι νά ύπάρχει μιá έμ- πορική καί βιομηχανική άστική τάξη πού νά διαθέτει όχι μόνο επαρκή κεφάλαια, αλλά καί στοι- χειώδη πείρα σέ θέματα οργάνωσης καί τεχνικής». Μολοντί ή έξαγωγή συμπερασμάτων σέ αυτόν τόν το- μέα θά ήταν δύσκολη, γιατί «ή με- λέτη τής διαδικασίας διαμόρφωσης τής άστικής τάξης καί τής συσώ- ρευσης κεφαλαίου δέν έχει άρκετά

προχωρήσει στήν ιστοριογραφία τής Νοτιοανατολικής Ευρώπης καί τών Βαλκανίων» (143), τά στοιχεία πού δίνει ό ίδιος ό Ν. Todoșon δεί- χνουν ότι οι Βούλγαροι επιχειρη- ματίες πέτυχαν νά δημιουργήσουν ένα πρώτο βιομηχανικό πυρήνα, στοχεύοντας άφενός στήν αγορά τής Πόλης καί άφετέρου στίς στρα- τιωτικές προμήθειες τού Δημοσίου. Στίς μονάδες αυτές δέν συγκαταλέ- γονται μόνο μεγάλες manufactures, αλλά καί εργοστάσια μέ σύγχρονη καπιταλιστική οργάνωση, μεγάλα καί μικρά.

'Ωστόσο, ή πρόσοδος αυτή στήν εκβιομηχάνιση τών βουλγαρικών επαρχιών τής Αυτοκρατορίας έχει ένα αδύνατο σημείο, πού καί πάλι θυμίζει τήν ελληνική οικονομία στόν 19ο αιώνα. 'Ο συγγραφέας τό υποδεικνύει παίρνοντας τήν περι- πτωση δύο ύφαντουργικών εργο- στασίων: ή μέση απόδοσή τους «(...) κυμαινόταν από 20 ως 22,5%. Πρόκειται για κέρδος χα- μηλότερο από αυτό πού έβγαζαν τήν ίδια εποχή ορισμένοι έμπορικοί οίκοι, καί πού κυμαινόταν από 24 ως 30%» (145).

Τά γενικά συμπεράσματα πού έξάγει ό συγγραφέας εἶναι πολύ διαφωτιστικά:

«'Η εμφάνιση εργοστασίων δεί- χνει ότι ύπήρχαν οι συνθήκες οι άπαραίτητες για τήν γέννηση τής βιομηχανικής παραγωγής. Οι άπα- ράβατοι νόμοι τής διευρυμένης άναπαραγωγής έθούσαν τούς κε- φηλαιούχους έπιχειρηματίες νά εφαρμόζουν ολοένα πιό τελειο- ποιημένες μορφές καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά οι συνθήκες πού ύπήρχαν στήν 'Οθωμανική Αυτο- κρατορία τούς ύποχρέωναν νά μήν προχωρούν σέ οποιαδήποτε τε- λειοποίηση στήν οργάνωση τών επιχειρήσεών τους παρά μόνο άφου εξασφάλιζαν τή σχετική ύπο- στήριξη τών οθωμανικών άρχών: ύποστήριξη όμως πού δέν παρεχό- ταν ενεργά (...), γιατί γενικά ή κυ- βέρνηση δέν μπορούσε νά άντιστα- θεί στήν πίεση τής Δύσης. 'Αρκει νά ύπενδυμίσουμε ότι ή άγγλο - οθωμανική συνθήκη τού 1818 μείωσε τούς δασμούς εισαγωγής σέ 3% ad valorem καί ότι τό 1838, ή κυβέρνηση κατάργησε τά μονοπό- λια μέσα στή χώρα έναντι μιás ελάχιστης αύξησης τών δασμών ad valorem, ενώ οι έξαγωγικοί δασμοί άνέρχονταν σέ 12%. Φυσικά δέν προσβλήθηκαν ταυτόχρονα όλοι οι τομείς τής παραγωγής από τόν ευ-

ρωπαϊκό ανταγωνισμό, αλλά μέχρι τό τέλος τοῦ αἰώνα, ὀλόκληρη ἡ βιομηχανική δραστηριότητα, χειροτεχνική καί βιοτεχνική, βρέθηκε ἀντιμέτωπη μέ μιὰ κρίση ιδιαίτερα ὀξεία» (146).

Ὅπως στήν περίπτωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἔτσι καί ἐδῶ ἡ βουλγαρική ἐμπειρία φέρνει στό νοῦ ἐνδιαφέρουσες ἀντιστοιχίες μέ τήν ἑλληνική. Ὅπως οἱ Ὀθωμανικές κυβερνήσεις, ἔτσι καί οἱ ἑλληνικές δέν μπόρεσαν ἤ δέν θέλησαν νά ἀσκήσουν ἐγκαίρως μιὰ ἔντονα προστατευτική πολιτική, πού θά ἐπέτρεπε τή γρήγορη βιομηχανική ἀπογείωση. Αὐτό ἰσχύει ἀκόμη καί στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα: ὁ Τρικούπης δέν κατόρθωσε ποτέ νά φτάσει τόν προστατευτισμό του σέ ἐπίπεδα, πού θά προστάτευαν ἀποτελεσματικά τήν ἑλληνική βιομηχανία ἀπό τό δυτικό ανταγωνισμό.

Οἱ ἴδιοι περίπου ἀνασταλτικοί παράγοντες φαίνεται ὅτι ἐμπόδισαν τή βουλγαρική βιομηχανία νά ὠφεληθεῖ ἀπό τήν πρόοδο τῆς τεχνολογίας, ὅπως διαφαίνεται στίς οἰκονομικές μεταβολές πού «μαρτυροῦν τήν ὑπαρξη προχωρημένων τεχνικών γνώσεων καί τό πρακτικό πνεῦμα τῶν Βουλγάρων, καθῶς καί μιὰ ἐπιθυμία νά προσαρμοστοῦν στήν εὐρωπαϊκή οἰκονομία» (149).

Μετά ἀπό τό δεύτερο μέρος τοῦ ἀρθρου, ὅπου δίνονται ἐνδιαφέροντα στοιχεία γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων, ὁ συγγραφέας προχωρεῖ στήν ἐξέταση τῆς ἐκβιομηχάνισης ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας (1878) ὡς τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο. Στίς δύο πρώτες δεκαετίες «ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ πραγματοποιεῖται (...) μέ σχετικά ἀργό ρυθμό (... ἐπειδή) προσέκρουσε σέ σοδάρὰ ἐμπόδια πού ὀφείλονταν στό καθεστῶς τῶν διομολογήσεων, στή μικρή ἀγορά (...), στήν ἀπουσία ἐμπορικής συμφωνίας μέ τήν Τουρκία, στό ὑψηλό ἐπιτόκιο, στήν ἔλλειψη κρατικῆς προστασίας» (153-54).

Ἀντίθετα, στήν περίοδο ἀπό τό τέλος τοῦ αἰώνα ὡς τόν πόλεμο ἐφαρμόζεται προστατευτική πολιτική καί οἱ λοιπές συνθήκες εἶναι ἀρκετά εὐνοϊκές γιά τήν ἐκβιομηχάνιση. Μετά τό 1909 ὁ ρυθμός τῆς ἐπιταχύνεται περισσότερο – μιὰ ἀκόμη ἀντιστοιχία μέ τήν ἑλληνική περίπτωση. Πάντως, καταλήγει ὁ Ν. Τοδογον, «παρά τίς ἐπιτυχίες πού σημειώνει ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη (...) ἡ χώρα ἐξακολουθεῖ νά μή διαθέτει στέρεα βιομηχανική

βάση. Ἡ ἐλαφρά βιομηχανία εἶναι ἐκείνη πού ἀναπτύσσεται κυρίως στή Βουλγαρία τήν ἐποχή αὐτή, μέ τή μορφή βασικά μικρῶν ἐπιχειρήσεων (...). Ἄν ἐξετάσουμε ἕναν ἀπό τούς πιό σημαντικούς δείκτες ἐκβιομηχάνισης μιᾶς χώρας – τή μέση κατά κεφαλή ἀξία τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας – θά δοῦμε ὅτι ἡ Βουλγαρία παρέμενε ἀκόμη μή ἀναπτυγμένη, (...) 20 ὡς 45 φορές λιγότερο ἀναπτυγμένη ἀπό τίς προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες» (157).

Ἡ συνεισφορά τοῦ *Traian Stoianovich* (Rugers University) ἔχει τίτλο «Ἀγρότες καί γαιοκτήμονες τῶν Βαλκανίων καί Ὀθωμανικό Κράτος: οἰκογενειακή οἰκονομία, οἰκονομία ἀγορᾶς καί ἐκσυγχρονισμός». Εἶναι τό ἐκτενέστερο ἀρθρο τοῦ τόμου, κείμενο μέ πολλά στοιχεία, μέ ἀναλύσεις σέ πολλά ἐπίπεδα καί μέ θεωρητικές προεκτάσεις, ὅλα αὐτά διατυπωμένα χωρίς πολλή φροντίδα γιά συστηματική διάρθρωση. Γιά τούς λόγους αὐτούς μιὰ περίληψη τῶν κυριότερων σημείων τοῦ ἀξιόλογου αὐτοῦ ἀρθρου θά ἦταν δύσκολη καί θά ἀπαιτοῦσε πολύ χώρο. Θά ἀρκεστοῦμε σέ σύντομο καί ἀποσπασματικό σχολιασμό.

Σκοπός τοῦ συγγραφέα εἶναι νά δείξει ποιές ἀπόπειρες ἔγιναν στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία γιά ἕνα «μετασχηματισμό τοῦ ἰδιοκτητικοῦ - τιμαριωτικοῦ συστήματος», γιά ποιούς λόγους οἱ ἀπόπειρες αὐτές «πέτυχαν ἐν μέρει» μόνο, καί γιατί «οἱ ἀλλαγές πού ἀπαιτοῦσε ἡ μετάβαση ἀπό τήν ἰδιοκτητική - τιμαριωτική κατοχή τῆς γῆς στήν ἐμπορευματική μεγάλη ἰδιοκτησία (domaine) προκάλεσαν μακροχρόνια (1580-1880) δομική κρίση» (159).

Στήν προσπάθεια αὐτή, ὁ Στογιάνοβιτς ἀσχολεῖται διά μακρῶν μέ τό φορολογικό σύστημα, (166-77) καί συμπεραίνει ὅτι ὡς τόν 19ο αἰώνα ἡ φορολογική ἐπιβάρυνση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὄχι μόνο εἶχε αὐξηθεῖ πολύ σέ σχέση μέ τό παρελθόν, ἀλλά ἦταν καί ἀπό τίς ὑψηλότερες στήν Εὐρώπη, σέ σχέση μέ τό ἀκαθάριστο προϊόν.

Ἄλλο σημαντικό σημεῖο κατά τό συγγραφέα, εἶναι οἱ μεταβολές

στό σύστημα γαιοκτησίας, οἱ ὁποῖες νομοθετήθηκαν στό διάστημα 1808-58, (178-79) «μετέτρεψαν τό δικαίωμα (τῶν γαιοκτημόνων) στήν πρόσοδο σέ δικαίωμα πλήρους ἰδιοκτησίας» (179), καί προσανατόλισαν ὀριστικά πρὸς τήν ἀγορά τό νέο τοιφλικικό καθεστῶς (180).

Παρατηροῦνται λοιπόν, δύο μακρόχρονες μεγάλες μεταβολές στήν οἰκονομία τῆς Αὐτοκρατορίας: ἡ αὐξηση τῶν φόρων, συνέπεια τοῦ πολιτικο-στρατιωτικοῦ χαρακτήρα τῆς Αὐτοκρατορίας· καί ἡ αὐξηση τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν καί τῶν προσόδων πού ἐπλήρωναν οἱ ἀγρότες στούς γαιοκτήμονες, συνέπειες τῆς ἀλλαγῆς στό γαιοκτητικό σύστημα. Οἱ δύο αὐτές μεταβολές δημιουργοῦν μέ τή σειρά τους, στόν 18ο καί κυρίως στόν 19ο αἰώνα, ὀρισμένες ἐντονότερες πιέσεις. Ἀκολουθώντας περιληπτικά καί σχηματικά τό συλλογισμό τοῦ συγγραφέα, μπορεῖ κανεὶς νά πει ὅτι οἱ πιέσεις ἐκδηλώνονται σέ δύο τομεῖς καί ἐκεῖ, φυσικά, ἀναζητοῦν τήν ἐκτόνωσή τους. Στόν τομέα τῆς παραγωγῆς καί τῆς προσφοράς, διέξοδοι γιά τήν ἐκτόνωση διανοίγονται ἀφενός μέ τή διέυρυνση τῶν συνδέσεων τῆς ὀθωμανικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας μέ τίς δυτικές ἀγορές, ἀφετέρου καί κυρίως μέ τή δημιουργία τοπικῶν – καί ἐθνικῶν – ἀγορῶν (190-91). Στόν τομέα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, οἱ πιέσεις ἀπό τήν παράλληλη αὐξηση φόρων καί προσόδων διοχετεύονται σέ κινητοποιήσεις καί τελικά ἐξεγέρσεις, οἱ ὁποῖες ὅμως ἐκδηλώνονται σέ κινητοποιήσεις καί τελικά ἐξεγέρσεις οἱ ὁποῖες ὅμως ἐκδηλώνονται καί πάλι σέ τοπικά καί ἐθνικά πλαίσια. Ἔτσι στή μακρὰ περίοδο 1580-1880 οἱ διαδικασίες ἐκσυγχρονισμοῦ, ἔστω καί βραδύτατες, πραγματοποιήθηκαν καί ἐν μέρει πέτυχαν· ἀλλά τά ἀποτελέσματα τους εἶναι ἐν δυνάμει διαλυτικά καί ὄντως προκαλοῦν τελικά τή δομική κρίση· γιὰ τὴν ὁδηγοῦν στή σχέση ἀνταγωνισμοῦ – ἐξάρτησης μέ τή Δύση, στή δημιουργία τοπικῶν καί ἐθνικῶν ἀγορῶν χωρίς γερή δομική ἀλληλεξάρτηση καί ἀλληλοστήριξη, καί στή δημιουργία ἐθνικῶν κρατῶν καί τήν ἀποσύνθεση τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ Τρ. Στογιάνοβιτς συνδέει τή συλλογιστική του, ἤδη στή πρώτη φράση τοῦ ἀρθρου, μέ τήν «νεοβερπεριανή ὀρολογία τοῦ David Lockwood» (158). Τό κείμενό του

καί γράμματα γνωρίζω

δείχνει ότι υπάρχει ταυτότητα όχι απλώς στην όρολογία, αλλά και σε αρκετές θεωρητικές βάσεις. Η όρολογία και η θεωρία του D. Lockwood δεν είναι γενικά «νεο-δευτεριανές» – ένας όρος πολύ εύρυστος για να σημαίνει κάτι – αλλά έχουν επηρεαστεί και από τη θεωρητική παράδοση του Παρσονισμού, και από την αντίδραση της λεγόμενης θεωρίας των ανταγωνισμών (conflict theory) ενάντια στον Παρσονισμό. Έτσι, ενώ ο Τρ. Στογιάνοβιτς δίνει συχνά μεγάλη έμφαση στις δομές και στη δυσκινησία τους, ενώ δηλαδή βλέπει το θέμα του μέσα από τα πλαίσια της έννοιας του «συστήματος», ή βαθιά ιστορική του παιδεία προφυλάσσει το κείμενό του από τη μονομέρεια της θεωρίας των συστημάτων, επειδή ακριβώς εντοπίζει με ευχέρεια τους ιστορικούς ανταγωνισμούς από τους οποίους εμπνέεται ή δική του, προσωπική «θεωρία». Κατά κάποιον τρόπο, η αντίπαλη προς τη θεωρητική έννοια του «συστήματος», ή έννοια της «πράξης» (action), είναι και αυτή παρούσα στο άρθρο του Τρ. Στογιάνοβιτς. (Ο αναγνώστης που θα ήθελε να επεκταθεί στην αναδίφηση αυτών των θεωρητικών καταβολών, θα έβρισκε μία καλή εισαγωγή του θέματος στο ίδιο κείμενο του D. Lockwood, αλλά και στο άρθρο του A. Dawe «The Two Sociologies», *British Journal of Sociology*, XXI, 2, 1970, καθώς και στο περιεκτικό άρθρο του Ν. Μουζέλη, που αναφέρεται και σχολιάζει αυτές ακριβώς τις εργασίες, «Social and System Integration: Some Reflections on a Fundamental Distinction», *British Journal of Sociology*, XXV, 4, 1974).

Η συνεισφορά του Nikola Vuco (Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου) «Η Βιομηχανική Επανάσταση και ο Έκσυχρονισμός των πόλεων στη Σερβία τον 19ο αιώνα» στηρίζεται σε μία επιχειρηματολογία κλασικού τύπου: υπάρχει το δυτικό πρότυπο, ή Σερβία το ακολουθεί με μία απλή χρονική καθυστέρηση και, ουσιαστικά, το πραγματώνει στην περίοδο 1878-1914 (200). Ο συγγραφέας απαριθμεί με επιμέλεια όλα τα χαρακτηριστικά της Βιομηχανικής Επανάστασης στη Δύση, όπως μας την περιγράφουν τα έγχειρί-

δια: η τεχνολογική επανάσταση (μόνη διαφορά κατά τόν συγγραφέα είναι ότι στη Σερβία δεν υπάρχουν εγχώριοι εφευρέτες και η τεχνολογία εισάγεται από τη Δύση)· ο ατμός, οι «υδραυλικοί τροχοί», ή αύξηση του αστικού πληθυσμού· ή συρροή αγροτών στις πόλεις· διάφορες βελτιώσεις που πολύ θαυμάζει ο συγγραφέας, όπως «η ραπτομηχανή, που κατά τόν Μάρξ επέφερε πραγματική επανάσταση σε μερικά επαγγέλματα»· και τό αναπόφευκτο θαύμα των σιδηροδρόμων.

Μετά από όλα αυτά, αναρωτιέται κανείς ποιά δάσκανος μοίρα εμπόδιζε τη Σερβία να γίνει ή Έλβετία των Βαλκανίων, ή έστω μία μικρή Ιταλία· και ενώ αυτό θα έπρεπε να είναι το κεντρικό ερώτημα του άρθρου, δεν υπάρχει στο κείμενο ούτε μία νύξη για τα αίτια της σερβικής υπανάπτυξης. Διαβάζοντας, π.χ., για την ευεργετική επίρροή των σιδηροδρόμων στη σερβική εκβιομηχάνιση στην περίοδο 1878-1914, ο άτυπος αναγνώστης θα φανταζόταν ότι η Σερβία είχε πλέον αναπτύξει, στις παραμονές του Πρώτου Πολέμου, ένα δίκτυο αναλογικά εφάμιλλο με τα 5.476 χιλιόμετρα της Ιρλανδίας, ή τα 14.675 χιλιόμετρα της επίσης υπανάπτυκτης Ισπανίας, ή έστω τα 3.437 της βαλκανικής Ρουμανίας· δυστυχώς, πρόκειται για δίκτυο 1.664 χιλιομέτρων, όσο περίπου και το ελληνικό, με το οποίο μοιράζονταν τις τελευταίες θέσεις στον κατάλογο των ευρωπαϊκών σιδηροδρόμων.

Τό επόμενο κείμενο (*Danika Milic*, Ίνστιτούτο Ιστορίας, Βελιγραδί) «Έκσυχρονισμός στον οικονομικό τομέα, εμπόριο και χειροτεχνική παραγωγή στη Σερβία του 19ου αιώνα», περιορίζεται στην περιγραφή του τρόπου ζωής, της πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής των σερβικών πόλεων, καθώς και των αλλαγών σε ορισμένες οικονομικές ιδέες κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα. Η συνειδητά περιορισμένη εμβέλεια, ο προσεκτικός χειρισμός του θέματος και οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες είναι τα πλεονεκτήματα της χρήσιμης αυτής εργασίας.

Η ελληνική συμμετοχή στον τόμο είναι του *Βασίλη Παναγιωτόπουλου*, (Ε.Η.Ε.Σ.Σ., Παρίσι): «Η βιομηχανική επανάσταση και η Ελλάδα, 1832-71». Τό κείμενο έχει αναδημοσιευτεί και στον *Πολίτη* (12-1977). Πρόκειται ασφαλώς για ένα από τα καλύτερα άρθρα του τόμου, καιρια ενδιαφέρον για τόν Έλληνα αναγνώστη. Γι' αυτό τό λόγο, δέ θά είχε θέση εδώ ή περιληπτική παρουσίαση ενός κειμένου, τό όποιο ό «Έλληνας μελετητής θά πρέπει νά διαβάσει και νά ξαναδιαβάσει αὐτούσιο. Ἀρχει ἀπλῶς νά ὑπογραμμιστοῦν ὀρισμένα σημεῖα του, πού ἀξίζουν ἰδιαίτερη προσοχή, και νά ξεχωρίσουν ὀρισμένες βασικές θεωρητικές θέσεις τοῦ συγγραφέα, τῶν ὁποίων ἡ κατανόηση θά διευκολύνει μιὰ ἀποδοτική μελέτη τοῦ ἄρθρου.

Ἰδιαίτερη σαφήνεια και χρησιμότητα ἔχει ἡ ἀνάλυση τῶν παραγόντων, πού χαρακτηρίζονται ἀπό τό συγγραφέα ὡς κύρια αἷτια τῆς καθυστέρησης στήν ἑλληνική ἐκβιομηχάνιση κατά τόν 19ο αἰῶνα (220-25): χαμηλό ἐπίπεδο οὐρενσης κεφαλαίου κατά τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, διάχυση τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἑλλήνων ἀστῶν σέ εὐρύτερους γεωγραφικούς χώρους, και συγκυρία εὐνοϊκή γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Καίριες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου γιά τή σημασία «τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ἀπό φτωχή περιφέρεια ἐνός ἀ-εθνικοῦ συνόλου, βρέθηκε νά εἶναι ἐθνικό κράτος πού διέθετε «ὀμοεθνεῖς» στήν ἴδια τήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ταυτόχρονα ἦταν και ἔμεινε ἡ προαιώνια πατρίδα τους» (222-24). Πολύ σημαντική συμβολή στις γνώσεις μας γιά τήν οἰκονομία τῆς περιόδου εἶναι, τέλος, ἡ ἀνάλυση γιά τά δημογραφικά δεδομένα (224 κ.έ.).

Στό θέμα τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων, μιὰ βασική τοποθέτηση τοῦ συγγραφέα σχετίζεται μέ τόν ὄρο «καπιταλισμός» και τήν ἐφαρμογή του. Ὁ Β. Παναγιωτόπουλος γράφει ὅτι στή μετεπαναστατική περίοδο «ὁ καπιταλιστικός χαρακτήρας τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας και συνακόλουθα ὁ ἀντίστοιχος χαρακτήρας τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ και τοῦ κράτους δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ, παρά τήν ἐπιβίωση, σέ ὅλα τά ἐπίπεδα, ἰσχυρῶν προκαπιταλιστικῶν στοιχείων». (219). Πρόκειται γιά ἕνα

είδος διασταλτικής ερμηνείας, πού στηρίζεται μάλλον στήν ύπαρξη καπιταλιστικών σχέσεων στή γεωργία.

Πράγματι, αρκετοί ιστορικοί εξετάζοντας μία κοινωνία στήν προ-βιομηχανική της περίοδο, τήν χαρακτηρίζουν καπιταλιστική από τήν – ιστορική – στιγμή πού στήν αγροτική της οικονομία επικρατούν οί καπιταλιστικές σχέσεις. Ἡ άποψη αὐτή διαφοροποιείται λοιπόν από εκείνη, πού άπαιτεῖ ουσιαστικά ένα βαθμό εκβιομηχάνισης γιά νά προσδώσει στόν κοινωνικό σχηματισμό τό χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού.

Τό πρόβλημα έχει ευρύτερες προεκτάσεις. Μιά από τίς πιό ενδιαφέρουσες φαίνεται άμέσως από τή θέση του άρθρου στό πρόβλημα του όρου «βιομηχανική επανάσταση». Ὁ συγγραφέας κάνει πρώτα μία διευκρίνιση: «(...) τό νά μιλά κανείς γιά βιομηχανική επανάσταση στήν Ἑλλάδα (...) είναι προβληματικό. Θά ήταν μάλιστα δείγμα άπλοϊκού ιστορικού όπτιμισμοῦ, άν μέ τό όρο αὐτό θά έπρεπε νά έννοοῦμε ένα σύνολο προωθημένων τεχνολογικών καινοτομιών και τή γενίκευση τών μηχανικών διαδικασιών στό σύνολο τής παραγωγής: παρόμοια επανάσταση άσφαλώς δέν έγινε στά Βαλκάνια τόν 19ο αἰώνα». 218-19). Καί άμέσως μετά προχωρεῖ σέ μία ένλλακτική ερμηνεία: «Ἄν όμως σάν βιομηχανική επανάσταση προσδιορίζουμε μία όλόκληρη ιστορική περίοδο και κυρίως ένα όρισμένο έπίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμοῦ και τήν εμφάνιση νέων παραγωγικών σχέσεων, τότε ό όρος μπορεί νά ισχύει γιά τήν Ἑλλάδα και γιά τίς άλλες βαλκανικές χώρες, κατά τήν έποχή αὐτή». Είναι φανερό ότι πρόκειται και έδώ γιά μία διασταλτική ερμηνεία του όρου βιομηχανική επανάσταση, πού συνδέεται στενά μέ τίς θέσεις του συγγραφέα στό ζήτημα του καπιταλισμοῦ.

Ἡ έπιλογή άνάμεσα στίς δύο ερμηνείες είναι δύσκολη, ίσως μάλιστα νά είναι δυνατή και χρήσιμη ή ένλλακτική τους χρήση, άνάλογα μέ τό άντικείμενο τής έρευνας και κυρίως μέ τήν ιστορική διάρκεια πού εξετάζεται. Ὅστόσο, τό κοινό θεωρητικό τους υπόβαθρο, ή θεωρία τής εξέλιξης του καπιταλισμοῦ, είναι φυσικά κοινό στοιχείο γονιμότητας. Ἐδώ φαίνεται και ή ποιοτική διαφορά από τίς άλλες

θεωρητικές προσεγγίσεις, τών όποιών δείγματα δέν λείπουν και από τό συλλογικό αὐτό τόμο.

Ἡ διαφορά, ή γονιμότητα τής θεωρίας, φαίνεται στα άποτελέσματα τής, στή μέθοδο και στα συμπεράσματα. Γιατί συντελεῖ στήν κατανόηση τών άποχρώσεων, τών διαφορετικῶν τρόπων και ρυθμῶν στήν ιστορική εξέλιξη του ενός ή του άλλου κοινωνικού σχηματισμοῦ, αλλά και τής σημασίας πού έχουν αὐτές άκριβώς οί διαφορές και ή αλληλεπίδρασή τους.

Αὐτά βεβαίως προϋποθέτουν ότι και ό έρευνητής έχει υπευθυνότητα, γνώση, αναλυτική οξυδέρκεια και ιστορική αίσθηση. Ἡ γόνιμη θεωρητική προσέγγιση συμπιπτει μέ τίς προϋποθέσεις αὐτές στήν περίπτωση τής μελέτης του Β. Παναγιωτόπουλου.

Ἡ εϋρηματική θεωρία και ιστορική αίσθηση φαίνονται καθαρά, π.χ., στήν άνάλυση τών σχέσεων μεταξύ τής έλλαδικής οικονομίας και κοινωνίας, τής Ὁθωμανικής, και του άστικού όμογενοῦς στοιχείου πού άσκούσε τίς δραστηριότητές του και στούς δύο χώρους, αρχικά κυρίως στόν Ὁθωμανικό. Δύο Ὁθωμανικά νομοθετήματα συντελοῦν στήν παράταση αὐτής τής άμφίροπης σχέσης, πού έχει θεμελιώδη σημασία στή μετέπειτα εξέλιξη και τών δύο χωρῶν. Τό Τανζιμάτ (1839) και τό Χάττι-Χουμαγιούν (1856), «δίνοντας στούς χριστιανούς τά ίδια μέ τούς μουσουλμάνους δικαιώματα του Ὁθωμανοῦ πολίτη, εκμηδένιζαν στήν πράξη, από τήν άποψη τών πολιτικών αναγκῶν του καπιταλισμοῦ, τίς επιπτώσεις τής έλληνικής εθνικής επανάστασης» (223). Προχωρώντας σ' αὐτή τή βάση, τό άρθρο συνδέει τά εκσυγχρονιστικά αὐτά όθωμανικά νομοθετήματα μέ τίς οικονομικές άνάγκες και έπιλογές τών όμογενῶν άστών και μέ τήν έπιρροή τών αναγκῶν τόσο στήν ιδεολογία, όσο και στήν οικονομική πράξη. Ἡ διάρθρωση τών καπιταλιστικῶν σχέσεων στήν Αὐτοκρατορία και οί επιπτώσεις τής στή νομοθεσία, οδηγούν λοιπόν σέ διαφοροποιήσεις τών καπιταλιστικῶν σχέσεων στήν Ἑλλάδα και οί διαφοροποιήσεις αὐτές καθορίζονται από τίς αντιφάσεις και άμφιροπές στή στρατηγική τών όμογενῶν κεφαλαιοῦχων, καιρία στοιχεία στήν ερμηνεία τής καθυστέρησης τής έλληνικής ανάπτυξης στόν 19ο αἰώνα.

Ἐνα ακόμη καλό άρθρο είναι του Paul Dumont (CNRS, Παρίσι), «Ἡ Ὁθωμανική εργατική τάξη τίς παραμονές τής επανάστασης τών Νεοτούρκων», πού έχει και αὐτό δημοσιευτεῖ στόν *Πολίτη* (τευχ. 2, Ἰαν.1976). Στόχος του είναι νά άπαντηθεῖ τό ερώτημα (237) άν πραγματικά δημιουργήθηκε μία εργατική τάξη στήν Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία κατά τήν περίοδο 1870-1908, όπως υποστηρίζουν διάφοροι συγγραφείς μέ επικεφαλής τόν Oya Sençer. Ἡ άπάντηση του Π.Ντυμόν είναι άρνητική: «Είναι δύσκολο νά δεχτοῦμε ότι υπήρχε πραγματική εργατική τάξη στήν Τουρκία τίς παραμονές τής επανάστασης του 1908. Μιά μάζα 200.000 εργατῶν περίπου, (...) χωρίς ταξικές οργανώσεις (συνδικάτα, κόμματα), χωρίς καμία συλλογική συνειδηση, δέν συνιστά κατά τή γνώμη μας, πραγματική εργατική τάξη. Ἐν πάση περιπτώσει (...) μπορούμε νά δεχτοῦμε πώς σέ κάποιο βαθμό υπάρχει μία έν δυνάμει εργατική τάξη, (...) ένα νέο κοινωνικό σῶμα πού πάει νά γεννηθεῖ» (249-50).

Πρίν καταλήξει στό συμπέρασμα του ό συγγραφέας εκθέτει τά στοιχεία του σέ δύο ένότητες, μία γιά τήν κατάσταση τής βιομηχανίας αὐτή τήν περίοδο και μία γιά τήν κατάσταση τών Ὁθωμανικῶν Εργατικῶν στρωμάτων.

Στήν πρώτη ένότητα τονίζεται πρώτα ή υπεροχή τής χειροτεχνικής παραγωγής (237-39). Κατόπιν περιγράφεται ή μεγάλη έξάπλωση τής οίκοτεχνικής ή κατά παραγγελία βιομηχανίας ή, όπως τήν ονομάζει ό Ντυμόν, τής «διάσπαρτης βιοτεχνίας», (239-41), ιδίως στούς κλάδους τής ύφαντουργίας και ταπητουργίας. Τέλος, εξετάζεται ή βιομηχανία. Ἐδώ ό συγγραφέας διακρίνει τίς κρατικές επιχειρήσεις πού «δούλευαν κατά τό πλείστο γιά τόν έφοδιασμό του στρατοῦ» (241), από τίς ιδιωτικές. Ἀπό αὐτές τίς ιδιωτικές βιομηχανίες, εκείνες πού εκμεταλλεύονταν τό υπέδαφος τής Αὐτοκρατορίας, τό μονοπώλιο του καπνοῦ και τούς σιδηροδρόμους άνήκαν σέ ξένους, ενώ οί λοιπές σέ έγχώριους, άλλόθρησκους όμως επιχειρηματίες, (κυρίως Ἑβραίους, Ἕλληνες, Λεβαντίνους και Ἀρμένιους)· οί περισσότερες ήταν ύφαντουργίες ή αλευρόμυλοι.

Στή δεύτερη ένότητα, ό Ρ. Ντυμόν περιγράφει πρώτα τόν κατα-

καί γράμματα γνωρίζω

κερματισμό του εργατικού στρώματος. Ύπηρχαν ένα «πλήθος εργατικοί πυρήνες διαφόρων εθνοτήτων, διάσπαρτοι στα βιομηχανικά κέντρα της χώρας (...). Οί εργαζόμενοι είχαν την τάση να ομαδοποιούνται κατά εθνότητες μέσα στις επιχειρήσεις» (245-46). Έν συνεχεία τονίζεται «ή ολοκληρωτική σχεδόν απουσία οργανώσεων προσανατολισμένων στη συλλογική δράση» (247). Τελικά, ο συγγραφέας προχωρεί σε αυτό που θεωρεί «ουσιαστικό κριτήριο»: την ταξική συνείδηση, και διαπιστώνει την άνυπαρξία της: «Πουθενά (...) δέν εκδηλώνεται πραγματικά εργατική αλληλεγγύη. (...) Οί άπεργίες (...) είχαν αυστηρά οικονομικά αίτια, ματα (...) δέν συναντάμε καμιά διακοπή εργασίας για λόγους αλληλεγγύης». (249). Στηριγμένος στο κριτήριο αυτό, ο συγγραφέας καταλήγει άμφισβητώντας την ύπαρξη εργατικής τάξης: «Χρειάστηκε να φτάσουμε ως τα μέσα του 20ού αιώνα για να διαπιστώσουμε στην Τουρκία την ύπαρξη μίας πραγματικής εργατικής τάξης». (253).

Μέ βάση τό κριτήριο της ταξικής συνείδησης, τό συμπέρασμα του Π. Ντυμόν είναι ορθό. Κεντρικό σημείο στή μαρξιστική θεωρία, τό κριτήριο αυτό είναι άπαραίτητο για ά συγγραφέα που θέλει να στηρίξει περαιτέρω αναλύσεις στήν ύπαρξη ή άνυπαρξία μίας εργατικής τάξης - π.χ. αναλύσεις για τήν πολιτική συμπεριφορά των εργατικών στρωμάτων.

Όστόσο, όπως δέχεται ο ίδιος ο συγγραφέας, αυτή ή «εργατική τάξη υπό σχηματισμό» (249) μισεί και μάχεται συνειδητά τους ξένους εργοδότες της. Έπομένως εκδηλώνει σε αυτό τό σημείο μιά συλλογική συνείδηση, πού θά μπορούσε να θεωρηθεί και ταξική - και αυτό είναι ένα είδος αντίφασης πού δημιουργεί άρκετές δυσκολίες στον Π. Ντυμόν: «Τό ρόλο του καταπιεστη (πού σ' άλλες χώρες έπαιξε ή άστική τάξη) εδώ, ελλείψει μίας εθνικής άστικής τάξης, αναλαμβάνει τό κοσμοπολίτικο τραπεζικό κεφάλαιο και οί μεταπρατικές (Σημ: ίσως έννοει ξένες) βιομηχανίες. Ο Τούρκος εργάτης δέν ξεσηκώνεται μόνο ένάντια στον κυριαούρη, άλλα έπίσης (και ίσως κυρίως) ένάντια στον ίμπεριαλιστή πού άπομυζά τή χώρα του. Πρόκειται για μιά πραγματική, έν σπέρματι, ταξική πάλη» (251).

Πράγματι, τρεις δυνατότητες βλέπει κανείς: ή ύπηρχε ταξική συνείδηση και ταξική πάλη, ή δέν ύπηρχε και τό έχθρικό αίσθημα ήταν «άπλή αντίδραση σοβινισμού», ένδεχόμενο πού έχει ήδη άπορρίψει ο συγγραφέας (251), ή τέλος συνυπήρχαν, σε συλλογικό επίπεδο, και οί δύο νοητικές καταστάσεις: και ή ταξική συνείδηση και ή εθνικιστική ιδεολογία.

Η μαρξιστική έννοια της ταξικής συνείδησης έχει διαμορφωθεί μέ βάση τήν έμπειρία από τήν ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων στή Δυτική Ευρώπη, έχει στηριχτεί στο δυτικό πρότυπο του καπιταλισμού. Αυτό δέν σημαίνει ότι δέν πρέπει ή δέν μπορείνάχρησιμοποιηθεί στήν έρμηνεία των ιστορικών εξελίξεων και σε άλλους τύπους κοινωνιών. Η νεότερη μαρξιστική ιστοριογραφία δέν έχει άκόμη χρησιμοποιήσει άρκετά αυτήν τήν έννοια, ως αναλυτική κατηγορία, σε αναλύσεις μή δυτικών κοινωνιών. Όπως όμως ή μετάβαση στον καπιταλισμό πραγματοποιείται στις κοινωνίες αυτές μέ τρόπους και ρυθμούς διαφορετικούς, μέ επιπτώσεις και παρενέργειες άγνωστες στο δυτικό «πρότυπο», άνάλογα διαφορετική μπορεί να είναι και ή μετατροπή της ιδεολογίας των εργατικών στρωμάτων σε ταξική συνείδηση. Έτσι, στήν Όθωμανική Αυτοκρατορία, ή αλληλεπίδραση του σοβινισμού και της ταξικής συνειδητοποίησης δέν άποκλείεται. Άπεναντίας ή σοβινιστική αντίδραση των εργατών, στήν πράξη, ένάντια στους ξένους εργοδότες, είναι πιθανό να βοήθησε τήν εξέλιξη άν όχι στή γέννηση μίας ταξικής συνείδησης. Πάντως, ο προβληματισμός του άρθρου δείχνει μιά κάποια έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ ιστοριογραφίας και μαρξιστικής θεωρίας: τέτοια προβλήματα έχουν ήδη εξεταστεί εδώ και πενήντα χρόνια από θεωρητικούς του μαρξισμού (παράδειγμα τό άρθρο «Reification and the Consciousness of the Proletariat», κυρίως παράγραφος III/6 στο *History and Class Consciousness* του G. Lukács) χωρίς όμως τά σχετικά πορίσματα να έχουν εκεί στηριχτεί σε συγκεκριμένα έμπειρικά στοιχεία. Τό άρθρο του Π. Ντυμόν δίνει τά στοιχεία. Άπομένει τώρα, στο θέμα της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας στον 19ο αιώνα να συνδεθούν τά στοιχεία μέ τή θεωρία, είτε από τον ίδιο τό συγγραφέα είτε από άλλους.

Η συνεισφορά της *Vera Kazarkova* (Ίνστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Σόφια,) «Σχετικά μέ τή διαδικασία άστικοποίησης στή Βουλγαρία μεταξύ 1900 και 1910» περιορίζεται δυστυχώς σε πολύ μικρή χρονική περίοδο. Έτσι, δέν παρέχει τελικά μιά έπαρκή εικόνα των δημογραφικών εξελίξεων πού θά μās ήταν χρήσιμη για τον παραλληλισμό τους μέ τή βουλγαρική εκβιομηχάνιση και τήν περιολόγησή της. Τά στοιχεία δείχνουν ότι τό ποσοστό του άστικού πληθυσμού, από 19,91% τό 1900 πέφτει στο 19,12% τό 1950. Η άσημαντη αυτή μεταβολή και ή περιορισμένη χρονική της βάση δέν επιτρέπουν ούτε καν τή χλιαρή υπόθεση, στήν όποια καταλήγει ή Β. Καζάρκοβα: «Η ύψηλή ποσοστιαία συμμετοχή (80%) του πληθυσμού της υπάιθρου, (...) καθώς και ή όχι ιδιαίτερα έντονη άνοδική τάση πού παρουσιάζει ο άπόλυτος άριθμός του βιομηχανικού άστικού πληθυσμού, επιτρέπουν τήν υπόθεση ότι στήν περίοδο αυτή, ή Βουλγαρία βρισκόταν στήν άρχική φάση της άστικοποίησης (...) Γενικά μιλώντας, σ' αυτό τό επίπεδο άστικοποίησης κατατάσσονται χώρες πού βρίσκονται στις άπαρχές της εκβιομηχάνισής τους» (262). Άναρωτιέται κανείς πώς γίνεται μιά πώση του άστικού πληθυσμού να σημαίνει άπαρχή άστικοποίησης και εκβιομηχάνιση.

Τό άρθρο του *Irwin T. Sanders* (Πανεπιστήμιο της Βοστώνης) «Ο άγρότης των Βαλκανίων βαδίζει προς τήν εκβιομηχάνιση» συναγωνίζεται σε πρωτοτυπία τήν έργασία του Π. Φ. Σούγκαρ. Πέντε είναι, π.χ., τά βασικά χαρακτηριστικά των άγροτικών κοινωνιών - κατά τον συγγραφέα, και ιδού τά τρία πρώτα: «1) ή άγροτική κοινωνία είναι ριζωμένη στή γη· 2) είναι οίκογενειακοκρατική· 3) έχει κέντρο τό χωριό και είναι γεωγραφικά και πνευματικά άπομονωμένη (...)» (264). Άλλο παράδειγμα: «Οί άνθρωποι (...) χρειάζονται περισσότερα μετρητά για να ανταποκριθούν στις άνερχόμενες προσδοκίες τους όσον άφορά τό άνερχόμενο επίπεδο ζωής» (272).

Οί κοινοτοπίες συμπληρώνονται από άπλοϊκές ή άστήρικτες διαπιστώσεις: «Στις άρχές της δεκαετίας του 1950, στις καλύτερες άγροτικές

περιοχές της Ελλάδας οι αγρότες άρχισαν με ζωηρό ρυθμό να αγοράζουν τρακτέρ, γιατί οι όροι μίας άνετης εγκατάστασης είχαν εξασφαλιστεί (sic) και γιατί είχε γίνει (...) ζήτημα κοινωνικής θέσης τό να μπαίνει κανείς στην πόλη οδηγώντας τό ψηλότερο τρακτέρ (...)» (267). Φυσικά, δέν υπάρχει λέξη για τά δάνεια της Αγροτικής Τράπεζας ούτε για τήν έλλειψη εργατικών χειρών, δύο παράγοντες πού συνετέλεσαν στην εξέπλωση των τρακτέρ τουλάχιστον εξίσου μέ τίς επιδεικτικές συνήθειες των Έλλήνων αγροτών. Άλλος συνδυασμός κοινοτοπιών μέ άπλοικά συμπεράσματα: «Στήν Ελλάδα (...) οί νέοι αποκτούν τεχνικές γνώσεις ευκολότερα από τούς μεγαλύτερους – στην πραγματικότητα πηγαίνουν σέ σχολές οδηγών τρακτέρ και αποκτούν έτσι μιά ειδικευμένη γνώση (...)». Καί όχι μόνο αυτό, αλλά ή ειδικευση αυτή στην οδηγηση τρακτέρ «κάποτε έρχεται σέ σύγκρουση μέ τίς παραδοσιακές άρχές πού ακολουθούν οί πατέρες τους» (270).

Τό τελευταίο άρθρο του τόμου, του Mehmet Genç (Πανεπιστήμιο Κων-

σταντινούπολης), έχει τίτλο «Συγκριτική μελέτη των στοιχείων της εκμίσθωσης προσόδων και του δικού των έμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στην Όθωμανική Αυτοκρατορία κατά τό δεύτερο μισό του 18ου αιώνα».

Ό Μ. Genç ξεετάζει τήν απόδοση των φόρων μέ άπώτερο σκοπό τή χρησιμοποίηση «των εν λόγω στοιχείων για τήν ποσοτικοποίηση της οικονομικής ιστορίας» (279). Μετά από τό τμήμα πού εξηγεί, μέ πολλή σαφήνεια, τούς μηχανισμούς εκμίσθωσης των φόρων, (281-84) ακολουθεί ή ανάλυση των στατιστικών στοιχείων και της εξέλιξής τους, μέ τή βοήθεια 45 πινάκων. Πρόκειται για ήλικό πρωτότυπο και καλά επεξεργασμένο, τό οποίο ό συγγραφέας έχει άντλήσει άπ' ευθείας από τά πλούσια Όθωμανικά Άρχεία. Κατά ένα μικρό μέρος, χρησιμοποιούνται και στοιχεία από τήν εργασία του Ν. Σβορώνου *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle, P.U.F., Paris 1956*.

Έξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά συμπεράσματα σχετικά μέ τήν πορεία βιοτεχνικών κλάδων της οικονομίας, και ειδικότερα της ύφαντουργίας και σιδηρουργίας (294-96 και πίνακες-διαγράμ-

ματα). Οί συσχετισμοί πού κάνει ό Genç μέ τήν απόδοση των φόρων δείχνουν μιά παράλληλη πορεία όλων των κλάδων – μεταξύ, λινό, βαμβάκι, μαλλί, σίδηρος – σέ όλόκληρο σχεδόν τόν 18ο αιώνα: υπάρχει, πρώτα, μιά σοβαρή άνοδος της παραγωγής ως τό 1760-80, και ύστερα ή παραγωγή πέφτει σέ όλους ανεξαιρέτως τούς κλάδους.

Έδώ φτάνουμε στό βασικό συμπέρασμα της μελέτης. Κατά τόν Genç, «ή παρατήρηση αυτή μάς υποχρεώνει νά αναθεωρήσουμε τήν γενικά παραδεκτή άποψη ότι τά άποτελέσματα της βιομηχανικής επανάστασης (στή Δύση) έπέφεραν τήν καταστροφική τους επίδραση στην Όθωμανική βιοτεχνία κατά τά μέσα του 19ου αιώνα» (296). Η καταστροφή έπέρχεται, κατά τόν συγγραφέα, πολύ νωρίτερα, ήδη από τά 1780-90, ταυτόχρονα μέ τίς άπαρχές της βιομηχανικής επανάστασης στή Δύση: μιά αναθεώρηση όρθή και πολύ χρήσιμη.

Γιώργος Δερτιλής

«Τό έλληνικό κομμουνιστικό κίνημα»

ιστορική διαδρομή – κρίση – προοπτικές
του Άντώνη Μπριλλάκη

Έκδόσεις Έξάντας, Άθήνα 1980

Άν θελήσει κανείς νά μετρήσει πόσα βιβλία έχουν γράψει ήγετικά στελέχη του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος από τότε πού υπάρχει μέχρι σήμερα νομίζω ότι δέν θά του χρειαστούν όλα τά δάκτυλα του ενός χεριού του. Κι άπ' αυτά τά περισσότερα είναι γραψίματα παιαμαχών πού κατόπιν έορτής άφη-

γούνται και κρίνουν τά πεπραγμένα μιάς σχετικά μακρινής ιστορίας στην οποία ένέχονται προσωπικά. Η παράδοση θέλει τά ήγετικά στελέχη νά στέκουν βουθά, άνέκφραστα, άδιαφανή. Μιλούν μόνο στίς Ολομέλειες. «Έκεί μέσα» ό λόγος τους γίνεται ό λόγος του κόμματος, ή επίσημη θέση, ή Άλήθεια,

τό Κόμμα. Τά μέλη, οί όπαδοί, οί φίλοι και οί αντίπαλοι θά προσπαθήσουν από τήν κλειδαρότρυπα του σκοτεινού θαλάμου νά διακρίνουν τήν άβέβαιη κίνηση αυτών των άπρόσωπων «ιστορικών ύλιστών» πού σκηνώνουν «έκεί», νά καταλάβουν από μισόλογα και χειρονομίες. Κάποτε όταν «έκεί πάνω» γίνονταν και λέγονταν σπουδαία πράγματα τό ενδιαφέρον του κόσμου ήταν μεγάλο. Τώρα πού έσπασε ό σκοτεινός θάλαμος και άπλετο φώς τόν καταύγασε, τόν «άπομυθοποίησε», χάθηκε και τό ενδιαφέρον του κόσμου πού στράφηκε άλλου νά μάθει για τή μοίρα του, καθώς εκείνες οί σκιές, όλόγυμνες πιά, έδειξαν πώς δέν έχουν τίποτε νά του πούν. Οί συνήθειες, όμως, συνήθειες. Τά ήγετικά στελέχη παραμένουν σιωπηλά, ή παράδοση συνεχίζεται.

Ό Άντώνης Μπριλλάκης γράφοντας τό

καί γράμματα γνωρίζω

Έλληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα, προσπάθησε να ξεφύγει από την παράδοση της αδιαφάνειας και της σιωπής. Η έκπληξη ευχάριστη και καλοδεχούμενη γιατί θέλει (τό θέλει τό διάβημα της συγγραφής του βιβλίου) να μιλήσει όχι σαν Όλομέλεια αλλά με λόγο προσωπικό, άρα, αναλαμβάνοντας τους κινδύνους της προσωπικής άποψης και της δημοσίας έκθεσής της που δεν αυτοτοποθετείται στο άπυρόβλητο της επίσημης κομματικής θέσης.

Τό βιβλίο του Α. Μπριλλάκη είναι ένα πολιτικό κείμενο από την αρχή ως τό τέλος. Είτε άσχολεται με τίς προοπτικές της άναγνωστικής άριστεράς, είτε κρίνει την πολιτεία του ΚΚΕ Έσωτερικού, είτε μιλάει για τό ΣΕΚΕ ή τόν εμφύλιο πόλεμο τό διαπερνά ένας σταθερός πολιτικός στόχος: να ξεδιαλέξει από τά άπειρα και άντιφατικά στοιχεία που συνθέτουν την Ιστορία του Έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος εκείνα που ταιριάζουν στην προοπτική μιάς άναγνωσμένης και άντιδογματικής άριστεράς: να δείξει τί και γιατί ήταν στόν καιρό του λάθος, και, σήμερα πολύ περισσότερο, άπρόσφορο. Έτσι η Ιστορία του κομμουνισμού στόν τόπο μας γίνεται στά χέρια του όχι ένα έπιστημονικό - Ιστορικό άντικείμενο αλλά μιά πρώτη ύλη που θα του χρησιμοποιήσει άφενός να προσδιορίσει τό στίγμα της σημερινής φάσης, και στή βάση ορισμένων πολιτικών παραδοχών ή άπορρίψεων, να διαγράψει μιά προσωπική, ένα άξονα πλεύσης για την Έλληνική άριστερά.

Τό διάβημα, φυσικά, είναι θεμιτό μεθοδολογικά και άναγκαίο πολιτικά. Άλλά για να μην καταντήσσει η Ιστορία εκείνος ό άπύθμενος κάδος άπ' όπου ό καθένας βγάξει από μέσα όσπρους ή μαύρους λαγούς άνάλογα με τή χρεία του, για να μή γίνει προθήκη καταστήματος νεωτερισμών όπου στήν στίλπνή και χωρίς βάθος έπιφάνειά της έκτίθενται φανταχτερά άναλώσιμα, πρέπει να γίνονται σεβαστές όρισμένες προϋποθέσεις, και έν πάση περιπτώσει μιά όπωσδήποτε: να μην υποχρεώνουμε την Ιστορία να «λέει» ό,τι μας συμφέρει, αλλά αντίθετα να παίρνουμε σοβαρά ύπόψη όσα η Ιστορική έρευνα επιβάλλει.

Άλλά τό βιβλίο του Α. Μπριλλάκη είναι είπαμε κείμενο πολιτικό. Και σαν πολιτικό κείμενο που είναι δεν μπορούσε να έχει άντικείμενο του την πρωτογενή έρευνα της Ιστορίας του Κ.Κ. Δεν μπορούσε λόγω χάρη να αναλάβει τή δουλειά των μαρξιστών έρευνητών. Όπως κι άλλες παρόμοιες προσπάθειες, είτε τό θέλει είτε όχι, βρίσκεται μπροστά στην έξής άντίφαση: ένν είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιήσει την Ιστορική γνώση και σύμφωνα με τίς πολιτικές του άντιλήψεις να τής αποδώσει τό πολιτικό νόημα που είναι δυνατό να έχει για τά σημερινά πράγματα της άριστεράς, ή γνώση αυτή δεν υπάρχει - όχι για τόν ίδιο αλλά για όλους. Υπάρχει δηλαδή ένα κενό. Άκόμη και σε βασικά προβλήματα, για την Ιστορία αυτή

υπάρχουν άντιφάσεις, άβεβαιότητες, σκοτεινές πτυχές, άγνωστα σημεία, τεράστια έρωτηματικά, και πάνω άπ' όλα την διαπερνούν συγκεχυμένες και άντιφατικές ιδεολογίες και δογματικές, δηλαδή άναπόδεικτες θεωρήσεις που δεν έχουν κριθεί και άνασκειαστεί. Γι' αυτό, όποιοσδήποτε θελήσει να προσεγγίσει την Ιστορία του Έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος δεν διαθέτει ούτε τά άναγκαία πραγματολογικά στοιχεία ούτε τά άντίστοιχα έννοιολογικά εργαλεία. Έτσι ό πολιτικός λόγος είναι υποχρεωμένος να είναι ταυτόχρονα Ιστορικός. Είναι υποχρεωμένος να καλύψει τό κενό όπως μπορεί, όσο μπορεί, για να μην μείνει έκθετος και θορά στόν έμπειρισμό, για να μή μιλάει στό κενό.

Έχω την έντύπωση ότι ό Α. Μπριλλάκης από τή στιγμή που παρασπόνδησε προς την παράδοση της σιγής, στήν πραγματικότητα, ανέλαβε αυτή τή σύνθετη δουλειά του Ιστορικού και πολιτικού, όπου οι δύο ρόλοι συνυπάρχουν άξεδιάλυτα, ό ένας προσδιορίζει τόν άλλο, ό ένας γίνεται ύποβολέας στόν άλλο, έστω κι άν η προσπάθεια παίρνει πολλές φορές τή μορφή γενικών τοποθετήσεων, όπως ό ίδιος τονίζει άλλωστε στόν πρόλογο του βιβλίου του. Τό κενό όμως στό όποίο άναφερθήκαμε πίο πάνω τόν υποχρέωσε να κινηθεί σε ένα επίπεδο κοινών παραδοχών. Να ξεηγήσουμε: όχι κοινών παραδοχών μεταξύ όλων των άριστερών τάσεων - π.χ. του ΚΚΕ και της άναγνωστικής άριστεράς, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν άδύνατο - αλλά κοινών παραδοχών και άπορρίψεων στό πλαίσιο μιάς ύπαρκτης μόν αλλά άσχηματοποιητής άριστεράς που ένυπάρχει στό χώρο του ΚΚΕ έσωτερικού αλλά και έξω άπ' αυτόν, κοινών παραδοχών που αποτελούν, από ιδεολογική άποψη, τό μόνο για την ώρα συνεκτικό στοιχείο αυτού του κόσμου. Με βάση άλλωστε τίς ίδιες παραδοχές διαφοροποιείται άκόμη και προς την ήγετική ομάδα του ΚΚΕ έσωτ. της όποίας ήταν βασικό στέλεχος και δεν είναι πιά.

Μιλώ για κοινές παραδοχές γιατί ό όποιοσδήποτε άριστερός που βρίσκεται στό ίδιο πλαίσιο, διαβάζοντας τό βιβλίο του Α. Μπριλλάκη ούτε θα ξαφνιαστεί με τίς προβαλλόμενες θέσεις ούτε οι έπεξεργασίες του, θεωρητικές ή πολιτικές, θα του είναι άγνωστες: όλες αυτές οι τοποθετήσεις και έπεξεργασίες άντιστοιχούν στίς πολιτικές του πεποιθήσεις ως άριστερού και γενικότερα άπηχούν τή σημερινή πολιτική του παιδεία.

Χρήσιμο θα ήταν να έπισημάνουμε μερικές άπ' αυτές, γραμμένες στό βιβλίο του Α. Μπριλλάκη, άλλοθι, αλλά και διάχυτες σ' όλο τό χώρο.

1. Τό ΚΚΕ, μετά από ένα όρισμένο διάστημα της Ιστορίας, και όριστικά μετά την επέμβαση της Διεθνούς τό 1931 ήταν κόμμα έξαρτημένο ιδεολογικά, πολιτικά

και οργανωτικά: έξαρτημένο από την Κ.Δ. και τό ΚΚΣΕ. Γι' αυτό στάθηκε άδύνατο να συμβαδίσει με τή δυναμική του Έλληνικού λαϊκού κινήματος, να παρακολουθήσει την άνάπτυξη της ταξικής πάλης στόν τόπο μας, να δημιουργήσει αυτόχρονα μαρξισμό, δηλαδή έγκλιματισμένη μαρξιστική θεωρία, να αξιολογήσει τίς δικές του δυνατότητες και αυτόνομα να οργανώσει τίς δυνάμεις που τό έμπιστευόταν. Οι καταστροφικές δυνάμεις της έξάρτησης έκφράστηκαν ήδη από την προπολεμική περίοδο όταν τό ΚΚΕ άφενός κατέστρεψε δηλ την πριν τό 1931 στέλεχωση τού εργατικού κινήματος και αυτοεγκλωβίστηκε στόν πιστό στήν Κ.Δ. ήγετικό κύκλο. Κι από την άλλη μεριά με τή στρατηγική του σοσιαλφασισμού δέ μπόρεσε ν' άναπτύξει μιά γραμμή συμμαχιών που θα άντιστεκόταν στή μοναρχική παλινώθηση του Γεωργίου και τή μεταξική δικτατορία. Στή διάρκεια δέ του άντιφασιστικού πολέμου ή ίδια ή ιδεολογική έξάρτηση όδήγησε τό ΚΚΕ σε άπαραδέκτη ύποχωρητικότητα άπέναντι σούς Άγγλους και την Έλληνική κυβέρνηση της Μ. Ανατολής (Λίβανος - Γκαζέρτα - Βάρκιζα) ένν με την έμπλοκή του στόν εμφύλιο πόλεμο έφερε τό έαμικό κίνημα στή στρατιωτικοπολιτική συντριβή.

Μετά την ήττα του 1949, μιά ήγετική ομάδα, αρχικά με τό Ζαχαριάδη και μετά τό 1956 με τούς άποσταλινοποιημένους έπιγόνους του, ξεκόβεται από τό κίνημα της Έλλάδας, δρά άνασταλτικά σε σχέση μ' αυτό, έχοντας μόνιμη φροντίδα να τό χειραγωγήσει και να τό κρατήσει στην ύπηρεσία των έκάστοτε έπιλογών του ΚΚΣΕ.

Η Ιστορία, λοιπόν της έξάρτησης αναγορεύει σε κύρια άρετή της άναγνωστικής άριστεράς την άνεξαρτησιική της πορεία.

2. Η ολοκληρωτική καταδίκη του σταλινισμού - νεοσταλινισμού αλλά και των καθεστώτων που οικοδομήθηκαν στή βάση τους και που σήμερα αποτελούν τροχόπέδη για την άνάπτυξη του σοσιαλιστικού κινήματος σ' όλο τόν κόσμο.

3. Η άνάγκη ριζικού άναπροσανατολισμού του κομμουνιστικού κινήματος προς την κατεύθυνση που ύπαινίσσονται οι έπεξεργασίες του εύρωκομμουνισμού και που στην πραγματικότητα είναι μιά δραματική προσπάθεια να ακυρωθεί ό έκρωσις των κομμουνιστικών κομμάτων, έκρωσις που τούς έχει κληροδοτήσει ή ίδια τους ή παράδοση. Η κατεύθυνση αυτή επιβάλλει πρακτικά την άμειλικτη κριτική προς τά σημερινά ύποκατάστατα του σοβιετικού μοντέλου, των σταλινικών έπιβιώσεων και συνάμα θέτει στην ήμερήσια διάταξη τίς έπεξεργασίες που έγγυώνται την πολιτική εύθυβολία των Κ.Κ. στίς σύγχρονες κοινωνίες.

4. Η άπόδοση στό μαρξισμό του έπαναστατικού του νοήματος σαν γενικής θεωρίας της πάλης των τάξεων, ή άνάδειξη της έπικαιρότητάς του και ή άνα-

σκευή τόσο των σταλινικών - νεοσταλινικών διαστρεβλώσεων του όσο και των σύγχρονων, από τα «αριστερά» ή τα δεξιά, άρνητών του.

5. Η εμπράγματη άναγνώριση της ανάγκης για την πλατιά κοινωνική και πολιτική συμμαχία των δυνάμεων του σοσιαλισμού ώστε η σοσιαλιστική επαναστασία να στηρίζεται στην έσωτερική δυναμική της πάλης των τάξεων, αλλά και να άναδεικνύεται ή σύγχρονη πολιτική δημοκρατία. Μιά πλουραλιστική, λοιπόν, αντίληψη για τις συμμαχίες, σεβασμός της άυτονομίας των μαζικών κινήματων, σεβασμός της Ισότητας συνεργασίας των πολιτικών δυνάμεων του σοσιαλισμού.

Όσο γενικές κι άν μοιάζουν οι προηγούμενες παραδοχές - και στάθηκα στις κατά τη γνώμη μου σπουδαιότερες - άποτελούν ώστόσο τό μίνιμουμ των νέων άρων που όρίζουν την Ιδιότητα του σημερινού άριστερου - κομμουνιστή. Άποτελούν δηλαδή τομή ως προς την παράδοση αλλά και, ταυτόχρονα, άφεταιριακά στοιχεία. Κι άπ' αυτή την άποψη τό γεγονός ότι με έμφαση τονίζονται στό βιβλίό του Α. Μπριλλάκη τό καθιστούν πολιτικό έργο σύγχρονο με τά αίτήματα της εποχής μας και άναγκαίο, πολύ περισσότερο πού ό συγγραφέας του στηρίζει την κριτική του προς τη σημερινή ήγετική ομάδα του ΚΚΕ έσωτερικού, άκριτως στό γεγονός ότι παραποιεί αυτές τις γενικές παραδοχές ή τις άποδέχεται μέσα άπό τό παραμορφωτικό πρίσμα του συμφιλίωτισμού προς τό ΚΚΕ και στην πράξη τις άκυρώνει.

Έντούτοις τά κεκτημένα πού σήμερα άναγνωρίζει και στά όποια άναγνωρίζεται ή κόσμος της όνομαζόμενης άναγνωριστικής άριστερας, πριν λίγα χρόνια δέν ήταν άυτονόητα παρόλο πού υπήρχαν και τά θεωρητικά δεδομένα και τά αναλυτικά πορίσματα και ήταν ουσωρευμένα τά άναγκαία εμπειρικά στοιχεία στό έλληνικό και τό παγκόσμιο κίνημα. Δέν είναι έδώ ό κατάλληλος χώρος για να άσχοληθούμε μ' αυτή τη σημαντική πλευρά: πώς δηλαδή περάσαμε - όσοι περάσαμε - άπό μία εποχή όπου αυτές οι κοινές παραδοχές θεωρούνταν παραδοξολογίες ή άποβλητές αίρέσεις σε μία νέα πραγματικότητα όπου άποτελούν τόν άναγκαίο όρο για την Ιδιότητα του σύγχρονου άριστερου, να δούμε μέσα άπό ποιές διαδικασίες συντελέστηκε, όσο συντελέστηκε, αυτή ή προαγωγή και ποιές άντιστάσεις κάμφθηκαν. Πάντως τό βιβλίό του Άντ. Μπριλλάκη, γραμμένο τό 1980, έρχεται κατά κάποιο τρόπο την ώρα πού οι πολλές άντιστάσεις έχουν ξεπεραστεί, πολλές Ιδέες έχουν άπλωθει και εκλαϊκευτεί σε τρόπο πού να έχουν πάρει τη θέση ενός νέου Ιδεολογικού πιστεύω.

Θά πρέπει επίσης να πάρουμε ύπόψη ότι σήμερα πού οι έπεξεργασίες αυτές

δέν χαρακτηρίζονται πλέον παραδοξολογίες ή αίρέσεις, ταυτόχρονα, ό πολύ κόσμος της παραδοσιακής άριστερας είναι εγκλωβισμένος στα Ιδεολογικά τροπάρια του ΚΚΕ και την άκράδαντη πίστη στον επαναστατικό - πρωτοποριακό ρόλο της ΕΣΣΔ. Υπήρχε όμως μία εποχή όχι πολύ μακρυνή πού άκόμη, αυτός ό ίδιος κόσμος ήταν πολιτικά μετέωρος, Ιδεολογικά άβέβαιος, και οργανωτικά άδέσμευτος. Η έλλειψη ένημέρωσης, τό βάρος της παράδοσης, οι άντικειμενικές δυσκολίες εξαιτίας της δικτατορίας, έκαναν ώστε οι πολλοί, ενώ κατέχονταν άπό ένα σωρό έρωτηματικά και δυσπιστίες προς τό Ιστορικό ΚΚΕ, δέν είχαν άκόμη τά μέσα να αντίληφθούν και να υιοθετήσουν τά νέα ρεύματα και να όλοκληρώσουν την κριτική τους. *Ήταν όμως άνοιχτοί.* Αυτές είναι οι έποχές πού οι πολιτικές παρεμβάσεις, ιδιαίτερα όταν θέλουν να είναι εικονοκλαστικές, δρούν άποτελεσματικά γιατί, άκριτως, άντιστοιχούν σε μίαν ορισμένη *λαϊκή διαθεσιμότητα.* Σ' αυτές τις περιπτώσεις ό λόγος, ενός έσω, ήγετικού στελέχους λειτουργεί διαφωτιστικά, πολλαπλασιαστικά, ίσως και καταλυτικά.

Διαθάζοντας σήμερα τό *Έλληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα* του Α. Μπριλλάκη δέν μπορεί κανείς να μή συγκρατήσει μία πίκρα γιατί αυτές οι σκέψεις να μην είχαν διατυπωθεί πέντε δέκα χρόνια πριν μία και οι γενικές τουλάχιστο σωρευσεις είχαν δει κιάλας τό φώς στις γραμμές της έλληνικής άριστερας και πολύ περισσότερο στό διεθνή χώρο. Δέν πιστεύω ότι πρόκειται για όληγορία ή Ιδιοτέλεια, όπως πολλοί τό χουν ύπαινηχτεί για την περίπτωση του Α. Μπριλλάκη. Νομίζω ότι αυτές ό έτεροχρονισμός όφείλεται στην επιβίωση της παλιάς αντίληψης «τά εν οίκω μή εν δήμω», όπου δήμος είναι άκόμη και τά μέλη και οι οργανώσεις του κόμματος ενώ οίκος είναι μόνο ή ήγετική ομάδα, μιάς αντίληψης πού θέλει τά ήγετικά στελέχη να κινούνται δημόσια με μέσουσ όρους - μή τυχόν και ξεκοπούν άπό τις μάζες. Έτσι ενώ οι συνθήκες είναι ώριμες και έχουν άναδειχτεί τά νέα στοιχεία, αυτά θά υιοθετηθούν και θά δημοσιοποιηθούν όταν πιά θά έχουν γίνει κοινές παραδοχές ή και κοινό τόποι. Αυτός ό έτεροχρονισμός είναι ή εικόνα της πολιτείας της ήγετικής ομάδας του ΚΚΕ έσωτερικού. Υιοθετεί συνεχώς νέες κατευθύνσεις, σχεδόν πάντα, κατόπιν έορτής. Γι' αυτό και ή κριτική του Α. Μπριλλάκη προς τό ΚΚΕ έσωτερικού για την εποχή πού μετείχε άποφασιστικά στην ήγετική του ομάδα (ως τό 1973-74) είναι κατά βάση άπολογητική και δικαιωτική. Οι έπικρίσεις του, άκόμη κι όταν επισημαίνουν σοβαρές παραλείψεις και λάθη χειρισμών, δέν ξεφεύγουν άπό τό πνεύμα Ισολογισμού λαθών και σωστών, χωρίς να δείχνουν τη διαδικασία εκείνη και τις αίτίες πού κατέστησαν τά «λάθη» μοιραία. Για παράδειγμα:

Τί έκανε ώστε να υπάρξει ή έξαιρετική

καταστροφική άναβλητικότητα της ήγετικής ομάδας του τότε Γραφείου Έσωτερικού και δέν προχώρησε στον άμεσο και σαφή διαχωρισμό του άπό την τάση Κολλιγιάννη και τις άποφάσεις της «12ης Όλομέλειας»; Γιατί ή Έκτακτη Όλομέλεια συγκαλείται ένα χρόνο μετά τη διάσπαση; Γιατί δέν συγκαλείται άμέσως, ή έστω άργότερα, κάποιο άντιπροσωπευτικό σώμα των Έλλήνων κομμουνιστών πού μετά τη διάσπαση ξεκόβουν άπό τό φιλοσοβιετικό ΚΚΕ; Γιατί, χωρίς καμιά άπόφαση, τό νέο κόμμα πού προκύπτει άπό τη διάσπαση, ενώ έχει άρχισι με τό όνομα ΚΚΕ, βαφτίζεται ΚΚΕ (έσωτερικού); Γιατί εγκαταλείπεται εύθως μετά την επιβολή της δικτατορίας ή ΕΔΑ παρόλο πού ήταν ό μόνος γνωστός και οίκοις στους άριστερους της προδικτατορικής περιόδου οργανωμένος φορέας τό άριστερο κινήματος; Γιατί μετά την μεταπολίτευση δέν γίνεται λόγος για τό ΠΑΜ; Γιατί, μετά τη μεταπολίτευση, επανιδρύεται με ένεργό συμμετοχή, ίσως και πρωτοβουλία του ΚΚΕ έσωτ., ή ΕΔΑ, λίγο καιρό πριν άπό τις εκλογές του 1974; Γιατί κανείς δέν άντιτάχθηκε στη γελοία Ιστορία της Ένωμένης Άριστερας ενώ εκ των ύστερων όλοι βλέπουν ότι ήταν λάθος;

Άν με βάση αυτά τά έρωτηματικά διερευνούσαμε την πολιτεία του ΚΚΕ έσωτερικού θά διαπιστώναμε ότι βασική έπιλογή της ήγετικής του ομάδας ήταν ή *μή διεκδίκηση του ΚΚΕ.* Μιά και δέν πήραν τό χρίσμα του ΚΚ άπό τά άλλα «άδελφά κόμματα» άφέθηκαν σε ένα είδος στάτους κβό με τό κόμμα του Κολλιγιάννη, άσκώντας του κριτική στα οργανωτικά θέματα και περιμένοντας τό θέμα να λυθεί με τό καιρό. Υπήρχε δηλαδή ή αίσθηση ότι ή διάσπαση ήταν μιά προσωρινή ταλαιπωρία, και μιά μύχια εύχη ότι θά ξεπεραστεί: ότι ή κρίση θά υπερνικηθεί και τό κομμουνιστικό κίνημα θά θρει την παλιά του ένότητα. Η στάση αυτή των τότε (και νυν) ήγετών του ΚΚΕ έσωτερικού στόμανε τις ήγετικές πρωτοβουλίες και κυρίως έρχονταν σε αντίθεση με τους κομμουνιστές πού είχαν ξεκαθαρίσει άμετάκλητα τους λογαριασμούς τους με την παράδοση, έρχονταν επίσης σε αντίθεση με τους νέους άριστερους πού δημιουργούσε ό αντιδικτατορικός άγώνας. Άλλά επειδή οι έπικρίσεις άκόμη και άποχωρήσεις μελών και στελεχών ήταν πολλές ή ομάδα αυτή όχυρώθηκε σ' ένα είδος *έσωτερικής άλληλεγγύης* (και λέγοντας ομάδα πρέπει να περιλάβουμε όχι μόνο τά μέλη του Πολιτικού Γραφείου Γραφείου, αλλά ένα ευρύτερο κύκλο στελεχών) και οργανικής συνολής, πού παρά τις μεταξύ τους σημαντικές διαφορές ήταν όλοι σύμφωνοι κατά τούτο: να άντιμετωπίζουν άπό κοινού και άπορριπτικά κάθε έξωτερική κριτική άν αυτή έθετε, έστω και άμυδρά, σε κίνδυνο τις βασικές έπιλογές της. Η συνοχή της ομάδας αυτής διατηρούνταν χάρη σε λεπτεπίλετους

καί γράμματα γνωρίζω

μεταξύ των μελών της χειρισμούς και συμβιβασμούς που εξωτερικά εκφραζόταν σαν πολιτική των μέσων δρων. Έτσι και οι τάσεις συμφιλίωσης προς το ΚΚΕ του Κολιγιάννη κι αργότερα του Φλωράκη (δηλαδή ήδη από το 1972) όχι μόνο υπήρχαν από τότε αλλά και από τότε ήταν κυρίαρχες μέσα στην ηγετική ομάδα δεδομένου ότι αυτή ή άποψη αποτελούσε τη βασική συνθήκη της πολιτικής των μέσων δρων.

Αν ξανάρθουμε τώρα στο βιβλίο του Α. Μπριλλάκη θα διαπιστώσουμε ότι δεν άφηγεται καν τα περιστατικά αυτής της Ιστορίας για τα οποία έχει όχι μόνο άμεση γνώση αλλά ήταν από τους πρωταγωνιστές της. Όπως, όντας στην ηγεσία είχε *άποψη* πολιτικά (και ανεξάρτητα από τις προσωπικές του απόψεις) αυτή την κατάσταση πραγμάτων, στο βιβλίο του σήμερα, σε πλήρη αντίστοιχία, προσπερνά τα προβλήματα και δεν δείχνει που και πώς σκάλασαν τα πράγματα. Γι' αυτόν ή μεγάλη «δεξιά στροφή» του ΚΚΕ έσωτ. πραγματοποιείται μετά το 1973-74 όταν επικράτησε ή άποψη της «έσωτερικοποίησης» του ΚΚΕ έσωτερικού, και ή κριτική του για την μετά το 74 περίοδο είναι πραγματικά εύστοχη και εύθυβλη. Αλλά ή εξήγηση αυτής της στροφής αποδίδεται σε κάποιους πολύ γενικούς παράγοντες άνωριμότητας του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος (σελ. 192), τόσο όμως γενικούς που μάς παραπέμπουν σε μία βιολογική περίπου θεωρία της πολιτικής (άνωριμότητα / ώριμότητα-παιδική ήλικία / ενηλικίωση).

Θά μπορούσε όμως να ειπωθεί ως *ελάχιστο σημείο* (ελάχιστο με την έννοια ότι μέχρι τότε είχε πολιτική σημασία, ότι ήταν δυνατό να έχει πολιτικές επιπτώσεις) ότι στο 1ο (9ο) συνέδριο του ΚΚΕ έσωτερικού το 1976 κάποιοι ενήμεροι θά πληροφορούσαν εκείνη την εύχαρη και άπολιτική λαϊκή συνέλευση, ότι θά εξέθεταν την πραγματική Ιστορία του κινήματος που ξεκίνησε το 1968, ότι θά έδειχναν τα τραύματά του, τις άποτυχίες του, ότι θά δημοσιοποιούσαν τις ύπαρκτότατες διαφωνίες, ότι θά σήκωναν το χέρι κόντρα στο ρεύμα της εϋφορίας και της επίπλαστης όμοφωνίας, ότι θά προειδοποιούσαν. Ανάμεσα σ' αυτούς που ήταν σε θέση να κάνουν κάτι τέτοιο, έστω σά μοναχικές Κασσάνδρες, ήταν ο Α. Μπριλλάκης: Θά μπορούσε έτσι, ένας όρισμένος κόσμος να προστατευθεί από την άσχετοσύνη, να προειδοποιηθεί για εκείνο τό φοβερό 2,7%, να του δοθούν τά στοιχεία για να καταλάβει ότι πίσω από την ίαχη «ΚΚΕ, έσωτερικού, ζήτω, ζήτω, τό κόμμα του λαού» ενέδρευε ή αντίστροφη μέτρηση. Κι αυτή ή σάση θά ήταν σημαντική όχι μόνο για τό ΚΚΕ έσωτερικού αλλά για όλη την άριστερά.

Όστόσο οι αντίφάσεις λύνονται καταστροφικά για όσους δεν τις αντιμετώπιζουν και δεν τις έντοπίζουν. Η κατάρρευση και ή συρρίκνωση δεν άργησε να ρθει και μάλιστα διά της λαϊκής

έτυμγορίας, τό 1977. Τότε ήρθαν και οι ριζικές διαφοροποιήσεις, του Α. Μπριλλάκη όπως και άλλων πολλών. Αλλά εκ των ύστερων. Πρέπει όμως να ξερούμε ότι όταν οι διαφοροποιήσεις έρχονται εκ των ύστερων, δυστυχώς, χάνουν πολύ από την πολιτική τους έμβέλεια και τή δραστικότητα τους, ιδιαίτερα σε μία φάση όπου ή κρίση του κομμουνιστικού κινήματος εκφράζεται και σαν κρίση έμπιστοσύνης που προσβάλλει όχι μόνο άπρόσωπες πολιτικές στρατηγικές αλλά και τά πρόσωπα.

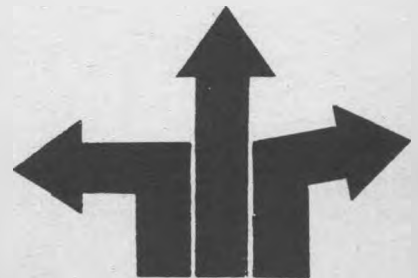
Τά προηγούμενα αποτελούν όχι μόνο κριτική του βιβλίου του Α. Μπριλλάκη αλλά και κριτική της πολιτικής του δραστηριότητας. Οι δύο, όμως ρόλοι είναι άεχώριστοι: ο συγγραφέας παραπέμπει στον πολιτικό ήγέτη κι αντίστροφα. Και πιστεύω ότι για την πολιτική προοπτική για τήν όποια ενδιαφέρεται και ο Α. Μπριλλάκης, δηλαδή τήν προοπτική της άναεωτικής άριστεράς, έχει κρίσιμη σημασία ή διαλεύκανση όρισμένων άφετηριακών σημείων της πρόσφατης Ιστορίας. Αλλιώς τά σχετικά έργα - βιβλία, άρθρα ή, τι άλλο - θά μοιάζουν με κείμενα όλομελειών, σαν τις άπρόσωπες και ίσοπεδωτικές *Θέσεις για τήν Ιστορία του κόμματος* που μάς έχει συνηθίσει ή κομμουνιστική παράδοση. Απ' αυτή την άποψη τό *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα* είναι όριακό. Τοποθετείται στα όρια της άνοχηής ενός ανθρώπου κι ενός κινήματος.

Ο χώρος δεν παίρνει να επεκταθώ σε άλλα σημεία που θά 'ξιζε τόν κόπο να συζητηθούν. Μόνο μία τελική παρατήρηση. Εκεί που κλείνει τό βιβλίο, στις έντε τελευταίες του σελίδες («ο ρόλος και οι δυνατότητες των άναεωτικών δυνάμεων») τό κείμενο ξαφνικά χλωμιάζει, χάνεται ως πολιτικό κείμενο. Θά περίμενε κανείς όχι «να βρει τή λύση» - τέτοιοι ταχυδακτυλοουργοί που έχουν τή λύση στο σακκούλι τους άς λείπουν - αλλά να περιγράψει τουλάχιστο με τό όνομά του τό χώρο που συνηθίσαμε να άποκαλούμε άναεωτική άριστερά - τά κόμματα και τις ομάδες που τόν συγκροτούν, να άποπειραθεί να τις αναλύσει, να κρίνει τις ιδέες τους, να δει άποκλίσεις και συγκλίσεις. Αφού (έντελώς άσκοπα κατά τή γνώμη μου) άφιερώνει τόσες σελίδες για τήν προίστορία του κομμουνισμού φτάνοντας άκόμη κι ως τήν Α' Διεθνή θά μπορούσε τις τελικές άράδες για τήν «πραγματοποίηση ενός Δημοκρατικού Συνεδρίου των Ελλήνων Κομμουνιστών» να τις συνοδεύσει με κάποιες επεξεργασίες που θά έδειχναν τήν αναγκαιότητα του, τις πιθανότητες επιτυχίες του και, κυρίως, τά εμπόδια που θά 'πρεπε να ύπερνηκισθούν.

Ας είναι. Τά προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου και ιδιαίτερα ή κριτική που άσκει στή σημερινή κατάσταση του ΚΚΕ έσωτερικού είναι πρόσφορο να συνεισφέρουν στον άνοιχτό διάλογο και τό

γενικό προβληματισμό. Ένα είναι όίγουρο: όποιος μιλάει για τά προβλήματα της ελληνικής άριστεράς μέσα από τά χαρακώματά της γνωρίζεται τελικά για πολύ γενικότερα πράγματα από τό να συμμετάσχει σε κάποιο συμβατικό διάλογο. Και όίγουρα του είναι ξένη ή έσωστρεφής ένασχόληση με τά «μικρά κομματικά μυστικά», όπως ξένη του είναι και ή δθθεν άντικειμενική και έπιστημονικοφανής έμβριθεια. Γιατί τά προβλήματα που τίθενται δεν είναι ούτε ιστοριογραφικό ενδιαφέροντος ούτε ύπαρξιακού άγχους. Αυτά ίσχύουν για όλους: τό συγγραφέα του *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα*, για μένα που κρίνω τήν προσπάθειά του και για όλους τους άλλους. Και για κείνον και για όλους τους άλλους τό πρόβλημα των προβλημάτων είναι οι προσπάθειες της άναεωτικής άριστεράς. Απ' αυτήν τήν άποψη τό *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα* είναι προσπάθεια θετική και επειδή ύπάρχει και για όσα λείει που μπορούν να μάς δείξουν όσα δεν λείει ή τά λείει λάθος. Όλοι άλλωστε καταλαβαίνουν ότι να μιλάς για τήν ελληνική άριστερά είναι ιδιαίτερα σοβαρό ζήτημα. Αλλά και ιδιαίτερα τραυματικό, γιατί δεν μένει χωρίς συνέπειες. Πώς μπορείς να μιλάς για τήν άριστερά και τις προοπτικές της, δηλαδή για τόν εαυτό σου και τους άλλους, χωρίς κόστος; Ο Αντ. Μπριλλάκης, για πολούς ή προσωποποίηση της κακοδαιμονίας, γράφοντας τό βιβλίο του διάλεξε ν' άντιμετωπίσει τις συνέπειες έντιμα: χωρίς να κρύβεται πίσω από τό δάκτυλό του. Γι' αυτό θεωρώ σημαντικό ότι ένα ήγετικό στέλεχος γράφει: γράφει σημαίνει ότι θέλει να κριθεί αλλά και να ύπάρξει δημιουργικά μέσα στην παράταξή του. Κατά κάποιο τρόπο τό ίδιο ίσχύει και για όσους διαβάζουν τό *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα*. Κανένας δεν μένει στο άπυρόβλητο.

Άγγελος Έλεφάντης

“Όταν κατολισθαίνουν κεραυνοί...”

Χέρμαν Μέλβιλλ, Μπάρτλεμπυ, ὁ γραφιάς, κι ἄλλες τρεῖς ἱστορίες, μετ. Μένης Κουμανταρέας, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, [Ἀθήνα] 1980, σσ. 128.

“Όταν «κατολισθαίνουν κεραυνοί» κι ὁ ἄλλος «βγάζει τὰ πλεμόνια του νά χειροκροτεῖ» τρία τινά συμβαίνουν: ἢ κάποιος εἶναι σουρεαλιστής, ἢ κάποιος μᾶς κοροϊδεύει, ἢ κάποιος δέν διάβασε δεύτερη φορά αὐτά που ἐγραφε –ἢ καί τὰ τρία μαζί. Καί ἐπειδή ὁ Melville, τουλάχιστον, δέν πολιτογραφήθηκε ποτέ, ὄσο γνωρίζω, σουρεαλιστής, μένει νά δούμε τί του ἐπιφυλάσσει ὁ μεταφραστής του.

Ἡ πρώτη ἀνάγνωση γεννᾷ ἀμηχανία: ἡ μετάφραση γυμνή θανατολογία. Μὲ μιά δεύτερη ἀνάγνωση ἡ γύμνια γίνεται πρόκληση καί, καθῶς στήν ἔλλειψη στοιχειώδους αἰσθητικῆς τῆς γλώσσας προστίθεται καί ἡ ἔλλειψη κοινῆς λογικῆς, τὸ ἄθροισμα εἶναι πάλι ἀμηχανία. Τά «πῶς» καί τὰ «γιατί», δύσκολο πολύ νά λάβουν ἀπάντηση: καί, πάντως, θά μᾶς βγάλουν κοροϊδευτικά τῆ γλώσσα ἄν παραγνωρίσουμε δύο στοιχεῖα: ὅτι ὁ μεταφραστής εἶναι δόκιμος λογοτέχνης μὲ μακρὰ θητεία στὰ γράμματα, καί ὅτι δέν πρόκειται γιὰ ἀγνοία τῆς ξένης γλώσσας ἢ ὅποιο ἀνάλογο «ἐλαφρυντικό» μπορεῖ νά ἐπιστρατευτεῖ σέ μιά τέτοια περίπτωση.

Ἄς δούμε ὁμῶς τὸ ὑλικὸ πού προκύπτει ἀπὸ μιά πρόχειρη ἀποδελτίωση. Καί πρώτα, κακόζηλες ἐκφράσεις καί τύποι πού ὑπηρετοῦν συγκεκριμένη (καί εὐδιάκριτη ἐδῶ) μεταφραστικὴ ἀποψη:

1. νά πεταχτεῖ ὡς τὸ δικό του... γραφεῖο καί νά τὸυ προσκομίσει κάποιο ἔγγραφο (57):

2. θά γούρλωνε τὰ μάτια καί θά ἐστρέφετο στὸ μέρος μου (57):

3. Τί μεγαλειώδης καταίγις εἶναι αὐτὴ πού φέρνει τὰ ἄνω κάτω... (73):

4. θά εἶχε περαιώσει τὴν ὑπόθεσή του (37):

5. Ὁ καιρὸς, ὁ ἀληθινὸς κλοπεὺς τῶν ἐποχῶν (105):

6. Καθ' ὁμοῖον τρόπον ἐστέκετο καί αὐτὸς στὸ πάλαι ἑλληνικὸ ἀγαλμα... (74):

7. σέ μιάς (sic) παρόμοιας ἔντασης... καταίγιδα, τὸ ἐπικινδυνωδέστερο μέρος τοῦ σπιτιοῦ εἶναι... (76):

8. θά πρέπει νά στεγνώστε (75):

9. τρυφερό... δάκρυ... πού στάθη... (105):

10. προδίδετο (18):

11. νεκροθάπτης (73):

12. μιά... φωτιά εἶχε ἀναφθεῖ (75):

13. νυφιάτικες παστάδες (99):

14. εἶναι φαινότερον τοῦ ἡλίου (38):

15. διέπραξε... ἐγκλημα στὸ ὄνομα τῆς γλυκιάς εὐσπλαχνίας (55):

16. ἔμοιαζαν (sic) νά περισφίγγονται γύρω στὸ σπίτι (82):

17. ἐπίδραση πάνω στὸν Μπάρτλεμπυ (31):

18. νά θεωρηθεῖ ὡς... (11, 14 κ.ά.): θεωρῶ σάν... (13, 17 κ.ά.):

Τὸ ἐξαρχῆς χαμένο στοιχεῖο ἦταν πῶς ἡ δημοτικὴ γλώσσα δέν ἐπαρκεῖ γιὰ νά ἀποδοθοῦν «κάποια» πράγματα καί, συχνά, «κάποιοι» συγγραφεῖς. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀκκίζεται ὡς πλουραλιστικὴ, ἐνῶ στήν πραγματικότητα προϋποθέτει ἕναν μηχανιστικὸ διαχωρισμὸ τῆς γλώσσας σέ «καθαρεύουσα» καί σέ «δημοτικὴ» μὲ σαφῆ τὰ ὄρια καί, προπαντός, τίς ἀρμοδιότητες καί τὴ δικαιοδοσία καθεμιάς. Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ σύγχυση. Καί ἔχουμε ἕναν συμφυρμὸ στοιχείων «καθαρευόντων» καί «δημοτικών», σέ κλίμακα πού ἀγγίζει καί τὰ δύο ἄκρα (1-6), μὲ φυσικὸ ἐπακόλουθο κάθε λογῆς ἀδόκιμους καί θάρβαρους τύπους (7-12), περιπλογοῖες (16-18) κτλ. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἀποψη πού θεωρεῖ τὴν καταφυγὴ στὴν «καθαρεύουσα» συνταγὴ κομποῦ λόγου ἀγνοεῖ τὰ πάντα καί περὶ κομψότητος καί περὶ λόγου. Εἶναι ἡ ἴδια πολωτικὴ σκέψη πού ἀπ' τὴ μιά ἀπαγορεύει τὴ χρῆση, λ.χ., τοῦ χυδαίου συμφωνικοῦ συμπλέγματος «φτ» καί δημιουργεῖ τὸν θάνατο «νεκροθάπτη», καί ἀπ' τὴν ἄλλη ἐντρομὴ ἔσρκίζει στερεότυπες καί ἐπιρρηματικές ἐκφράσεις «καθαρεύουσες», μεταφράζοντάς τες στὴ «δημοτικὴ» (13-15). Ὅποτε; καταφυγὴ στὴν καθαρεύουσα μαζί μὲ μιά (ἢ μέσα ἀπὸ μιά) μαλλιάρη, προφανέστατα, ἀντίληψη περὶ δημοτικῆς; ἢ, ἀλλιῶς, ἀγλωσσία;

Συνηθίσαμε ὁμῶς νά τὰ πιστώνουμε ὅλα αὐτὰ στὸ «ὕφος». Ὅπου ὕφος ἴσον ὁ μπαξές πού ἔχει ἀπ' ὅλα: καί ἀνακριβολογία καί περιπλογοῖα καί κακοζηλία: καί ὕφος ἴσον λέξεις βιασμένες καί ἐγκαταλειμμένες μαζί μὲ πλίνθους καί κεράμους σέ μιά φράση ὅπου τὸ ρῆμα ψάχνει τὸ ἀντικείμενο καί τὸ ἀντικείμενο τὸ ρῆμα. Καί εἶναι, ἀλήθεια, ὕφος ἡ φράση:

19. Λίγο προτοῦ ἡ μικρὴ τούτη ἱστορία ἀρχίσει... (13), κι ἔχουμε τόσο ἐθιστεῖ στὸ χωρισμὸ τοῦ «προτοῦ» ἀπὸ τὸ ρῆμα (ἐδῶ μὲ τέσσερις λέξεις: ἀλλοῦ τὸ βρῖσκουμε καί σέ ἀπόσταση μερικῶν παρενθετικῶν προτάσεων), πού θεῖα χεῖρ κρατᾷ ἀκόμη τὸ μόριο «θά» τοῦ μέλλοντα κολητᾷ στὸ ρῆμα. Ἐχουμε ὁμῶς μέλλον. Ὅσο ἔχει καί τὸ «ὕφος» τὰ προσδιοριστικά του ἐπιθετα. Κι ἄς βγάλει καθῆνας τὰ συμπεράσματά του:

20. μιά... ἀσκοπα ἀπερίσκεπτη πολυπραγμοσύνη (15):

21. ἦταν ὅταν κάποτε... (22):

22. Συμβαίνει κάποτε, ὅταν... ἕνας ἄνθρωπος καταλαμβάνεται ἐξ ἀπρόοπτου, ν' ἀρχίσει νά κλονίζεται... (28):

23. ὠστόσο ὁμῶς (52):

24. ἀνάμεσα ἀπὸ κάθε ἡμέρα μεσολαθεῖ μιά νύχτα... (38 κ.ά.):

25. σέ πείσμα τῆς μεταχείρισης πού τοῦ ἔκανα... (85):

26. ἡ γειτονία μας ἐπαίρνε πάλι τὸ πάνω χέρι... (100):

27. Ὅσο κι ἂν, κατὰ τὰ ἄλλα, ὑποκλέπτουν, δέν εἶναι συχὰ οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου τούτου κλοπεῖς στὸν ἔπαινο (104 κ.ά.):

καί γράμματα γνωρίζω

28. 'Ο Τζίμου φαλήρησε. Νέτα σκέτα, σέ βεβαιώ (106)·
 29. [οί πολύτιμες πέτρες] πόσο άστραφτερότερες θά ήσαν άν δέν ήσαν αυτά τά άκόμα πιό πολύτιμα πετράδια... (114)·
 30. Αυτό συνέβη, πάνε χρόνια (105)·
 31. λές και τώρα... νά ήταν ό καιρός... (107)·
 32. Προτού ώστόσο καταστρώσω οιοδήποτε... σχέδιο πάνω σέ τούτον τόν καμβά, προηγουμένως άρκέστηκα νά κάνω... (58)·
 33. Είναι επειδή δέν θέλει νά είναι άλήτης, πού έσύ πασχίζεις νά τόν προσομοιάσεις μέ τέτοιον (59)·
 34. Λόγω τού μεγάλου ύψους... και για τό λόγο δι τή γραφεία μου έκειντο στό δεύτερο πάτωμα, ή άπόσταση... λίγο άπειχε από τό νά φαντάζει σά μιά τεράστια τετράγωνη δεξαμενή (14)·
 35. 'Από τήν ίδια τήν κράση του εξαιρείται από κάθε είδος ήθικής θλάθης (93)·
 36. Για ότιδήποτε θλιβερό... δέν έσπευδε νά τό άρνηθεί επιπόλαια· για ότιδήποτε δέ χαρούμενο... δέν τό αντιπαρερχόταν κυνικά (91)·
 37. τά παράθυρά μου δέσποζαν σέ μιά άπρόσκοπτη θέα ενός... τοίχου, μαυρισμένου από... τό άειθαλές σκοτάδι, ό όποιος τοίχος... (14)·
 38. ψιθυρίζοντάς μου πώς ό Τζίμου... είχε κλειστεί σ' ένα παλιό δικό του (τού Τζίμου) σπίτι, στήν όδό K-, τό όποιο παλιό σπίτι... (107 κέ.)·
 39. 'Όχι πώς έμενε έντελώς άργός ή άπρόθυμος νά εργαστεί· μακράν τούτου! (15)·
 40. ένα παράθυρο πού άρχικά έδινε μιά λοξή θέα... (23)·
 41. ποτέ του δέν παραπονέθηκε από ύγεία (41)·
 42. Στήν έξαψη τού νού πού βρισκόμουν... (51)·
 43. υπάρχουν φόβοι ό κόσμος νά ξεσηκωθεί (62)·
 44. κεραυνοί... κατολισθαίνουν μέσα από τίς κοιλάδες (73)·
 45. εξακολουθεί νά μετέρχεται τό έμπόριό του μιά χαρά μέ τίς φοβίες τών ανθρώπων (85)·
 46. νά καταδείξει τήν εύγνώμονα έπιδοκιμασία του (88)·
 47. μου έκανε... έντύπωση τό έξαίρετο κριτήριο τό όποιο έξεδήλωνε (90)·
 48. σά νά εκσφενδόνιζα από τό παράθυρό μου τή χλωμή γύψινη προτομή μου τού Κικέρωνα (26)·
 49. άφήγημα βασισμένο στίς έμπειρίες του τού ταξιδιού τού 1839 (121 -ίσως πρέπει νά σημειωθεί πώς ή φράση αυτή δέν είναι προϊόν μετάφρασης, παρά πρωτότυπος λόγος τού μεταφραστή, στό «Χρονολόγιο» πού συνέταξε για τόν τόμο αυτόν)·
 50. έγώ ό ίδιος ως παιδί (sic) έβγαλα τά πλεμόνια μου νά χειροκροτώ... (97)·
 'Εδώ τελειώνει, νομίζω, τό κρυφό: τό ύφος μαρτυρεί τό ήθος.
 'Αν ώστόσο υπάρχει άκόμη κανείς πού μπορεί νά προβάλλει ένσταση περί ύφους, μ' άλλα λόγια: άν υπάρχει άλλος κανείς πού έβγαλε ποτέ τά πλεμόνια του νά χειροκροτεί, μπορούμε νά συνεχίσουμε -μέ μιά μόνη σημείωση, πώς ό σολοικισμός, αυτός όχι!, δέν είναι ύφος:
 51. πρόκειται για κάποιον ό όποιος... ή μοίρα τόν έριξε τόσο χαμηλά... (111)·
 52. δέ σου περνάει από τό μυαλό δι ό Χ, δυνατό νά διέθετε κάποια ίδιοφυία, μά άφής στιγμής, εύτυχώς, τήν ξεφορτώθηκε, νά κατάντησε παχύς; (92)·
 53. χωρίς νά έχω τήν κλίση ν' άγανακτήσω... (87)·
 54. Γι' αυτό και, μολοντί άνήκω σ' ένα επάγγελμα παροιμιώδες για τή δραστηριότητα και τή νευροπάθειά του, ενίοτε σέ βαθμό άναταραχής, κατά περιόδους, ώστόσο, τίποτα παρόμοιο δέν έτυχε ποτέ νά διαταράξει τή γαλήνη μου (12)·
 55. είμαι ένας άνηρωπος, πού από τή νεότητά του και έντεύθεν, συνέχει ή βαθύτατη πεποίθηση δι... (12)·
 56. 'Ηταν εύτύχημα για μένα, δι λόγω τής ιδιαίτερης αίτίας πού τά προκαλούσε -τής δυσπεψίας-, ό ένκευρισμός και ή νευροπάθεια τού... (21)·

57. 'Η αντίγραφη τών νομικών έγγράφων όντας παροιμιώδης για τήν ξηρότητα και τή δυσχερεία της, οι δυό γραφιάδες μου μετά χαράς δρόσιζαν συχνά πυκνά τό στόμα τους μέ μπίρες... (22)·
 58. ή αντίγραφη εις τετραπλούν μίας (sic) έβδομάδος καταθέσεων ληφθέντων ένώπιόν μου... (26 κέ.)·
 59. άς μου έγγραφε από εκεί κι έγώ άπαρεγκλήτως θά τού άπαντούσα (42)·
 60. ή ματιά του έστεκε καρφωμένη στήν προτομή... πού άπ' τή θέση στήν όποία καθόμουν, βρισκόταν άκριβώς πίσω μου (43)·
 61. άμφιθέατρο, γεμάτο πρόσωπα ανθρώπων μέ τεταμένη τήν προσοχή και πού επικροτούσαν όλόψυχα (89)·
 62. Μου φάνηκε μάλιστα δι, όταν μιά άνοιξη προβάλλοντας από τόν όλόλευκο άνθισμένο κήπο μου, τά δικά μου όλόλευκα μαλλιά και τό μπαστούνι μου από λευκή λαθή έλεφαντοστού ήρθαν νά προστεθούν στή ράθυμη σύναξη τους, δι μία παλαθή σκέψη θά πέρασε από κείνες τίς φτωχές γέρικες ψυχές, πώς τάχα... (100)·
 63. Τό σπίτι είχε νά δει ιδιοκτήτη χρόνια και Ζαμάνια· σ' εκείνων τά χέρια πού κατά καιρούς είχε περάσει τό είχαν νοικιασμένο σέ διάφορους πρόσκαιρους ένοίκους... (100)·
 64. 'Ενώ έξαιτίας όρισμένων φτηνοεπισκευών πού τό έξωτερικό του είχε ύποστεί... [= έντεκα (11) άράδες παρενεθικές προτάσεις] ένώ, επαναλαμβάνω, για τούς λόγους αυτούς ή πρόσωση τού σπιτιού παρουσίαζε... ώστόσο... (100 κέ.)·
 65. «Εύγενικό μας οικοδεσπότη, είτε τά ροδομάγουλά σου τριαντάφυλλα ν' άνθίζουν όσο και τά ρόδα στήν καρδιά σου.» (105)·
 66. Τό ύψωμένο ποτήρι του καθόλου πιό ξεχείλο άπ' δι ή ύγρασια τών ματιών του σ' εκείνη τήν εύτυχημένη στιγμή (106)·
 67. σφιγγόταν ή ψυχή σου νά τόν βλέπεις... νά τρώει... όταν οι άλλοι έχοντας φάει άργά τό μεσημεριανό τους... κανείς άλλος, παρεκτός ό Τζίμου, δέν άγγιζε τό θουτυρωμένο ψωμί, ούτε πού υπερέβαινε τό ένα φλιτζάνι... (112)·
 68. πολύ τό άζιζες νά κλείσουν τά γέρικά σου μάτια νεράιδας χέρια... (114)·
 69. Τού είχε πάει... άρκετά βιβλία τού είδους εκείνου πού όσο σοβαροί μέ καλές προθέσεις στέλνουν σέ όσους άνήμπορους σέ ώρα σοβαρής κρίσης (115)·
 70. 'Ο Παράδεισος τών 'Εργένδων και τά Τάρταρα τών Γεροντοκόρων» (123· μετάφραση, στό «Χρονολόγιο», τού τίτλου τού έργου τού Melville, «The Paradise of Bachelors and the Tartarus of Maids».)
 'Επειτα από όλα αυτά περισσεύει και τό έρώτημα για τήν πιστότητα τής μετάφρασης και, πολύ περισσότερο, για τήν άπόδοση τού ύφους τού συγγραφέα (στό σημείο αυτό ή μετάφραση χλευάζει τίς δηλώσεις τού μεταφραστή, πού περιέχονται σέ «'Αφιέρωση» δεκαεπτά άράδων, περί μακρόχρονης ένασχόλησης μέ τό έργο τού Melville κτλ.)·
 Και τό εξαγόμενο; Μιά κακή μετάφραση; 'Η πρώτη ή ή τελευταία; Βεβαίως όχι! 'Αλλά όταν κυκλοφόρησε τό βιβλίο, στή σχετική διαφημιστική καταχώριση προβαλλόταν μέ μεγάλα μαύρα γράμματα τό γεγονός: «'Ο... μεταφράζει», και άποκάτω, μέ «λευκά» τυπογραφικά στοιχεία, αναγράφονταν τά έργα πού «ό... μεταφράζει»! Και είναι ή πρώτη φορά, όσο γνωρίζω, πού μιά (τέτοια) μετάφραση διοχετεύεται στήν αγορά μέ marketing άναψυκτηρίου.

Γιάν. Η. Χάρης

Η κρίση του βιβλίου καί οι μεταφράσεις Η περίπτωση του «ψυχολογικού» βιβλίου

Η γενική αναφορά σέ «κρίση του βιβλίου» και ο μηρυκασιμός γενικών αιτίων ή χαρακτήρων της κρίσης, χωρίς νά αναδεικνύονται και νά αναλύονται συγκεκριμένες πλευρές της, αποτελούν στην ουσία απόκρυψη παλαιών και εξακολουθητικών ασθενειών του μεταφρασμένου ελληνικού βιβλίου.

Σίγουρα «ή υποκατάσταση του πολιτικού λόγου απ' τόν κομματικό», «ή οικονομική κρίση», «ή έλλειψη πρωτογενούς επιστημονικής έρευνας», «ή κρίση της άριστερας» και ποικίλες άλλες αίτιες δημιουργούν τό γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπαράγεται ή κρίση του βιβλίου. Αύτά τά έχουν ήδη πεί κατά κόρον ειδικότεροι... Στο σημείωμα αυτό θά συζητηθούν δυό μερικότερες - όχι όμως και έπουσιώδεις - πλευρές πού σημαδεύουν βαθιά τό μεταφρασμένο ελληνικό βιβλίο. Αν και τά παραδείγματα θά άντληθούν από τόν τομέα του «ψυχολογικού» βιβλίου, τά προβλήματα πού θέτουν δέν τόν άφορούν άποκλειστικά.

1ο. Στην επίλογή των τίτλων, επικρατούν άνευθυνότητα και κριτήρια καθάρ άμπορικά. Συνήθως κανένας άλ-

λος παράγοντας δέν λαμβάνεται υπόψη. Ούτε ή επιστημονική άξία, ούτε τό πρωτότυπο του περιεχομένου, ούτε άν συμβάλει θετικά στην πληροφόρηση του άναγνωστικού κοινού. Ένα είναι τό κριτήριο (υπογραμμίζω: συνήθως): πόσο πουλάνε. Κι άν αυτό είναι άναπόφευκτο ως ένα βαθμό, δέν δικαιολογείται μέ κανένα τρόπο ή άναγωγή του σέ χρυσό κανόνα. Γιατί, αλήθεια, γι' αυτό τό λόγο δέν έχουν έξαντλήσει οι ελληνικές εκδόσεις ό,τι έχουν γράψει ή... δέν έχουν γράψει (διά τής μεθόδου τής άποκόλλησης κάποιου κεφαλαίου από μεγαλύτερο βιβλίο) ό Ράιχ, ό Λάινγκ ή ό Φρόντ; Και γιά ποίο λόγο άραγε έχουν άγνοήσει τήν παράδοση τής οποίας «ό Λάινγκ ως κλασικός ψυχίατρος, αποτελεί γέννημα και θρέμμα»;¹ Και θά συμφωνήσω μέ παλαιότερη επισήμανση τής Α. Φραγκουδάκη² γιά τό τεράστιο κενό πού αφήνει, σέ ειδικούς και μή, αυτή ή παράλειψη. Παράλληλα άναγκάζει τό άναγνωστικό κοινό νά παρακολουθεί τήν εξέλιξη τής ψυχαναλυτικής σκέψης ή μέ τά άλλα από τόν Φρόντ στον Λάινγκ ή μέσα από χρόνιες... καθηλώσεις στα έμπορικά ονόματα. Η τό «έκβιάζει» νά δεχτεί σάν ό,τι τό πίο «ριζοσπαστικό» ή «μοντέρνο» γιά παράδειγμα τήν Βιοθεραπεία του Καρκίνου του Ράιχ ή τήν Ψυχοθεραπεία του Κίρναν...

Τώρα τελευταία έχει προστεθεί και τό εξής νοσηρό φαινόμενο: νά διεκδικούν τό ψυχολογικό και τό ψυχαναλυτικό τίτλο κάθε είδους παραψυχολογικά φληναφήματα, σέ παράλληλη μάλιστα παρουσίαση μέ αξιόλογα βιβλία (βλέπε: Η ψυχολογία των φυτών και ή Τρέλα - άπ' τό Συνέδριο Σημειωτικής και ψυχανάλυσης κ.ά.) Η συνέπεια θά είναι νά θεωρήσουν οι πίο άνυποψίαστοι άπ' τό άναγνωστικό κοινό τήν ψυχολογία των φυτών ως κλάδο τής ψυχανάλυσης, τουλάχιστον. Και γιάτί όχι;

Η άνευθυνότητα (τών έκδοτικών οίκων μας) φαίνεται ότι είναι μικρόβιο μέ μεγάλη διεισδυτικότητα και ή εμφάνιση τέτοιων περιεργων φαινομένων γίνεται τελευταία συχνά. Άλλοι λίγο, άλλοι πολύ υποκύπτουν σέ έμπορικές σκοπιμότητες. Ίσως γι' αυτό δέν έχουμε δει άκόμα τό Λεξικό Ψυχαναλυτικών Όρων του Τσάρλς Ράικροφτ, πού έχει άναγελθεί εδώ και 5 χρόνια!

2ο. Αν ή επίλογή των τίτλων καθορίζεται κυρίως μέ βάση έμπορικά κριτήρια, μέ τί κριτήρια άραγε επιλέγονται οι μεταφραστές και πώς αυτοί οι τελευταίοι έχουν τόσο μεγάλη εμπιστοσύνη στις γνώσεις τους;

Στή Μεταψυχολογία, μεταφραστής επιχειρεί τή διαμορφωση νέας ορολογίας στην ψυχιατρική και τήν ψυχανάλυση. Έτσι διαβάζουμε γιά «νευρωτικές - παρενοχλητικές καταπίεσεις», πού στην άγγλική έκδοση των Απάντων του Φρόντ είναι: *obsessional states of depression*, δηλαδή «ιδεοληπτικές καταστάσεις τής κατάθλιψης»... Η γιά

«πρώρη παραφροσύνη», ύπονοώντας τή *dementia praecox*, τήν πρώιμη άνοια, όρο πού χρησιμοποιούσαν οι ψυχίατροι πριν τό 1910-15, γιά τή σχιζοφρένεια. Στο ίδιο βιβλίο άναρωτιόμαστε τό τί μπορεί νά σημαίνει «περικύκλωμα», «περικύκλωση άντικειμένου» ή «άντιπερικύκλωση», γιά νά διαπιστώσουμε έτσι ότι μεταφράζει τό *cathexis*, *object-cathexis* και *anti-cathexis*! Πιο κάτω συναντάμε τήν «παρενοχλητική νεύρωση», τήν «ύστερία μεταστροφής», τήν «άντιδραστική διαμόρφωση». Μιά πρόχειρη ματιά σέ μία ελληνική ψυχιατρική θά είχε προφυλάξει τό μεταφραστή από τέτοια άσυγχώρητα ολισθήματα! Άλλά αυτή ή λέξη θυμίζει άλλον μεταφραστή των ίδιων εκδόσεων, πού τις «παραδρομές τής γλώσσας» (τό *lapsus*) απέδιδε σάν «ολίσθημα» (π.χ. «τό ολίσθημα τής Δώρας» κλπ.) Ο ίδιος, ξεπερνώντας κάθε προηγούμενη μεταφραστική άνευθυνότητα, όριζε τό στοματικό στάδιο ως... «προφορικό στάδιο» και τό πρωκτικό στάδιο σάν «πρώκτιο». Άλλού τό *transference* (συναισθηματική μεταβίβαση στην ψυχοθεραπεία), μεταφραζόταν «μεταφορά» και τό *pleasure principle* (Άρχή τής Ήδονής) μεταφραζόταν «άρχη τής χαράς». Στο ίδιο βιβλίο μάθαμε γιά τήν... «μεταρρυθμιστική άπώθηση» και τήν «άνδρομή» (έννοούσε τήν παλινδρόμηση), ενώ από σεμνότητα ίσως ή πεολεχία παρέμεινε μέ τό λατινικό όνομα (π.χ. «τό φάντασμα de fellatio»). Και μέν μόνο σέ θέματα όρολογίας και όχι σέ θέματα συντακτικού και γραμματικής, πού συνήθως κάνουν μαρτυρική τήν προσπάθεια του άναγνώστη νά κατανοήσει τό νόημά του. Τά άκραία αυτά παραδείγματα κακοποίησης τής όρολογίας στα «ψυχολογικά βιβλία» άναδεικνύουν τήν κακή ποιότητα των ελληνικών μεταφράσεων σάν ένα κεντρικό πρόβλημα πού επηρεάζει άρνητικά σημαντικά μέρος των εν δυνάμει άναγνωστών αυτών των βιβλίων. Από τήν άλλη δείχνουν τήν μεγάλη ευθύνη των έκδοτών πού άνέχονται και συμβιβάζονται μ' αυτή τή μεταφραστική... προχειρότητα.

Τά δυό προβλήματα πού θίξαμε, προβλήματα επίλογής τίτλων και μεταφράσεων, πρέπει νά άπασχολήσουν αυτούς τους έκδοτες. Δέν επιτρέπεται άλλωστε ή άθώωση κανενός, γιάτί ή άνυποληψία του μεταφρασμένου ελληνικού βιβλίου άφορά όλους.

Γρηγόρης Βαλαματζής

1. Α. Γιαννακούλας: Πρόλογος στο *Διχασμένο Έαυτό* του Λάινγκ.

2. Βλ. άρθρο τής Α. Φραγκουδάκη στην *Αυγή*.